T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI (1841-1908)

ERHAN VATANSEVER

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ SABRİ CAN SANNAV

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....TARİH.....

ANABİLİMDALI

DOKTORA TEZİ

Erhan Vatansever tarafından hazırlanan "Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)" Konulu **Doktora** Tez Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 22.-23 maddeleri uyarınca ..... günü saat ...11:00'de..... yapılmış olup, tezin *...Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. İlker ALP	Kabul Edilmesine	
Doç.Dr. V. Tarkan Doğruöz	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can Samancı	Kabul edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN	Kabul edildi	
Dr. Öğr. Üyesi Kader Özlem	Kabul Edildi	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10247996
Yazar Adı / Soyadı	ERHAN VATANSEVER
T.C.Kimlik No	14686274884
Telefon	5427646624
E-Posta	erhan_vatansever@mynet.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)
Tezin Tercümesi	The Birth of Bulgarian Nationalism and the Independence of Bulgaria (1841-1908)
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Doktora
Yılı	2019
Sayfa	295
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ SABRİ CAN SANNAV
Dizin Terimleri	Bulgarlar=Bulgarians ; Bulgaristan=Bulgaria ; Bulgar ayaklanmaları=Bulgarian rebellions
Önerilen Dizin Terimleri	Bulgar, Bulgaristan, Bulgar Milliyetçiliği

16.05.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Bulgar Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1841-1908)

Hazırlayan: Erhan VATANSEVER

ÖZET

Bu çalışmada, Bulgar Milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması incelenmiştir. Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecinde Avrupalı Devletlerin özelliklede Rusya'nın etkisi altında kalan Bulgarların isyanları, bu isyanlarda önemli rol oynayan Bulgar liderlerin kişilikleri, fikirleri, çalışmaları ve bu çalışmaların Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecindeki rolü üzerinde durulmuştur. Bulgar'ın kökeni ve Bulgar Prensliği'ne kadar Bulgar Tarihi, Bulgar Milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, Bulgar Milliyetçileri, Bulgar isyanları, Bulgar Prensliğinin kurulması ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığını ilan etmesi tezin ana konularını oluşturmaktadır.

Milliyetçilik akımı bilindiği üzere Batı Avrupa'da ekonomik, siyasi ve kültürel birikim sonucu ortaya çıkmış olmasına rağmen söz konusu bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Yayıldığı bölgelerin farklı özelliklerinden dolayı farklı yöntemler ve farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki diğer Balkan devletleri gibi Bulgaristan'da bağımsızlığına giden yolda kendine özgü yöntemler geliştirmiştir. Bulgarlar, çıkaracakları bir isyan ile bağımsız bir devlete sahip olamayacaklarının farkındaydılar. Bu yüzden Avrupa'nın o dönemde içinde bulunduğu siyasi konjektörü kullanmışlar ve planlarını buna göre şekillendirmişlerdir.

Bulgar milliyetçileri bu sebeplerden dolayı açtıkları okullar vasıtasıyla Bulgar halkını bilinçlendirmişler, gizli örgütler kurmuşlar ve Avrupa'da lobiler oluşturmuşlardır. Bu şekilde halkı bilinçlendirdikten sonra Bulgaristan'ın her bölgesinde gizli örgütler kurmuşlardır. Örgütlenmeyi tamamlayan Bulgar Milliyetçileri ikinci evre olarak isyan faaliyetlerine girişmişlerdir. Bulgar milliyetçileri tarafından çıkarılan bu isyanlar sırasında ve sonrasında yaşanan olayları "Bulgarlar Türkler tarafından katlediliyorlar" şeklinde Avrupa kamuoyuna aksettirmişler ve bu sayede Avrupa kamuoyunun desteğini elde ederek bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Ayrıca bu çalışmada, 19. yy'da Bulgar Milliyetçilik hareketlerinden ve kişilerinden örnekler verilerek Bulgaristan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanan sürecin daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgar, Bulgaristan, Bulgar Milliyetçiliği

Name of Thesis: The Birth of Bulgarian Nationalism and the Independence of Bulgaria (1841-1908)

Prepared by: Erhan VATANSEVER

ABSTRACT

In this study, the emergence of Bulgarian Nationalism and the independence of Bulgaria were examined. In this thesis, the uprising of Bulgarians in the process of independence of Bulgaria under the influence of the European States, especially Russia, the personalities, ideas and works of the Bulgarian leaders who played an important role in these uprisings and the role of these works in the process of independence of Bulgaria were discussed. Bulgarian origins and the Bulgarian History up to the Bulgarian Principality, the emergence of Bulgarian Nationalism, the Bulgarian Nationalists, the Bulgarian uprising, the establishment of the Bulgarian Principality and the declaration of the independence of Bulgaria are the main topics of the thesis.

Nationalism, as it is known, emerged as a result of economic, political and cultural accumulation in Western Europe but it is not limited to this region. Because of the different characteristics of the regions in which it is disseminated, it showed different methods and different results. Like the other Balkan states under the Ottoman Empire, Bulgaria has also developed its own methods on the road to independence. The Bulgarians were aware that they could not have an independent state with an uprising. Therefore, they used the political conjuncture in which Europe was in that period, and shaped their plans accordingly.

For these reasons, the Bulgarian nationalists raised the awareness of the Bulgarian people through the schools they opened, formed secret organizations and created lobbies in Europe. In this way, after raising the public awareness, they established secret organizations in every part of Bulgaria. The Bulgarian Nationalists, completing the organization, began the uprising activities as the second phase. The events happened during and after the uprisings carried out by the Bulgarian nationalists were reflected to the European public opinion as "Bulgarians

are being massacred by Turks" and thus gained their independence by obtaining the support of European public opinion.

Also in this study, examples of Bulgarian nationalism movements and individuals in the 19th century were given and an attempt to better understanding of the process which resulted in the independence of Bulgaria was made.

Key Words: Bulgarian, Bulgaria, Bulgarian Nationalism

ÖNSÖZ

Millet ve milliyetçilik birçok bilim dalının ilgi alanına girmekle beraber, insanlık tarihinde önemli olaylara da sebebiyet verdiği için tarih bilimi içinde oldukça önemli bir konudur. Bu yüzden bu iki kavramı anlamak geçmişte meydana gelmiş olayların sebep ve sonuçlarını daha doğru analiz etmemize ve anlamamıza imkân verecektir. "Millet" kelimesi aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğunu ifade ederken, "Milliyetçilik" kelimesi ise maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, anlamına gelmektedir. Milliyetçiliğin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı konusunda tartışmalar halen sürmektedir. Kimilerine göre 17. yüzyıldaki İngiliz ayaklanması, kimilerine göre İspanyol sömürgesine karşı Amerikalıların ayaklanması kimilerine göre ise Fransız İhtilali milliyetçilik fikrini ortaya çıkarmıştır. Genel görüşe göre ise milliyetçilik, 1789 Fransız İhtilâli'nin ardından ortaya çıkmıştır.

19. yüzyıl çok uluslu imparatorlukların yerini ulus devletlere bıraktığı bir yüzyıl olmuştur. Mutlak monarşiye karşı halkın ayaklanmasıyla patlak veren Fransız İhtilali tüm Avrupa'ya milliyetçilik fikrinin hızla yayılmasına sebep olmuştur. Avrupa'da hızla yayılan bu milliyetçilik akımı özellikle Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi çok uluslu imparatorlukları derinden sarsmıştır. Balkanlar'da esen milliyetçilik rüzgârından etkilenen toplumlardan birisi de Bulgarlardır. Bulgar tarihçiler ikinci Viyana bozgununa kadar götürseler de gerçekte Bulgar milliyetçiliğinin ilk kıvılcımı 18. yüzyılın ikinci yarısında Bulgar Milliyetçiliği fikrinin oluşmasında önemli yeri olan Paisiy Hilenderski ve Sofroni adında iki Bulgar papaz tarafından atılmıştır. Paisiy Hilendarski 1762 yılında Yunan din adamlarının baskısı altındaki Bulgar kilisesini özgürleştirmek amacıyla kaleme aldığı İstoriya Slavyanobılgarska (Slav-Bulgarlar'ın Tarihi) eserinde tüm Bulgar Tarihini anlattıktan ve Bulgar halkının bağımsız bir devlet kurması için güçlü nedenler olduğunu belirttikten sonra Bulgarlara *"Neden kendine Bulgar demekten utanç duyuyorsun?" diye sorar.* Paisiy'in bu sözleri ile Bulgarların "Vıvrajdeniye" (Yeniden Doğuş) adını verdikleri Bulgar milli uyanışı başlamıştır. Bu şekilde milli

bir uyanış yaşayan Bulgarlar, Paisiy'nin ardından önce dini bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından da 1908 yılından siyasi bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. İşte, hazırlamış olduğumuz tez bu dönemi kapsamaktadır.

Bulgar Meselesi, Bulgar İsyanları ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Türkiye'de yapılan birçok çalışmada incelenmiştir. Fakat bu eserlerde Bulgaristan'ın bağımsızlığını ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletler özellikle de Rusya ile arasındaki ilişkilere dayandırılmakta ve Bulgar milliyetçiliği ya da milliyetçileri hakkında yeterli incelemeler bulunmamaktadır. Bu yüzden hazırladığımız bu tezde Bulgar milliyetçiliğinin ortaya çıkışına, gelişmesine, Bulgar milliyetçiliğinin önde gelen isimlerine, Bulgar milliyetçilerinin çıkardıkları isyanlara ve Bulgar milliyetçiliğinin Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasındaki rolü ele alınmıştır.

Bana bu konuda çalışma yapma fırsatı tanıyan danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Sabri Can SANNAV'a, desteğini ve yardımlarını benden hiçbir zaman esirgemeyen Edebiyat Fakültesi Dekanı hocam Sayın Prof. Dr. İlker ALP'e, tez izleme komitemde yer alan sayın Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN'a, ilgi ve desteğini benden esirgemeyen çalışma arkadaşım Arş. Gör. Sema DURAN BAYTAR'a, teşekkürü bir borç bilirim.

Bu tezin hazırlanması aşamasında bana gösterdikleri sabır ve desteklerinden dolayı sevgili eşim Özge VATANSEVER ve dünyalar güzeli kızım Zeynep VATANSEVER'e teşekkür ederim.

Erhan VATANSEVER

2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**

ABSTRACT ..... **iii**

ÖNSÖZ ..... **v**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

TABLOLAR ..... **ix**

KISALTMALAR ..... **xi**

GİRİŞ **1**

A. Araştırmanın Amacı ve Metodu 1

1. Araştırmanın Amacı 1

2. Araştırmanın Metodu 1

B. Aarşatırmanın Konusu 2

C. Araştırmanın Kaynakları 4

D. Bulgarlar ve Tuna Bulgar Devleti 5

E. II. Tuna Bulgar Devleti 18

F. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi 21

I. BÖLÜM

BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞMASI VE BULGAR AYDINLANMASI

A. Millet ve Milliyetçilik 28

B. Bulgarlarda Millet Fikrinin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi 33

1. Fransız İhtilali ve Bulgar Milliyetçiliği Üzerindeki Etkisi 39

2. Rusya'nın Panslavizm Politikası ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi 42

3. Bulgar Eksarhlığının Kurulması ve Bulgar Milliyetçiliği Üzerindeki Etkisi 49

4. Bulgarlar Arasında Eğitim Faaliyetleri ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi 60

5. Bulgar Basını ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi 68

II. BÖLÜM

BULGAR İSYANLARI VE 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI

A. Bulgar Aydınlanması ve Bulgar Milliyetçileri 76

B - Gizli Bulgar Komitaları ve Bulgar İsyanları 92

1. Gizli Bulgar Komitaları 92

2. Bulgar İsyanları 98

a. 1876 Nisan İsyanı (Априлско въстание, Aprilsko Vastanie) 108

C. Tersane Konferansı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)..... 120

1. Tersane Konferansı 120

2. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) 127

III. BÖLÜM

BERLİN ANTLAŞMASI VE BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI

A. Berlin Antlaşması ve Bulgar Prensliğinin Kurulması 147

B. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Doğu Rumeli Vilayetini İşgali..... 152

1. Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgar Prensliği Tarafından İşgali 156

2. Makedonya Sorunu ve Bulgar İddiaları..... 173

3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi 194

SONUÇ 198

KAYNAKÇA 208

DİZİN 237

EKLER 243

TABLOLAR

Tablo I Osmanlı Kuvvetlerinin Rumeli'de Bulundukları Bölgeler ve Sayıları 130

Tablo II Kafkas Cephesinde Bulun Osmanlı Kuvvetleri 131

Tablo III Savaş Başlamadan Önce Rumeli'de Bulunan Rus Ordusunun Mevcudu..... 132

Tablo IV Kafkas Cephesinde Bulunan Rus Ordusu..... 133

Tablo V Rusçuk, Varna, Sofya, Vidin ve Tırnova vilayetlerinin 1868 yılındaki nüfusu..... 150

Tablo VI Bulgaristan Prensliğinin Kurulmasından Ardından Bulgaristan'ın Nüfusu 151

Tablo VII Bulgar Prensliği tarafından 1888 yılında açıklanan resmi nüfus 159

Tablo VIII Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin Nüfusu 159

Tablo IX Bulgar İşgalinin Ardından Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu..... 160

Tablo X Yunan kaynaklarına göre Doğu Rumeli Vilayeti sınırları içerisine dâhil olan İslimiye (Sliven) ve Filibe şehirlerinin 1880 yılındaki nüfusu 161

Tablo XI İngiltere Başbakanı Salisbury tarafından hazırlanan rapora göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusu..... 161

Tablo XII Spiridon Gopçeviç'e Göre 1880 Yılına Ait Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu..... 162

Tablo XIII Sutherland Menzies'e Göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin Nüfusu 163

Tablo XIV Şemsettin Sami'ye Göre Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu..... 163

Tablo XV Kemal Karpat'a Göre Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu..... 164

Tablo XVI Rumeli Müfettişi Rüstem Paşa Tarafından Yapılan Nüfus Sayımına Göre Elviye-i Selâse Nüfusu..... 174

Tablo XVII Bulgarlar'a Göre 1900 Yılında Makedonya'nın Nüfusu 174

Tablo XVIII Sırplar'a Göre 1889 Yılında Makedonya'nın Nüfusu 175

Tablo XIX Yunanlılara Göre 1904 Yılında Makedonya'nın Nüfusu 176

Tablo XX Larol Fitzmouris'in 1880 Yılında Kont Granville'e Sunduğu Rapora Göre Makedonya'daki Erkek Nüfusu 177

Tablo XXI Fransız Kaynaklarına Göre 1878 yılında Makedonya'daki Erkek Nüfusu..... 177

Tablo XXII İtalyan Kaynaklarına Göre 1881 Yılında Makedonya'daki Erkek Nüfusu 178

Tablo XXIII Berlin Antlaşması İle Makedonya Sınırları İçine Dâhil edilen Selanik ve Manastır Vilayetlerinin Fransız Kaynaklarına Göre Erkek Nüfusu 179

Tablo XXIV Avusturya Kaynaklarına Göre Makedonya'nın Nüfusu 180

Tablo XXV A. Synvet'in Rum Cemaatinin Kayıtlarına Dayanarak Yaptığı Çalışmaya göre Makedonya'nın Nüfusu 180

Tablo XXVI 1908 Tarihinde Meclis-i Mebusan Seçimleri İçin Yapılan Sayıma Göre Makedonya'nın Nüfusu 181

KISALTMALAR

Araş. : Araştırma

A.AMD : Sadâret Âmedî Kalemi Defterleri

A.DVN.NMH: Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemi

A.MKT : Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı

A.MTZ.(04) : Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı

A.MTZ.RŞ : Sadaret Eyalet-i Mümtaze Rumeli-i Şarki Evrakı

A.MKT.MVL : Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı

A.Ü. : Atatürk Üniversitesi

ASAM : Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

Bil. : Bilimler

Bkz. : Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BRCK : Bılgarskiyat Revolatsionen Sentralen Komitet

C. : Cilt

C.AS : Cevdet Askeriye

Çev. : Çeviren

DH.MKT : Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH.ŞFR : Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı

DTCF : Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

Ed. : Editör

Ens. : Enstitü

Gnkur. : Genelkurmay

Haz. : Hazırlayan

HR.SYS : Hariciye Nezareti Siyasi

İ.DUİT : İrade Dosya Usulü

İ.MTZ (4) : İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan

MB	: Milli Eğitim Bakanlığı
N.	: No
NBKM	: Natsionalna Bibloteka St. St. Kiril i Metodi
OTAM Dergisi	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SAÜ	: Sakarya Üniversitesi
Sos.	: Sosyal Bilimler
TDİ	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TFR.I.MN	: Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.I.UM	: Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UK	: United Kingdom
Uyg.	: Uygulama
Üniv.	: Üniversite
Vol.	: Volume
Y.EE	: Yıldız Esas Evrak
Y.EE.KP	: Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı
Y.PRK.A	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y.PRK.AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y.PRK.HH	:Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
Y.PRK.HR	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı
Y.PRK.NMH	: Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Name-i Hümayunlar
Y.PRK.M	: Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Müteferrik
Y.PRK.MK	: Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
Y.PRK.PT	: Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezareti Maruzatı

Y.PRK.TKM :Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

Y.PRK.UM : Yıldız Perakende Evrakı Umumi

Y.PRK.ZB : Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı ve Metodu

1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, Bulgar milliyetçiliğinin ortaya çıkmasındaki sebepleri, milli bilinçlerini kazanan Bulgarların amaçlarını ortaya koymak ve bu amaçlarına ulaşabilmek için uyguladıkları yöntemleri, kurdukları örgütleri ve bu örgütlerin çalışmalarının Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasındaki rollerini tespit etmektir. Bu bağlamda araştırmanın ele aldığı temel mesele; Bulgaristan'ın bağımsızlık sürecinde Bulgarların faaliyetlerinin analiz ve değerlendirilmesidir.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmanın konusuyla ilgili Türkçe, Bulgarca ve İngilizce kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu kaynaklarda geçen bilgileri aktarırken analiz ve karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmamızdaki kaynaklar için hem Türkiye hem de Bulgaristan kütüphanelerinde çalışılmıştır. Bulgaristan'da Национална Библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" Bulgaristan Millli Kütüphanesi'nden; Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinden yararlanılmıştır.

Araştırmamızda kullanılan Bulgarca kaynaklarda yer alan kişi isimlerinin Türkçeye yakın olan şekilleri tercih edilmiştir. Bulgarca yer isimleri için ise hem Türkçeye yakın şekilleri hem de Türkçe isimleri kullanılmıştır.

B. Araştırmanın Konusu

Balkanlar özellikle de Bulgaristan Osmanlı Devleti için tarih boyunca stratejik açıdan önemli bir yere sahip olmuştur. Bulgaristan'ın önemi başkent İstanbul'a en yakın Balkan ülkesi ve yoğun bir Türk nüfusuna sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bulgaristan'ın bu özelliği onun Osmanlı hâkimiyetinden ayrılan son Balkan ülkelerinden biri olmasının sebepleri arasında yer almaktadır.

Balkanlar sahip olduğu jeopolitik konumundan dolayı tarih boyunca birçok istilaya uğramıştır. Bu istilalar sonucunda Balkanlar'daki nüfus yapısı da çeşitlenmiştir. Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti yaklaşık beş yüz yıl sürmüş ve bu süre zarfında bölgeye büyük miktarda Türk nüfusu yerleşmiştir. Bulgaristan Balkan coğrafyasında önemli bir ülke olmasının yanı sıra günümüzde en yoğun Türk nüfusuna da sahiptir. Bu açıdan Bulgaristan'da Bulgar Milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak bağımsızlığını kazandığı dönem araştırılmaya değerdir.

Modern anlamda milliyetçilik Fransız İhtilali ile ortaya çıkmış ve ulusal devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Milliyetçilik bu yönüyle özellikle de 18. yüzyıldan itibaren tarihi olaylarda başrol oynamıştır. Milliyetçilik, Balkanlar'da yaşayan toplumların milli kimliklerini kazanmalarına, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmelerine ve kendi devletlerini kurmalarında rol oynayan önemli bir etkendir. Milliyetçilik, yayıldığı farklı coğrafyalarda farklı bir şekilde ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıl ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve 19. yüzyılda büyük bir gelişme gösteren Bulgar milliyetçiliği, Balkanlar'daki diğer milliyetçi hareketlerle benzer yönlerinin yanında kendine özgü yönleri de içinde barındırmaktadır.

Fransız İhtilalinin etkisiyle bağımsızlık elde edebilmek amacıyla çalışmaya başlayan Bulgar milliyetçileri, 1878 yılında önce bir Prenslik, 1908 yılında da tarihteki III. Bulgar devletinin kurulmasını sağlamışlardır.

Konu hakkında Türkiye'de önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar daha çok Osmanlı-Rus mücadelesi odağından ele alınmıştır. Biz ise daha çok Osmanlı-Bulgar mücadelesi merkezinden ele alınacaktır.
Araştırma kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır:

- Bulgarlar kimdir?
- Bulgar milliyetçiliği ne zaman ortaya çıkmıştır?
- Bulgar milliyetçiliğini ortaya çıkaran sebepler nelerdir?
- Önde gelen Bulgar milliyetçileri kimlerdir ve bunlar tarafından kurulan örgütler hangileridir?
- Kurulan bu örgütlerin çalışmaları nelerdir?
- Bulgar milliyetçilerinin ve Bulgar örgütlerin Bulgaristan'ın bağımsızlığındaki rolü nedir?

Çalışma giriş, birinci, ikinci ve üçüncü bölüm olmak üzere dört ana başlıktan oluşmaktadır.

Giriş kısmında tezin amacı, metodu ve konusu açıklandıktan sonra Bulgarların kökeni, I. Tuna Bulgar Devleti, II. Tuna Bulgar Devleti hakkında bilgiler verilerek Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi incelenmiştir.

Birinci bölüm de modern anlamda Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik ve millet kavramları hakkında bilgi verildikten sonra Bulgar milliyetçiliğinin ortaya çıkması açıklanmıştır. Yine bu dönemde Bulgar milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde rol oynayan Fransız İhtilali, Rusya'nın Panslavizm politikası, Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması, Bulgarlar arasında eğitim faaliyetleri ve Bulgar basını incelenmiştir.

İkinci bölüm de "Българско Възраждане" olarak isimlendirilen Bulgar Rönesans'ı ve aktörleri ele alındıktan sonra, Bulgarlar tarafından kurulan gizli Bulgar komitaları ve faaliyetlerine yer verilmiştir. Ardından Bulgar milliyetçileri tarafından

kurulan bu örgütlerin organize ettiği Bulgar isyanları, özellikle de "Априлското въстание" olarak isimlendirilen Nisan Ayaklanması ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde başarısızlıkla sonuçlanan Nisan Ayaklanmasından sonra başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin bölgeye müdahale etme çabaları ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ele alınacaktır. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan yenilgiyle ayrılmasının ardından imzalamak zorunda kaldığı Ayastefanos Antlaşması ve söz konusu antlaşmada Bulgar kazançları ele alınacak ve Ayastefanos Antlaşması'nı kendi çıkarlarına ters gören Avrupalı devletlerin duruma müdahale etmesi ile birlikte, bu müdahale sonucu imzalanan Berlin Antlaşması ve Bulgar Prensliğinin kurulması üzerinde durulacaktır. Devamında Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgar Prensliğinin sınırlarını genişletme çabaları sonucu Doğu Rumeli Vilayetini işgal etmesi ve Makedonya'yı ele geçirme çabaları incelendikten sonra 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmesi aktarılacaktır.

C. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın ana materyalini Bulgar kaynakları ve Bulgaristan üzerine yazılan Türkçe ve Bulgarca bilimsel kaynaklar oluşturmaktadır. Bu kaynakların başında Halil İnalcık tarafından yazılan "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" adlı eser gelmektedir. Halil İnalcık'ın doktora tezi olan eser hem içerik hem de yöntem olarak konunun temel eserlerinden biridir.

- M. Hüdai Şentürk'ün "Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)" adlı eseri Bulgarlar isyanlarını ve bağımsızlık sürecinin ilk dönemlerini ele alan önemli bir çalışmadır.

- Mahir Aydın'ın "Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına" adlı eseri Bulgaristan'ın 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet olma sürecini ele alan önemli bir çalışmadır. Mahir Aydın'ın bu eseri dışında konuyla ilgili birçok çalışması da bulunmaktadır.

- Bilal N. Şimşir'in "Rumeli'den Türk Göçleri" ve "Bulgaristan Türkleri" adlı eserleri Balkanlar özellikle de Bulgaristan ile ilgilenen tüm araştırmacılara yol gösterecek belge ve kaynaklara dayanan önemli eserlerdir.

- Bulgar Bilimler Akademisi'nin Balkan Enstitüsü müdürlüğü görevinde bulunmuş, Bulgaristan'ın önde gelen tarihçilerinden biri olan Bulgar tarihçi Nikolay Todorov'un "Bulgaristan Tarihi" adlı eseride yararlandığımız bir diğer kaynak eserdir.

- Araştırmanın ana konularından bir tanesi olan Bulgar milliyetçilerinin önde gelen isimlerinden olan Zahari Stoyanov'un "Extracts from Notes on the Bulgarian Uprising" adlı eseri kendisinin tanık olduğu olayları taraflı aktarmasına rağmen, çalışmamız için önemli bir vesika niteliğindedir.

- Konstantin Kosev'in "Априлското Въстание в Съдбата на Българския Народ" (Bulgar Halkının Kaderinde Nisan İsyanı) ve "Априлското Вастание и Възникването на Кназетво България 1876-1878" (Nisan İsyanı ve Bulgaristan Prensliğinin Doğuşu 1876-1878) adlı eserleri çalışmamıza yol gösteren önemli eserlerdir.

Çalışmamızda ayrıca hem Türkiye ve Bulgaristan'da hem de yurt dışında İngilizce olarak yayınlanmış bilimsel kitap ve makaleler, konuyla ilgili Osmanlı arşiv belgeleri de çalışmamızda kaynak olarak yer almıştır.

D- Bulgarlar Ve Tuna Bulgar Devleti

Bulgaristan; batıda Sırbistan ve Makedonya, doğuda Karadeniz, kuzeyde Romanya, güneyde Yunanistan ve güneydoğuda Türkiye ile komşu olan bir Balkan devletidir. Bulgaristan 1881 km'si kara, 686 km'si akarsu ve 378 km'si de deniz

sınırı olmak üzere toplam 2245 km sınıra sahiptir[1]. Bulgaristan ayrıca 110.944 km²'lik yüzölçümü ile de Avrupa'nın 16. en büyük ülkesi konumundadır. 2011 yılında yapılan sayıma göre ülkenin nüfusu 7.364.570'dir. Balkan Dağları (Stara Planina) ülkeyi kuzeyde Tuna ve güneyde Trakya platosu olmak üzere ikiye böler. Ülkenin en önemli ırmağı olan Tuna Nehri, aynı zamanda Romanya-Bulgaristan sınırını oluşturur. Bulgaristan sınırları içerisinde doğup, Yunanistan-Türkiye sınırını oluşturarak Ege Denizi'ne dökülen Meriç (Maritsa) ve Arda nehirleri Bulgaristan'ın diğer önemli akarsularıdır. [2].

Bulgarlar Çin kaynaklarında TİNG-LİNG olarak geçen ve Hun'lara bağlı Onogur kavimlerine dayanmaktadır[3]. Onogur kelimesinin anlamı *Onogur kabile birliğine dâhil, onogur türü* demektir[4]. Bu Ogurlar Ogur, Onogur, Şaragur (Sarı Ogur), Uturgur (Otuzogur) ve Kuturgur (Dokuzogur) gibi kabilelerden oluşmaktadır[5]. Bu isimler kendilerini oluşturan boyların sayısına göre belirlenmekteydi. Renkler ise Türk dilinde genellikle yön bildirmektedir[6]. Oğuzların batı kolunu oluşturan Ogurlara mensup olan ve günümüzdeki Bulgarların ataları olarak kabul edilen Kutrigur ve Utigurlar'ın isimleri "ok" kelimesinin çoğuludur ve Türkçe de boy, kabile anlamına gelmektedir[7].

Bulgar ismi Karadeniz ile Azak denizinin kuzeyinde Avrupa Hun boylarının bazı Türk kavimleriyle birleşmeleri sonucu Türkçe bir kelime olan ve karışmak, bir araya gelmek, birleşmek anlamına gelen BULGAMAK fiilinden türemiştir[8]. Bulgar

---

[1] Emin Atasoy, *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 193.
[2] Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Aytaman, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979, s. 10.
[3] Akdes Nimet Kurat, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi*, MB Yayınları, C.2, s.796.
[4] Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984, s. 14-15.
[5] Akdes Nimet Kurat, , Bulgaristan", s.796.
[6] Istvan Zimonyi, " Bulgarlar ve Ogurlar", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s.187.
[7] Ali Ahmetbeyoğlu, "Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar", *Tarih Dergisi, S. 51,* İstanbul 2011, s. 1-2.
[8] İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989),* Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 10; Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı,

yazarlar zikrettiğimiz görüşü savunmakla beraber Bulgar isminin kendi lehçelerinde Beş-Oğur veya Beş-Oğuz anlamına gelen *Belgur* kelimesinden türediği tezini ileri sürmekte ve Bulgar adının *Samur Avcısı* anlamına geldiğini iddia etmektedirler[9]. Günümüzde Bulgarların Hint-Avrupa kökenli bir Slav ırkının aksine Ural-Altay kökenli bir ırk olduğu tezini savunan Bulgar tarihçilerin sayısı da artmaktadır. Bu tarihçilerden olan Plamen S. Tzvetkov Bulgarların konuştuğu dil için görüşünü şu şekilde açıklamaktadır;

> *"Bulgarların kökeni hakkındaki Slavcı sav, esas olarak bugünkü Bulgarların bir Slav dili konuştuğu deliline dayandırılır. Gerçekten de, pek çok dilbilimci Bulgarca kelimelerin yaklaşık yüzde 80'inin diğer Slav dillerinde az çok benzerlerinin olduğunu iddia eder. Ancak bu kelimelere yakından bir bakış, Slav deyişler şüphesiz Hint-Avrupa ailesine ait olsa da, hem Bulgarca'da hem de bütün Slav dillerinde bulunan çok fazla kelimenin Hint-Avrupa'dan ziyade Ural-Altay kökenine sahip olduğunu keşfetmeye yol açar…"*[10]

Balkanlara yerleşen Bulgarlar Tangra, Han, Bayanuş, Alpbatur, Böritarkan ve Omurtak gibi Türkçe sıfat, unvan ve isimleri kullanmışlardır[11]. Bulgarlar kullandıkları bu Türkçe sıfat, unvan ve isimlerin yanında Orta Asya'dan gelen geleneklerini de uzun bir süre kullanmaya devam etmişlerdir. Bu konuda Bahaeddin Ögel Türk Kültürünün Gelişme Çağları isimli kitabında şu bilgileri vermektedir[12].

> *"1 – Kılıç Türkler'in kutlu silahı idi. And içecekleri zaman, kılıcı önlerine kor ve böylece, karşılıklı yeminlerde bulunurlardı. Bulgar Hanı Krumış Han, Bizans'a karşı yaptığı birçok akından sonra, İstanbul'u kuşatmış ve kutsal*

Ankara 2006, s. 105, (s. 105-128); Istvan Zimonyi, " Bulgarlar ve Ogurlar", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 606, (s. 606-624).

[9] Yusuf Hamzaoğlu, "Osmanlı Öncesi Bulgaristan Türklüğü Proto Bulgar Türkleri, *Hikmet Dergisi*, Gostivar 2009, s. 9.

[10] Plamen S. Tzvetkov, " Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s. 220.

[11] İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla…,* s. 11.

[12] Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 233-234.

şehrin altın kapısına, mızrağını atarak saplamıştı. Bu savaşlardan sonra, Bizansla yapılan 30 senelik sulh anlaşmasında Krumış Han, "kılıcını önüne koymuş ve bu sulh üzerine, hem kendisi yemin etmiş ve hem de Bizans elçisine yemin ettirmiştir.

2 – Türkler'de "av köpeği ile doğan" ları, her kahramanın en önemli sembolleri idiler. Bunun içindir ki, Madara'daki Krumış Han'ın kabartmasında, "Han'ın arkasından koşan bir av köpeği görülür".

3 – At, şüphesiz ki, Türkler'in en fazla önem verdikleri bir hayvandı. Bu sebeple, "Bulgarların bayrakları" da diğer Türkler gibi, "bir sırığın ucuna asılmış olan, bir atkuyruğundan ibaretti".

Yazılı kaynaklarda Bulgar ismine ilk olarak 482[13] yılında Bizans kralı Zenon'un Doğu Gotları'na karşı askeri yardım istediği ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan bir topluluk oldukları Antakyalı Ionnes'in eserinde bahsedilmektedir[14]. Bulgarlar VI. yüzyıldan itibaren Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarında Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan bir toplum olarak gösterilmelerine rağmen Karadeniz'in kuzeyine hangi tarihte geldikleri tam olarak bilinmemektedir.

Atilla'nın 453 yılında ölümünden ve Hunların dağılmasından sonra Utigur ve Kutrigurlar Tuna'nın ve Karadeniz'in kuzeyinde bir devlet kurmuşlardır[15]. Doğu Avrupa'da büyük bir *Tribü* birliği oluşturan Bulgar Türklerinin kurdukları bu devlet

---

[13] Istvan Zimonyi'ye göre bu tarih 480'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Istvan Zimonyi " Bulgarlar ve Ogurlar", s. 607.

[14] Umut Üren, "Büyük Bulgar Devleti", *Doğu Avrupa* Tarihi, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 252; Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihi'nin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.3, 2004, s. 20; Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 105; Osman Karatay, *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötüken, İstanbul 2018, s. 52, 57.

[15] Plamen S. Tzetkov, "From The Caucasus to The Balkans: Some Aspects of The Bulgarian's Earliest History", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.16, 2008, s. 20; Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 105; Plamen S. Tzetkov, "Türkler, Slavlar ve Slavların Kökeni", *Türkler*, Çev. Osman Karatay, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 603, (s. 599-605); András Róna-Tas, "Kubrat Han'ın Büyük Bulgar Devleti", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 625, (s. 625-629); "The Space", *The Bulgarians*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005, s. 40, (s. 29-42).

Bizans kaynaklarında *Büyük Bulgaristan* olarak geçmektedir[16]. İslam Coğrafyacısı olan Mes'ûdî el-Tenbîh ve'l-işrâf adlı eserinde bu Bulgar devletinden *"Bulgarlar Türklerden, Bizans'ın doğusundaki… Valandariyye denen göçebelerdendir ki, bunlar Peçenekler, Yencîler, Başgırtlardır."* şeklinde bahsetmektedir[17]. Bulgarların burada hayvancılık, tarım, zanaat ve kürk ticaretiyle uğraştıkları ve yarı göçebe şeklinde yaşadıkları anlaşılmaktadır[18]. Devletin kurucusu olarak kabul edilen Kubrat Han[19] Atilla'nın soyundan olduğunu iddia etmekteydi ve devletin bünyesinde Utigur ve Kutrigur'ların yanı sıra Hun kabileleri de bulunmaktaydı[20]. 5. yüzyılda kurulan devlet uzun ömürlü olmamış ve Kubrat Han'ın ölümüyle birlikte oğulları arasında baş gösteren taht mücadeleleri yüzünden kısa süre içinde yıkılmıştır[21].

Devletin yıkılmasından sonra Bulgarların bir kısmı orta İdil nehri kıyılarına göç etmiş ve başkenti bugünkü Kazan şehrinin 100km güneyinde bulunan Bolgar şehri olan bir devlet kurmuşlardır[22]. Kubrat Han'ın dördüncü oğlu Ister nehrini geçerek Avar hâkimiyetinde bulunan Panonya'ya yerleşmiştir[23]. Beşinci oğlu ise Ravenna şehrine yerleşerek Roma'nın hâkimiyeti altına girmiştir[24]. Kubrat Han'ın üçüncü oğlu Asparuh Han ise 7. yy'ın ortalarında kendisini takip eden bazı Bulgar kavimleriyle birlikte Dinyeper ve Dinyester nehirlerini geçerek Tuna Havzasına

---

[16] Uwe Fiedler, "Bulgars in The Lower Danube Region. A Survey of The Archaeological Evidence and of The State of Current Research", *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans 450-1450*, Leiden: Brill 2008, s. 152; Peter Dobrev, "The Place Of Ancient Bulgarians Among The Nations With Developed Statehood, 7th Century – 4th Century Ad", *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 44/45.

[17] Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 57.

[18] Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2012, s. 254.

[19] Kubrat ismi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Talât Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK Yayınları, Ankara 1987.

[20] S. Runciman, "Orta Çağların Başlarında Avrupa ve Türkler", *Belleten*, C. VII, S. 25, TTK Yayınları, Ankara 1943, s. 51; Umut Üren, "Büyük Bulgar Devleti", 264.

[21] Steven Runciman, *A History Of The First Bulgarian Empire*, G. Bell & Sons Ltd., London 1930, s. 4; Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 106.

[22] S. Runciman, *a.g.m*, s. 51.

[23] Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 256; Ayşe Kayapınar, *a.g.m*, s. 106; Umut Üren, *a.g.m*, s. 267.

[24] Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 56.

yerleşmiştir[25]. Asaparuh ile birlikte Tuna havzasına gelerek bu bölgeye yerleşen Bulgarların sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte Marquart'a göre 10.000, Zlatarsky'e göre 20.000–25.000'dir[26]. Bulgar Hakanlar listesinde 61 yıl hüküm sürdüğü, Asya Hun Hükümdarı Mete Han'dan itibaren Hun hükümdarları yetiştiren Tu-ku ailesi ile aynı olan Dulo sülalesine mensup, on iki hayvanlı Türk takvimine göre verenialem (Ejderha yılının 11. ayı)'de tahta geçmiş ve kaynaklarda Esperuh, Esperih, Esberuh, Esperi şeklinde geçen, "Delice Doğan" anlamına gelen Asparuh Han'ın Tuna havzasına gelmeden önceki hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır[27].

Bizans İmparatoru IV. Konstantin'in Bulgarların güneye sarkmalarını engellemek için 679 yılında bir sefer düzenlemiş fakat bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır[28]. Bulgarlar kazandıkları zafer ile hem Bizans'ı vergiye bağlamış hem de Varna ve Şumnu arasında bir devlet kuruduklarını resmi olarak Bizans'a kabul ettirmişlerdir ki bu tarih Tuna Bulgar Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir[29]. Asparuh Han önderliğinde kurulan Bulgar devletinin sınırları Beserabya ve Dobruca da dâhil tüm kuzey Bulgaristan, doğuda Karadeniz, güneyde Balkan dağlarına, batı da İskır Nehri'ne kadar uzanmaktadır[30]. Ülkenin başkenti bugünkü Şumnu şehrinin güneybatısında yer alan Çatalar köyü yakınında bulunan Pereyaslav (Preslav) idi[31]. Tuna Devleti'nin hükümdar listesi aşağıdaki gibidir[32];

---

[25] Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 106; Alexander A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu* Tarihi, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 256-257; Umut Üren, "Büyük Bulgar Devleti", 269; Osman Karatay, "Tuna Bulgarları", *Doğu Avrupa Tarihi*, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 274; Svetelin Stepanov, "Bulgaria At The Time Of Khan Asparukh (678-700-701) And Khan Tervel (701-718/721), *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 74/75; Osman Karatay, *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi*, s. 83.

[26] Akdes Nimet Kurat, , "Bulgaristan", s. 797.

[27] Ali Ahmetbeyoğlu, " Büyük Bulgar ve Tuna Bulgar Devletleri", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s. 366.

[28] Alexander A. Vasilev, *a.g.e*, s. 257.

[29] Mithat Aydın, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681-1018), *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.11, 2002, s. 117; Plamen S. Tzetkov, "Türkler, Slavlar ve Slavların Kökeni", s. 603; Ivan Ilchev, "Before The University", *University of Sofia St. Kliment Ohridski*, Ed. Ivan Ilchev, Valery Kolev, Evgenia Kalinova, Iskra Baeva, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia 2008, s. 11; Peter Dobrev, "Old Great Bulgaria", *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 48/49.

[30] Geze Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi,* TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 45.

[31] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2009, s. 204.

Asparuh	681-702	Krum	803-814
Tervel	702-718	Omurtag	814-831
Bilinmiyor	718-739	Malamir	831-836
Servar	728-739	Pessijan	836-852
Koromisoş	739-756	Boris I	852-889
Vineh	756-761	Vladimir	889-893
Telez	761-763	Simeon	893-927
Sabin	763-765	Petır	927-969
Umar	765	Boris II	969-971
Toktu	765	Roman	979-991
Pagan	765	Samuil	991-1014
Telerig	766-777	Gavrail Radomir	1014-1015
Kardam	777-802	Ivan Vladislav	1015-1018

Bulgarlar Balkanlara göç etikten sonra bu bölgede dağınık şekilde yaşayan, devlet kurma kabiliyetleri olmayan ve yedi kabileden oluşan Slavları hâkimiyetleri altına alarak[33] onları hem Bizans hem de Avarların saldırılarına karşı ülkenin sınırlarını korumakta kullanmışlardır. Balkanlara Bulgarlardan önce gelip yerleşen Slavların Bulgar hâkimiyetine nasıl girdiği konusu tarihçiler arasında hala tartışmalı bir konudur. Yapılan tartışmalara ve dönemin kaynaklarına baktığımızda Slavların Bulgar hâkimiyetini kendi istekleriyle kabul etmişlerdir. Bunun sebebi büyük ihtimalle Bulgarların Bizans ve Avarlara karşı büyük zaferler kazanmaları olabilir. Diğer bir görüş ise bu birliktelik iki kavminde eşit olduğu bir Bulgar-Slav birliği olmasıdır[34].

Bizans İmparatoru II. Iustinianos babasının Bulgarlarla yaptığı analaşmayı feshederek Bulgarlar üzerine bir sefere çıkmış fakat başarısız olarak canını zor

---

[32] Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Aytaman, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979s. 29; Ayşe Kayapınar, Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 107; Ayşe Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 632, (s. 630-640).

[33] Ayşe Kayapınar, *a.g.m*, s. 107; Alexander A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 257.

[34] Osman Karatay, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2010, s. 7.

kurtarmıştır[35]. Bulgarlar bu zaferden sonra Tuna Havzasında varlıklarını iyice pekiştirmişlerdir. Asparuh Han 701 yılında ölmüş ve yerine Bulgar Hanları listesinde 21 yıl iktidarda kaldığı belirtilen oğlu Tervel geçmiştir[36]. Tervel 705 yılında tahtan indirilen Bizans İmparatoru II. Iustinianos'a tekrar tahta geçmesinde yardım etmiş ve karşılığında *Kayser* ünvanı verilerek toprakla ödüllendirilmiştir[37]. Tervel bu hareketiyle Bulgarları Bizans siyasetinde önemli bir unsur haline getirmiştir. II. Iustinianos'un ölümünden sonra tahta geçen III. Theodosios Bulgarlar'la yeni bir anlaşma yaparak İstanbul'u kuşatan Arap ordularına karşı destek sağlamıştır. 8. yüzyıla kadar Bulgarlar hem kendi iç karışıklarıyla hem de Bizans saldırılarıyla uğraşmışlardır. Tervel Han'ın 718 yılında ölümünden sonra tahta Bulgar Hanları listesinde görünmeyen bir han geçmiştir. Bu dönem ile ilgili Bizans kaynakları da herhangi bir bilgi vermemektedir. Bulgar Devletinin duraklama devri olarak kabul edilen 736 ile 777 arası dönemde Bulgar tahtına sırasıyla Dulo hanedanının son üyesi olan Server Han, Vokil hanedanından Kurmiş Han, Telec Han, Seoin Han, Umor Han, Bahan Han, Toktu Han ve Telering Han geçmiştir[38]. Bizans, kendi iç meseleleri ile uğraşan Tuna Bulgar devletine karşı dokuz sefer düzenlemiştir. Tuna Bulgar devletinin Bizans ile olan mücadelesi özellikle Telez han zamanında doruk noktasına ulaşmıştır. 30 Haziran 763 tarihinde Bizans ile yapılan savaşın kaybedilmesinden sonra Tuna Bulgar Devleti uzun bir süre iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır[39].

777 yılında tahta geçen Kardam Han ülkedeki düzeni sağlamıştır. Kardam Han 791 ve 792 yıllarında Bizans İmparatoru IV. Konstantinos'u yenerek Bizans'ı tekrar vergiye bağlamıştır[40]. Devleti içindeki kargaşadan kurtarıp tekrar düzeni sağlayan Kardam Han'ın ölümünden sonra 803 yılında *" Kudretli bir savaşçı, cesur bir asker olduğu kadar, akıllı bir siyaset adamı"* ve *" Hukuka saygılı, yasa çıkaran bir şahsiyet olarak"* bilinen Kurum Han Tuna Bulgar Devleti tahtına oturmuştur[41]. Kurum Han'ın 809 tarihinde Sofya, Belgrad ve Niş'i ele geçirmesiyle önemli bir

[35] Osman Karatay, *"Doğu Avrupa Türk Tarihi'nin…*, s. 7.
[36] Osman Karatay, *a.g.m,* s. 8.
[37] Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 258.
[38] Geze Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, 50-51.
[39] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 157.
[40] Mithat Aydın, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış…, s. 119.
[41] Mithat Aydın, *a.g.m*,s. 119.

gelir kaynağı olan Balkanlardan geçen ticaret yolları Tuna Bulgar Devleti'nin kontrolüne geçmiştir[42]. Krum Han 811 baharında Bulgarlar üzerine bir sefere çıkmış olan İmparator I. Nikephoros komutasındaki Bizans ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak imparatoru öldürmüştür[43].

814 tarihinde Krum Han ölünce yerine teşkilatçılığı ile ün kazanmış oğlu Omurtag Han geçmiştir[44]. Omurtag Han devri Tuna Bulgar Devleti'nin en parlak devirlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Omurtag Han zamanında Tuna Bulgar Devleti'nin sınırları Tuna'nın kuzeyinde Transilvanya'ya ve Tissa boyuna kadar uzanmaktaydı[45]. Bu dönemde Omurtag Han Bizans ile otuz yıl sürecek bir barış antlaşması yapmıştır. Bu antlaşma özellikle Trakya'da iki devlet arasındaki sınırı belirlemekteydi[46]. Omurtag Han zamanında yapılan fetihler sonucu alınan Bizans esirleri aracılığı ile ilk defa Tuna Bulgar Devleti'ne giren Hristiyanlık, bu dine mensup olan Slavlar'ın sayısının artmasıyla ülkede hızla yayılmıştır. Omurtag Han'dan sonraki Malamir (Melemir) (831–836) ve Pressian Han (836–862) dönemlerinde Bizans'a karşı genişleme devam etmiştir. Sofya ve Filibe bölgesindeki topraklar ele geçirilmesine[47] rağmen Bulgarlar üzerindeki Slav kültürü ve Hristiyanlığın etkisi gün geçtikçe artmıştır.

Pressian Han'dan sonra tahta oturan I. Boris 865[48] yılında Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini devletin resmi dini olarak kabul edince[49] Bulgarlar arasında

---

[42] İsmail Mangaltepe, " Avrupa Kıtasında Kurulan İlk Türk Devletleri (IV-VII. yy), *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s. 234.
[43] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 183.
[44] Geze Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, s.53.
[45] Akdes Nimet Kurat, "Bulgaristan", s. 797.
[46] A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbası, Ankara 1943, s. 353.
[47] Mithat Aydın, *Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış…*, s. 120.
[48] Bulgarların Hıristiyanlığı kabul ettiği tarih olarak 865 kabul edilsede 863 veya 864 olduğunu kabul eden kaynaklarda vardır. Bunun için bkz. Ivan Ilchev, "Before The University", *University of Sofia St. Kliment Ohridski*, Ed. Ivan Ilchev, Valery Kolev, Evgenia Kalinova, Iskra Baeva, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia 2008.
[49] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*, s. 18; Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 120; Steven Runciman, *A History Of The First Bulgarian Empire*, s. 104; Костадин Палешутски, Любомир Огнянов, Кристо Манчев, Васил Василев, Ани Данчева-Василева, Илия Тодев, Георги Нешев, Стефан Дойнов, Милен Куманов, Миляна Каймакамова, Константин Мечев, Елена Койчева, *681-1948 Из Историята на Брългарската Народност и*

Slav ve Bizans kültürü hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. I. Boris'in Hristiyanlığa geçmesinin sebebi siyasi olmasına ve Bulgar tarihçilerine göre de devletin güçlenmesi için gerekli olduğu görüşü benimsenmiş olmasına rağmen kolay gerçekleşmemiştir. I. Boris'in bu din değiştirme kararını Bulgar Boyarları öz benliklerinin yok olması ve Yunanlaşma olarak algıladıkları için kabul etmemiş ve isyan etmişlerdir. Fakat isyan eden bu Boyarlar I. Boris tarafından katledilmiştir[50]. Bu dönemden sonra Bulgar Türkleri tamamen Slavlaşmış, Slavca devletin resmi dili haline gelmiş, Türkçe isimler ve ünvanlar terkedilmiştir. Hristiyanlık I. Boris'in oğlu I. Simeon zamanında Bulgarlar arasında tamamen yayılmıştır. Bulgarların Hristiyanlaşma süreci aynı zamanda Ortodoks ve Katolik kiliselerinin bir savaşı durumuna dönüşmüştür. I. Boris'in Katolik mezhebi yerine Ortodoks mezhebini seçmesindeki en büyük etken ülkesinde Ortodoks mezhebini kabul eden Slav ve Yunan nüfusunun yoğun olmasıdır[51]. Diğer bir sebep olarak da o tarihlerde Avar Devletini ortadan kaldırıp Tuna Bulgar Devleti sınırlarına dayanan ve Katolik olan Frank tehlikesi gösterilebilir.

9. yüzyılda Hristiyanlığın etkisiyle hızla Slavlaşan Tuna Bulgar Devleti bir taraftan da günümüzde de kullanılan Kiril alfabesinin oluşturulmasıyla Slav kültürünün en önemli merkezi haline gelmiştir. Söz konusu Kiril alfabesinin oluşturulması her ne kadar günümüzde ki milliyetçilik fikriyle yapılmamış olsa da tezimizin ana konusunu oluşturan Bulgar milliyetçiliğinin ilk kıvılcımı olarak kabul edebiliriz.

Selanikli Kiril ve Methodius kardeşler uzun bir çalışmadan sonra 855 yılında "Glagolit" adı verilen yazıyı oluşturmuşlar ve Ortodoks dini ayinlerini Slavcaya çevirmişlerdir[52]. Daha sonra I. Boris'in desteğiyle Bulgaristan'ın her tarafında

---

Държава, Pelikan-Alfa, Sofia 1993, s. 21; Ayşe Kayapınar, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", s. 636.

[50] Georgi Bakalov, "Bulgaria At The Time Of Khan (Prince) Boris (852-889), *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 80/81; *The Bulgarians*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2005, s. 72; Shigeyoshi Matsumae, "The Faith*", The Bulgarians,* Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005, s. 72, (s.71-84).

[51] Şebnem Arda, *Bizans İmparatorluğu'nun Bulgarlar İle İlişkileri (Başlangıçtan 1018'e Kadar)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s. 117.

[52] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*, s. 19.

ruhban okulları açılmaya başlamıştır. Bu dönemde Ohrid Ruhban okulunun başkanlığını yapan Kliment Slav alfabesinin eksikliklerini gidererek Kiril (Kyrilliza) alfabesini oluşturmuştur[53]. I. Boris Hristiyanlığı kabul ederek Slav ve Bulgarları milli bir kilise etrafında toplamayı düşünmüştür. Bundan dolayıdır ki Bulgar tarihçiler bu dönemi gerçek Bulgar ulusunun doğduğu dönem olarak kabul etmektedirler.

I. Boris'in ölümünden sonra 898 tarihinde yerine geçen oğlu I. Simeon'un hükümdarlık dönemi Tuna Bulgar devletinin en parlak devri olarak kabul edilmektedir[54]. Ayrıca I. Simeon zamanında Hristiyanlık yoluyla Bulgarların Slavlaşması tamamlanmış ve ülkede Slav-Bulgar edebiyatı da önemli ölçüde gelişmiştir[55]. I. Simeon zamanında devletin sınırları Karadeniz kıyılarından batıda Adriyatik denizine, aşağı Tuna'dan Makedonya ve merkezi Trakya ve Selanik'e kadar genişlemişti[56]. I. Simeon tahta geçtikten sonra babasının sürdürdüğü politikayı terk ederek yeniden Bizans ile askeri mücadeleye başlamıştır. I. Simeon 896 yılında bugünkü Babaeski yakınlarında Bizans ordusunu yenilgiye uğratarak Bizans ile 912 yılına kadar sürecek bir antlaşma yapmıştır[57]. I. Simeon bir taraftan Bizans ile mücadele ederken ve kültür çalışmalarını artırırken devletin başkentini de Pliska'dan Preslav'a taşımıştır[58]. I. Simeon bu dönemde Balkan coğrafyasının yönetim hakkını Bizans İmparatorunun elinden almak istediği için *Knjas (Prens)* ünvanını bırakarak *Bulgarların ve Yunanlıların Çarı* ünvanını kullanmaya başlamıştır[59]. I. Simeon bu düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla 912 yılında Bizans İmparatoru Aleksandros'a elçiler göndererek 896 yılında yapılan anlaşmanın yenilenmesini istemiş fakat bu isteği kabul edilmeyince de İstanbul'u kuşatmıştır[60]. 913 Ağustosunda I. Simeon tüm kuvvetleriyle Bizans İmparatorluğu'nun Trakya topraklarını işgal etmiş ve İstanbul surlarının önüne gelmiştir. Bu sırada Bizans İmparatoru Aleksandros ölmüş ve

---

[53] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*, s. 20.
[54] Kiril Marinow, "In The Shackles Of The Evil One The Portrayal Of Tsar Symeon I The Great (893-927) In The Oration On The Treaty With The Bulgarians", *Studia Ceranae*, Vol. 1/2011, s. 158. (157-190).
[55] Mithat Aydın, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış…, s. 121.
[56] A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, s. 402.
[57] Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 123.
[58] Ayşe Kayapınar, *a.g.m*, s. 124.
[59] Nikolay Todorov, *a.g.e*, s. 21.
[60] Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü…, s. 124.

yönetim Patrik Nicholas'ın yönetimindeki imparatorluk konsilinin eline geçmiştir. I. Simeon İstanbul'u almaktan ziyade imparator olmak istediği için Patrik Nicholas'a elçiler göndermiş ve bir antlaşma yapmak istediğini bildirmiştir[61]. Bu görüşmeler sonucu yapılan antlaşmaya göre; I. Simeon 896 yılında yapılan antlaşma gereği alamadığı vergileri alacak ve Bizans İmparatoru I. Simeon'un kızlarından biriyle evlenecektir[62]. Bizans bu antlaşmaya uymadığı için I. Simeon tekrar sefere çıkmıştır. I. Simeon zamanında Bizans ile mücadeleler bu şekilde sürüp gitmiştir. I. Simeon döneminde İstanbul birkaç defa kuşatılmış olmasına rağmen alınamamıştır. Bu dönemde Bulgar-Bizans mücadelesinin sürdüğü bir diğer bölgede Sırbistan olmuştur. Sırbistan tahtı çok sık el değiştirerek Bulgar ve Bizanslıların diplomatik savaş alanı haline gelmiştir. Nihayetinde takribi 924 yılında I. Simeon tüm Sırbistan'ı alarak bu mücadeleyi kazanmıştır[63].

Tuna Bulgar Devleti I. Simeon zamanında en iyi dönemini yaşamıştır. I. Simeon zamanında İstanbul'da bulunan patrikten bağımsız başkent Preslav'da Bulgar Patriği kurulmuş, Bizans'a karşı yapılan birçok savaştan zafer ile çıkılarak Trakya'nın büyük bir kısmına hâkim olunmuş, başkent Preslav bir sanat ve bilim merkezi konumuna dönüşmüştür. Yine bu dönemde Tuna Bulgar Devleti Bizans'ın en büyük düşmanı olmuştur. Tuna Bulgar Devleti'nin bu başarısı büyük ölçüde I. Simeon'un kişisel becerisinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun en önemli göstergesi de I. Simeonun ölümünden sonra Tuna Bulgar Devleti'nin hızlı bir şekilde zayıflamaya ve uzun uğraşlar sonucu elde edilen topraklar birer birer elden çıkmaya başlamasıdır[64].

I. Simeon'nun ölümünden sonra yerine 927 yılında ikinci eşinden olan oğlu Peter geçmiştir. Bu sırada Tuna Bulgar Devleti'nin en güçlü hükümdarından olan I. Simeon'un ölümünü fırsat bilen Macarlar, Peçenekler, Hırvatlar ve Bizans Bulgar topraklarını işgal etmeye hazırlanıyorlardı[65]. 934 tarihinde Peçeneklerle anlaşan

[61] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 244.
[62] Steven Runciman, *A History of The First Bulgarian Empire*, London 1930, s. 156.
[63] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 248.
[64] Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 98.
[65] Steven Runciman, *A History of The First Bulgarian…*, s.178.

Macarlar Trakya'yı işgal ederek İstanbul'a kadar ilerlemişlerdir. Yeni çar olan Peter gücünü göstermek için Bizans üzerine bir sefer yapmaya karar vermiş ve tüm Trakya'yı işgal etmiştir. Bizans İmparatoru Romanus'un Bulgarlar üzerine bir sefer hazırlığına başladığı duyulunca yeni Bulgar çarı Peter Bizans ile 30 yıllık bir antlaşma yaparak Romanos Lekapenos'un torunu Marina-İrina ile evlenmiştir[66]. Ayrıca yapılan bu antlaşmaya göre Bizans Peter'in unvanlarını ve Bulgar Patrikliğinin bağımsızlığını tanımıştır[67].

Babasının tam tersi bir kişiliğe sahip olan Peter'in Bizans ile yaptığı bu antlaşmayla I. Simeon'un kazandığı askeri başarılar boşa gitmiştir. Peter'in bir Bizans prensesi ile evlenmesi sonucu Bulgaristan üzerinde Bizans etkisi gün geçtikçe daha da artmıştır. Peter'in Bizans ile bu yakınlığından rahatsız olan Boyarlar isyan girişiminde bulunmuş olmalarına rağmen bir netice alamamışlardır. Bu dönemde Bulgaristan topraklarında Bizans tarafından Trakya'ya sürgün edilen pavlikanların sayısı artmış ve bu düşünce yapısından ortaya çıkan Bogomillik[68] yayılmaya başlamıştır[69].

II. Boris'in hükümdarlığının son yılı olan 971 tarihinde başkent Preslav Bizans'ın eline geçmiştir. Başkent Preslav'ın işgal edilmesinden sonra başkent devamlı batıya doğru taşınmıştır. 991-1014 yılları arasında Bulgar tahtında oturan Samuil döneminde Bizans'a karşı başarılı savaşlar yapılmış olmasına rağmen 1014 tarihinde Belass-Siza dağlarında esir edilen 14 bin Bulgar askerinin gözleri kör edilmiş ve Samuil bunun üzüntüsünden ölünce devletin çöküşü tamamlanmıştır[70]. 679 tarihinde Asparuh tarafından Türk geleneğine uygun olarak kurulan, I. Boris'in Hristiyanlığı kabul etmesiyle Ortodoks Hristiyan Slav özelliği kazanan ve I. Simeon

---

[66] Şebnem Arda, *Bizans İmparatorluğu'nun Bulgarlar İle İlişkileri (Başlangıçtan 1018'e Kadar),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012, s. 155-156; Ayşe Kayapınar, " Tuna Bulgar Devleti (679-1018), *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s. 388.

[67] A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I,* s. 403.

[68] Franjo Racki'ye göre Bogomiller, pesimist bakış açısına sahip Hristiyanlar olup, Messelianlar (Euchitler) ve düalist anlayışa sahip Pavlosçuların (Paulikankar) tesirinde gerçekleşen ve ana gövde Hristiyanlıktan ayrılan bir Hristiyan grubunu temsil etmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmajil Hodziç, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

[69] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 250.

[70] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*, s. 28.

zamanında da en geniş sınırlarına ulaşmış olan I. Tuna Bulgar Devleti birçok zafer ve mağlubiyetten sonra 1018 yılında Bizans hâkimiyetine girmiştir[71].

E. II. Tuna Bulgar Devleti

Bizans yönetimi döneminde Bulgarlar, sadece bağımsızlıklarını kaybetmekle kalmamışlar aynı zamanda Bulgar Kilisesi'nin de bağımsızlığını kaybederek İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmışlardır. Bizans hâkimiyeti döneminde Bulgarlar bağımsızlık için birçok isyan teşebbüsünde bulunmuşlar fakat başarılı olamamışlardır. Bu isyanlardan en kayda değer olanı Tuna Bulgar Devleti'nin son çarı olan Ivan Vladislav'ın oğlu Alusianos'un önderliğindeki isyandır. Fakat Bulgarların bu isyanı Alusianos'un unvan ve makam karşılığında Bizans tarafına geçmesi sonucu başarısızlıkla sonuçlanmıştır[72].

XII. yüzyılın ilk yarısında başlayan Bizans İmparatorluğu'nun gerileme dönemi İstanbul'un Latinlerin eline geçmesiyle daha da hızlanmıştır. Bu dönemde Avrupa kentlerinin, özellikle de İtalya kentlerinin günden güne güçlenmeleri Bizans'ın sahip olduğu gücün azalmasına sebep olmuştur. Bütün bu gelişmelerin yanında dış politikadaki başarısızlıklar da Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran diğer bir sebep olmuştur.

Bulgarlar'ın Bizans hâkimiyetinden kurtulmak için başlattıkları bağımsızlık mücadelesinin ne zaman başladığı tam olarak bilinmemekle birlikte 1185'in sonları ya da 1186 yılının başları olduğu tahmin edilmektedir. 1185 tarihinde Bulgar Boyarı olan Assen ve Peter kardeşler Bizans İmparatoru II. İsak Angelos'tan kendilerine toprak verilmesini istemişler fakat bu istekleri imparator tarafından kabul edilmeyince iki kardeş ayaklanarak 169 yıl süren Bizans hâkimiyetine son vermişler ve 1187 tarihinde Tırnova şehrinde bağımsızlıklarını ilan etmişleridir[73]. Bağımsızlık

---

[71] Celal Nuri, "Bulgar ve Pomak", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, Çev./Akt. Muhammet Kemaloğlu, C. 53, S. 2, Ankara 2013, s. 425.
[72] Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 72-75.
[73] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*, s. 31; Ayşe Kayapınar, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal*

isyanının bir diğer sebebi ise Bizans İmparatoru II. Isaakios'un kendi düğün masraflarını halka vergi olarak yansıtmasıdır[74]. Bu şekilde tarihte II. Bulgar Devleti olarak kabul edilen devlet kurulmuştur. Kurulan bu İkinci Bulgar Devletinde Bulgarların yanı sıra bölgeye Bizans hâkimiyeti döneminde yerleşmiş ve Romence konuşan Ulahlar da önemli rol oynamışlardır[75]. Bu yüzden bir Bulgar-Ulah devleti olarak da kabul edilen II. Tuna Bulgar Devleti'nde tahta geçen çar listesi aşağıdaki gibidir[76];

I Assen	1186-1196	I Georgi Terter	1280-1292
Peter	1196-1197	Smilez	1292-1298
Kalojan	1197-1207	Çaka	1299-
Boril	1207-1218	Todor Svxetoslov	1300-1321
II. İvan Assen	1218-1241	II Georgi Terter	1322-1323
Koloman Assen	1241-1246	III Michail Şişman	1323-1330
II Michail Assen	1246-1256	İvan Stefan	1330-1331
Konstantin Tich	1257-1277	İvan Alexander	1331-1371
İvailo	1277-1279	İvan Şişman	1371-1393
III İvan Assen	1279-1280	İvan Srazimir	1360-1396

1187 tarihinde kurulan bu II. Bulgar Devleti'nin ilk çarı Assen olmuştur. I.Assen'in isminin Türkçe sağlıklı, sıhhatli ve sağlam anlamına gelen *esen* kelimesinden geldiği iddia edilmektedir[77]. II. Tuna Bulgar Devleti'nin ilk çarı olan Assen ve kardeşi Peter'in hangi millete mensup olduğu konusu günümüzde hala tartışılan bir konudur. Bu konuyla ilgili tarihçiler tarafından ortaya atılan üç görüş

Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal os Social Sciences, C. 2004-2, S. 9, s. 118, (s. 117-141); Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı*; Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, s. 232, (s. 232-251); Vasko Arnaudov, "Bulgarian Uprisings Against The Byzantine Rule, 11th- 12th Century", *The Bulgarians Atlas,* Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 102/103.

[74] Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365),* Çev. Ali Cevdet Akkoyunlu, YKY Yayınları, İstanbul 2015, s. 29.

[75] David Nicolle, *Haçlılar Çağında Bizans, Balkan ve Macar Orduları 1100-1568*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 23.

[76] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*, s. 44.

[77] Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s. 392.

bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Bulgar tarihçilere ait olup çar Assen ve kardeşi Peter'in Bulgar asıllı oldukları, Romen tarihçilere ait ikinci görüşe göre kardeşler Ulah kökenli ve üçüncü görüşe göre de söz konusu kardeşler Kuman asıllıdır[78].

II. Tuna Bulgar Devletinin tahtına geçen Assen eski Bulgar topraklarını teker teker ele geçirerek devletin gücünü arttırmış olmasına rağmen bir iç komployа kurban gitmiş ve tahtını küçük kardeşi Kolayan'a bırakmak zorunda kalmıştır[79]. Kolayan döneminde II. Tuna Bulgar Devleti'nin sınırları doğuda Karadeniz'e kadar, güneyde Trakya'nın büyük bir kısmı ve batıda da Mekedonya'nın büyük bir kısmını içine alacak şekilde genişlemiş durumdadır[80]. 1201 yılında yapılan antlaşmayla Bizans Belgrad'tan Karadeniz'e ve Vardar'a kadar Bulgar fetihlerini kabul etmek zorunda kalmıştır[81].

1200 yılında başlayan Haçlı Seferleri'nin Balkanlarda sebep olduğu gerginlik ve Macar tehlikesinin ortaya çıkması çar Kolayan'ı Papa'nın Bulgar kilisesinin Vatikan'a bağlanması teklifini tekrar değerlendirmek zorunda bırakmıştır. Bunun üzerine çar Kolayan ve Papa arasında elçilik heyetleri gidip gelmiş ve yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Çar Kolayan bu yazışmalarda kendisini Bulgaristan ve Vlahya imparatoru olarak adlandırmıştır[82]. Bulgarlar'ın İttifak önerisi İstanbul'u işgal eden Latinler tarafından reddedilince çar Kolayan da tüm Trakya'yı işgal etmiştir[83]. Bu dönemde II. Tuna Bulgar Devleti ile Bizans'ın ortak düşmanı Latinler olmuş, bu da iki devleti zorunlu olarak ittifak yapmaya itmiştir. Söz konusu bu ittifakın ilk askeri başarısı 14 Nisan 1205'te Edirne'de bir meydan muharebesi sonucu gelmiş ve Haçlılar'ın İmparatoru Flanderli Balduin esir edilmiştir[84]. Bu iki devlet arasındaki ittifak 1241'de II. Tuna Bulgar Devleti'nin beşinci çar'ı olan İvan Assen II'nin

---

[78] Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi…, s. 46-54.*
[79] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…,* s. 32; Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", s. 236.
[80] Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti…", s. 393; Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", s. 236.
[81] Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 119; Hikolaj Ovćarov, "Bulgaria At The Time Od Tsar (Emperor) Kalojan (1197-1207), *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 106/107.
[82] Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti…", s. 393.
[83] Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 125-126.
[84] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*,s. 32.

ölümüne kadar sürmüştür. Kolayan'ın bu başarıları çok uzun sürmemiş ve kendisinden önceki iki kardeşinin ölümünden sorumlu olan güçlerin komploları ile 1207 Selanik kuşatması sırasında öldürülmüştür.

Kolayan varis bırakmadan hayatını kaybettiği için yerine ölümünde parmağı olduğu düşünülen kız kardeşinin oğlu olan Boril 1207 yılında tahta geçmiştir[85]. Kolayan'dan sonra tahta oturan Boril zamanında devlet zayıflamaya başlamış ve ülkede Bogomilcilik her zamankinden daha fazla güçlenmiştir[86]. II. Tuna Bulgar Devleti Macarlar başta olmak üzere istilacılara karşı 1230 yılında çar II. Assen'in Klokotnisa zaferini kazanmasına kadar geçen süre zarfında savunma savaşları vermiştir[87]. Bu zafer sonucu ülkenin sınırları Karadeniz'den Ege Denizine kadar genişlemiştir.

1218 yılında Boril'in ölümü üzerine I. Assen'in oğlu II. Assen tahta geçmiştir[88]. II. Assen döneminde II. Bulgar devletinin sınırları Ege Denizi'nden Adriyatik kıyılarına kadar genişleyerek Balkanlar'da önemli bir devlet haline gelmiştir. Fakat II. Assen'in 1241 tarihinde ölümünden sonra II. Tuna Bulgar Devleti hızla gerilemeye başlamış ve 1396 yılında Vidin şehrinin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesiyle tarih sahnesinden çekilmiştir.

F. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi

Anadolu'nun batısında bululan Söğüt'te kurulmuş olan Osmanlı Beyliği hem Moğol tehlikesinden hem de Anadolu Beylikleri'nin aralarındaki çekişmelerden uzak bir konumda bulunmaktaydı. Osmanlı Beyliği bu konumundan istifade ederek yönünü Bizans'a çevirmiş ve kısa bir süre zarfında Bizans'ın Anadolu kıtasındaki topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Osmanlılar Rumeli'yi Bizans'ın içinde

[85] Ayşe Kayapınar, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti…, s. 394.
[86] Nikolay Todorov, *Bulgaristan…*, s. 33.
[87] R.J. Crampton, *Bulgaria*, Oxford University Press, UK 2007, s. 15.
[88] Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", s. 239; Thomas Brüggemann, "Cumans in the Southern Dobruja. Some Remarks on the Second Bulgarian Empire During the twelfth and thirteenth Centuries, *Chronica Annual Of The Institute Of History Of University Of Szeged Hungary*, Ed. Lászlo Marjanucz, Published by the Institute of History, 2008, s. 71, (s. 57-71).

bulunduğu karışıklıktan istifade ederek planlı bir şekilde fethetmişlerdir. Bu dönemde Bizans iç karışıklığın yanı sıra Sırp kralı Duşan tehlikesi ile de karşı karşıya bulunmaktaydı[89].

1345 yılında Sırp kralı Duşan Selanik hariç tüm Makedonya'yı ele geçirmiş durumdaydı[90]. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Kantakuzenos Sırp kralı Duşan'ı durdurmak için önce Aydınoğlu Umur Bey'den daha sonra da Orhan Gazi'den yardım almak zorunda kalmıştır[91]. Bu dönemde Orhan Gazi'nin Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlenmesi, Bizans ile Osmanlıları müttefik yapmıştı[92]. Bu ittifak sayesinde Kantakuzenos'a yardım etmek maksadıyla Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri iki defa Rumeli'ye geçmişlerdir. 1349 ve 1352 yıllarında gerçekleşen bu geçişlerden ikincisinde imparator tarafından Çimbi Kalesi üs olarak Süleyman Paşa'ya verilmiştir[93]. Çimbi kalesinin anlaşma yoluyla ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra Osmanlı kuvvetleri için Balkanlar'ın fethi sırasında bir dayanak noktası olacak olan Gelibolu da Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.

Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa buradaki ana yollar boyunca akınlar yapmaya başlamıştır. Osmanlı kuvvetleri batıya, kuzey batıya ve kuzey doğuya doğru ilerlerken Romalılar'ın yaptırdığı ve daha sonra Bizans'ın da kullandığı yollardan yararlanmışlardır. Bu dönemde ele geçirilen Rumeli topraklarına kalıcı olabilmek için sistemli bir şekilde konargöçer Türkmen nüfus yerleştirilmtir. Osmanlı fetihlerinin sürdüğü sırada Sırp Kralı Duşan'ın 1355 tarihinde ölmesi Osmanlılar'ın Rumeli'yi daha hızlı fethetmelerini sağlamıştır.

---

[89] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* TTK Yayınları, Ankara, s. 133; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 481; Ayşe Kayapınar, "II. Bulgar Krallığı", s. 246.

[90] Georg Ostrogorsky, *a.g.e,* s. 481.

[91] Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri –Merkez ve Uç-*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 14; Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*; Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, s. 288, (s. 287-300).

[92] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. 1, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 187; Mikhael Doukas, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 26-27; Mehmet İnbaşı, *a.g.m,* s. 288; Alexander A. Vasilev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, s. 654.

[93] Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, *Rumeli Eyaleti (1514-1550),* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü BOA Yayınları, Ankara 2013, s. 5.

1358 tarihinde Süleyman Paşa'nın bir kaza sonucu vefat etmesi üzerine yerine kardeşi Rumeli Fatihi olarak bilinen I. Murad geçmiştir[94]. 1361 tarihine gelindiğinde I. Murad komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Keşan, Babaeski ve Dimotoka gibi önemli şehirleri fethetmişlerdir[95]. Bu fetihler sayesinde Edirne yolu Osmanlı kuvvetlerine açılmış oldu. Rumeli'deki tüm kuvvetleri toplayan I. Murad kısa bir süre zarfında Rumeli'nin ve İstanbul'un fethinde önemli bir rol oynayan Edirne'yi kısa süren bir kuşatmanın ardından 1361 tarihinde fethetmiştir[96].

1362 tarihinde babası Orhan Gazi'nin vefat etmesi I. Murad komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli'deki fetihlerinin kısa bir süre duraklamasına sebep olmuştur. Fakat I. Murad kısa bir süre zarfında hükümdarlığını sağlamlaştırdıktan sonra tekrar Rumeli'ye geçmiş ve ilk olarak kaybedilen yerleri geri almıştır. Daha sonra İstanbul'dan gelecek saldırıları engellemek için Çorlu ve Lüleburgaz'ı fethetmiştir[97]. 1364 yılında da Edirne'de bulunan Lala Şahin Paşa Eski Zağra ve Filibe'yi alarak İhtiman ve Samakov'a doğru akınlara başlamıştır[98].

1368 tarihinde sultan I. Murad Doğu Bulgaristan'a doğru ilerleyerek Balkan geçitlerini kontrol eden Aydos ve Karinabad'ı, 1369 tarihinde de Vize ve Kırkkilise'yi fethetmiştir[99]. Osmanlı fetihlerinin sürdüğü bu dönemde Bulgar devletinin idaresinin "Boyar" olarak adlandırılan kavgacı ve disiplinsiz bir asilzade sınıfında toplanmış olması ve hanedan ailesindeki iç mücadeleler yüzünden zayıflamış durumdaydı[100]. Bulgaristan'ın içinde bulunduğu bu karışıklık yüzden Osmanlı kuvvetleri Bulgaristan içlerine doğru ilerlerken ciddi bir direniş ile karşılaşmamışlardır.

Osmanlı kuvvetlerinin Edirne'yi 1361'de ele geçirdikleri zaman Konstantinopolis'ten Avrupa'ya giden stratejik ana yol kesilmiştir. Bu durum

---

[94] Halil İnalcık, "Murad I", *DİA*, C.31, s. 156.
[95] Halil İnalcık, *a.g.m*, s. 156.
[96] M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *DİA*, C.10, s. 426.
[97] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Murad I", *İslam Ansiklopedisi*, MB Yayınları, C. 8, s.588.
[98] Halil İnalcık, "Murad I", s. 156.
[99] Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri…*, s. 22.
[100] Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 205.

karşısında Bulgarlar ve Sırpların yanı sıra Papa V.Urban'ın da çabalarıyla Balkanlar'da bulunan Hristiyan devletler olan Macar Krallığı, Eflâk ve Bosna prenslikleri birleşerek bir Haçlı seferi yapmaya karar verilmiş ve bu şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı ilk kez bir Haçlı ittifakı oluşturulmuştur. Osmanlı Devletine karşı oluşturulan bu Balkan Haçlı birliği, Macaristan Kralı Layoş komutasında Edirne üzerine yürümeye başlamıştır. Haçlı ordusunun bu ilerleyişi üzerine Hacı İlbey komutasındaki daha çok hafif süvari ve akıncılardan oluşan Osmanlı kuvvetleri Meriç'i çevreleyen bataklıkları aşarak Haçlı kampına saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıyı beklemeyen Balkan Haçlı ordusu dağılarak savaşı kaybetmişdir[101]. Osmanlı kaynaklarında Sırpsındığı savaşı olarak geçen muharebenin kazanılmasıyla, Edirne ve Batı Trakya, Osmanlı Devleti için daha güvenli hale gelmiş, Meriç Nehri, Osmanlı kontrolüne geçmiş, Balkanlar'daki Sırp üstünlüğü kırılmış, Bulgaristan vergiye bağlanmış ve Bulgar İmparatorluğu'nun düşüşü ve Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyetine geçiş süreci hızlanmıştır. Ayrıca bu zaferle Makedonya'nın kapıları da Osmanlı Devletine açılmıştır[102]. Bu başarılarından sonra ilerlemeyi sürdüren Osmanlı kuvvetleri 1380'li yılların başında Sofya[103] ve 1386'da da Niş'[104] şehirini ele geçirmiştir.

Kazanılan bu başarılara rağmen Osmanlı Devleti'nin Balkanları ve dolayısıyla Bulgaristan'a hâkim olduğunu tayin eden savaş Sultan I. Murad önderliğindeki Osmanlı ordusu ile Sırp kumandanı Lazar Hrebelyanoviç komutasındaki çok uluslu Balkan ordusu arasında 28 Haziran 1389 tarihinde gerçekleşen I. Kosova Savaşı olmuştur. 1387 yılında Osmanlı kuvvetleri Topliça Nehri vadisi Ploşnik mevkisinde Sırp despotu ve Bosna kralının 30 bin askerlik ordusu karşısında bozguna uğraması Hırvat, Leh, Macar, Çek ve bütün Balkan prensliklerini Osmanlılara karşı birleşmesine sebep olmuştur. Fakat bu mağlubiyet düşünülenin aksine Osmanlı kuvvetlerini Balkanlar'daki ilerlemesini durdurmamıştır. 1388 yılında Balkan haçlı birliğine karşı ilerlemekte olan Osmanlı kuvvetlerine Bulgarlar'ın arkadan saldırmalarını engellemek üzere Çandarlızade Ali

[101] Abdülkadir Özcan, "Hacı İlbey", *DİA*, C.14, s. 482.
[102] Yusuf Halaçoğlu, "Çirmen", *DİA*, C.8, s. 341.
[103] İlhan Şahin, "Sofya", *DİA*, C.37, s. 344.
[104] Machiel Kiel, "Niş", *DİA*, C.33, s. 147.

Paşa kumandasında bir ordu Bulgar kralının başkenti Tırnova'yı alarak Bulgarları saf dışı bırakmıştır[105]. Osmanlı kuvvetleri ile Macar, Sırp, Hırvat, Boşnak, Arnavut ve Ulahlardan oluşan Balkan Haçlı ordusu 15 Haziran 1389 tarihinde Kosova ovasında karşı karşıya gelmiştir. Savaş Osmanlı kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlanmıştır. Fakat savaşta I. Murad şehit düşmüş ve bunun üzerine esir alınan Lazar idam edilmiştir[106]. I. Kosova savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki üstünlüğü kesinleşmiş, Sırplar Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Tuna'nın güneyindeki Balkan topraklarında Osmanlılar'a karşı koyacak önemli bir güç kalmamıştır. Bu şekilde 1299 tarihinde Söğüt ve Domaniç'te kurulan Osmanlı Beyliği ilk büyük meydan muharebesini kazanmış ve kendisini bir imparatorluğa dönüştürecek olan Balkanlar'ı kontrol etme yolunda büyük bir adım atmış oldu.

Bulgar kralı İvan Şişman ve Dobruca Beyi Yanko'nun Osmanlı Develeti'ne bağlı olmalarına rağmen gizlice Haçlı seferine hazırlanan devletlerle anlaşmaları üzerine 1388 tarihinde Sadrazam Çandarlı Ali Paşa, Pravadi, Şumnu ve Silistre şehirlerini fethetmiştir. Söz konusu şehirlerin fethedilmesinden sonra Silistre Sancağı teşkil edilerek Yanbolu, Aydos, Karinabad, Varna ve Şumnu gibi Doğu Bulgaristan şehirleri bu sancağa bağlanmıştır[107].

Osmanlı Devleti Balkanlar'da fethettiği bazı bölgeleri doğrudan kendi yönetimi altına alırken bazılarını da vergi ve asker verme koşuluyla yerel prenslerin hâkimiyetine bırakmıştır. Bulgaristan fetihlerinin devam ettiği bu dönemde Osmanlı Devleti idari olarak Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği olmak üzere ikiye ayrılmış durumdaydı. Bulgaristan toprakları da doğrudan merkeze bağlı olan Rumeli Beylerbeyliği'nin sınırları içine dâhil edilmiştir[108]. Topraklarının büyük bir kısmını

[105] Machiel Kiel, "Tırnova", *DİA*, C.41, s. 119.
[106] Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri…*, s. 24.
[107] Ahmet Cebeci, "Silistre Sancağı Vakıfları ve H. 1006 (1597-1598) Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri (No: 561)", *Vakıflar Dergisi,* S. 20, İstanbul 1988, s. 453, (s. 453-466).
[108] M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*; Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, s. 321, (s. 320-330).

Bulgaristan topraklarının oluşturduğu Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi önce Edirne ardından da Sofya olmuştur[109].

1396 tarihinde Bayazid'ın Osmanlı toprakları arasında kalmış olan İstanbul'u kuşatmasını fırsat bilen Macar Kralı Sigismund komutasındaki haçlı ordusu Niğbolu'yu kuşattılar. Bunun üzerine kuşatmayı kaldırıp Niğbolu'ya yardıma giden Bayazid 25 Eylül 1396 tarihinde haçlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır[110]. Osmanlı Devleti kazandığı bu zafer sonrasında artık Balkanların en güçlü devleti olduğunu göstermiştir. Niğbolu zaferiyle Bulgaristan toprakları Rumeli Beylerbeyliği'nin bir parçası haline gelmiştir. Rumeli Beylerbeyliği 19 sancağa bölündü ve Sofya'da oturan bir beylerbeyi tarafından idare edildi.

Rumeli Eyaleti, Balkan Yarımadası'ndaki fetihler devam ederken ele geçirilen toprakların idaresi için 1362 yılında merkezi Edirne olmak üzere I. Murad'ın emri ile kurulmuştur[111]. İlk beylerbeyi Lala Şahin Paşa'dır[112]. Rumeli Eyaleti diğer eyaletlerden daha imtiyazlı bir eyalettir. 16. yüzyıla kadar devam eden fetihlere paralel olarak Rumeli Eyaleti'nin sınırları da genişlemiştir. Eyalet sınırlarının genişlemesine rağmen ilk zamanlarda Rumeli'de yeni bir eyalet kurulmamış fakat Kanuni döneminde bölgede yeni eyaletler kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak 1541 yılında eyalete bağlı toprakların bir kısmında Budin Eyaleti kurulmuştur. Ardından 1599 yılında Silistre Eyaleti, 1560 yılında da Bosna ve çevresini kapsayan Bosna Eyaleti kurulmuştur. Bu eyaletleri Niş ve Vidin eyaletlerinin kurulması takip etmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde diğer eyaletlerden farklı olarak Voynugân, Çengân, Yörükân ve Müsellem gibi sancaklar Rumeli Eyaletinde bulunmaktadır[113]. Son

---

[109] M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007, s. 6; M. Alaaddin Yalçınkaya, *a.g.m*, s. 322.

[110] Yusuf Oğuzoğlu, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s.594.

[111] M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası…,* s. 6.

[112] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885),* Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1987, s. 8.

[113] Orhan Kılıç, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumeli Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015, s.1191.

olarak 1826 yılında Rumeli Eyaleti, Selanik, Yanya, Manastır ve Edirne olmak üzere 4 eyalete bölünmüştür.

I. BÖLÜM

BULGAR MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞMASI VE BULGAR AYDINLANMASI

A. Millet ve Milliyetçilik

Millet ve milliyetçilik, siyaset teorisi, sosyoloji ve felsefesinin konusu olmakla beraber, insanlık tarihinde önemli olaylara da sebebiyet verdiği için tarih alanına da girmektedir. Bu yüzden bu iki kavramı anlamak geçmişte meydana gelmiş olayların sebep ve sonuçlarını daha doğru anlamamıza imkân verecektir. "Millet" kelimesi Arapça bir kelime olup Türk Dil Kurumu'na göre çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğudur. Büyük Türkçe Sözlüğe göre de *"Din, inanç, ilahi hükümlerin tamamı, şeriat, bir din veya mezhebe mensup olanların tamamı, topluluk, cemaat, sınıf, kategori, cins, taife, halk"* anlamlarına gelmektedir[114]. Kâmûs-ı Türki'ye göre millet *"Aynı din ve inançta olan topluluk"* anlamına gelmektedir[115]. Millet kelimesinin İngilizce'deki karşılığı olan "Nation" kelimesi ise etimolojik olarak Latince "ırk" ve "doğuş" terimlerinden türemiştir[116]. Nation kelimesinin Latince'deki ilk kullanımı olan "natio" Roma'daki yabancılar için kullanılan küçük düşürücü bir kelimedir[117]. Ayrıca "natio" kelimesi Latincede "*Bir insanın doğuduğu yer, kasaba ya da toprak"* ve *"Bir senyörün ya da devletin bir bölgesi, eyaleti ya da ilçesi"* anlamlarına da gelmektedir[118].

---

[114] "Millet", *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, 1981, s. 697.
[115] Şemseddin Sami, "Millet", *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015, s. 1400.
[116] Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din, Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru*, Çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 9; Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Adres Yayınları, Ankara 2011, s. 167.
[117] İnci Özkan Kerestecioğlu, "Milliyetçilik Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 315.
[118] Yener Orkunoğlu, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 25.

Mehmed Safvet'e[119] göre millet *"Müstakîl ve siyâsî bir cüz hâlinde muayyen bir memlekette birlikte yaşayıp, müşterek bir lisâna, müşterek âdetlere ve itiyâdlara mâlik olan, aynı tarihî ananeleri muhâfaza edip müşterek menfaat ve mefkûrelere sâhip olan ve mütemâyiz harsî bir cemiyet teşkîl eden veya ettiğine kâni olan bir halk kitlesi"*dir[120]. Enciclopedia Brasileira Merito'da millet kelimesi "*Bir devletin, aynı rejim ya da yönetiminde yaşayan, ortak çıkarları olan yurttaşlar topluluğu; belirli bir toprak parçasında ortak gelenek, özlem ve çıkarları bulunan, grubun birliğini sürdürme sorumluluğunu üstlenen merkezi bir iktidara bağımlı olan insanların oluşturduğu kolektif; yönetim güçleri dışında, bir devlete bağlı halk"* olarak tanımlanmaktadır[121]. İspanya Akademisi Sözlüğüne göre ise millet kelimesi *"Aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif"* olarak tanımlanmaktadır[122]. Fransız milliyetçilinin önde gelen isimlerinden olan Ernest Renan'a[123] göre millet bir ruhtur, manevi bir bir ilkedir[124]. Kelime, muhtemelen daha sonraları kendisine sosyal bakımdan yüklenen anlamdan da etkilenip modern dönemde Batı'daki "nation" kavramının karşılığı olarak Türkçe ve Farsçaya geçmiş ve bu dillerde tamamen sosyolojik ve siyasal bir içerik kazanmıştır[125]. Millet kelimesi, birincisi, Antik ve Ortaçağ'da kullanılan ve çoğunlukla doğum yeri anlamına gelen, ikincisi, bir devletin sınırları içinde – tanrının ilkelerine göre değil, kendi yaptıkları yasalara göre yaşayan- toplululuk anlamına gelen, günümüzde yaygın olarak kullanılan üçüncü anlam ise, dile, kültüre,

---

[119] Sosyolog, Eğitimci ve Felsefeci olan Mehmed Safvet 1900 yılında Kıbrıs'ın Girne şehrinde dünyaya gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Arın soyadını almıştır. Mehmed Safvet, 1927 yılında Kolombia Üniversitesinin Sosyoloji-Eğitim bölümünden mezun olarak Jhon Dewey'in öğrencisi olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Seher Kaşker, *"Mehmet Saffet Engin ARIN Yaşamı, Eserleri, Düşünceleri ve Türk Sosyolojisine Katkıları"*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Bazılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

[120] Mehmet Kaan Çelen, Halûk Kayıcı, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2014, s. 58.

[121] E. J. Hobsbawn, *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 30.

[122] E. J. Hobsbawn, *a.g.e*, s. 30.

[123] Fransız filozof ve yazar Ernest Renan 1823 yılında Fransa'nın Bretonya bölgesinde doğdu. Eğitimini Paris'te alan Renan 1846'da Edebiyat, 1848'de felsefe alanında yüksek lisans, 1848'de de doktorasını tamamlamıştır. Collége de France'ta görev yapan Renan 1878 yılında Fransız Akademisine seçilmiştir. Renan erken hıristiyanlık tarihi ve siyasi teoriler üzerine etkili tarihi araştırmaları ile tanınır.

[124] Ernest Renan, *Ulus Nedir ?*, Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 59.

[125] Recep Şentürk, "Millet", *DİA*, C.30, s. 64.

etnik kökene dayandığı için gerici olarak değerlendirilen tanım olmak üzere birbirinden farklı olarak üç anlamda kullanılmıştır[126].

Avrupa'da 14. yüzyılda ortaya çıkan ve siyasi bir anlam taşımayan "nation" yani millet kelimesi 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında siyasi bir anlam kazanmaya başlamıştır[127]. Günümüzde milliyetçilik kelimesi günlük kullanımın yanı sıra bilimsel çalışmalarda da "millet", "devlet", "ülke" ve hatta "ırk" kelimesiyle karıştırılmaktadır[128].

Andrew Heywood dil, din, etniklik, tarih ve geleneği millet olmanın temel parametreleri olarak kabul eder[129]. Ziya Gökalp ise millet kelimesinin anlamındaki "coğrafya, ırk, ümmet, halk, devlet" gibi kavramların milleti oluşturmadığını, milletin kültürel bir birliğe dayanan bir terbiye yani eğitim sonunda oluşan bir birlik olduğunu öne sürer[130]. Anderson ise milleti "Hayal edilmiş siyasal bir topluluk-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içinde olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaat" olarak tanımlamaktadır[131]. Çünkü milletin en küçük çaptaki üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecek olmasına rağmen, her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder. 'Sınırlıdır', çünkü en büyük milletin bile ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa, sonlu sınırları vardır. Dolayısıyla, hiçbir millet kendisini insanlığın tümüne tekabül ediyor şeklinde tahayyül edemez. Keza, millet 'egemen' olarak hayal edilir; çünkü millet kavramı, Aydınlanma ve Devrim'in ilahi olarak emredilmiş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini

---

[126] Yener Orkunoğlu, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, s. 25.
[127] Hüseyin Bal, "Anthony H. Birch'in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S.31, s. 38.
[128] Lowel W. Barrington, "National and Nationalism: The Misuse of Key Concepts in Political Sciense", *Political Science and Politics*, Volume 30, N. 4, 1997, s. 712, (s. 712-716).
[129] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s. 171.
[130] Mehmet Kaan Çelen, Halûk Kayıcı, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e…*, s. 28-33.
[131] Amela Zahoviç, *1989 Sonrası Balkan Milliyetçiliğine Örnek: Bosna-Hersek,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv, Sos. Bil. Enst. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2005,s. 10.

aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştu[132]. Birch'e göre ise millet kendine has bir kültüre, aynı zamanda da kendi devletine sahip olan bir toplumdur[133].

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüleceği gibi "millet" kelimesinin anlamı etrafındaki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Araştırmacılar arasında millet kelimesinin ne ifade ettiği konusunda farklı fikirler olsa da her bireyin muhakkak bir millete mensup olduğu konusunda hem fikirdirler. Bir millete mensup olma fikri insanlığın ilk dönemlerine kadar inmektedir. Bunun en önemli göstergesi de tarih boyunca kurulan devletlerdir. Devlet, toplumda iş bölümü sağlayarak bireylerin ortak yaşam tarzı oluşturmasına yol açmıştır.

"Milliyetçilik" kelimesi ise Türk Dil Kurumuna göre maddi ve manevi açılardan millet ve ülkesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutma anlayışı, ulusçuluk, ulusalcılık, anlamına gelmektedir. Büyük Türkçe Sözlüğe göre milliyetçilik kelimesi millet, milliyet topluluğunu esas alan, onu sevmek ve yüceltmek ana fikrine dayanan görüş anlamına gelmektedir[134]. Encyclopedia Britannica'ya göre milliyetçilik, bireyin yüce sadakatinin ulus devlete itildiğini hissettiği bir akıl halidir[135].

Milliyetçiliğin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı konusunda tartışmalar halen sürmektedir. Genel görüşe göre ise belirli bir coğrafyada ortak kültürel ve / veya etnik kökene sahip toplulukların siyasî ve tarihî meşruiyetiyle yüceltilmesini hedefleyen siyasal, sosyal, kültürel, dinî düşünce ve yaklaşımlarla ideolojik anlamda millî devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir anlayış olarak milliyetçiliğin 1789 Fransız İhtilâli'nin ardından geliştiği kabul edilir[136]. Isaiah Berlin ise

---

[132] Hüseyin Bal, "Anthony H. Birch'in Siyasal Teorisinde…, s. 308.
[133] Hüseyin Bal, *a.g.m,* s. 309.
[134] "Milletçilik", *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, 1981, s. 697.
[135] *Encyclopedia Britannica*, "Nationalism", Volume 16, Encyclopedia Britannica Ltd., London 1953, s. 149.
[136] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, s. 167; Azmi Özcan, *"Milliyetçilik"*, *DİA*, C.30, s. 84; Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 14; Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara 2013, s. 3; Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2000, s. 58; İnci Özkan Kerestecioğlu, "Milliyetçilik Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına", s. 329-330; A. Baran Dural, *Batı'da ve Türkiye'de Kuramsal Milliyetçilik*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018, s. 15.

milliyetçiliğin esas olarak Almanya'da doğduğunu iddia etmektedir[137]. Bu dönemde ortaya çıktığı şekliyle milliyetçilik "ulus" kimliğine dayanan modern devletler kurma veya böyle bir devleti olduğu gibi sürdürme amacı güden siyasî bir doktrin idi. Anderson'a göre ise milliyetçilik kelimesi, liberalizm, faşizm gibi olgularla değil akrabalık, din gibi olgularla düşünülmelidir[138]. Hayes[139] ise milliyetçiliği kısaca vatanseverliğin ve milliyet şuurunun bir kaynaşması olarak açıklamaktadır[140].

Milliyetçilik bir bireyin bir topluluğa ait olma duygusundan ortaya çıkan bir kavramdır. Tarih boyunca bu duygunun odağı aile, klan, kabile, zümre, sosyal düzen, sınıf, dinî örgüt, siyasî parti ve nihayet ulus ve devlet olarak ortaya çıkmıştır[141]. Milliyetçilik kavram olarak modern bir kavram olmasına karşılık bu yönüyle insanlık tarihiyle başlayan bir geçmişe sahiptir. Milliyetçiliği tanımlamak için yapılan tanımlar farklı olsa da bu tanımların ortak noktası, bir ideoloji ve bu ideoloji ile bağlantılı kültürel bir formasyonun teşekkülü olduğudur[142].

Hans Khon[143], milliyetçilikleri; coğrafya odaklı yaklaşım ile Batılı ve Doğulu olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Batılı milliyetçilik siyasi bir olaydır ve milli devletin sonucu ortaya çıkarken, Doğulu milliyetçilik ki buna Doğu Avrupa'da dâhildir, siyasal ve toplumsal gelişmenin çok gerisinde ve sonradan ortaya çıkmıştır[144].

Milliyetçiliğin geçmişi insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen modern anlamda milliyetçilik tarih sahnesine ilk olarak 16. yüzyılda Avrupa'da kiliseye karşı

---

[137] Yener Orkunoğlu, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, s.38.
[138] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 20.
[139] Amerikalı eğitimci ve Avrupa tarihçisi olan Carlton J. H. Hayes 1882 yılında dünyaya gelmiştir. Colombia, Berkeley, Stranford, Michigan gibi üniversitelerde dersler veren Hayes milliyetçilik konusunun önde gelen isimlerindendir.
[140] Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din…*, s. 12.
[141] Mustafa Erdoğan, "Milliyetçilik İdeolojisene Dair", *Liberal Düşünce*, Yaz 1999, s. 89, (ss. 89-98).
[142] Celalettin Yanık, "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 20 (2013), s. 233, (s. 225-237).
[143] Milliyetçiliğin en etkili teorisyeni olarak kabul edilen Hans Kohn 1891 tarihinde Prag'da dünyaya gelmiştir. Birinci Dünya Savaşında Ruslara esir düşmüştür, Alman Üniversitesi'nde tarih doktoru olmuş, Amerika'nın New York, Harvard, Berkeley üniversiteleri ve kolejlerinde görev yapmıştır. Milliyetçilik üzerine birçok çalışması bulunan Hans Khon'un aynı zamanda İslav konularında da önemli bir uzmandır.
[144] Ergenekon Savun, "Modern Milliyetçilik", *Milliyetçilik Tipolojileri*, Ed. Hasan Acar, Nobel Yayınları, Ankara 2018, s. 3.

ortaya çıkan bir harekettir. Luther'in Almanlara, Jhon Knox'un İskoçlara, İngiltere ve İskandinavya krallarının halklarına vatanseverliği kullanarak seslenmeleri modern milliyetçiliğin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur[145]. 19. Yüzyılda hızlı bir yükseliş gösteren milliyetçilik Osmanlı, Avusturya ve Rusya gibi çok uluslu imparatorlukların zayıflamasına sebep olmuştur.

B. Bulgarlarda Millet Fikrinin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi

19. yüzyıl çok uluslu imparatorlukların yerini ulus devletlere bıraktığı bir yüzyıl olmuştur. Mutlak monarşiye karşı halkın ayaklanmasıyla patlak veren Fransız İhtilali tüm Avrupa'ya milliyetçilik fikrinin hızla yayılmasına sebep olmuştur. Avrupa'da hızla yayılan bu milliyetçilik akımı özellikle Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi çok uluslu imparatorlukları derinden sarsmıştır. Balkanlar'da esen milliyetçilik rüzgârından etkilenen toplumlardan birisi de Bulgarlar'dır. Aslında Balkanlar'daki diğer ulusal hareketler gibi Bulgar ulusal hareketi de doğrudan bir köylü sorununa dayanmaktadır. Osmanlı Toprak sisteminin bozulmaya başladığı 17. yüzyıl diğer Balkan milletlerinde olduğu gibi Bulgarlar'ın da modern anlamda millet bilincini kazanmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemde arka arkaya alınan yenilgiler sonucunda gerçekleşen toprak kayıpları Osmanlı İmparatorluğu'nun zaferler sonucu kazanılan toprağa bağlı ekonomik durumuna büyük bir darbe vurmuştur. Söz konusu bu mağlubiyetlerin yanı sıra ülkede arka arkaya baş gösteren isyanlar toprak kayıplarını hızlandırmıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, uzun bir süre boyunca uğraştığı ve sonunda ilk bağımsız Balkan devletinin kurulması ile neticelenen 1821 Yunan İsyanı ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum devletin Balkanlar'da önemli toprak kaybına uğramasının yanı sıra Balkanlarda yaşayan diğer azınlıklar için de bir ilham kaynağı oluşturması bakımından önemli bir olaydır[146]. 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıplarını önlemek ve imparatorluğu muhtemel bir çöküşten kurtarmak amacını gütmektedir.

---

[145] Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din…,* s. 51.
[146] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 186-187.

Bulgar milliyetçiliğinin ilk kıvılcımı 18. yüzyılın ikinci yarısında Bulgar Milliyetçiliği fikrinin oluşmasında önemli yeri olan Paisiy Hilenderski[147] ve Sofroni[148] adında iki Bulgar papaz tarafından atılmıştır. Paisiy ve Sofroni'nin çalışmaları ve eserleri daha sonraki dönemlerde Bulgar milliyetçilerinin sık sık başvuruda bulunduğu temel eserler olmuşlardır. Paisiy Hilendarski 1762 yılında Yunan din adamlarının baskısı altındaki Bulgar kilisesini özgürleştirmek amacıyla kaleme aldığı İstoriya Slavyanobılgarska (Slav-Bulgarlar'ın Tarihi)[149] eserinde tüm Bulgar Tarihini anlattıktan ve Bulgar halkının bağımsız bir devlet kurması için güçlü nedenler olduğunu belirttikten sonra Bulgarlara *"Защо те есрам да се наречеш българин?"* yani *"Neden kendine Bulgar demekten utanç duyuyorsun?"* diye sorar. Paisiy ayrıca kitabında Bulgar halkına şu şekilde seslenmektedir:

> *" Bulgar, kendi soyunu ve dilini öğren. Vatanını sev. Milletinin geçmişlerini öğrenmeye çalış. Bir zamanlar senin de çarların, patriklerin ve azizlerin vardı. Diğer milletler kendi tarihlerini biliyor ve öğreniyorlar. Onlar kendi tarihlerini, pek sevdikleri kendi ana dilleri ile yazıp okuyorlar. Yunanlılar, Sırplar bizi hakir görüp bizimle eğleniyorlar; bizi hükümdarsız, patriksiz, azizsiz, tarihsiz sayıyorlar. İşte ben bunun için tarih yazmaya uğraştım. Tâ ki hiçbir Bulgar, bizim milletimizin de şanlı, hatta hepsinden daha şanlı geçmişi olduğunu öğrensin. Bizim hükümdarlarımız, vaktiyle Bizans hükümdarlarından vergi almışlar; bizim patriklerimiz ise başka milletlere yazı ve kitap vermişler"*[150].

---

[147] Bulgar Aydınlanma döneminin önemli isimlerinden olan Paisiy Hilendarski (Паисий Хилендарски) 1722 tarihinde Samakov'a bağlı Bansko köyünde dünyaya gelmiş ve günümüzde Filibe'ye bağlı Asenovgrad'a hayatını kaybetmiştir.

[148] Bulgar Aydınlanma dönemimin önemli isimlerinden olan Papaz Sofroniy Vrachanski (Софроний Врачански) 1739 yılında İslimiye (Sliven) şehrine bağlı Kotel'de dünyaya gelmiştir.

[149] Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK Yayınları, C. II, Ankara 1879, s. XXXII; Kostadin Paleşutski vd., *681-1948 İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dırjava,* s. 113.

[150] M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı'da Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 53; M. Voynov, K. Paleshoutsky, L. Panayotov, K. Pandev, Z. Plyakov, A. Raykova, R. Stoykov, *Documents and Materials on The History of The Bulgarian People*, Publishing House of The Bulgarian Academy of Sciences, Sofya 1969, s. 73; Ред. Мирела-Луминица Мурджеску, Христина Кулури, АЛексей Кальонски, *Нации и държави в Югоизточна Европа*, CDRSEE, София 2012, s. 28-29.

Paisiy'in bu sözleri ile Bulgarların "Vızrajdeniye" (Yeniden Doğuş) adını verdikleri Bulgar milli uyanışı başlamıştır[151]. Bu uyanış dönemine kadar Bulgarlar kendi milli kimliklerini kullanmaktan ziyade Ortodoks kimliklerini kullanmakta[152], kendilerine Bulgar denmesinden utanmaktaydılar. Bu döneme kadar dünya, Bulgarların varlığından haberdar olmadığı gibi Balkanları ziyaret eden seyyahlar da Bulgarlardan bahsetmemektedi[153]. Robert Koleji[154] müdürlerinden olan George Wasburn'un *"Bulgarlar elli sene evvel, Batı Trakya tarihinden kaybolmuştu. Biz onları meydana çıkardık"*[155] sözleri Bulgarların bu dönemdeki durumlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Paisiy ile ilk kıvılcımı yakılan Bulgar Milliyetçiliği Stayko Vladislavov'ın 1765 yılında Pasiyi'in kitabını çoğaltması ve öğrencilerine ilk defa Bulgarca dersleri vermesiyle devam etmiştir[156].

1789 yılında Fransa'da patlak veren ve tüm Avrupa'ya yayılan, milliyetçilik ilkesine siyasi bir karakter kazandırarak çok uluslu devletlerin parçalanmasında etkili olan Fransız İhtilali Balkanlar'da yaşayan azınlıkların milliyetçilik fikirlerinin gelişmesinde önemli derecede etkili olmuştur. 1804 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarında isyan eden Vidin Ayanı Pazvantoğlu'na bağlı yeniçerilerin köylü topraklarına el koyma çabalarına karşı ortaya çıkan Sırp İsyanı Balkanlar'daki milliyetçiliğin başlangıcı olarak kabul edilebilir[157].

1828 tarihindeki Osmanlı-Rus savaşına birçok Bulgar gönüllü katılmış olmasına rağmen savaş sonunda imzalanan Edirne Antlaşması'nda Bulgarlar herhangi bir hak elde edememişlerdir. Bu duruma bir de çiftçinin hakkının

---

[151] Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. XXXII.
[152] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi Doktora Tezi'nin 50. Yılı*, Eren Yayıncılık, 1992 İstanbul, s. 17.
[153] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. III, s. 84.
[154] Robert Koleji 1863 yılında Fransız asıllı Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Cyrus Hamlin, *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, Çev. Ayşe Aksu, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.
[155] George Wasburn, *Robert Koleji Hatıraları İstanbul'da Elli Yıl*, Meydan Yayıncılık, İstanbul 2011,
[156] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 22.
[157] Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 44-45; Şennur Şenel, "19. Ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, s. 401, (s. 399-412).

"gospodorlar" tarafından gasp edilmesi de eklenince Bulgarlar İslimiye (Sliven)'de ayaklanmışlardır[158]. Bulgarların bu ayaklanmasını Osmanlı birlikleri yerine Rus birliklerinin bastırması Bulgarlara bağımsızlık için yabancı devletlerin desteklerinin hem yetersiz olduğunu hem de milliyetçilik fikrini geliştirmeleri gerektiğini göstermiştir. Bunun sonucunda Bulgarlar ülke içinde daha milliyetçi bir eğitim sistemi izlemenin yanı sıra yurtdışına da birçok öğrenci göndermeye başladılar. Özellikle Rusya ve Eflak'a giden öğrencilerin etkisiyle Bulgar milliyetçiliği büyük bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde Bulgar milliyetçiliğinin geliştiği ve geliştirildiği merkezler İstanbul, Bükreş ve Odessa şehirleri oldu. Bunun en önemli sebebi ise Bulgaristan dışında olan bu şehirlerde merkezi devlet otoritesinin baskısının daha az olmasıdır. Balkanlarda 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarından itibaren ulusal düşünce tüccar, öğretmen, gazeteci, edebiyatçı ve paradoksal olarak papazlardan oluşan "entelijansiya" sınıfı tarafından yoğrulmuş ve modern ulusu ve müstakbel ulus devleti düşleyen, onun fikrî ve kültürel temellerini atan da bu sınıf olmuştur[159].

1848 yılında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ortaya çıkan ve özellikle İtalya, Almanya, Fransa, Avusturya, Lehistan, Eflak ve Macaristan gibi Avrupa ülkelerini derinden sarsan milliyetçi isyanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayri Müslimleri de derinden etkilemiştir. Avrupa'da meydana gelen bu isyanlardan etkilenen bir Bulgar komitacı şöyle yazmaktadır: *"Avusturya Sırpları Macardan ayrılarak kendi kendilerine bir voyvodalık oldular. İnşallahi taâla ikbalimiz olduğu halde bu günlerde o güneş bizleri dahi ısıtacaktır"*[160]. Bu dönemdeki isyanlar sonucu gelişen "etnik köken", "kan", "inanç", "dil" gibi unsurlara dayanan kaderci millet anlayışı Bulgar Milliyetçiliği üzerinde önemli etkiye sahip olmuştur[161].

---

[158] Ergenekon Savun, "Balkan Milliyetçilikleri Bağlamında Sırp, Yunan ve Bulgar Milliyetçiliklerinin Karşılaştırılması", *Avrasya Çalışmları Dergisi*, S. 4, 2016, s. 13, (s. 1-19).
[159] Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 20, S. 20, s. 200, (s. 187-243).
[160] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 11.
[161] Mümin İsov, "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1, Temmuz 2014, s. 39-40.

Bulgarlar Bulgaristan'ın fethedilmesinden sonra Ortodoks mezhebinden oldukları için Osmanlılar tarafından İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanmışlardı. Bu durum uzun bir süre bu şekilde devam ettikten sonra, 19. yüzyılda Yunanlılar'ın kiliseyi kullanarak Bulgarları Yunanlaştırma çabalarından dolayı zamanla Bulgarlar arasında hoşnutsuzluk yaratmaya başlamasıyla son bulmuştur. Bu dönemde Fener Rum Patriği metropolitlere gönderdiği bir genelge ile Bulgar Kilise Okulları'nın kapatılmasını, kiliselerde yalnızca Yunanca yazılmış din kitaplarının okutulmasını yayımlamış, Bulgarca eğitim yapılmasını yasaklamış ve Tırnova Katedrali'nde bulunan eski Bulgar Patriklerine ait kütüphaneyi yıktırmıştır[162]. Bu olaydan sonra Bulgarlar'ın isteği üzerine önce 1849 yılında İstanbul'da Aya Stefan Bulgar Kilisesinin (Demir Kilise) inşaatına, sonra da 28 Şubat 1870 tarihinde Osmanlı padişahı Abdülaziz döneminde Bulgar Eksarhanesi'nin (Rumlardan bağımsız Bulgar Ortodoks Kilisesi) kurulmasına izin verilmiştir. Kurulan bu bağımsız Bulgar kilisesi de Bulgar Milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Rum isyanından sonra yüzlerini Rusya yerine batıya dönen Bulgarlar arasında bağımsızlığa giden süreçte önemli bir rol oynayan burjuva sınıfı oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde eğitim için Avrupa'ya giden Bulgarlar Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikrinin etkisinde kalarak bağımsızlık fikirleriyle dolu bir şekilde ülkeye dönmüşlerdir. Osmanlı toprak sisteminin bozulması, Rusya'nın Panslavizm politikası, Fener Rum Patrikhanesine karşı mücadele eden Bulgar papazların mücadeleleri ve sanayi devriminin dünyaya yaydığı sömürgecilik yarışını Bulgar milliyetçiliği'nin ortaya çıkmasındaki en önemli sebepler olarak sıralayabiliriz.

Bulgar milliyetçiliğinin temelinde Osmanlı ya da Türk düşmanlığı ve Rum papazlara karşı düşmanlığın beslediği halk, vatan ve bağımsızlık kavramları yatmaktadır. 18.yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan Bulgar Uyanış Çağı, en geniş tanımıyla, Bulgarlar'ın yabancı egemenlik koşulları

[162] Mithat Atabay, *İmparatorluktan Ulus Devletlere Türkiye ve Balkanlar*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2012, s. 24.

altında ulusal ve kültürel bilinçlenme sürecini hızlandırdıkları ve bağımsızlık düşüncesini olgunlaştırarak eyleme geçirdikleri bir dönem olarak ifade edilebilir[163]. Bulgar Uyanışı olarak adlandırılan bu dönem genel olarak ikiye ayrılır. Bunlar; 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk yarısında Fener Rum Patrikhanesi'nin Rumlaştırma politikaları ve Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikirleri sonucunda ortaya çıkan millet bilincinin kazanıldığı dönem ile Bulgar milliyetçiliğinin geliştirdiği ve bağımsızlığa giden dönem olan 19. Yüzyılın ikinci yarısıdır. Söz konusu bu dönemlerin yanı sıra Bulgar Milliyetçiliğinin gelişmesini etkileyen dört faktörden de bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi Fener Rum Patrikhanesi tarafından papazlar vasıtasıyla yapılmaya çalışılan Yunanlaştırma, ikincisi Osmanlı yönetimine karşı direniş, üçüncüsü tüm Avrupa'yı etkileyen Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikri, dördüncüsü ise sıcak denizlere inmeyi kendisine en önemli hedef olarak belirleyen Rusya'nın Panslavizm politikasıdır[164].

Bulgar milliyetçilerinin ideolojilerine bakıldığında aralarında bir bütünlük olmadığı görülmektedir. Bulgar Milliyetçiler ideolojik açıdan iki ana gruba ayrılmaktadırlar. Reformcular ve Devrimciler.

1- Reformcular: Bu grup aynı zamanda Turcophils olarak da adlandırılmaktadırlar. Bu grupta olan İstanbul ve Bulgaristan'daki Bulgar Milliyetçileri imparatorluk içerisinde kalarak daha fazla siyasi hak elde etmek amacındadırlar. Onlara göre yeni haklar vermesi için Osmanlı Devleti'ni zorlamak Bulgarlar için siyasi ve ekonomik açıdan daha iyi sonuçlar verebilir. Reformcular 1867 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Macarlar'la imzaladıkları

[163] Ömer Faruk Günal, *Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Sofroniy Vrançaski ve "Osmanlıda Bir Papaz" Eseri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 2010, s. 7.
[164] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 85.

antlaşma[165] sonucunda ortaya çıkan ikili devlet modelinden etkilenmişlerdir. Benzer bir antlaşmayı Osmanlı İmparatorluğu ile yapabileceklerini düşünmekteydiler[166].

2 – Devrimciler: Bu grup aynı zamanda Russophils olarak da adlandırılmakta ve bu grubu çoğunlukla Rusya'da eğitim almış Bulgarlar oluşturmaktadır. Onlara göre Bulgar sorunu ancak bir devrim ile çözülebilir. Reformcuların aksine Osmanlı Devleti'nden ayrılarak tam bağımsız bir Bulgaristan kurulması gerekmektedir. Devrimciler de kendi aralarında ikiye ayrılmaktaydılar. Birinci gruba göre bağımsız bir Bulgaristan kurabilmek için güçlü Rusya'nın desteğinin alınması gerekmektedir. İkinci gruba göre ise tam bağımsız bir Bulgaristan kurulamayacağından Sırbistan ve Tuna Vilayeti ile birleşerek Balkanlarda bir Sırp Birliği kurulmalıdır[167].

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız sebeplerden yola çıkarak Bulgar Milliyetçiliği'ni ortaya çıkaran sebepleri Fransız İhtilali, Rusya'nın Panslavizm politikası, Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ve Bulgarlar arasında eğitimin hızlı bir şekilde gelişmesi ve Bulgar basınının gelişmesi olarak beşe ayırabiliriz.

1. Fransız İhtilali ve Bulgar Milliyetçiliği Üzerindeki Etkisi

Fransız İhtilali (1789-1799), Fransa'daki mutlak monarşinin devrilip, yerine cumhuriyetin kurulması ve kilisenin ciddi reformlara gitmesine mecbur kaldığı bir halk ayaklanmasıdır[168]. İhtilal ilk zamanlarında Avrupa'nın diğer devletleri tarafından Fransa'nın bir iç sorunu olarak görülmüştür. Ancak Fransız İhtilali ileriki zamanlarda getirdiği siyasi ve sosyal sonuçları itibariyle uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bunun en önemli sebebi dünyanın o tarihe kadar bildiği tek yönetim

---

[165] Macar soylularının baskıları sonucu Habsburg Hanedanı 1867 yılında ikili krallık ilan etmiş ve bu şekilde Macaristan, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Habsburg hanedanına bağlı bir yönetim haline gelmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Murat Önsoy, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Milliyetçilik Hareketleri", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, s. 448, (s. 446-458).

[166] M. Vedat Gürbüz, "Emergence of Bulgarian Nationalism", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Ünv. Edebiyat Fakültesi, S. 16, Y. 2009, İstanbul 2010, s. 38.

[167] M. Vedat Gürbüz, *a.g.m*, s. 38-39.

[168] Peter McPhee, *The French Revolution 1789–1799*, Oxford University Press, New York 2002, p. 181.

şekli olan imparatorlukların yerine milli devlet modelini bir alternatif olarak ortaya koymasıdır. Ayrıca Fransız İhtilali'nin büyük tarihi etkisi ve önemi, feodal toplum ve iktisat şeklinin, mutlak hükümdarlığın artık bütün Avrupa için kaybolmuş bir şey, bir imkânsızlık haline gelmesi şeklinde de açıklanabilir[169].

Fransız İhtilali Avrupa ve Batı dünyası tarihinde bir dönüm noktası olmuş ve bütün Avrupa'yı özellikle de Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi çok uluslu imparatorlukları yaydığı milliyetçilik fikirleriyle derinden sarsmıştır. Bu özelliliğiyle Fransız İhtilali Fransızlar kadar bizim yakın tarihimizi de yakından ilgilendirmektedir. Bu yüzden bünyesinde birçok millet barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasındaki en önemli nedenlerden biri Fransız İhtilali'dir.

Fransız İhtilali'nin çıkış sebeplerini anlayabilmek için ihtilal öncesi Fransa'sına bakmak gerekmektedir. 18. yüzyıl Fransa'sında halk, birbirine eşit olmayan, ayrı hak ve imtiyazlara sahip soylular, rahipler, burjuvalar ve köylüler olmak üzere birçok sınıfa ayrılmıştı. 18. Yüzyıl Fransa'sında vergileri ödeyenler, köylüler, esnaflar ve sanatkârlardı. Rahipler, asilzadeler ve burjuva hiçbir vergi ödememekteydi[170]. Kral, Tanrı'dan başka kimseye hesap vermek zorunda değildi. Adaletsiz ve güç kullanılarak toplanan vergiler, kralın zevk ve eğlencesine ayrılıyordu. Bu dönemde bu üç grup gün geçtikçe zenginleşmiş diğer grup ise daha da yoksullaşmış ve ülkede açlık oldukça artmıştı. Dönemin Fransa Piskoposuna halkın durumunu soran Kral *"Köylüler koyun gibi ot yiyorlar, sinek gibi açlıktan geberiyorlar*" cevabını almıştır[171].

14. Louis Fransa'sında halkın maddi durumunun gün geçtikçe kötüye gitmesinin yanı sıra devlet memurluklarının suiistimale uğraması Fransız İhtiali'nin ortaya çıkmasında önemli etkenlerden bir tanesini oluşturmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Fransız İhtilali'nin siyasi altyapısı oluşurken Montesquei, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Diderot gibi aydınların yazıları da Fransız İhtilali'nin fikri

[169] Ernest von Aster, *Fransız İhtilâli'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 4.
[170] Ali Reşad, *Fransız İhtilâli*, Çev. Ömer Fâruk Lermioğlu, Sebil Yayınevi, İstanbul 2006,s. 13.
[171] Ali Reşad, *a.g.e*, s. 17.

altyapısını oluşturmuştur. Kısaca Fransa'nın 18. yüzyılda içine düştüğü toplumsal, siyasal ve ekonomik bunalımlar, Fransız İhtilâli'nin çıkmasında başlıca etkenler olmuştur. Ancak, Fransız İhtilâli'nin çıkmasına sebep olan olaylar Fransa'ya özgü olmasına rağmen gündeme getirdiği özgürlük, eşitlik, kardeşlik, milliyetçilik gibi siyasal kavramlar tüm dünyayı etkileyerek uluslararası bir boyut haline dönüşmesini sağlamıştır.

Fransız İhtilali'nin etkisiyle Balkanlar'da 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Gayri Müslimler arasında burjuva sınıfının gelişmesi ve ulusçu bir edebiyat ve kültürün oluşması, 18. yüzyılda doruğa ulaşan, İmparatorluktaki âdemi merkezileşme süreci, Avrupa müdahalesi gibi etkenlerin bir araya gelmesiyle ulusçu bir patlama, ardından da önce özerklik, sonra bağımsızlık yönünde bir ilerleme görülmüştür[172]. İhtilalin etkileri Balkanlar'da Avrupa'ya eğitim için gidenler ve okuma yazma bilenler vasıtasıyla yayılmaya başlamıştır. Avrupa'daki gelişmeleri izleyip ilk yansıtanlar ise, belli başlı bütün Avrupa limanlarıyla olan ticaret bağlantıları sayesinde Rumlar ve Avusturya'ya yaptıkları ihracat yoluyla Orta Avrupa ile devamlı temasta bulunan Sırplar olmuştur[173].

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının yanı sıra Fransasız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımının sağladığı ortamdan en son faydalanan Balkan milleti Bulgarlar olmuştur. Bunun en büyük sebebi Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a çok yakın olmasından dolayı hem siyasi hem de askeri bakımdan diğer Balkan milletlerine göre daha sıkı bir kontrol altında olmasıdır[174]. Fransız İhtilali 19. yüzyıl başlarında Avrupa ülkelerinde eğitim gören Bulgarlar vasıtasıyla önce Bulgar ders kitaplarında ardından da Bulgar süreli yayınlarında yer almaya başlamıştır. Bu şekilde Fransız İhtilali'nin Bulgar

---

[172] Sina Akşin, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.3,C. 49, Ankara 2002, s. 25..

[173] Ali Budak, "Fransız Devrimi'nin Osmanlıya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu", *Turkish Studies*, Volume 7/3, s. 666.

[174] Hüseyin Emiroğlu, "Fransız Devriminin Osmanlı Devleti Üzerine Etkisi ve Sonuçları", *Muhafazakar Düşünce,* S. 12, 2007.s. 30.

milliyetçiliği üzerindeki etkisi artmaya başlamıştır[175]. Bu şekilde 19. Yüzyılda tüm Avrupayı etkileyen Fransız İhtilali Bağımsız bir Bulgaristan ile sonuçlanacak bir Bulgar Milliyetçilik fikrinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

2. Rusya'nın Panslavizm Politikası ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi

Resmi olarak Doğu ve Orta Doğu Avrupa kıtasında ortak bir geçmişi ve kültürü olan çeşitli Slav ırkları arasında ortak siyasi hedeflere ulaşabilmek için söz konusu toplumları bir araya getirmeyi amaç edinen[176] Panslavizm aslında Rusya'nın sıcak denizlere inebilmek için çarlık döneminde uyguladığı tüm Slav ırklarını kendi yönetimi altında toplama siyasetidir. Panslavizm ilk defa 19. yüzyılın başlarında Fransız İhtilali'nin Avrupa'da ortaya çıkardığı romantizm ortamında Slovak Ian Kollar ve Çek Pavel Josef Safarik tarafından ortaya atılmıştır[177]. Bir şair olan Safarik nutuklarında ve eserlerinde Slavlar'ı birleştirmek için milli duyguları arttırmaya çalışmıştır. Safarik bir eserinde Sırp tanrısı olarak kabul edilen Slava ya da Slovo'nun *"İslâvlar, sizler bölük bölüksünüz, birleşiniz, hepimiz bir olalım ve birbirimizden gayrı hiçbir şeye bakmayalım"* şeklinde seslendiğini belirtir[178]. Panslavizm kelimesi ise ilk olarak Slovak yazar J. Herkel tarafından Slav gramerini anlattığı eserinde kullanılmıştır[179]. Yine bu dönemde Michel Douriché ve Dobrovski aralarındaki akrabalıkları ortaya koymak için eski Slavlar üzerinde çalışmalar yapmışlardır[180].

---

[175]Росица Ташева, "Френската революция и българите в края на XVIII - началото на XIX век", *Послание На Историята Юбилеен Сборник в Част на Професор Мариа Радева*, с. 220, (сс. 213-221).
[176] "Panslavism", *Encyclopedia Britannica*, Encyclopedia Britannica Ltd., Volume 17, London 1953, p. 188.
[177] Hans Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 25.
[178] Hans Kohn, *a.g.e*, s. 31.
[179] Mithat Aydın, "19. Yüzyılın Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, S. 15, Denizli 2004, s. 73.
[180] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. III, s. 56.

Panslavizm'in bu ilk öncülerinin yoğun çalışmaları Slavlar'ın birleşmesi konusunda başarı sağlayamamış olmasına rağmen Slav toplumlarının milli bilinç kazanmalarına önemli katkılar yapmıştır. Bu dönemde Panslavizm fikri edebiyat alanında önemli atılım gerçekleştirmiştir. Özellikle de Kollar'ın *"İslâv Dayanışması"*, Safarik'in *"Antik Çağ İslâvları"* eserleri bu alandaki en önemli eserlerdir[181]. Söz konusu bu eserlere bakıldığında Panslavizm'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki Macarlaştırmaya karşı bir tepki olarak ortaya çıkıp geliştiği görülmektedir. Panslavizm'in ilk öncüleri ilk büyük toplantılarını 1848 ilkbaharında Prag'ta yapmışlar ve bu kongreye Rus temsilciler de dâhil hemen hemen tüm Slav toplumlardan en az bir temsilci olmak üzere toplam 341 delege katılmıştır[182]. İkinci büyük Panslavist toplantı ise 1867 yılında Moskova'da yapılmıştır[183].

Rusya'nın günümüze kadar gelmiş olan sıcak denizlere inme politikasının mimarı Çar I. Petro'dur. Çar I. Petro 18. Yüzyılın başlarından itibaren söz konusu amacına ulaşabilmek için Karadeniz'de bir donanma oluşturmak ve Balkanlar'da yaşayan Slavlar'ın arasına ajan gönderip ayaklanmalarını sağlamak gibi politikalar uygulamaya başlamıştır. Söz konusu bu politikalar Çar I. Petro ile sınırlı kalmamış kendisinden sonra gelen Çar ve Çariçeler tarafından da Rus İmparatorluğunun dış politikasının en önemli amacı olarak devam ettirilmiştir[184]. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda II. Katerina Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde yaşayan Ortodoksların koruyuculuk hakkını alması Rusya'nın Panslavizm politikasında kazandığı en önemli bir kazanımı olmuştur.[185] Rusya bu antlaşmaya dayanarak bulduğu her fırsatta Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmaya başlamıştır. 1789 Fransız İhtilali'ne kadar Rusya bu hedefine ulaşmak için uyguladığı politikalarında büyük başarılar elde edememiştir. Fransız İhtilali'nin Balkan

---

[181] Hans Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, s. 39; Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 56-57.
[182] Sándor Kostya, *Pan-Slavısm*, Edited by Anne Fay Atzel, Danubian Press, 1981, s. 6.
[183] Anna A. Grigorieva, "Pan-Slavism in Central and Southeastern Europe", *Jornal of Siberian Federal University Humanities & Sociencies*, 2009, 3, s. 18.
[184] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 15.16, 22.
[185] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, C.26, s. 524.

milletlerinde ortaya çıkardığı milliyetçilik fikri Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını uygulayabilmesi için uygun ortamı sağlamıştır. Rusya'nın bu çalışmalarını ilk olarak 1806 Sırp İsyanı'nda görmekteyiz. Rus temsilcisi Radofinik'in Sırplar arasındaki ajanları ve *"Tanrıdan ve Aleksandr'dan ümidinizi kesmeyiniz!"* sözleriyle Sırpları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyana devam etmelerini sağlamıştır[186].

Rusya Panslavizm politikasını daha etkili bir şekilde uygulamak için 1811 tarihinde Slavonik Araştırmalar Kürsüsünü açmıştır[187]. Yine Slav araştırmaları yapan Çekler'den etkilenen Pogodin[188] tarafından 1837 yılında Moskova'da Slav müzesi açılmıştır[189]. Panslavizm'in Rusya'daki temelleri 1830-1840'lı yıllarda ortaya çıkan ve ırk, dil veya siyasi çıkardan çok Ortodoksluğa bağlı olan Slavofilizm (Slavcılık) hareketine dayanmaktadır[190]. Avusturya-Macaristan topraklarında kültürel bir hareket olarak başlayan bu hareketin merkezinin Prag'tan Moskova'ya geçmesiyle Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının merkezine oturmuştur. 1853-1856 tarihinde yapılan Kırım savaşı sırasında Avrupa'nın Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alması üzerine Rus toplumunda Panslavizm canlanarak siyasi bir hareket haline gelmiştir[191]. Rusya'da bu akımın sözcülüğünü Khomyakov, Kireyevski, Aksakov, Tioutchev ve Pogodin gibi şahsiyetler yapmıştır[192]. Slavofilizm'in en önemli temsilcilerinden olan Mikhail Petrovich Pogodin'in şu sözleri Rusya'nın Osmanlı topraklarında yaşayan Slavlar üzerindeki emellerini açık bir şekilde göstermektedir: *"Yalnız Türkiye Slavları 200.000 ve daha fazla asker verebilir. Yeter ki, onlara 400 yıldan beri inledikleri yabancı*

---

[186] Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001, s. 92.
[187] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 184.
[188] Rus tarihçi, gazeteci ve yayıncı olan Mikhail Petrovich Pogodin 1800 yılında dünyaya gelmiştir. Pogodin'in en önemli eserleri *Rusya Tarihi* ve *Rusya'nın Erken Tarihi* adlı eserleridir.
[189] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 57.
[190] Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Lahiya", *Muğla Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi (İLKE),* 2008, S. 21, s. 127.
[191] Ali Rıza Bütün, *Yalanın Babası Rus Elçisi İgnatiev ve 93 Harbindeki Rolü,* Crea Yayınları, İstanbul 2012, s. 33.
[192] Ali Rıza Bütün, *a.g.e*, s. 33.

boyunduruğundan kurtuluş amacını gösterin"[193]. Ayrıca Komünist Manifesto'nun yazarlarından olan Friedrich Engels[194] de Rusya'yı Balkanlar'daki ahalinin beşte birine dil ve din yoluyla akrabalığı olan başarılı bir güç olarak tanımlamaktadır[195].

Sıcak denizlere inme amacını gerçekleştirmek için Rusya, 1787-1792 Osmanlı Rus harbinde Balkanlar'a ajanlar göndererek burada yaşayan Slavları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyana teşvik etmiştir[196]. Fakat Bulgarlar arasında Rus etkisinin en çok arttığı ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bakış açılarını değiştiği dönem Bulgaristan'ın Rus işgaline uğradığı 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları dönemidir[197]. Panslavizm'in Rusya'da gelişmeye başladığı döneme denk gelen 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Edirne'ye kadar gelen Rus ordusunda aslen Bulgaristan'ın Kazan (Kotel) şehrinden olan Georgi Mamarçev (1786-1846) adında bir Bulgar, Rus ordusuna katılmış ve Bulgar gönüllülerine kumandanlık yapmıştır[198]. 1829 tarihinde Rus panslavistlerinden olan ve asıl adı Georgi Hutza olan Yuriy İvanoviç Venelin'in kaleme aldığı *"Eski ve Bugünkü Bulgarlar ve Ruslarla Siyasi, Etnografik, Tarihi ve Dini Bağları"* kitabında Bulgarlar'ın Türk kökenli olduklarını reddetmekte ve Slavların bir kolu olduklarını iddia etmektedir[199]. Rus İmparatorluk Akademisi'nde Bulgarlar üzerine çalışma yapan Venelin'in ölümünden sonra dikilen heykelinde ise şunlar yazmaktadır: *"Bulgar milletinin, eski şanlı varlığını ilk defa dünyaya hatırlatan ve onu yeniden doğmuş görmeyi arzulayan odur. (Venelin'dir). Tanrım, onun duasının gerçekleşmesi için sana dua ediyoruz"*[200].

---

[193] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul 1996, s. 51.
[194] 19. Yüzyılın önemli Alman politik filozoflarından olan Friedrich Engels 28 Kasım 1820 tarihinde bugünkü Almanya'nın Wuppertal kentinde dünyaya gelmiştir. Komünizm kuramının geliştirilmesinde önemli bir rol alan Friedrich Engels, Karl Marx hayatını kaybetmesinden sonra Das Kapital'in son iki cildini tamamlamıştır.
[195] İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 4-8 Ekim 1999, s. 4.
[196] M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 76.
[197] Halil Sedes, *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları, 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar*, 1. Kısım, 2. Baskı, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946, s. 194.
[198] Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. XXXVI.
[199] Bilâl N. Şimşir, *a.g.e*, s. XXXVI.
[200] Bilâl N. Şimşir, *a.g.e*, s. XXXVII.

Kırım Savaşının kaybedilmesi, Fransa'da milliyetçilik fikirlerinin ortaya çıkması, Almanya ve İtalya'da milli birliklerin kurulması Rusya'da panislavizmin ilmi ve edebi bir ideoloji olmaktan çıkarak siyasi bir ideolojiye dönüşmesine sebep olmuştur[201]. Rusya'daki panislavistler siyasi bir ideolojiye dönüşen panislavizmi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için; doğuda yeni fetihler yaparak Rus emperyalizmini geliştirmek, Rusya'nın hâkimiyeti altındaki çeşitli ırkları Ruslaştırmak ve Rusya hâkimiyeti dışındaa bulunan Slavları Rus hâkimiyetine bağlamak şeklinde üç farklı yöntem geliştirmişlerdir[202]. Rus panistlavistler bu amaç doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Slavlar ile ilgilenmeye başlamışlardır.

Rusya'nın bu ilgisinden yararlanan Odessa'daki Bulgar tüccarlar Rusya'da Bulgar meselesinin popülerleşmesi için 1854 yılında bir dernek kurmuşlardır[203]. İlk zamanlarda Odessa'daki bu Bulgar derneğin Rus hükümeti nezdinde hiçbir resmiyeti yoktu fakat Bulgar okullarına ve organizasyonlarına özel destek vermiş ve para yardımında bulunulmuştur.

Rusların özellikle Kırım savaşından sonra ilgilerini artırdıkları Bulgaristan üzerindeki emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en önemli yöntemlerinden bir tanesi, Rusya'ya okumak için gelen Bulgar öğrencileri Rus politikasına uygun bir şekilde yetiştirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda Rus panslavistlerin önderlerinden olan Rusya'nın İstanbul Büyük Elçisi Nikolay Pavloviç İgnatiyev[204] kendisi gibi panslavist olan Rusya'nın Filibe Viskonsolosu Nayden Gerov'a gönderdiği 13 (25) Şubat 1863 tarihli talimatta şöyle yazmaktadır;

---

[201] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. III, s. 57.
[202] Enver Ziya Karal, *a.g.e*, s. 58.
[203] Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*, Colombia University Press, New York 1958, s. 129.
[204] Nikola Pavloviç İgnatief, Rus generali ve diplomat, Rusya'nın Petersburg şehrinde 1832 yılında doğmuş ve 1902 yılında ölmüştür. Kırım savaşında gösterdiği yararlılıktan dolayı 1860 yılında Çin'e gönderilmiş daha sonra Ferik rütbesine yükseltilmiş ve Dış işleri bakanlığında Orta Asya Bürosunun şefi olmuştur. İgnatief 1864 tarihinde de Rusya'nın İstanbul büyükelçisi olarak atanmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Halis Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946, s. 201.

"Dindaşlarımız Sırplar ve Bulgarlar, yurt dışındaki ajanlarımızın iltimasiyle, şimdiye kadar eğitim için Rus dinî ve askerî eğitim kurumlarına yerleştiriliyorlardı; şimdi ise, imkân ölçüsünde, çeşitli üniversitelere yerleştirilmektedirler. Kendilerinin gimnazyalara ve üniversitelere yerleştirilmeleri büyük güçlükler doğurmakta ve ayrılan yerler gelen genç Slavların sayısını karşılamaktan uzak kalmaktadır. Bundan başka, tecrübeyle anlaşıldı ki, kuzey Rusya'daki (eğitim) kurumlarına yerleştirilenlerin çoğu iklimin sert olması yüzünden öğrenimlerini bitirememekte, Kiyev'de okuyanlar ise zararlı yabancı etkilere maruz kalmaktadır.

...Genç Slav adaylarını seçerken aşağıdaki hususları göz önünde tutmanız gerekir: 1 – Adaylar Ortodoks mezhebinden olmalı, 2 – 10 yaşından küçük 15 yaşından büyük olmamalı, 3 – Aritmetiğin ilk dört işlemini bilmeli ve Rusça okuyup yazabilmelidirler (...)"[205].

Yine Rusya'nın Slavlar üzerindeki bu amaçları doğrultusunda Bulgar kilisesine ve Rusya'da okuyan Bulgar gençleri için para yardımı yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1858 yılının Ocak ayında A.N. Bakhmetev tarafından Moskova'da Slav Yardım Cemiyeti adı altında panslavist bir dernek kurulmuştur[206]. Bu derneğin amaçları şunlardır;

1- Güney Slavlarının kilise, okul ve diğer ulusal kurumlarını geliştirmek için para toplamak,

2- Slav kilise ve okullarına kitap ve malzeme göndermek ve Ortodoks kilise ve okullara gerekli olan her şeyi temin etmek,

3- Moskova'ya eğitim için gelen Slavlar'a yardım etmek[207].

Slavlara yardım amaçlı kurulan ve bu doğrultuda aktif olarak çalışan diğer bir dernek, Vladimir Lamanskii, Koramiral A. V. Freigang ve Kurmay Albay M. F. Mirkovich gibi panslavistler tarafından kurulan ve başkanlığını Alexander

[205] Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*,s. LI.
[206] Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian…*, s. 132; Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. III, s. 58.
[207] Mithat AYDIN, "19. Yüzyılın Ortalarında Panslavizm…, s. 78.

Hilferding'in yaptığı St. Petersburg Slav Yardım Cemiyetidir. Bu cemiyet 1877 tarihine kadar Moskova Slav Yardım Cemiyet'in şubesi olarak faaliyet göstermiş, bu tarihten sonrada ayrı bir dernek olarak çalışmalarına devam etmiştir. Bu derneğin üyeleri arasında panslavistlerin yanı sıra Ortodoks fanatikler, subaylar, hükümet yetkilileri ve gazeteciler de bulunmaktaydı. Ayrıca Rus politikası doğrultusunda ve Moskova Slav Yardım Derneği başkanı M. P. Pogodin'in desteği ile 1869 tarihinde Kiev'de bir Slav yardım derneği kurulmuştur[208].

Rusya'nın amacına giden yolda Bulgar gençleri eğitmenin yanında uyguladığı diğer bir yöntemde diğer Slav toplumlarında olduğu gibi Bulgaristan'da da olabildiğince çok konsolosluk açmak olmuştur. Bulgaristan'da açılan bu Rus konsolosluklarına atanan kişilerde aranan nitelik panslavist olmalarıdır. Bu konsoloslukların en önemlisi 1857 tarihinde Filibe'ye Rus konsolosu olarak atanan Bulgar Nayden Gerov[209], Balkanlar'da olduğu gibi Bulgaristan'daki bağımsızlık yanlısı Bulgar çetelerin ve panslavistlerin lideri konumunda olan ve 1864 tarihinde Rusya'nın İstanbul elçisi olarak atanan Nikolay Pavloviç İgnatiev'dir[210]. Rusya'nın Bulgaristan ve Eflak'a gizli göreve gönderdiği ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Savaş Bakanlığı yapmış olan Rus Petro Dimitriyeviç Parensov'un anılarında yazdıkları Rusya'nın Bulgarlar arasında yürüttüğü faaliyetlerin önemli bir göstergesidir[211]. Bu tarihlerde özellikle de Orta Avrupa'da durgunluk dönemine giren Panslavizm 1876 yılında çıkan Bulgar isyanı ve arkasından gelen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi ve savaşın Rusya'nın zaferiyle sonuçlanması Slavlar arasında canlılık kazanmasını sağladığı gibi aynı zamanda Rus panstlavistler arasında da Dostayevski'nin Ayasofya çatısı altında bir Ortodoks birliği kurma hayallerini de tekrar canlandırmıştır.[212]. Rusya panislavizm sayesinde Ortodoks Hristiyanlar üzerinde güçlü bir etki oluşturmayı başarmıştır[213]. Bu faaliyetlerinden

---

[208] Michael Boro Petrovich, *The Emergence of Russian…*, s. 139-145.
[209] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 53.
[210] Ali Rıza Bütün, *Yalanın Babası…*, 42.
[211] Hayri Çapraz, "93 Harbinde Çarlık Rusya'sı Görevlilerinin Günlükleri", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı,* Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.3, S. 66, Mart-Haziran 2015, s.2723-2725.
[212] Janko Lavrin, *The Slav Idea and Russia*: Russian Review, vol. 22, no. 1, January 1962, s. 17.
[213] Mehmet Hacısalihoğlu, "Ulus-Devlet Politikaları ve Toponomik Değişim Güneydoğu Bulgaristan'daki Harebe Köyler", *Toplumsal Tarih*, 175 (Temmuz 2008), s. 88, (s. 86-92).

dolayı Bulgaristan ve Balkanlarda meydana gelen isyanlar ve ayrılıkların temelinde Rusya'nın büyük bir katkısı olmuştur.

3. Bulgar Eksarhlığının Kurulması ve Bulgar Milliyetçiliği Üzerindeki Etkisi

Bulgar Eksarhlığı, Bulgaristan tarihinde ve Bulgar milletinin oluşmasında siyasi ve dini açıdan olduğu kadar sosyo-kültürel açıdan da son derece önemli bir rol oynamıştır. Bulgarların milli benliklerini ortaya çıkaran "Vızrajdeniye" (Bulgar Aydınlanması)'ın ilk kıvılcımını yakan papaz Paisiy ve onun öğrencileri olmuştur. Ayrıca Bulgar Eksarhlığı'nın 1870 yılında Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı kazandığı özgürlük, bağımsız bir Bulgaristan yolunda atılan ilk önemli adım olmuştur. Bu dini mücadelenin temel sebebi kendi dilinde ve kendi din adamlarının önderliğinde ibadetlerini yerine getirmek olsa da Paisiy önderliğinde Bulgar papazların attıkları bu ilk adım bağımsız bir Bulgar kilisesinin yanı sıra bağımsız bir Bulgar devletinin de ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

9. yüzyılda Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul eden Bulgarlar Bizans hâkimiyetine girene kadar idari açıdan olduğu gibi dini olarak da başkent Preslav'dan yönetilmekteydiler. Çar Boris Hristiyanlığı devletinin devamlılığını sağlamak için kabul etmiştir. Bizans ise Bulgarların Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul etmesini kendisi adına Bulgarlar üzerinde hâkimiyet kurabilmek için bir fırsat olarak görmekteydi. Fakat Bulgarlar her ne kadar Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini Bizans'ın etkisiyle kabul etmiş olsalar da bu düşüncenin aksine bağımsız bir kiliseye sahip olma düşüncesindeydiler. 869'da Papa II. Adrianus'un izniyle dini ayinleri Slavca yapmaları tüm Slav kiliselerinde olduğu gibi Bulgar kilisesi tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur[214]. Devletin Bizans hâkimiyetine girmesinden sonra İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesinin idaresi altındaki Bulgar kilisesinin

[214] Muhamed Aguş, *Bulgar Ortodoks Kilisesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Konya 2009, s. 42.

merkezi Ohri Piskoposluğu[215], Petır ve Asen kardeşler önderliğinde bağımsızlığın kazanılmasından sonra da Tırnova Patrikliği olmuştur[216]. Başpiskoposluk görevini 1767 yılında lağv edilinceye kadar Ohri sürdürmüştür[217]. Bulgaristan'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra Bulgar kilisesi millet sistemi gereğince Ortodoks mezhebi içerisinde ve Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı bir kilise haline gelmiştir. Ortodoks Bulgarlar da "Millet Sistemi"[218] içerisinde diğer Ortodoks olan milletlerle birlikte Fener Patrikhanesine bağlanmışlar ve "Rum Milleti" çatısı altında kabul edilmişlerdir[219].

Bulgar kilisesinin Fener Rum Patrikhanesine bağlanması Bulgarların dil, din ve özelliklede kültürel açıdan Rumlaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Bu durumun açık göstergesi 18. yüzyılda bölgeyi gezen seyyahların kitaplarında Balkanlar'da sadece Türklerin ve Rumların yaşadıklarını yazması buna karşılık Bulgarlar'dan hiç bahsetmemeleridir[220].

Bağımsız bir Bulgar kilisesi kurulana kadar Ortodoks Bulgarlar inancına ait dini resimler ve el yazmaları şehirlerde bulunan manastırlarda korunabilmiştir[221]. Fakat 19. yüzyıla gelindiğinde Rumların Bulgarlar üzerindeki baskısı artmış ve bu dönemde Bulgaristan'da tüm önemli dini makamlar Rumların eline geçmiş, Bulgar kilisesine ait okullar kapatılmış, okul ve ayinlerde Bulgarcanın kullanılması patrik

---

[215] Васил Гюзелев, "Охрид в Българската История и Историописта от XIII-XVIII Век", *Годишник на Историческия Факултет*, 2017, Том 1, Брой 1, с. 59.
[216] Ива Инджова, " Учредяване на Търновската Архиепископия - Вътрешно Състояние и Църковнополитически Измерения", България, българите и Европа – Мит, История, Съвремие, 2017,Том 10, Брой 1, с. 46; Muhamed Aguş, *Bulgar Ortodoks Kilisesi*, s. 43-48.
[217] Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918), *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 52:2, 2011, s. 159.
[218] Fatih Sultan Mehmet döneminde sağlam temellere oturtulan ve İslami literatürde din ile eş anlamlı olması yanında belli bir dinin mensuplarını ifade eden "millet" kelimesi Osmanlı Devleti'nde de klasik dönemden itibaren dinî zümreleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Millet", *DİA*, C.30, s. 66.
[219] Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente"*, Ed. Yavuz Köse, Çev. Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 176, (s. 176-200).
[220] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 17.
[221] Slobodan G. Markovich, "Patterns of National Identity Development among the Balkan Ortodox Christian during the Nineteenth Century", *Balcanica*, XLIV, 2013, s. 230.

tarafından yasaklanmıştır[222]. Fener Rum Patrikhanesinin bu uygulamalarının arkasında kendisini Bizans İmparatorluğu'nun mirasçısı sayması ve Bizans imparatorluğunu tekrar canlandırmak için "Megalo idea"yı (büyük mefkûre) kendisine hedef olarak seçmesi yatmaktadır[223]. Bulgarlar Fener Rum Ortodoks Kilisesinin bu tutumundan rahatsızlık duymaktaydılar. Diğer bir sebep ise Rumların ve dolayısıyla Fener Rum Patrikhanesinin Bulgaristan'daki maddi gelirlerini kaybetmek istememesidir[224]. Fener Rum Patrikhanesi bu amacını gerçekleştirmek için Bulgarların yaşadıkları bölgelere atayacağı Metropolitleri ve Episkoposları Rumlar'dan seçmekte, bu Rum papazlarda Bulgar'lardan aşırı vergi talep etmekteydi. Rum asıllı Metropolitler ve Episkoposların bu baskıları hakkında Nefoit Bozveli "Mati Bolgariya" isimli eserinde ve yerel Bulgar kaynaklarında şöyle bahsedilmektedir:

> *"Rum Despot, "Despot Hakkı" namı altında, ahaliden vergi toplamaya çıktığı zaman üç beş kişiyle değil koca bir refakatçi ordusu ile yola koyulurdu. Despotu karşılayan zavallı köylüler de, ödedikleri vergilerin dışında, onunla beraber gelen 15 şehirli çorbacı(zengin), 35 tane papaz, kendi yardımcısı, 4 tane genç papaz adayı, manastırlarda görevli 25 keşiş, 65 tane köylü, 2 yazıcı, 1 aşçı ve de 1 çubukçuyu, Despot "kutsal görevini yerine getirene kadar", yedirmek, ,içirmek ve rahat ettirmek zorunda kalırlardı…"*[225]

Fener Rum Patrikhanesi'nin bu baskısından dolayı 12 Temmuz 1859 tarihinde Polyanino (Doyran)[226] kasabasında yaşayan Bulgarlar Katolik kilisesine

---

[222] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 85-86; Hasan Kuruyazıcı, Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, YKY Yayınları, İstanbul 2009, s. 15.

[223] M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi", *DİA*, C. 12, s. 345; Enver Ziya Karal, *a.g.e*, s. 85; Владимир Владов, "Гърцко-Български Просветни Връзки и Отношения (Краят на 18 - Първата Половина на 19 Век)", Балканите - Език, История, Култура, 2008,Том 1, Брой 1, с. 115.

[224] Cihan Osmanoğlu, *1862 Rum Patrikliği Nizamatı Çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, XII Levha Yayınları, İstanbul 2010, s. 181.

[225] Georgi P. Kostandov, *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kreatif Yayınları, İstanbul 2011, s. 40-41.

[226] Polyanino (Doyran) günümüzde Makedonya'nın güneydoğusunda Yunanistan sınırına yakın bir konumda, kendisiyle aynı ismi taşıyan gölün kıyısında bulunan bir kasabadır

bağlanmak için Papa IX. Puis'e bir mektup göndermişlerdir. Papa'ya gönderilen mektupta Rumların Bulgarlara uyguladıkları baskılardan şu şekilde bahsedilmektedir:

> *"Biz, aşağıda imzası bulunan, Polyanino (Doyran) Piskoposluk sakinleri, oldukça isteksizce ve ruhumuzdaki derin ve tarifsiz karışıklarla, Doğu kilisemizin ağlanacak durumda olduğunu itiraf etmek zorundayız. Kelimelerimizin kötülüğünün hoşgörümüzü yendiğini ispatlamasından dolayı üzüntümüz hala büyüktür. Heyhat! Her Hristiyan erdemin ışığı ve kaynağı olmaya mecbur olanlar, ilk ruhani çobanımız ve kilise ileri gelenleri ya da piskopos ve başpiskopos olarak isimlendirilen diğerleri, kilisemizin kanunları ve ayinleri ihlal ediliyor.*
>
> *...Halkımız onlardan zerre kadar manevi fayda almamakta ve hem maddi olarak hem de manevi olarak onlardan gerçekten acı çekmektedir ve onlar yaşamın bir evresi olmayan gevşek ve günahkâr yolunu izleyerek büyük ayartmalara maruz kalıyorlar. Kısaca, böyle piskoposlar sadece Hristiyan kıvrımların gözleri için ağır ve sancılı bir yüktür. Ve daha kötüsü Bulgarlar Rum papazların kötü muamelesine maruz kalmaktadırlar. Bu gevşek ve günahkâr din adamlarının en kötü şöhretlilerinden biri eski piskoposumuz Meletius'dur… Biz koyun postundaki bu kurdu üç kez şikâyet ettik fakat hiç kimse bizim şikâyetlerimizi dikkate almadı.*
>
> *Sonra, atalarımızdan aldığımız inancı bozulmadan günahkâr Rum papazlardan korumak için aşağıdaki şartlar altında Papa IX. Pius Hazretlerini ve onun havarilerini dini merkezimiz ve liderimiz olarak kabul etmeye karar verdik…"*[227].

19. yüzyılda Rum Papazların baskılarından dolayı Bulgarlar arasında görülen mezhep değiştirme Bulgar olmayan diğer Ortodoks milletlerde de görülmektedir.

[227] M. Voynov, K. Paleshoutsky, L. Panayotov, K. Pandev, Z. Plyakov, A. Raykova, R. Stoykov, *Documents and Materials…*, s. 83.

Örneğin; 1830 yılında Arap Hristiyanların yüzde doksanı, Fener Rum Patrikhanesine bağlı iken 19. yüzyılın sonlarında bu oran yüzde otuza kadar düşmüştür[228].

24 Aralık 1860 tarihinde de Sokolski ve Makari isimli iki Bulgar Başpapaz'ı topladıkları iki binden fazla imzaya sahip dilekçeyi Osmanlı devletinde Katolik milletinin başı olarak kabul edilen Katolik Ermeni Başpiskoposu Hasun'a vermişlerdir[229]. Bu dilekçede karşı karşıya kaldıkları baskılardan dolayı Katolik Mezhebine geçmeye karar verdiklerini şu şekilde dile getirmişlerdir; *"Biz zirde vâzi'ül-imzâ tebaa-i şâhâneden İstanbul Bulgarları kadimen Katolik Kilisesi tarafından tes'sîs ve tasdik edilip İstanbul Rum Patriği tarafından hiyel ve desâyis ile hukuku ilga' olunan müstakil milli kilisemizi ihyâ' için bugün bi'lictimâ kendi ihtiyarımızla Katolik Kilisesi ile birleşmeyi kararlaştırdık. Binaenaleyh milletimiz hakkında Katolik Kilisesi rüesâsıyla bu meseleye dair müzâkere etmenizi rica eder ve hareketinizde serbestî-i tâmme mâlik olmanız için size imzamızı hâvî işbu senedi takdîm eyleriz"*[230].

Bu sebeplerin yanı sıra 19. yüzyılda yayılmaya başlayan milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Balkanlar'da ki Sırp, Ulah ve Arnavut kiliseleri de Fener Rum Patrikhanesine karşı bağımsızlık mücadelelerine girişmişler ve bu amaçlarında başarılı olmuşlardır. Fener Rum Patrikhanesi söz konusu bu kiliselerin bağımsızlıklarını kabul etmiş olmasına rağmen Bulgar Kilisesi'nin bağımsızlığını kabul etmemiş ve böylece iki kilise arasında günümüze kadar sürecek bir mücadele başlamıştır[231]. Paisiy Hilendarski, Sofroniy Vracanski, Neofit Hilandarsky Bozveli ve Tırnova Metropoliti İlarion Makariopolsky gibi papazlar Bulgarlar'ın Fener Rum Patrikhanesine karşı yürüttükleri bu mücadelenin öncüleri olmuşlardır[232]. Bulgarlar 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın yarattığı ortamdan da faydalanarak bağımsız bir Bulgar kilisesi kurmak için harekete geçmişler ve bu amaç

---

[228] Cihan Osmanağaoğlu, *1862 Rum Patrikliği…*, s. 182.
[229] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 91.
[230] Elçin Macar, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 98.
[231] Salih İnci, "Balkanlarda Mezhep Kavgaları ve Kiliselerin Nüfuz Mücadelesi", Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.3, S. 66, Mart-Haziran 2015, s. 3044.
[232] Salih İnci, *a.g.m*, s. 3044.

doğrultusunda 1846 tarihinde Sultan Abdülmecid'e Fener Rum Patrikhanesinin Bulgarlar'ı nasıl sömürdüğüne dair bir arzuhal vermişlerdir[233]. Bu arzuhalde Bulgarlar padişahtan şunları istemektedir;

1 - Piskoposların yıllık ücretlerinin belirlenmesi ve bunların hizmetkârlarının tespit edilmesi

2 - Piskoposların halk tarafından seçilmesi

3 - Bulgarlara kendi Piskoposlarına sahip olma izninin verilmesi

4 - Piskoposların, halkça bilinmeyen borçlarının halka yüklenmesine izin verilmemesi

5 - Osmanlı yönetiminin, Patrikhanenin Bulgar Piskoposlarına itimadı olmadığı için bunların atanmasına izin vermediği seklindeki özürlerini dikkate almaması

6 - Bulgarların, herhangi bir Bulgarın Psikopos olarak atanmasını istemeleri halinde Patrikhanenin her seferinde bunların müfsit olduklarını ileri sürmek suretiyle bu atamayı reddetmesinin önlenmesi[234].

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Bulgar milliyetçiliğinin ilk kıvılcımı 18. yüzyılın ikinci yarısında Fener Rum Patrikhanesinin politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Fener Rum Patrikhanesine karşı çıkan ve Bulgarların bir millet olduğunu ileri süren ilk kişi Paisiy Hilendarski olmuştur[235]. Paisiy inzivaya çekildiği Hilendar Manastırında Rum ve Sırp papazların Bulgarlar'ı hakir görmeleri üzerine Bulgar tarihini araştırmaya karar vermiştir[236]. Bulgar milli bilincini uyandırmak için yazdığı Slav Bulgarların Tarihi (İstoriya Slavyanobılgarska) adlı kitabının kopyalarından birini yazan asıl adı Stoyko Vladislavov olan Sofroniy

---

[233] Bülent Atalay, "Fener Patrikhanesi'nin Balkanları Rumlaştırma Politikasına Karşı Farklı Bir Duruş: Türk-Bulgar Ortak Tavrı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 1, Haziran 2007, s. 99.

[234] Muhamed Aguş, *Bulgar Ortodoks Kilisesi*, s. 57.58.

[235] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 86.

[236] Süheyla Yenidünya, *Balkanlar'da Kilise Mücadeleleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1999, s. 57.

Vrançaski, Yuri Venelin, Peter Beron[237], Georgev Mamarçev, İvan Bogorov, Neofit Hilandarsky Bozveli ile Tırnova Metropoliti İlarion Makariopolsky gibi şahsiyetler Paisiy'nin açtığı yoldan ilerleyen ve bağımsız bir kilise yolunda mücadele eden şahsiyetler olmuşlardır. Bu şahsiyetlerin arasından özellikle 1765 yılına kadar doğduğu kasaba olan Kotel'de papazlık ve öğretmenlik yapmış olan, Rum papazların baskıları sonucu çeşitli kasabalarda dolaştıktan sonra 1803 yılında Bükreş'e giden ve çalışmalarını burada sürdürmüş olan Sofroniy [238]ve yine Kotel doğumlu olan, ilköğrenimini Bükreş'te, tıp eğitimini Münih'te yapan ve Avusturya'nın Braşova şehrinde ilk Bulgar alfabesini bastıran Petır Beron Paisiy'nin izinden yürüyen ve Bulgar milliyetçiğinin gelişmesinde en önemli yere sahip olan kişilerdir[239].

Bulgarlar 3 Şubat 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden[240] ve 1839 Tanzimat Fermanıyla din ve millet farkı gözetmeksizin herkesin eşit vatandaş olduğunun ilan edilmesinden sonra çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu amaçla mücadeleye başlayan Bulgarlar kiliselerini Fener Rum Patrikhanesinin boyunduruğundan kurtarmak amacındaydılar. Bu amaçla Fener Rum Patrikhanesinden kiliselerinin bağımsızlıklarını isteseler de sadece bazı kiliselerde Bulgarca ayin yapma iznini alabilmişlerdir. Bunun üzerine Bulgarlar, diğer dini azınlıkların kendilerine ait ayrı ibadethanelerinin olduğu halde Bulgarların olmadığını ve Rumca yapılan ayinleri takip edemediklerini ileri sürerek 1848 yılında Babı-âli'den bir papaz evi açma izni almışlardır[241]. Bulgarlar daha sonra İlarion Makariopolski'nin Bulgar kilisesine piskopos olarak atanmasını sağlayarak bağımsız bir kilise yolunda önemli bir adım daha atmış oldular. Piskopos İlarion bağımsızlığa

---

[237] İlk Bulgarca kitap olan Riben Bukvar (Рибен буквар)'ın yazarı olan Petır Beron 1799 yılında İslimiye (Sliven) şehrine Bağlı Kotel'de dünyaya gelmiştir. Petır Beron yazdığı bu kitaptan dolayı modern Bulgaristan'ın babası olarak isimlendirilmektedir.

[238] Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. XXXIII; Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 86.

[239] Bilâl N. Şimşir, *a.g.e*, s. XXXIV.

[240] Erhan Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Yunanistan", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, s. 336, (s. 331-339); Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 32.

[241] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 91; Gülnihâl Bozkurt, "II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları", *Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araş. Ve Uyg. Merkezi Dergisi*, S. 4, 1993, s. 101-102; Hasan Kuruyazıcı, "Bulgar Eksarhhanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Ed. Nuri Akbayar, Ekrem Işın, Necdet Sakaoğlu, Oya Baydar, M. Baha Tanman, M. Sabri Koz, Bülent Aksoy, Afife Batur, Yalçın Yusufoğlu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 328, (s. 328).

giden bu yoldaki amaçlarını *"Bu saatten sonra Bulgarlar için artık ulusal bir kilise dışında hiçbir şey başarı olarak sayılmayacaktı"*[242] sözleriyle açık bir şekilde dile getirmiştir. Makariopolski 3 Nisan 1860 tarihinde yönettiği paskalya ayininde Fener Rum Patriği'nin ismini zikretmemiş olması Bulgarların patrikhanenin hâkimiyetine karşı aldıkları ilk dini hareket olarak kabul edilebilir[243]. Bulgarların patrik üzerinde gittikçe artan baskıları sonucu Patrik II. Yuvahim 1861 Şubat'ında Bulgarlarla bir anlaşma yapabilmek için büyük bir sinod topladı ve Bulgarlara şu teklifleri yaptı;

1 – Bütün Bulgar piskoposluk bölgelerinde Bulgar din adamları seçilecektir.

2 – Bir Bulgar piskoposluğu boşaldığında, patriklik Bulgarların adayını dostça dikkate alacaktır.

3 – Bulgaristan'ın bütün okullarında dersler Bulgar dilinde yapılacaktır.

4 – Bulgar metropolitlerinin ve piskoposlarının gelirleri belirlenecektir.

5 – Bulgar piskoposluklarında ibadet Bulgar dilinde yapılacaktır[244].

Sinod'un bu teklifi bağımsız Eksarhlık peşinde olan Bulgarlar tarafından kabul edilmemiş ve eğer patriğin Bulgarlarla anlaşma yapmak istiyorsa şu maddeleri kabul etmesi gerektiğini dile getirmişlerdir:

1 – Bulgar halkı, nüfusuna uygun şekilde patriğin seçimine katılma hakkına sahip olmalıdır.

2 – Kutsal sinod üyeleri yarı yarıya Yunanlılardan ve Bulgarlardan oluşmalıdır.

3 – Kutsal sinodun Bulgar üyeleri, bu amaçla seçilmiş kilise dışından üyelerle bir karma komisyon oluşturmalıdır. Bu komisyon, Bulgar halkının dünyevi meselelerini düzenlemelidir.

4 – Karışık piskoposluk bölgelerinde piskopos, halkın çoğunluğunu teşkil eden millet tarafından seçilmelidir[245].

---

[242] Salih İnci, "Balkanlardaki Nüfuz Mücadelesinde Bulgar Eksarhlığı'nın Yeri ve Önemi", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, 5-7 Ekim/October 2012 Isparta-Burdur.

[243] П. Ангелов, Е. Грозданова, Д. Цанев, М. Лалков, М. Радева, *Българска история*, Клуб 90, София 2012, s. 72.

[244] Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 73.

Bulgarların bu önerileri de patrikhane tarafından kabul edilmemiş ve bu karşılıklı restleşmeler 1870 yılında bağımsız bir Bulgar Eksarhlığı kurulana kadar devam etmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Bâb-ı Âli 1869 yılında Bulgar Eksarhlığı'nın oluşturulması için iki önerge hazırlamışsa da bu önergeler Fener Rum Patrikhanesi tarafından sürekli reddedilmiştir[246]. Patrikhane ile mücadele eden Bulgarlar arasında amaç aynı olsa da yöntem açısından iki gruba ayrılmışlardır. Bunlardan liderliğini Dr. Stoyan Çomakov ve İlarion Makariopolski'nin yaptı radikal vatansever "Gençler" grubu patrikhane ile hiçbir şekilde anlaşma yapılmadan bağımsız Bulgar kilisenin kurulmasını savunmaktayken, liderliğini Gavril Krastevich, Nikola Mihajlovski ve Bratya Tapchileshtov'un yaptığı "Eskiler" veya "Konservatif eylemciler" bağımsız Bulgar kilisesi için Bâb-ı Âli aracılığıyla patrikhane ile görüşmek suretiyle uzlaşmaya gitmeleri gerektiğini savunmaktaydılar[247]. 1830 tarihinde bağımsız bir Yunanistan'ın ortaya çıkmasından sonra Yunanistan'ın Balkanlardaki gücünü kırmak istemesinden dolayı bu dönemde Bulgarlara karşı Osmanlı hükümeti tarafından kesin bir cephe alınmamıştır[248].

Bulgarlar 1860'lı yıllardan sonra Fener Rum Patrikhanesinden ayrılmak için çalışmalarını arttırmışlar ve bu amaçlarına 11 Mart 1870 tarihinde Sultan I. Abdülaziz'in fermanıyla ulaşmışlardır[249]. Söz konusu bu fermanın maddeleri şunlardır;

1 - Başpiskoposluk ve piskoposluklardan oluşan ve ruhani işlerden sorumlu olan Bulgar Eksarlığı adıyla bir "daire-i mahsusa-i ruhaniye" oluşturulacaktır.

---

[245] Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 73.
[246] Slavko Dimevski, "The Bulgarian Exarchate in Macedonia and its Work for Big Bulgaria", *Macedonian Review*, Vol. VII, N. 2, Skopje 1977, s. 135.
[247] П. Ангелов, Е. Грозданова, Д. Цанев, М. Лалков, М. Радева, *Българска история*, .s. 73
[248] Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 33.
[249] BOA, *Y..EE..KP..;* 8 Zilhicce 1286 (11 Mart 1870); Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 93; Mary E. Durham, *The Burden of The Balkans*, London 1905, s. 67; William Miller, *The Ottoman Empire 1801-1913*, Cambridge 1913, s. 345; Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, Çev. Hüseyin Mevsim, Kitapevi, İstanbul 2018, s. 209-210.

2 – Bu kurumun en yüksek metropoliti Eksarh unvanına sahiptir ve yanında bir sinod bulunacaktır.

3 – Bu eksarhlığın iç yönetimi Bâb-ı âli'nin yaptırımı ve onayına tabi olacak; bu Doğu Ortodoks kilisesi kullarına ve Ortodoks inancının ilkelerine uygun olacak şekilde özel bir yasa ile düzenlenecektir. Piskoposların ve Eksarhlığın seçilmesine patrikhane karışmayacaktır. Bulgar sinod'unun Eksarlığı seçildikten hemen sonra patrikhane onay verecektir.

4 – Eksarh padişah beratı ile atanacak, kilise kurallarına uygun olarak ayinlerde İstanbul Patrikhanesinin ismini okuyacaktır.

5 – Eksarh Bâb-ı âliye ve yerel makamlara doğrudan başvurma hakkına sahip olacak; din adamlarının atanma beraatları onun isteğiyle çıkarılacaktır.

6 - Ortodoks inancını ilgilendiren, ortak bir tartışma ve işbirliği gerektiren tüm konularda Eksarhane Sinod'u Patrikhane Sinod'una başvuracak ve Patrikhane Sinod'u da bu başvuruya hızlı cevap verecektir.

7 – Bulgar Eksarhlık Sinod'u kutsal kullanılmasını İstanbul Patrikhanesine soracaktır.

8 - İstanbul Patrikliğine tabi piskoposlar, başpiskoposlar ve kardinaller serbestçe Bulgar Eksarlığına tabi olabilirler.

9 – İstanbul Fener semtinde bulunan ve aslen Bulgar kilisesi olan Küdüs manastırı Bulgar Eksarhlığına bağlı olacaktır.

10 - Bulgar Eksarhlığı'nı oluşturacak piskoposluklar şunlardır; Ruşçuk, Silistre, Şumen, Tırnovo, Sofya, Vratsa, Lofça, Vidin, Niş, Köstendil, Samakov, Veles (Köprülü), Varna, Sliven, Filibe, Kuklen, Voden, Arnavutköy, Nevo Selo, Lyaskovo, Ahlan, Bachkovo, Belashtitsa Piskoposluğu.

11 – Bulgar Eksarhlığına bağlı topraklardaki manastırların usulü cari ve merî tutulacaktır[250].

Fener Rum Patrikhanesi padişahın böyle bir yetkisinin olmadığını iddia ederek bu kararı kabul etmemiş olsa da 28 Eylül 1872 tarihinde Yunan kilisesi

[250] NBKM, A.1125. 8 Zilhecce 1286/11 Mart 1870; Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 76-77. M. Voynov, K. Paleshoutsky, L. Panayotov, K. Pandev, Z. Plyakov, A. Raykova, R. Stoykov, *Documents and Materials…,* s. 157-159.

liderlerinden oluşan bir konsil de alınan karar gereği bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır[251]. Fakat Fener Rum Patrikhanesi Bulgar kilisesinin bağımsızlığını resmi olarak ikinci dünya savaşı sırasında kabul etmiştir. Bağımsız bir kilise kurma hakkı kazanan Bulgarlar bu sayede Patrikhaneden ve onun Yunanlaştırma politikalarından kurtulmayı başarmışlardır. Fener Rum Patrikhanesinden ayrılıp bağımsız bir Bulgar kilisesi kurma yolunda İstanbul'da yaşayan ve oldukça iyi örgütlenen Bulgarların hem Osmanlı Devleti nezdinde hem de Avrupalı devletlerin temsilcileri nezdinde yaptıkları çalışmaların önemli bir katkısı olmuştur.

Bu şekilde bağımsızlığını elde eden Bulgar Ortodoks kilisesine atanan ilk Eksarh I. Antim olmuştur[252]. Fakat I. Antim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı hükümeti tarafından uzaklaştırılmış ve yerine I. Yosef vekil olarak atanmıştır[253].

Fener Rum Patrikhanesinden ve onun Yunanlaştırma politikalarından kurtulmak için Osmanlı imparatorluğu toprakları içerisinde Bulgarlar tarafından verilen bu mücadele Avrupalı büyük güçlerin ilgisini uyandırmış ve doğu sorununun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Yunanlılar ve Bulgarlar arasındaki bu kilise çekişmesi sırasında kendisini Ortodoksların koruyucusu olarak gören Rusya, bir tarafı desteklemeden ziyade Ortodoks birliğinin kurulmasında ısrar etmekte, Slavlar ve Fener Rum Patrikhanesi arasında arabuluculuk yapmaktaydı.

Bulgarlar ile Fener Rum Patrikhanesi arasındaki bu sorunlar Bulgar Aydınlanmas'ı döneminde yayılmaya başlayan milliyetçilik fikrini daha da güçlenmesini sağlamıştır. 19. Yüzyılda bağımsız bir Yunan devletinin kurulması ve kurulan bu devletin Ortodoks inancının dini merkezi olan Fener Rum Patrikhanesini

---

[251] M. Süreyya Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi", s. 34.

[252] Божидар Димитров, *Истинската История на Освобождението 1860-1878*, Национален Исторически Музей, София 2017, s. 27; Hristo Stambolski, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, s. 232.

[253] BOA, *İ..MTZ.(04),* 5/170, 12 Rabiulahir 1294 (26 Nisan 1877); Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Yansımalar Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına*, Yay. Haz. Gülden Sarıyıldız, Fatma Ürekli, Recep Karacakaya, Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Derin Yayınları, İstanbul 2015, s. 139, (s. 137-156).

kullanarak Balkanlarda yayılmacı bir politika gütmesi bu mücadelede belirleyici bir durum olmuştur. Bulgarlar, Tanzimat Fermanında ilan edilen eşitlik ve Islahat Fermanıyla da verilen haklar sayesinde Fener Rum Patrikhanesinin liderliğini tanımadıklarını ilan etmelerini sağlamıştır. Bu bir Bulgar milliyetçisinin deyimiyle *Yunan ruhani despot idaresine"* karşı başlattıkları mücadelenin önemli bir safhaya geldiğinin açık bir göstergesidir[254]. Kaznılan bu mücadelenin ardından Bulgar Eksarhlığı 1878'de Bulgar Prensliği kurulana kadar Bulgar okullarını maddi olarak desteklemiş ve Bulgar toplumunun hem dini hem de siyasi tesmilcisi görevini yerine getirmiştir[255]. Sonuç olarak Bulgarların Fener Rum Patrikhanesine karşı elde ettikleri bu dini bağımsızlık daha sonra elde edecekleri siyasi bağımsızlık yolunda atılmış önemli bir adım olmuştur.

4. Bulgarlar Arasında Eğitim Faaliyetleri ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi

18. yüzyıla kadar Bulgarlara ait eğitim kurumları kiliseye bağlı basit düzeyde okuma yazma ve dini bilgilerin öğretildiği okullar olarak yapılanmıştır. Bu sistem Bulgarlara özel olmayıp o dönemde tüm Osmanlı toplumu için de geçerliydi. Eğitim dili Rumca olan bu okullara *Kiliyni Uçilişta* adı verilmekteydi[256]. 18. yüzyıla gelindiğinde diğer Balkan milletleri gibi Bulgarlar da Avrupa ile yaptıkları ticaret sayesinde zenginleşmeye başlamışlardı. Bu sayede zengin bir Bulgar tüccar sınıfı ortaya çıkmış ve bu zengin Bulgar tüccarlar Voltaire, Locke, Rausseau, Descartes ve Leibnitz gibi birçok Avrupalı yazarın eserlerini Bulgarcaya çevirtmişler ve genç Bulgarların yurtdışındaki üniversitelerde okumaları için maddi destek sağlamışlardır[257]. Bu tüccarların destekleri ile özellikle Rusya'da eğitim alan

---

[254] Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 36, Mithat Aydın, "Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Geşov Meselesi", *Belleten*, C. LXXVII, S. 280, 2013 Aralık, s. 1072.

[255] Петко Ст. Петков, "Екзархията Като Българска Протодържава", *Балканите - Език, История, Култура*, 2013, Том 3, Брой 1, с. 153.

[256] Bilâl N. Şimir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. XXXVI.

[257] Mithat Aydın, *Balkanlar'da İsyan Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 138; Orlin Sabev, "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İstanbul'u III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs*

Bulgarlar bağımsızlığa giden yolda Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

18. yüzyılda Çorbacı[258] olarak isimlendirilen Bulgar tüccarlar Gabrovo, Ziştovi, Tırnova, Filibe gibi şehirlerde ortaya çıkıp gelişmişler ve İstanbul, İzmir, Selanik, Viyana, Moskova, Petersburg gibi şehirlerde koloniler oluşturmaya başlamışlardır[259]. Bulgarlar'da eğitimin gelişmesinde bu koloniler önemli bir rol oynamıştır. Örneğin bu dönemde sadece İstanbul'da 30-40 bine varan bir Bulgar tüccar, iş adamı ve sanatkâr bulunmakta ve terzilik, bahçıvanlık gibi meslekler bu Bulgarlar'ın elinde bulunmaktaydı[260]. Bükreş ve Rusya'nın Odessa şehri Bulgar kolonilerinin diğer önemli şehirleridir.

Ticaret sayesinde yurt dışında önemli ve güçlü koloniler kuran Bulgarlar bu gelişimi günümüz Bulgaristan topraklarında da göstermekteydiler. Bulgarların yaşadıkları yerler arasındaki ekonomik bağlantılar Bulgaristan'daki üretiminde artmasını sağlıyordu. 18. yüzyılda Karlova, Kalofer, Sliven[261] ve Dobruca yün ticaretinin merkezi iken Uzundzhovo ve Eski Cuma şehirleri de Bulgarlar arasında gelişmiş olan el sanatlarının ticari merkezi konumundaydı[262]. Ticaretin Bulgarlar arasında hızlı bir şekilde gelişmesi farklı bölgelerde yaşayan Bulgarlar arasındaki ilişkileri önemli derecede güçlendirmiştir.

2015, Ed. Feridun M. Emecan, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, , İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 165, (s. 163-182).

[258] Çorbacı, 18. Yüzyıl sonlarından Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde ettiği tarihe kadar ticaretle uğraşan veya tefecilikle uğraşan Bulgar burjuvazisine verilen isimdir.

[259] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 21-22. Mithat Aydın, *Balkanlar'da İsyan…,* s. 138.

[260] M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde…,* s. 59; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente",* ss. 176-200; Mehmet Hacısalihoğlu, "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki Ortodoks Halkların Tarihinde ve Düşünce Dünyasında İstanbul, *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente",* s. 71, (s. 60-90).

[261] 1835/36 tarihinde Balkanlar'daki ilk Osmanlı tekstil fabrikasının kurulmasıyla Sliven (İslimye) şehri tekstil ticareti açısından önemli bir konuma gelmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "Flucht, Vertreibung und Emigration der muslimischen Bevölkerung Bulgariens mit besonderer Berücksichtigungdes Südostens (Sliven-Burgas)", *Osmanen und Islam in Südosteuropa. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*, Ed. R. Lauer, H. G. Majer, Berlin-New York: de Gruyter, 2013, pp. 433-458.

[262] Георги Кокеров, "Исторически Корени на Българския Национализъм", *www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/G_Kokerov_Bg_Nacionalizm.pdf*, (04.02.2015).

18. Yüzyılın başlarına kadar Bulgar kilisesine ait okullar Fener Rum Patrikhanesinin genelgesiyle kapatılmış ve bu okullarda tamamen Yunanca din kitapları okutulmaya başlanmıştı. Fakat bu durum Bulgar burjuvazisinin bilinçlenmesi sonucu 18. yüzyılın başlarında değişmeye başlamıştır. Bu bilinçlenme sonucunda da 1800 yılında Bulgarlara ait 42'si köy okulu, 6'sı da kasaba okulu olmak üzere toplam 48 okul bulunmaktayken 1835 tarihine gelindiğinde bu sayı 168'i köy okulu, 37'i de kasaba okulu olmak üzere toplam 205'e çıkmıştır[263]. Bu tarihlerde, ilk zamanlarda Yunan devrimci hareketi üyelerinden olup daha sonra Panslavizm'in etkisinde kalan ve Gabroval'ı zengin bir ailenin oğlu olan tüccar Vasil Evstatiev Aprilov (Васил Евстатиев Априлов)[264] tarafından ilk modern Bulgar okulu 1835 yılında Gabrovo'da açılmış[265] ve başına müdür olarak Nefoit Bozveli getirilmiştir. İlk yılında 120 öğrencinin kaydını yaptırdığı bu okulda yaşı büyük öğrenciler kendilerinden küçük çocuklara ders vermekteydi ki buna Bell-Lancaster[266] sistemi adı verilmektedir. Bu dönemde Bulgar eğitiminin gelişmesinde önemli bir rol oynayan bir diğer kişi de Ekzarh Yosif'tir. Ekzarh Yosif döneminde Bulgar Ekzarhanesi yönetiminde olan Bulgar Okulu sayısı 1894-1895 öğretim yılında 21 eparhiyada 37.308 öğrencinin eğitim gördüğü okul sayı 786'dir. 1904 yılında ise 49.621 öğrencinin öğrenim gördüğü okul sayısı 920'e çıkmıştır[267].

İlk modern Bulgar okulunun açılmasından sonra yeni modern Bulgar okullarının açılmasına ve Bulgar çocukların okuduğu fakat Rumca eğitim veren

---

[263] Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. XXXIX, M. Hüdai ŞENTÜRK, *Osmanlı Devleti'nde…,* s. 61.

[264] Vasil Evstatiev Aprilov (1789-1848), Bulgaristan'ın Gabrovo kasabasında tüccar Evstati Aprilov'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlkokulu Gabrovo'da okuyan Aprilov babasının 1799 yılında ölmesi üzerine Moskova'daki abisi Hristo Aprilov'nun yanına gönderilmiştir. Aprilov buradaki bir Yunan okulunda ticaret eğitimi almıştır. Aprilov bu okulda ticaret eğitimin yanı sıra Latince, Almanca, Macarca ve İbranice de öğrenmiştir. 1807 yılında Yunan okulundan mezun olan Aprilov daha sonra Brasov Alman Protestan okulunda beşeri, müzik, matematik ve coğrafya eğitimi almıştır. Daha fazla bilgi için bkz. "Васил Евстатиев Априлов - габровският будител, основоположник на новобългарското училище", *100 Вестu*, 27 Април 2013, s. 2.

[265] Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. XXXIX, M. Hüdai ŞENTÜRK, *Osmanlı Devleti'nde…*, s. 61; Louis Léger, "The Ideal", *The Bulgarians,* Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005, s. 124, (s. 125-137).

[266] Monitorial System (Kalfa Sistemi) adı da verilen bu eğitim sistemi 19. yüzyılın başlarında Josehp Lancaster tarafından Robert Raikes ve Andrew Bell'in tekniklerinden yola çıkarak geliştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Encyclopeadia Britannica.*

[267] Georgi P. Kostandov, *İstanbullu Bulgarlar…,* s. 85.

okullarında Bulgarlaştırılması çalışmaları hızlandırılmıştır. 1835 yılında açılan ilk modern Bulgar okulun ardından bu okulların sayısı 1841'de 13'e, 1845'te 53'e çıkmıştır[268]. Bulgaristan topraklarında açılan bu okulların yanı sıra Bulgarların yoğun olarak yaşadığı Makedonya'da da Yordan Hadzhikonstantinov Dzhinot (Йордан Хаджиконстантинов Джинот)'un çabalarıyla Bulgarca eğitim yapan okullar açılmıştır[269]. Bulgar eğitiminin temelini oluşturan bu okulların bu şekilde gelişerek sayılarının artmasında Bulgar milliyetçililerinin çabalarının yanında Osmanlı devletinin Tanzimat fermanının ruhuna sadık kalarak hoşgörü göstermesinin de etkisi büyüktür.

Bulgar eğitimindeki bu hızlı gelişme sayesinde açılan modern okullar ileride bağımsız bir Bulgaristan ortaya çıkaracak olan Bulgar milliyetçiliğinin temelini oluşturuyordu. Safroni'nin 1806 yılında Eflak'ın Riminicu-Vilcea kasabasında Nedelnik (Неделник) adıyla Bulgarcaya çevirdiği *Kyriakodromion* eseri yeni Bulgarca ile basılmış ilk kitaptır[270]. Eğitimin ve dini törenlerin Rum papazların kontrolünden çıkması ve günlük Bulgarcanın kullanılması Safroni'nin çalışmalarının ve mücadelesinin temelini oluşturmaktaydı. Ayrıca Safroni'nin okul kitabı basılmasına yönelik çalışmaları Bulgar eğitiminin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Safroni aynı zamanda Bulgar edebiyatının ilk eserlerinden olan ve kendi otobiyografisi olan "Jitiye i stradaniye greşnogo Sofroniya" (Günahkâr Sofroni'nin Hayatı ve Çektikleri Çileler)'in de yazarıdır[271].

Safroni gibi din adamlarının çalışmalarının yanında Viyana ve Budapeşte'de Bulgarca hikâye kitapları da basılmıştır. Petır Beron (Петър Берон) 1824 yılında Ribeniyat Bukvar "Рибният буквар" (Balıklı Alfabe) isimli kitabını yayınlayarak Bulgar eğitim sisteminin yeni yolunu belirlemiştir[272]. Petır Beron ayrıca 1842 yılında Bulgarca tarih, coğrafya ve doğa ile ilgili okuma kitapları yayınlamıştır[273]. 1835 yılına kadar Bulgarca yayınlanmış kitap sayısı 35 iken 1876 yılına gelindiğinde bu

[268] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* s.22-23.
[269] Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu,* s. 67.
[270] Ömer Faruk Günal, *Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında…,* s. 16-17.
[271] Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında…*, s. 2.
[272] Ömer Faruk Günal, *Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında…,* s. 18.
[273] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* s.22.

sayı 1743'e çıkmıştır[274]. Zengin bir Bulgar olan Petır Beron ölümünden sonra Bulgar Eksarhlığı'na Edirne'de bir Bulgar Okulu açma koşuluyla büyük miktarda para bırakmıştır[275].

Kısa bir süre zarfında kendilerine ait birçok modern okul açan ve bu okullarda Bulgarca eğitim veren Bulgarlar hem bu okullara öğretmen yetiştirmek hem de bu okullardan mezun olan öğrencileri üniversite eğitimi alabilmesi için Avrupa ülkelerine göndermişlerdir. Bulgar öğrencilerin eğitim için gittikleri ülkelerin başında Rusya gelmekteydi. Bu Avrupa ülkelerine eğitim almak için giden Bulgar gençleri bu ülkelerde milli bilinçleri daha da kuvvetlenerek geri dönüyorlardı. Aldıkları eğitim sayesinde milli şuur kazanan ve bağımsız bir devlet kurma yolunda ilerleyen Bulgarlar'ın bu durumları hakkında Tuna valisi Mithat Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği telgrafta şu şekilde görüş bildirmektedir;

> *"Bulgaristanca yapılacak tedâbîrin bir kısm-ı mühimi dahi ma'ârif-i hussûsıyyedir ki, Bugarlar ulûm u ma'rifetin lüzûmunu ve kendülerinde noksânını derk ü teferrüs itdikleri günden berü çocuklarının ta'lîm ü terbiyesi arzûsuna düşmüşler ise de mekteblerinin tanzîmine hâlen ve maddeten muktedir olamadıklarından, buralarını dahi Rusyalular fursat add iderek Hocabey (Odessa) ve Nikolayef ve Kişinöf (Kişinef) memleketlerinde Bulgar çocuklarını mahsûsan ve meccânen okutmak üzre mektebler açmış olmalariyle, şimdi her memleketden takım takım Bulgar çocuklarının bu mekteblere gitmekde ve Bulgar mekteblerinde okunacak dersler içün meccânen kitâblar gelüp dağılmakda olduğu görülüyor. Ve birtakım mekteblerin dahi vâridâtı, Rusya'dan geldiğinden, bu vesîle ile Rusyalular, o maküle mekteblere icrâ-yı nüfûz iderek, dilediklerini hoca yapmak isteyorlar. Bu hâl, Bulgaristanca biraz müddetden berü câri olduğundan ve buna bir çâre bulmak, mülken ve maslahaten kep lâzim ü mühimm olarak ... hâsılı, Bulgaristanca mektebler mesâlihinin devletce taht-ı zâbıta vü idâreye*

[274] Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. XLI.
[275] Nimet Ayşe Bakırcılar, *XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniv. Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Antalya, s. 56.

alınması ve Bulgar çocuklarının memâlik-i ecnebiyyeye gitmesinden husûl-i istiğnasiyle fünûn-ı ma'ârifi devlet-i metbû'aları sâyesinde istihsâl eylemeleri lâzım geleceğinden fi'len ve maddeten eseri gösterilecek isbât edilmesi ehemm-i umûrdur"[276].

Bulgar eğitim sistemini tarihsel anlamda üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem erken uyanış çağı olarak isimlendirilen ve Paiyisi Hilendarski ve Safroni başta olmak üzere daha çok din adamlarının önderliğinde Bulgar Milliyetçiliğinin temellerinin atıldığı ve eğitimin daha çok din eğitimine dayandığı dönemdir. İkinci dönem ise Kırım savaşına kadar süren, bağımsız bir Bulgar Eksarhlığı kurma mücadelesi ve eğitimin millileştiği dönemdir. Üçüncü dönem ise 93 harbine kadar süren, bağımsız bir Eksarhlık mücadelesinden sonra sıranın bağımsız bir Bulgaristan mücadelesine geldiği ve eğitimin tamamen millileştiği dönemdir. Özellikle Kırım Savaşı sonrasında Bulgar toplumunda meydana gelen değişiklikler ve bunun sonucunda ortaya çıkan aydınlanma Bulgar milliyetçiliğinin gelişiminde önemli bir katkısı olmuştur. Bu dönemde Bulgarlar eğitim alanında diğer Balkan ülkeleri ile arayı kapatıyordu.

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçiliğin etkisinde kalan Bulgar burjuvazisi Osmanlı-Rus harbi sırasında da Venelin'in yazdığı eserin katkısıyla milli bilinçleri iyice artmıştır. Milli bilinçleri artan bu burjuva bunu tüm Bulgar halkına yaymak için Bulgarca eğitim verecek okulların ve Bulgarca kitapları yayınlayacak yayınevlerinin açılmasının gerekli olduğunun fakına varmışlardı. Bu amaç doğrultusunda 1828 tarihinde Samakov'da gizli olarak ilk Bulgar matbaası açılmıştır[277].

Rusya'nın 1858 yılında temel amacı Balkanlardaki Ortodoks Slav halkları arasındaki bağları güçlendirmek ve onları kendi tarafına çekmekti. Bu hedefe ulaşmak için Balkanlardaki kilise ve okullara yardım sağlamak ve Slav gençlerini

[276] M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde…*, s. 63-64.
[277] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* s. 21-22, M. Hüdai ŞENTÜRK, *Osmanlı Devleti'nde…*, s. 60.

Rusya'da eğitim almalarını sağlamak Rusya'nın uyguladığı en etkili yöntemlerden bir tanesi olmuştur. Rusya bu amacını da St. Petersburg, Odessa, Kiev komiteleri vasıtasıyla uygulamaktaydı. Bu şekilde Lyuben Stoyçev Karavelov ve Hristo Botev başta olmak üzere birçok Bulgar milliyetçisi Rusya'da eğitim almıştır[278].

Bulgar milli eğitimin önemli bir gelişme gösterdiği 19. yüzyılda Balkanlar'da meydana gelen siyasi olaylar ve Bulgarlar arasında ticaretin gelişmesiyle iki ulusal merkez ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi daha çok çetecilerin faaliyetlerini yürüttükleri merkez konumundaki Romanya'nın başkenti Bükreş, diğer bir şehir ise Bulgarların dinsel ve manevi bağımsızlığının merkezi konumundaki Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'dur. Bu dönemde Bükreş Georgi Stoykov Rakovski, Hristo Botev ve Lyuben Stoyçev Karavelov gibi Bulgar milliyetçilerin faaliyet gösterdiği ve Zname, Budilnik, Svoboda ve Nezavisimost gibi Bulgar tarihinde önemli bir rol oynayan gazetelerin yayınlandığı bir merkez konumundaydı. İstanbul ise Fener Rum Patrikhanesine karşı başlatılan mücadelenin merkezi olmasının yanında birçok Bulgar'ın eğitim aldığı ve yaklaşık 48.000[279] Bulgar'ın yaşadığı bir koloni konumundaydı. İstanbul'un Bulgar Milli bilincinin gelişimi üzerindeki etkisini Bulgar Edebiyat tarihçisi olan Tonço Jeçev şu sözlerle dile getirmektedir: *"Güçlü imparatorluklar başkenti, dünya diplomasisinin odağı, Ortodoksluğun beşiği, Roma'dan sonra yerkürenin merkezine dönüşen İstanbul'a bu denli yakınlığımız, ulusal karakter ve özelliğimizde kalıcı ve çok derin izler bırakmıştır kuşkusuz"*[280].

Rus destekli Bulgar okullarının yanında, Bulgaristan ve İstanbul'da bulunan misyoner okullarının da Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Avrupa'daki ülkelerden önemli maddi destek alan bu misyoner okulları tıpkı Ruslar gibi Bulgar gençleri hedef almışlardır. Özellikle Amerikan Protestan

[278] Mary E. Durham, *The Burden…*, s. 63.
[279] Yeorgios Kiutuçkas, "1878'e Kadar İstanbul'daki Bulgar Cemaati", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, Ed. Pinelopi Stathis, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 41.
[280] Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle İstanbul*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 7.

okullarından olan Robert Kolleji[281] bu misyoner okulların en önemlilerindendir. İstanbul Robert Kolejine 1876/1877'de 42, 1877/1878'de 50, 1878/1879'da 54, 1879/1880'de 77, 1880/1881'de 89, 1881/1882'de 105 ve 1882/1883 yılında da 110 Bulgar öğrenci kayıt olmuştur[282]. Amerikan misyonerleri Osmanlı topraklarında açtıkları bu okullarla ülkedeki azınlıkları hedef almaktaydı[283]. Söz konusu Amerikan misyonerleri İstanbul Robert Koleji dışında Bulgaristan topraklarında da okullar kurmuşlardır. Bunlar; 1859'da Amerikan misyonerler tarafından kurulan Filibe Erkek Okulu, Theodor Baington tarafından 1859'da kurulan Stara Zagora Kız Okulu, W.E. Lock tarafından 1878'de kurulan Samakov Amerikan Kız Okuludur[284]. İlk Bulgar Üniversitesi olarak kabul edilen "St. Kliment Ohridski" üniversitesi de 1888 yılında Sofya'da kurulmuştur[285]. Bu şekilde 19.yüzyılda Bulgarlar ilkokul'dan üniversiteye kadar olan tüm eğitim kurumlarını oluşturmuşlardır.

19. yüzyılda gelişme gösteren Bulgar eğitiminin temel amacı Bulgar milli bilincini oluşturmaktır. Bunun en önemli göstergesi de yukarıda örneklerini verdiğimiz ve tamamen Bulgarca eğitim veren okulların açılmasıdır. Bu okullarda okuyan Bulgar çocukları kendi dilleri olan Bulgarcayı öğrenmeye ve milli bir bilinç kazanmaya başlamışlardır. Kendi dilini öğrenen ve milli bir bilinç kazanan Bulgar çocukları hem bağımsız bir Bulgar devletinin ortaya çıkmasında hem de kurulan devletin tüm yönleriyle sağlam temellere oturmasına önemli bir katkı yapmışlardır.

---

[281] Amerika devletinin desteği ile Dr. Cyrus Hamlin girişimi ve zengin bir tüccar olan Christopher Rhinelander Robert'in maddi desteği ile Robert Koleji Bebek'te eski bir ahşap binada "Amerikan usulü" eğitim vermek üzere 16 Eylül 1863 tarihinde kurulmuştur. Okul halen Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı, İngilizce eğitim yapan özel bir eğitim kurumu olarak hizmet vermeyi sürdürmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Cyrus Hamlin, *Among The Turks*, American Tract Society, New York 1877, s. 287-301; Stoyan Raichevsky, *America and the Bulgarians Till the Constituent Assembly of 1879*, National Museum of Bulgarian Books and Polygraphy, Sofia 2003, s. 127-131.

[282] Stoyan Raichevsky, *America and the Bulgarians…*, s. 128; Orlin Sabev, "An Awakening At The Bosphorus: Robert College Of Constantinople's Bulgarian Students And Graduates (1864-1967)", *New Europe College Blak Sea Link Program Yearbook 201-2011, 2011-2012*, Ed. Irina Vainovski-Mihai, New Europe College, Bucharest/ Romania, s. 122, (s. 109-144); Orlin Sabev, "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", s. 166; Ivan Ilchev, "Before The University", University of Sofia St. Kliment Ohridski, s. 19;.

[283] Gülbadi Alan, Mehtap Dinçer, "Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov'daki Teşkilatlanma ve Çalışmları", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 757-794.

[284] Stoyan Raichevsky, *America and the Bulgarians…*, s. 131-135.

[285] Ivan Ilchev, "Before The University", s. 35.

5. Bulgar Basını ve Bulgar Milliyetçiliğine Etkisi

Gazeteler kitle iletişim araçlarının en önemlilerinden ve en eskilerinden olduğu için tarih bilimi için oldukça önemli bir kaynaktır. Modern matbaanın 15. yüzyılda Avrupa'da icat edilmesinden önce, Çinliler 6. yüzyılda tahta üzerine oyulmuş harfleri kullanmaktaydılar. Ayrıca İsa'dan 1750 yıl önce III. Tomas döneminde Mısır'da bir gazetenin var olduğu eski Mısır kaynaklarında bahsedilmektedir[286]. 1440 Tarihinde Almanya'nın Mainz şehrinde Johannes Gutenberg tarafından modern matbaanın icat edilmesi hiç şüphesiz gazeteciliğin gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan en önemli gelişme olmuştur. 15. Yüzyılda hareketli harflerin kullanılmasından sonra matbaa hızlı bir gelişme göstermiş ve bunun sonucunda da 17. yüzyılda ilk gazeteler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Klasik anlamda ilk gazetenin ne zaman ve nerede yayımlandığı konusunda kesin bir görüş bulunmamakla birlikte bu konuda üç ayrı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlere göre; Günümüz Fransa sınırları içerisinde kalan Strazburg şehrinde 1605 tarihinde Almanca yayımlanan *Relation aller Fürnemmen und gederckwürdigen Historien* gazetesi, 1605 tarihinde Hollanda'da ticari bir bülten olarak yayımlanan *Niuewe Tijdingen* gazetesi[287] ve 1609 yılında Almanya'nın Ausburg şehrinde iki haftada bir çıkarılan *Aviso Relation oder Zeitung* gazetesi yayımlanan ilk gazetedir.

Osmanlı Devletinde ise ilk gazete Fransa'nın İstanbul Elçiliği tarafından 1795 yılında yurtdışındaki özellikle de Osmanlı Devletindeki vatandaşları için on beş günde bir çıkarılan *Bulletin de Nouvells* gazetesidir[288]. Daha sonra sırasıyla 1796 yılında yine Fransız elçiliği tarafından yayımlanan *Gazette Française de Constantionople*, 1821 yılında İzmir'de *Le Spectatuer Oriental*, 1824 yılında İzmir'de *Le Smyrnéen*, 1828 yılında *Le Courrier de Smyrn*, 1828 yılında Kahire'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın girişimi ile yarısı Arapça yarısı da Türkçe olarak

[286] Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın)*, Siyasal Kitabevi, 2002, s. 1.
[287] Hamza Çakır, *a.g.e*, s. 3.
[288] Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri*, Ankara 1994, s. 10.

yayımlanan *Vakayi-i Mısriyye*[289] ve 1838 yılında İzmir'de yayımlanan Echo de I'Orient[290] gazeteleri çıkarılmıştır.

Osmanlı Devletinde yayımlanan ilk Türkçe gazete ise ismi bizzat padişah tarafından verilen, Yunan isyanı sırasında Avrupa basınında geniş yer bulması ve Osmanlı aleyhinde yapılan propagandaların gücünü gören Osmanlı devlet adamlarının çalışmaları ve II. Mahmud'un emri ile 1831 yılında çıkarılan Takvim-i Vakayi gazetesidir[291]. Osmanlı Devletinde Özel sermaye ile kurulan ilk Türkçe gazete ise İngiliz William Churchill tarafından kurulan ve 3 Temmuz 1840 yılında çıkarılan Cerîde-i Havâdis gazetesidir[292]. Yerli sermaye ile çıkarılan ilk özel gazete ise 21 Ekim 1860 tarihinde Agah Efendi ve şair Şinasi tarafından çıkarılan Tercümân-ı Ahvâl gazetesidir[293]. Çıkarılan bu ilk gazetelerin ardından Tasfir-i Efkar, Ceride-i Askeriye, Ruzname-i Ceride-i Havadis ve Takvim-i Ticaret gazeteleri gibi bir çok gazete 19. Yüzyıl boyunca yayınlanmıştır[294].

14. Yüzyılın başlarında fethedilmeye başlanan Bulgaristan'da basın tarihi Osmanlı dönemine kadar gitmekte ve Türk basın tarihi ile paralel bir gelişme göstermektedir. Tuna valisi olan Mithat Paşa'nın kurdurduğu vilayet matbaasında iki sayfası Bulgarca iki sayfası da Türkçe olarak 3 Mart 1865 tarihinde çıkarılmaya başlanan Tuna gazetesi Bulgaristan'da yayımlanan ilk gazetelerdendir[295].

Ticaretin 19. yüzyılda Bulgarlar arasında gelişmesinin önemli sonuçlarından biriside birçok Bulgarca gazete, dergi ve kitabın bastırılması olmuştur. 19. yüzyılın başlarında hem Fener Rum Patrikhanesine karşı dini bağımsızlık savaşı veren Bulgar

---

[289] Alpay Kabacalı, *a.g.e*, s. 10.
[290] E. Özgür Gönenç, "Türk Basınında Fransız Modeli ve Etkileri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 19, s. 97.
[291] Kenan Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Nisan 2014, s. 59.
[292] Perihan Ölker, "Cerîde-i Havâdis ve Hakâyıku'l-Vekâyî Gazetelerinde Türk Dili İle İlgili İki Yazı", *Turkish Studies*, Volume 8/9, Summer 2013, s. 2023.
[293] Aysun Köktener, "Fikir Gazeteciliği ve İlk Türk Fikir Gazetesi: Tercüman-ı Ahval", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 11, s. 214-215.
[294] Abbas Parmaksızoğlu, *Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1959, s. 17.
[295] *Tuna*, 3 Mart 1865 (16 Şevval 1281), N. 1; Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 2, 1991, s. 143, (s. 141-149).

papazlar hem de Panslavizm ve Fransız İhtilalinin etkisinde kalarak bağımsız bir Bulgaristan için mücadele veren milliyetçi Bulgarlar basının gücünü fark etmişler ve bu gücü amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren hem bugünkü Bulgaristan topraklarında hem de Bulgaristan toprakları dışında birçok Bulgar gazetesi yayımlanmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda İstanbul ve Bükreş Bulgar gazetelerinin yayımlandığı en önemli merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1828-1829 Yunanistan'ın 1830 yılında bağımsızlığını elde etmesi Osmanlı yönetiminin Yunan toplumuna bakışını değiştirmiştir. Bu dönemde Fener Rum Patrikhanesine karşı bağımsızlık mücadelesi veren Bulgar ileri gelenleri bu durumu kendileri için bir fırsat olarak görmüşler ve padişaha bağlılıklarını bildirerek birçok imtiyazın yanında İstanbul'da Bulgarca gazete çıkarma iznini de almışlardır. Alınan bu izin soncunda 1848-1877 yılları arasında İstanbul'da Tsarigradski Vestnik (Цариградски Вестник), Bılgaria (България), Sıvetnik (Светник), Vremya (Время), Turtsiya (Турция), Makedoniya (македония), Vek (Век), Pravo (Право), Napredık (Напредък), İztoçno Vreme (Източно Време), Zornitsa (Зорница) gibi gazete ve Bılgarski Knijitsi (български Читалиште) gibi dergilerin de bulunduğu toplam 24 gazete ve dergi yayımlanmıştır[296].

Bağımsız bir Bulgaristan amaçlayan Bulgar gazeteleri, Bulgar dilini sevdirmek, gramerini öğretmek, Bulgar tarihini, coğrafyasını belirli açılardan okuyucuya aşılamak, öğretmek ve Bulgar edebi dilini hayata geçirmek gibi birçok önemli görevi üstlenmişlerdir. İlk Bulgar gazetesi Konstantin Fotinof tarafından 1842 yılında İzmir'de "Ljuboslovje" adıyla çıkarılmıştır[297]. Daha sonra sırasıyla; 1846 yılında Almanya'nın Leipzig şehrinde Ivan Bogorov tarafından çıkarılan Български орел (Bulgar Kartalı) gazetesi, 1848 yılında İstanbul'da çıkarılan

[296] Margarita Dobreva, "1848-1877 Yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbul'unun Bilim ve Eğitim Günlüğü", *Osmanlı İstanbul'u II*, Ed. Feridun M. Emecan, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 361-362; Ahmet Hezarfen, "Bulgarca Basın", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Ed. Nuri Akbayar vd, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 330, (s. 330).

[297] İlber Ortaylı, "Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991, s. 253-254.

Цариградски вестник (İstanbul Gazetesi)[298], 1852 yılında çıkarılan Смесна китка (Karışık Demet) gazeteleri çıkarılan ilk Bulgar gazeteleridir[299]. Bulgar tarihçi Nikolay Todorov'a göre bağımsız bir Bulgar Prensliğinin ortaya çıktığı 1878 tarihine kadar çıkarılan Bulgarca gazete sayısı yıllara göre şu şekildedir[300];

1839-1848	**1849-1858**	**1859-1868**	**1869-1878**
3	6	27	74

1878 yılında kurulan Bulgaristan Milli Kütüphanesi arşivlerinde 1844-1878 yılları arasında basılan Bulgarca gazete sayısı 39'dur. Bu gazetelerin 15 tanesi İstanbul'da, 13 tanesi Eflak'ın başkenti Bükreş'te, 5 tanesi Eflak'ın Bulgaristan sınırındaki Braila şehrinde, 2 tanesi Sırbistan'ın başkenti Belgrat'ta, 2 tanesi Ukrayna'nın Bolgrad şehrinde, 1 tanesi Almanya'nın Leipzig şehrinde ve 1 tanesi de Sırbistan'nın Novi Sad şehrinde çıkarılmıştır. Görüleceği üzere Sofya merkezli bir Bulgar Prensliğinin kurulduğu 1878 tarihine kadar Bulgar gazeteleri Bulgaristan toprakları dışında çıkarılmıştır. 1878 tarihinden Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 1908 tarihine kadar ise sadece Sofya'da 25'e yakın Bulgar gazetesi çıkarılmıştır. Bu dönemde çıkartılan ve Bulgar milliyetçiliği için önemli bir yeri olan gazeteler şunlardır;

Възраждане вестник (Uyanış Gazetesi): 1876 yılında Eflak'ın Braila şehrinde Svetoslav Milarov, Todor Peev ve Ivan Drasov tarafından çıkarılan gazete isminden de anlaşılacağı üzere nisan ayaklanması ile ilgili haberlere yer vermiştir[301].

Народност вестник (Milliyet Gazetesi): 1867 yılında Eflak'ın başkenti Bükreş'te Ivan Bogorov tarafından çıkarılmaya başlanmıştır[302]. Gazete Bükreş'te

---

[298] Orlin Sabev, "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", s. 164.
[299] Ясен Бориславов, "Българската журналистика – възходи и падения (1844-1944)", *Медии и обществени комуникации*, Брой 4 / 2010 г.
[300] Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, s. 66.
[301] NBKM, *Възраждане,* 200/1267, Браила 5 Юни 1876.
[302] NBKM, *Народност,* 207/1267, Букурещ, 21 Октомври 1867.

faaliyet gösteren Bulgar Merkez Devrimci Komitesi'nin yayın organlarından bir tanesidir.

Гайда вестник (Gayda Gazetesi): 1863 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Bulgarca hiciv gazetesidir[303]. Gazete Bulgar edebiyatının ve siyasetinin önemli isimlerinden olan Petko Slaveykov tarfından çıkartılmıştır. Gazetenin yayımlanma amacı *"Bulgarları sarsarak kendine getirmek"* olarak belirlenmiştir. Gazetede ayrıca Hristo Botev'in "майка ми" (Anneme) şiiri de yayımlanmıştır.

Время Вестник (Zaman Gazetesi): 1865 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlanmıştır[304]. Gazeteyi yayımlayan Todor Stoyanov bağımsızlığını kazanan Bulgaristan'ın ilk başbakanıdır. Gazete özellikle Fener Rum Patrikhanesiyle mücadelede önemli bir rol oynamıştır.

Български Глас (Bulgar Sesi): 1876 yılında Eflak'ın Bolgrad şehrinde yayımlanmaya başlayan gazetenin editörlüğünü Lyuben Stoyçev Karavelov'un asistanlığını yapan Kiro Tuleshkov yapmıştır[305]. Gazetede genellikle nisan ayaklanması ile ilgili haberlere yer verilmiştir.

Тъпан Вестник (Davul Gazetesi): 1869 yılında Bükreş'te Ivan Manzova tarafından çıkarılmaya başlanan gazete Bulgar Gizli Merkez Komitesi'nin yayın organlarından birisidir[306]. Gazetede özellikle Fener Rum Patrikhanesi ve Osmanlı Devleti mizahi olarak eleştirilmektedir.

Дунавский Лебед Вестник (Tuna Kuğusu Gazetesi): 1857 yılında Sırbistan'ın Novi Sad şehrinde Bulgar milliyetçiliğinin önemli isimlerinden olan Georgi Rakovski tarafından çıkarılmaya başlanmıştır[307]. Bulgarlar arasında milliyetçilik ruhunu artırmayı amaçlayan gazete 1860 yılından sonra Sırbistan'ın

[303] NBKM, *Гайда,* 279/1267, Чарингград, 15 Юни 1863.
[304] NBKM, *Время,* 563/1267, Чарингград, 7 Август 1865.
[305] NBKM, *Български Глас*, 581/1267, Болград, 17 Април 1876.
[306] NBKM, *Тъпан,* 620/1267, Букурещ, 1 Февруари 1869.
[307] NBKM, *Дунавски Лебед,* 812/1267, Нови Сад, 1857.

başkenti Belgrat'ta yayımlanmaya başlanmıştır. Gazetede yayımlanan yazılarda Osmanlı idaresine ve Türklere karşı hakaretler göze çarpmaktadır.

Българска Дневница вестник (Bulgar Günlükleri Gazetesi): Bulgar Günlükleri gazetesi Georgi Ravkovski'nin Sırbistan'da bulunduğu sırda çıkardığı gazetelerden bir tanesidir. Bulgar Günlükleri gazetesi 1857 yılında bugünkü Sırbistan sınırları içerisinde kalan Novi Sad şehrinde yayımlanmaya başlanmıştır[308]. Bulgar Günlükleri gazetesi de Rakovski'nin Novi Sad şehrinde çıkardığı diğer bir gazete olan Tuna Kuğusu gazetesi gibi Osmanlı idaresine ve Türklere karşı yazılar yazılmaktaydı. Gazetenin Osmanlı idaresine karşı yazdığı yazılardan dolayı Avusturya idaresi tarafından 14. sayısından sonra yayımlanması yasaklanmıştır.

Свобода Вестник (Özgürlük Gazetesi): Özgürlük gazetesi Bulgar edebiyatının ve Bulgar milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden olan Lyuben Karavelov tarafından 1869 yılında Eflak'ın başkenti Bükreş'te yayımlanmaya başlamıştır[309]. Gazete merkezi Bükreş'te bulunan Bulgar Gizli Merkez Komitesi'nin önemli yayın organlarındandır. Gazete de yayınlanan siyasi yazılarla Bulgar toplumunun bilinçlenmesi amaçlanmıştır. Gazete Bulgarlar arasında dağıtılmasının yanı sıra kamuoyu oluşturabilmek amacıyla Avrupa'da da dağıtılmıştır.

Независимост Вестник (Bağımsızlık Gazetesi): 1873 yılında Lyuben Karavelov ve Hristo Botev tarafından Bükreş'te yayımlanmıştır[310]. Bağımsızlık gazetesi de Bükreş'te bulunan Bulgar Gizli Merkez Komitesi'nin önemli yayın organlarındandır.

Будилник Вестник (Çalar Saat Gazetesi): Çalar Saat gazetesi Bulgar bağımsızlık hareketinin kahramanlarından olan Hristo Botev tarafından 1873 yılında Bükreş'te yayımlanmaya başlanmıştır[311]. Gazete Hristo Botev'in bağımsız bir

[308] NBKM, *Българска Дневница,* 831/1267, Нови Сад, 4 Април 1857.
[309] NBKM, *Свобода,* 851/1267, Букурещ, 7 Ноември 1869.
[310] NBKM, *Независимост,* 886/1267, Букурещ, 23 Февруари 1873.
[311] NBKM, *Будилник,* 909/1267, Букурещ, 1 Май 1873.

Bulgaristan hayali ile yazdığı şiirlerini Знаме (Bayrak) gazetesi ile birlikte yayınladığı iki gazeteden bir tanesidir.

Знаме Вестник (Bayrak Gazetesi): Bayrak gazetesi 1874 yılında Bulgar milliyetçiliğinin en önemli temsilcisi olan Hristo Botev tarafından Bükreş'te yayımlanmaya başlanmıştır[312]. Hristo Botev Bayrak gazetesinde yayınladığı *Задачата на в. "Yüzyılın Görevi "Bayrak", "Doğu Sorunu Bulgar Ulusunun Omuzlarında Yatıyor", "Halkımızın Tek Kurtuluşu Devrim", Balkan Ülkeleri Arasındaki Kavga* gibi yazılarıyla 1876 Nisan ayaklanmasının fikirsel alt yapısını hazırlamıştır.

Дума на българските емигранти Вестник (Bulgar Göçmenleri Kelimesi Gazetesi): 1871 yılında Eflak' Braila şehrinde yayımlanan gazete Hristo Botev'in çıkardığı ilk gazetedir[313]. Bulgar arşivlerinde beş sayısı bulunan gazetede Hristo Botev'in 16 tane makalesi ve şiiri yayımlanmıştır. Bu makalelerin ve şiirleri bazıları şunlardır; *"Bugün ve Yarın, Ağlamak Komik, Bağışlama, İsyancılar, Ağıt, Kavga*'dır.

Нова България вестник (Yeni Bulgaristan Gazetesi): Gazete 1876 yılında Hristo Botev tarafından Romanya'nın başkenti Bükreş'te yayımlanmaya başlanmıştır[314]. Gazetenin yazarları arasında yazar Raska Bluskov ve daha sonra başbakan olacak olan Stefan Stambolov'da bulunmaktadır. Yeni Bulgaristan Gazetesi de Bükreş'te çıkarılan diğer gazeteler gibi Bulgar Gizli Merkez Komitesi'nin desteklediği gazetelerdendir. Gazetenin hedef kitlesi Bulgaristan dışındaki Bulgar göçmenlerin milli duygularını arttırmaktır.

Дунавска зора вестник (Tuna Şafağı Gazetesi): Gazete 1867 tarihinde Romanya'nın Braila şehrinde ilk Bulgar tiyatrosunun kurucusu Dobri Voynikov tarafından yayımlanmaya başlanmıştır[315]. Gazetenin yayımlanma amacı olarak "*Ezilen Bulgar halkının acılarını dindirmek ve yasal haklarını savunmak"* olarak

[312] NBKM, *Знаме,* 911/1267, Букурещ, 8 Декември 1874.
[313] NBKM, *Дума на българските имигранти,* 922/1267, Браила, 10 Юли 1871.
[314] NBKM, *Нова България,* 926/1267, Букурещ, 5 Май 1876.
[315] NBKM, *Дунавска Зора,* 994/1267, Браила, 10 Ноември 1867.

belirtilmiştir. Gazete Bulgar halkını Osmanlı idaresine karşı ayaklandırabilmek için daha çok tiyatro ve drama şeklindeki yazıları kullanmıştır. Ayrıca gazetenin 12. Sayısında Hristo Botev'in "Към брата си" (Kardeşine) şiiri de yayımlanmıştır.

Българска пчела вестник (Bulgar Arısı Gazetesi): 1863 yılında Romanya'nın Braila şehrinde Hristo Vaklidov tarafından çıkarılmaya başlanan gazete Romanya'da yayımlanan ilk Bulgar gazetesidir[316]. Gazete de yayınlanan yazılar daha çok bağımsız bir Bulgar kilisesi içindir.

İlk gazetesini İzmir'de çıkaran Bulgar basının gelişimini dört ana döneme ayırmak mümkündür. Bu ana evreler; Gazetenin Doğuşu ve Osmanlı yönetimi altındaki Bulgaristan'da Bulgar gazeteciliğin gelişimi, Yeni nesil Bulgar gazeteciliği ve Bulgar Uyanış Dönemi basının gelişimi, Kapitalizm (1878-1944) döneminde Bulgar gazeteciliğinin gelişimi ve Sosyalizm döneminde Bulgar gazeteciliğinin gelişimi[317].

Bulgar basını bağımsız bir Bulgaristan yolunda Bulgar milliyetçileri tarafından oldukça etkin bir şekilde kullanılmıştır. Hristo Botev, Georgi Ravkovski ve Lyuben Karavelov gibi Bulgar yazar ve şairlerin yazdıkları yazılar gazeteler vasıtasıyla tüm Bulgarlar'a ulaşmıştır. Bu sayede Bulgarlar arasında bağımsızlık fikri hızlı bir şekilde yayılmıştır.

[316] NBKM, *Български Пчела,* 1013/1267, Браила, 31 Май 1863.
[317] Ясен Бориславов, "Особености в периодизацията на историята на българската журналистика", Брой 5 / 2010 г.

II. BÖLÜM

BULGAR İSYANLARI VE 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI

A. Bulgar Aydınlanması ve Bulgar Milliyetçileri

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 19. yüzyıl, Bulgar kaynakları tarafından Bulgar Aydınlanması anlamına gelen "българското Възраждане" olarak isimlendirilmektedir. Bulgar Aydınlanması dönemi, daha önce de bahsettiğimiz gibi Bulgarların sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayatlarında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yeni buluşların üretime olan etkisi ve buhar gücüyle çalışan makinelerin makineleşmiş endüstriyi doğurması, günümüz Bulgaristan topraklarında üretimin artmasına ve ticaretin gelişmesine sebep olmuştur. Gelişen bu ticaret sayesinde başta Rusya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde Bulgar koloniler kurulmaya başlanmış ve kurulan bu ticari koloniler sayesinde birçok Bulgar zenginleşmeye başlamıştır. Zenginleşen Bulgarlar bu dönemde Avrupa'yı sarsan milliyetçilik fikrinin etkisi altında kalmışlar ve Bulgar gençlerini eğitim almaları için Avrupa'ya göndermişlerdir. Bu şekilde Bulgar Aydınlanmasının temelleri atılmıştır.

Ticaret sayesinde zenginleşen Bulgar tüccarlar Bulgarca kitap basılması ve Bulgarca eğitim veren okulların açılması gibi kültürel projeleri maddi olarak desteklemişlerdir. Bulgar tüccarlar ayrıca Rila, Troyan ve Bachovo gibi tarihi manastırların restore edilmesini de sağlamışlardır. Eğitim ve kültür alanında yükselmeye başlayan milliyetçilik Bulgar kaynakları tarafından "Milli Uyanış" olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı idaresi altında Fener Rum Patrikhanesine bağlanan Bulgarlar 18.yüzyıldan itibaren bağımsız bir Bulgar Kilisesine sahip olmak için çaba sarf etmişlerdir. Bulgarların bağımsız bir kilise için sarf ettikleri bu çabaları 1872 yılında Sultan Abdülaziz'in fermanı ile bağımsız bir Bulgar Ekzarhlığı ile sonuçlanmıştır.

Bulgarlar bağımsızlıklarını kazanabilmek amacıyla 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşına gönüllü olarak katılmışlardır. Savaşın Rusya'nın galibitiyle sonuçlanmasından sonra Rus Çarı'na başvuruda bulunmuşlarsa da hiç beklemedikleri bir cevap almışlardır. Çar Bulgarlara verdiği cevapta kendilerine göre Balkanlar'da bir Bulgar sorununun olmadığını, ayrıca Bulgar diye bir milletin de bulunmadığını belirttikten sonra bir karışıklığa sebep olurlarsa Rus toplarını kendilerine karşı yöneltmek zorunda kalacaklarını söylemiştir[318]. Bulgarlar Rusya'dan istedikleri desteği alamamış olsalar da bağımsızlıklarını elde edebilecekleri yönünde bir ümit doğmuştur[319].

Rusya'nın bu cevabından sonra Bulgar milliyetçileri Bağımsız bir Bulgaristan kurabilmeleri için dünya kamuoyuna Bulgarların bir millet olduklarını anlatmalarının gerekli olduğunun farkına varmışlardır. Bunun için de ilk önce Bulgar toplumunda milli bir bilinç oluşturmaları gerektiğini idrak etmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda okullar kurmuşlar, gazeteler çıkarmışlar, dergiler ve kitaplar yayımlamışlardır. Fakat bağımsız bir Bulgaristan için gerçekleştirilen bu reformların yavaş ilerlemesinden rahatsız olan milliyetçi Bulgar entelektüeller bağımsızlık yolunda daha radikal yöntemlerin uygulanmasından yanadırlar. Bu nedenle milliyetçi genç Bulgarlar 1871 yılında Osmanlı idaresinden uzak olan Romanya'nın başkenti Bükreş'te gizli bir örgüt kurmuşlardır.

Bulgar Aydınlanmasını genel olarak iki döneme ayırmak mümkündür: 16. ve 17. yüzyıllar arası olan birinci dönem, Paisiy Hilenderski ve Sofroni önderliğinde Bulgar halkının milli bir bilinç kazanmaya başladığı dönemdir. 18. ve 20. yüzyıllar arası olan ikinci dönem ise, Petır Beron, Vasil Levski, Hristo Botev, Vasil Aprilov, Georgi Rakovski, Neofit Bozveli, Petko Slaveykov, Lyuben Karavelov, Dobri Voynikov, Ivan Vazov, Zahari Stoyanov, Pencho Slaveykov, Nayden Gerov gibi isimlerin önderliğinde bağımsızlık mücadelesinin başladığı dönemdir. Bu dönemdeki milliyetçilerin hayallerini 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında

[318] Константин Косев, *Васил Левски*, София 2017, s. 8.
[319] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 88.

imzalanan Ayastefanos antlaşmasında ortaya çıkan fakat yaşama şansı bulamayan Büyük Bulgaristan oluşturmaktadır.

Bulgar isyanlarının ortaya çıktığı 19. yüzyılda Bulgar gizli komitelerinin önde gelen isimlerinden bir tanesi Vasil Levski'dir. Gerçek adı Vasil İvanov Kunçev olan Vasil Levski 18 Temmuz 1837 tarihinde Karlovo'da dünyaya gelmiştir[320]. Ivan Kunçev ve Gina Kunçeva Karaivanova'nın oğlu olan Levski, ilkokulu doğduğu şehir olan Karlovo'da okumuştur. Vasil Levski'nin Yana, Hristo ve Peter isminde üç kardeşi vardır[321]. 1851 yılında babasını kaybeden Levski Eski Zağra'da bulunan amcasının yanına giderek burada papaz olmak için papaz eğitimi almaya başlamıştır. Bu papaz okulundan 1858 yılında Ignatiy adını alarak mezun olmuştur. Papaz okulundan mezun olduktan sonra Bulgaristan'ın çeşitli köylerinde öğretmenlik yapan Levski papaz olan dayısı ile birkaç yıl boyunca Bulgaristan'ı dolaşarak çok sayıda köy, kasaba ve manastırı ziyaret etmiştir. Bu sayede çok sayıda insan ile görüşme imkânı bularak, sıradan Bulgarlar'ın yaşam tarzı ve sorunlarını gözlemleme şansı da bulmuştur. Onların dini ayrımcılık sebebiyle yaşadıkları acılara, özgürlük ve onurlu bir yaşam için duydukları özlemlerine ortak olmuştur. Ayrıca Vasil Levski dolaştığı kilise ziyaretlerinde, eski Bulgarlar ve Bulgaristan tarihi hakkında yazılan kitapları okuma şansı bulmuştur. Okuduğu bu kitaplar onun üzerinde büyük etki yapmış ve vatan sevgisini alevlendirmiştir. Okuduğu kitapların etkisinde kalan Vasil Levski hayatının kalan yıllarını ulusal kurtuluş ve Bulgar devletinin yeniden kurulması için adamıştır.

Vasil Levski 1861 yılında kendi isteği ile rahipliği bırakarak Sırplar'ın Osmanlı idaresine karşı başlattıkları isyana katılmak üzere Belgrad'a gitmiş ve burada fikirlerinden etkilendiği Georgi Rakovski liderliğindeki Bulgar Gönüllülerine

---

[320] Цанко Лалев, Любомир Русанов, *Моята Първа за Васил Левски, Христо Ботев, Иван Вазов*, Пан, София 2015, s. 5; Заимов, Стоян, *Васил Левски*, Книгопеч. и Дитогр. на С. Ковачевъ, София 1895, s. 11; Георги Ганчев, *Васил Левски Святият и Чистият*, Ган, София 2007, s. 5; Mercia MacDermott, *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levski Against a Background ofNineteenth Century Bulgaria*, London: George Allen and Unwin Ltd., 1967, s. 17; Петър В. Караиванов, *Васил Левски По Спомени на Васил Караиванов- Първи Братовчед на Апостола*, Караиванови- НК, София 2014, s. 14.

[321] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 49.

katılmıştır. Vasil Levski aldığı bu kararın sebebini şöyle açıklamıştır: *" Ben kendimi, ölünceye kadar halkın iradesi doğrultusunda vatanıma adadım."*[322].

Belgrat'a giden Vasil Levski burada Makedonya'dan İliya Markov, Lom'dan Knyaz İvan Kulin, Yambol'dan Stefan Dimov Karadja, Hristo İvanov – Golemiya, Lovça'lı rahip Krıstyo Nikiforov, hukukçu İvan Kasabov, yazar Vasil Drumev, Kosovalı Dimitır Obshti, Elena'dan İvan Kırşovski gibi ünlü Bulgar milliyetçileri ile bir araya gelmiştir[323]. Vasil Levski'nin Belgrat'a gitmesinden bir yıl sonra 1862 Haziranında Belgrat'ta Sırp isyancılar ile Osmanlı kuvvetleri arasında çatışmalar patlak vermiştir. Vasil İvanov Kunçev'e Aslan anlamına gelen "Levski" lakabı bu isyan sırasında engellerin ve siperlerin üzerinden inanılmaz bir şekilde atlaması üzerine Lyuben Karavelov tarafından verilmiştir.

1863 yılında Rakovski isyanına katıldığı şüphesiyle gözaltına alınan Levski serbest bırakıldıktan sonra Filibe'ye dönmüş ve burada eğitimini tamamlamıştır. 1864 yılında Papazlığı kesin olarak bırakan Levski 1866 yılına kadar Voyniagovo ve Enikoy köylerinde bir süre öğretmenlik yapmıştır[324]. Levski daha sonra Romanya'nın başkenti Bükreş'e giderek aralarında Hacı Dimitır ve Stefan Karadzha'nın da bulunduğu Bulgar Milliyetçilerine katılmıştır.

Vasil Levski, 1867 baharında Panayot Hitov'un Bulgar Lejyonundan ayrılmasından sonra Georgi Ravkovski'nin teklifiyle Bulgar lejyonunun liderliğine getirilmiştir. Vasil Levski'nin 1867 yılında Panayot Hitov'un çetesine katılması onun profesyonel bir devrimci olarak yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Panayot Hitov hatıralarında Levski'den şu şekilde bahsetmektedir: *" Tavşan gibi tedirgin, az seste zıplar hemen silahına sarılır, kayalıklara ve yükseklere yaban keçisi gibi tırmanır, dereleri ise ceylan gibi atlardı, attığı kurşunlar hep ete isabet ederdi. Çatışmalarda Arslan gibi çevik ve kararlı idi."*[325]. Levski komutasındaki Bulgar lejyonu ilk olarak 28 Nisan 1867 tarihinde Tuna'yı geçmiş ve iç kısımlara doğru

[322] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 51.
[323] Константин Косев, *a.g.e*, s. 51.
[324] Цанко Лалев, Любомир Русанов, *Моята Първа за …*, s. 24.
[325] Константин Косев, *a.g.e*, s. 54.

yönelmiştir. Levski liderliğindeki bu Bulgar Çetesine Bulgaristan'dan da birçok gönüllü Bulgar katılmıştır. Bu Bulgar çetesi sadece Bulgaristan'da bir ayaklanmanın mümkün olup olmadığını incelemek ile görevlendirildikleri için Türklerle açık bir savaşa girmemiştir.

Levski Bükreş'te Luben Karavelov ile BRC (Bulgar Merkezi Devrimci Komitesi) örgütünü kurduktan sonra 1868 ve 1869 yılınlarında Bulgaristan'a iki seyahat gerçekleştirmiştir[326]. Levski, 1869'deki ikinci gezisinde Bulgar milliyetçilerini örgütlemek için Bulgaristan'a gitmiş, bununla da yetinmeyip İstanbul'a geçerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Levski'nin İstanbul'a gelmesinin sebebi bu dönemde İstanbul'da otuz bin Bulgar'ın yaşaması ve bu Bulgarlar arasında da birçok milliyetçinin bulunmasıdır. İki ay süren gezisinde Levski gittiği her yerde Osmanlı idaresine karşı hazırladığı ayaklanmaya destek verecek gönüllüler bulmuş ve bu da ayaklanmanın başarıya ulaşacağı konusunda kendisini cesaretlendirmiştir.

Bükreş'te Bulgar milliyetçilerini bir bayrak altında toplamayı başaran Levski Bulgaristan'da bulunan milliyetçileri de bir bayrak altında toplamak için çalışmalara başlamıştır. Bu amacına ulaşabilmek amacıyla Bulgaristan'da 1871 yılında İç Devrim Örgütü'nü kurmuş ve bu örgütün Bulgaristan'ın önemli şehirlerinde gizli bir şekilde teşkilatlanmasını sağlamıştır[327]. Kurulan bu İç Devrim Örgütü, iki merkez tarafından yönetilmektedir; bunlardan biri merkezi Bükreş'te bulunan Vasil Levski ve Lyuben Karavelov'un başkanlığındaki Bulgaristan Devrimci Merkez Komitesi (BRCK) örgütüdür. Diğer merkez ise Levski tarafından kurulan Lovec Komitesidir. Kurulan bu örgüt ağırlıklı olarak Sofya, Filibe ve Eski Zağra şehirlerinde örgütlenmiş olsa da Bulgaristan'ın dört bir yanında da birçok üyesi bulunmaktadır. Üyelerin çoğunluğunu zengin Bulgar tüccarlar ve entelektüeller oluşturmaktadır.

Levski liderliğinde kurulan Bulgaristan İç Devrim Örgütü kısa sürede bütün Bulgaristan'da örgütlenmeyi başarmıştır. İç Devrim örgütünün merkezi ve en güçlü

---

[326] Георги Ганчев, *Васил Левски Святият и Чистият*, 25.
[327] Константин Косев, Николай Жечев, Дойно Дойнов, *Априлското Въстание в Съдбата на Българския Народ*, София 2001, s. 111.

olduğu bölge Filibe ve civarıdır. Bunun sebebi Filibe'nin o dönemde, ülkenin en önemli ticaret merkezlerinden biri olması ve Bulgar milliyetçiliğinin 1840'lı yıllardan beri, bölgede yavaş yavaş gelişerek güçlü bir ulusal etki yaratmasıdır[328].

Örgütün tüm üyeleri olmasa da birçoğu isyanın başarıya ulaşacağına inanmaktadır. Vasil Levski planladığı isyanın başarıya ulaşacağına inandığı için örgütün Romanya'da bulunan merkezini Lovec'e taşımak üzere 1872 yılında harekete geçmiştir. Levski kurduğu örgütü Bulgaristan'a taşımaya çalıştığı sırada yardımcısı Dimitar Obshti isyanda kullanılacak olan silahları elde edebilmesini sağlayacak olan parayı bulabilmek amacıyla Osmanlı Devletinin topladığı vergileri çalmak için bir soygun organize etmiştir. Fakat Dimitar Obshti kısa bir süre sonra Osmanlı kuvvetleri tarafından yakalanınca soygun planı başarıya ulaşamamış ve Levski'nin planladığı isyan da deşifre olmuştur[329]. Dimitar Obshti'nin itirafı sonucunda Vasil Levski 27 Aralık 1872 tarihinde Lovec kenti yakınlarında Kukrinsko handa Türk askerleri tarafından yakalanmıştır[330]. 4 Ocak 1873 tarihinde de Levski, yargılanmak üzere Sofya'ya gönderilmiştir. Vasil Levski Sofya'ya getirilir getirilmez sorgulanarak mahkemeye çıkarılmıştır[331]. Vasil Levski için mahkemede idam cezası verilmiştir. Vasil Levski'ye verilen idam cezası Sultan Abdülaziz tarafından onaylandıktan sonra 18 Şubat 1873 tarihinde infaz edilmiştir[332]. Levski'nin idam edilmesinden sonra Bulgar bağımsızlık mücadelesi bir krize girmiş ve İç Devrim Örgütü dağılmıştır.

Bulgar milliyetçilerinin önde gelen isimlerinden olan Vasil Levski, Bulgaristan'ı bağımsız bir devlet haline getirebilmek için komiteler kurmuş, kurduğu bu komitelere gönüllü bulabilmek için tüm ülkeyi dolaşmıştır. Vasil Levski bu

---

[328] Константин Косев, Николай Жечев, Дойно Дойнов, *Априлското Въстание в Съдбата на Българския Народ*, s. 110.
[329] Божидар Димитров, *Истинската История на Освобождението 1860-1878*, s. 40-41.
[330] Георги Ганчев, *Васил Левски Святият и Чистият*, 142.
[331] Божидар Димитров, *Истинската История…*, s. 42.
[332] Цанко Лалев, Любомир Русанов, *Моята Първа за …*, s. 24; Cengiz Yolcu, "Bulgar Fesad Komitesi Reisi Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl 201-1, S. 27, s. 16, (s. 15-63); Louis Léger, "The Ideal", *The Bulgarians*,s. 128; Mercia MacDermott, *The Apostle of Freedom,* s. 240; Божидар Димитров, *a.g.e*, s. 42.

gezilerinde Bulgarlara, Trakya ve Makedonya'yı da içine alan bir Bulgaristan vaat etmiştir. Vasil Levski Bulgaristan'da bir gizli örgüt kurarak ilk ayaklanmayı başlatan kişi olmuştur.

1876 yılında gerçekleşen Nisan Ayaklanması Vasil Levski'nin kurduğu İç Devrim Örgütü tarafından planlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Levski İç Devrim Örgütü vasıtasıyla planladığı bir isyan da Osmanlı kuvvetlerine karşı başarılı olamayacaklarının farkındadır. Fakat Avrupa devletlerinin desteklerini alarak bağımsız bir Bulgar devleti kurabilmek için başarısız dahi olsalar bir isyan hareketi başlatmalarının gerekli olduğunun da bilincindedir.

Günümüzde Vasil Levski hakkında birçok çalışma yapılıyor olmasına rağmen onun hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Levski hakkındaki bilgilerin çoğu çağdaşlarının anılarından oluştuğu için onun hakkında yazılan eserlerde kesin olmayan ve abartılı bilgilere yer verilmektedir. Levski, kurduğu İç Devrim Örgütü sayesinde Bulgaristan'ın bağımsızlık yolunda önemli rol oynayan bir kişilik ve kimilerine göre de Bulgar ulusal devriminin tartışılmaz lideridir. Vasil Levski yaşamı boyunca diğer devrimcilerden farklı özellikler göstermiş ve Bulgaristan topraklarında ilk gizli örgüt kurmuş olsa da Osmanlı idaresine karşı herhangi bir başarısı bulunmamaktadır.

Bulgar gizli komitelerinin önde gelen isimlerinden bir diğeri Bulgar milliyetçiliğinin en büyük bağımsızlık şairi ve ideoloğu olarak kabul edilen Hristo Botev'dir. Hristo Botev 6 Ocak 1848 tarihinde Botio Petkov ve eşi Ivanka'nın ilk çocukları olarak Kalofer'de dünyaya gelmiştir[333]. Hristo Botev'in öğretmen olan babası da Bulgar Uyanış Çağı'nın önemli isimlerindendir. Annesi 400'den fazla türkü bilen, Bulgarca ve halk şiirine hâkim bir kadındır. İlk eğitimini Kalofer'de tamamlayan Botev babası tarafından lise eğitimi için 14 Kasım 1863 tarihinde İstanbul yerine günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde kalan Odessa'ya

[333] Цанко Лалев, Любомир Русанов*, Моята Първа за …*, s. 26; Григор Николов, Антонио Станоев, *Забравени Страници за Незабравени Българи*, Книгомания, София 2018, s. 61.

gönderilmiştir[334]. Botev bu şehirdeki eğitimini yarıda bırakmış ve yine Odessa'nın çeşitli köylerinde iki yıl boyunca öğretmenlik yapmıştır. Botev Odessa'da bulunduğu sırada 19. yüzyıl başlarında gelişmeye başlayan Rus devrimcilerin nihilist[335] fikirlerinden etkilenmiştir. Genç yaşta Rusya'ya giderek Rus devrimcileri ile tanışması Hristo Botev'in sosyal devrimci görüşlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 19 Şubat 1861 yılında Rus köylülerin toprak ağalarına karşı kazandıkları büyük zafer Botev'i derinden etkilemiştir[336].

Botev 1867 yılında hastalanan babasının yerine öğretmenlik yapmak için Kalofer'e dönmek zorunda kalmıştır. Botev Bulgaristan'a döndüğü 1867 yılında ilk şiiri olan "Anneme" Gayda Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Ancak Botev burada Kril ve Methodil Günü kutlamalarında yaptığı bir konuşma yüzünden Bulgaristan'ı sonsuza kadar terk etmek zorunda kalmıştır.

Hristo Botev hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazıları onun çalışmalarının ciddiye alınacak bir tarafının bulunmadığını ve Bulgar halkına liderlik yapabilecek bir kişi olmadığını iddia etmektedir. Bu görüşe karşı çıkanlar ise onu cömert, idealleri için her şeyi feda eden bir kişi olarak nitelemektedir. Bununla birlikte, her iki görüşe göre de Hristo Botev Bulgaristan topraklarında şimdiye kadar doğmuş en yetenekli şair ve gazetecidir[337]. Hristo Botev'de diğer Bulgar milliyetçileri gibi Osmanlı idaresine karşı herhangi bir başarısı bulunmamaktadır.

Bulgar gizli komitelerinin önde gelen isimlerinden bir diğeri Georgi Stoykov Rakovsi'dir. Rakovsi Bulgar milliyetçilerini bir birlik altında örgütlemeye çalışan ilk kişi olmuştur. Rakovski hayatını Bulgar milliyetçilerini bir araya getirmek, fesat komitelerini örgütlemek ve bağımsız Bulgaristan için harcamıştır. Fakat Rakovski bu

---

[334] Пантелей Зарев, *Христо Ботев : Багатство на гения*, Отечествения Фронт., София 1977, s. 19.

[335] Hiççilik ya da yokçuluk anlamına gelen Nihilizm 19. Yüzyılda Rusya'da gelişen, her şeyin anlamdan ve değerden yoksun olduğunu ileri süren bir felsefi akımdır. Nihilistler aşırı kötümser ve aşırı şüphecidirler. Nihilizmin en önemli temsilcisi Alman filozof Friedrich Nietzsche'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Encyclopedia Britannica, Volume 16, Encyclopedia Britannica Ltd, p. 448.

[336] Евгений Волков, *Христо Ботев*, София 2009, s. 25.

[337] Цанко Лалев, Любомир Русанов*, Моята Първа за …*, s. 30.

amacını gerçekleştirmek için mücadele ettiği Osmanlı Devletine karşı elle tutulur bir başarı hiçbir zaman elde edememiştir.

Georgi Rakovski'nin doğum tarihi hakkında çeşitli rivayetler olmasına rağmen kendisinin yazdığı bir yazıya göre doğum tarihi 1821 yılıdır[338]. Gerçek adı Sabi Stoykov Popovich olan Georgi Stoykov Rakovski Bulgaristan'ın Kotel şehrinde Stoiko Savov ve Ruska Mamarcheva'nın oğlu olarak dünyaya gelmiştir[339]. Rakovski'nin Nesha ve Narika adında iki kız kardeşi vardır. Rakovski'nin çocukluğu hakkında çok az bilgi olmasına rağmen ilkokula doğduğu kasaba olan Kotel'de başladığı daha sonra Petr Beron tarafından açılan okula devam ettiği bilinmektedir. İlköğretimini Bulgaristan'da tamamlayan Rakovski lise eğitimini tamamlamak için 1837 yılında İstanbul Kuruçeşme'de bulunan Rum okuluna yazılmıştır[340]. Rakovski, 1841 yılında eğitimini yarıda bırakarak Braila ayaklanmasına katılmak için yola çıkmıştır. Ancak Tuna nehri kıyısına geldiğinde isyanın bastırıldığı haberini almıştır[341].

Rakovski'nin babası Bulgar milliyetçiliğine bağlı bir kişidir. Rakovski'yi kişilik olarak en çok etkileyen dayılarının yaşamları olmuştur. Rakovski'nin küçük dayısı 1821 yılında Eflak'ta çıkan isyana katılmış daha sonra yakalanarak İstanbul'da hapishanede ölmüştür. Diğer dayısı ise Bulgaristan tarihinin önemli simalarından olan, Rus ordusunda görev yapan ve küçük kardeşi gibi hapishanede ölen Georgi Mamarchev'dir[342]. Rakovski bu iki dayısının intikamını almaktan hiç vazgeçmemiş ve bu onun siyasi fikirlerini derinden etkilemiştir. Bu durumu da bir şiirinde şu şekilde dile getirmiştir[343]:

"Ben akrabalarımdan esinlenerek örnek aldım

---

[338] Mari A., Firkatian, *Georgi Stoikov Rakovski: A desultory patriot of the Bulgarian Revival*, Indiana University 1991, s. 43; Валари Качунов, Пламен Митев, Валери Колев, Евгения Калинова, Искра Баева, *История на България в Дати*, Изток Запад, София 2017, s. 189.
[339] Veselin Traikov, G. Mukerjee, *Georgi Stoikov Rakovski*, Northern Book Centre, New Delhi, s.85.
[340] Mari A., Firkatian, *Georgi Stoikov Rakovski…*,s. 50.
[341] Veselin Traikov, G. Mukerjee, *Georgi Stoikov Rakovski*, s.89.
[342] Georgi Mamarçev bazı Bulgar kaynaklarında Georgi Rakovski'nin dayısı olarak geçmektedir.
[343] Veselin Traikov, G. Mukerjee, *Georgi Stoikov Rakovski*, s.85.

Ben anavatanımdan ayrılıp dolaştım
Ve ruhum ateşli intikam almak için can atıyor"

Rakovski İstanbul'da bulunduğu sırada bağımsız bir Bulgar kilisesi mücadelesi veren Nefoit Bozveli ile tanışmıştır. Bozveli'nin Fener Rum Patrikhanesine karşı yürüttüğü mücadeleye katılan Rakovsi bu dönemden oldukça etkilenmiştir. Rakovski'nin siyasi fikirlerinin geliştiği dönemi ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki lise eğitimini tamamladığı 1841 yılına kadar olan dönem, ikincisi ise Kırım Savaşı'nın başladığı 1853 yılına kadar olan dönemdir[344].

Georgi Rakovski, Giuseppe Garibaldi'nin Kırmızı Gömlekler örgütünün güney İtalya'da uyguladığı taktiklerin Bulgaristan'a da uygulanabileceğini düşünmüştür. 1861 yılı sonlarına doğu Belgrat'a giden Rakovski, burada "Geçici Bulgaristan Hükümeti" adında bir örgüt kurmuştur[345]. Rakovski'nin kurduğu bu örgütte: Rashko Petrov, D. Pavlovich, S. Ivanovich, Ivan Grudov ve Ivan Kasabov gibi Bulgar milliyetçileri de bulunmaktadır. Örgüte alınacak gönüllü sayısı da Garibaldi'nin "kırmızı gömlekleri"ne bezer şekilde 1000 kişi olarak planlanmıştır[346].

Sırp kralı Mihailo Obrenovic, Rakovski'nin Bulgar Lejyonu toplama çabalarına destek vermiş ve bu sayede Haziran 1862'de Belgrad'da yaklaşık 500-600 Bulgar gönüllü toplanmıştır. Toplanan bu gönüllüler arasında, ileride Bulgar milliyetçiliğinin ve Bulgar komitelerinin liderleri haline gelecek olan, Vasil Levski, Stefan Karadzha ve Vasil Drumev gibi politikacılar ve devlet adamları da bulunmaktadır[347].

Rakovski Bükreş'te yayımlamaya başladığı bir gazetede Bulgar milliyetçiliğinin gelişmeye başladığı 19. yüzyıl için şöyle yazmaktadır: *"Yüzyıllık bir aydınlanma, yüzyıllık bir gelişme, bir yüzyıllık milliyet. Kutsal milliyet duygusu az ya*

[344] Mari A., Firkatian, *Georgi Stoikov Rakovski…*,s. 54.
[345] Louis Léger, "The Ideal", *The Bulgarians*, s. 124.
[346] Plamen S. Tzevetkov, *A History Of The Balkans, A Regional Overview From A Bulgarian Perspective*, The Edwin Mellen Press, Volume 1, New York 1993, s. 450.
[347] Plamen S. Tzevetkov, *a.g.e*, s.450.

da çok uyanmış, hatta gelişmiş ve çiçeği patlamış, meyvesini beklemektedir: özgürlük."[348].

Bulgar milliyetçileri bağımsız bir kilise mücadelesinde başarı kazandıkları ve Avrupa ülkelerinde eğitim almaya başladıkları 19. yüzyıl ortasından itibaren kendilerine bağımsız Bulgaristan'ı hedef olarak belirlemişlerdir. Bulgarlara göre hedeflerine giden bu yolda en büyük engel Türklerdir. Bu engeli ortadan kaldırabilmek amacıyla Bulgar milliyetçileri Bulgar halkını ve Avrupa kamuoyunu Türklere karşı harekete geçirebilmek amacıyla propagandaya başlamışlardır. Bu Bulgar milliyetçilerinden bir tanesi de Georgi Rakovsi'dir. Rakovski'ye göre Türkler; *"parazit gibi yaşayan, Hıristiyan kızlarına tecavüz eden Asyalı barbarlar"*'dır[349].

Rakovski, bağımsız Bulgaristan'ın kurulabilmesi için halkın silahlanarak ayaklanmasının tek yol olduğunu savunmuştur. Rakovski bu düşüncesine dayanarak 1858 yılında Odessa'da hazırladığı bir planda şöyle yazmaktadır;

> *"Bulgarlar özgürlüklerini, kılıçları ellerinde yitirdiler; onu gene kılıçlarıyla geri almalılar! Onları, kendilerinden başka kimse kurtaramayacaktır; sonsuza kadar beklense de, silah gücüyle zorla almaya çalışmadıkları ve bu uğurda kan akıtmadıkları sürece, kimse onlara haklarını vermeyecektir. Biz Bulgarlar'ın bu kutsal göreve sarılmamız ve atalarımızın aşık olduğu özgürlüğü geri almamız için bundan daha elverişli bir zaman bulunabilir mi? Elimize geçmiş olan bu elverişli zamanı boş yere neden geçirelim. Zaman bize şöyle sesleniyor: Bulgarlar ayaklanın, kendinizi kurtaracağınız ve ezelden beri şan ve onur dolu adınızı yeni şan ve onurlarla süsleyeceğiniz saat geldi"*[350].

---

[348] Plamen S. Tzevetkov, *A History Of The Balkans…,* s.455.
[349] Aşkın Koyuncu, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *OTAM,* S. 20, Ankara 2006, s. 202.
[350] Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi,* s. 70-71.

Bağımsız Bulgaristan'ı kurabilmek için rahat çalışabileceği bir ortam arayan Rakovski diğer birçok Bulgar milliyetçisi gibi bu ortamı Romanya'da bulmuştur. Bu amaçla Romanya'nın başkenti olan Bükreş'e giden Rakovski burada siyasi faaliyetlerini daha geniş kitlelere ulaştırabilmek için Bulgarska Dnevitsa, Dunavski Lebed ve Budushnost gazetelerini çıkarmıştır. 1867 yılına gelindiğinde, Rakovski ciddi derecede tüberküloz hastasıdır ve aynı yıl ekim ayında ölmüştür[351].

Gizli Bulgar komitelerinin önde gelen isimlerinden bir diğeri olan Lyuben Karavelov'un doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 7 Kasım 1834[352] ya da 1837 Kasım ayında, o dönemde Bulgaristan'ın en önemli ticaret ve sanayi merkezlerinden biri olan Filibe yakınlarındaki Sredna Gora dağlarındaki Avratalan (Koprivshtitsa) Kasabası'nda dünyaya geldiği söylenmektedir. Lyuben, hayvancılık işi ile uğraşan Stoicho Karavelov'un altı çocuğunun en büyüğüdür. Lyuben ilköğretimini doğduğu kasaba olan Avratalan'da tamamlamıştır[353]. Lyuben Karavelov'un Koprivshtitsa'da gittiği okulda ünlü Bulgar milliyetçileri olan Nayden Gerov ve Joakim Gruev'den dersler almıştır. Lyuben Karavelov Filibe'de ticaret eğitimi almasını isteyen babasının isteğine karşı çıkmış ve 1857 yılında Moskova'ya giderek Moskova Üniversitesi'nde tarih ve Slav filolojisi dersleri almaya başlamıştır.

Önemli bir Bulgar Milliyetçisi ve komitacısı olan Lyuben Stoychev Karavelov bir şair, yazar, gazeteci ve etnograftır. Aynı zamanda Bulgaristan Devleti'nin kurulmasından sonra Bulgar siyasetinin önemli bir ismi olan Petko Karavelov'un abisidir. Lyuben Karavelov Rusya'da bulunduğu sıralarda ilk edebi eserlerini ve yayınlarını yayımlattığı "Братски Труд" (Gerçek Kardeşler) dergisi vasıtasıyla Moskova'da bulunan Bulgar vatansever gençleri ile iletişim kurmuştur[354].

Lyubnen Karavelov, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı uyanış çağında toplumsal düşünce gelişimine katkılarda bulunmuş önemli bir çeteci ve Bulgar

---

[351] Николай Генчев, *Васил Левски*, Изток Запад, София, с. 9.
[352] Валари Качунов, Пламен Митев, Валери Колев, Евгения Калинова, Искра Баева, *История на България*, s. 200; Константин Косев, *İstoria na Bılgaria…,* s. 97.
[353] Edgar Anthony Zaharia, *Liuben Karavelov: Bulgarian Apostle of Balkan Federation (Pan-Slavism, Journalism, Russian Aims)*, The University of Arizona, 1984, s. 21.
[354] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 98.

edebiyatçısıdır. Karavelov yazdığı yazılarla Osmanlı idaresine karşı Bulgar halkını isyana davet etmiştir. Karavelov, XIX. yüzyılın başlarında Romanya'nın başkenti Bükreş'te kurulan Bulgar Devrimci Merkez Komitesine katılmış ve daha sonra örgütün liderliğine kadar yükselmiştir. Lyuben Karavelov Bulgar Devrimci Merkez Komitesinin lideri olur olmaz Bulgaristan'ı bağımsızlığına kavuşturabilmek amacıyla bir plan hazırlamıştır. Hazırladığı bu plana göre[355];

1 – Tuna ve Edirne vilayetlerinde her yerde ihtilal komiteleri kurmak
2 – Silah tedarik edebilmek için Bulgar zenginlerinden para toplamak
3 – Gençleri, savaşa hazırlamak için askeri talimlerle meşgul etmek
4 – Tedarik bitip de her şey hazır olduktan sonra hepsi birden ve aynı günde ihtilal çıkarmak amaçlanmıştır.

Lyuben Karavelov 1850 yılına kadar ünlü bir Bulgar milliyetçisi olan Nayden Gerov'un kurduğu okulda eğitim görmüştür. 1853-1856 yılları arasında babası tarafından eğitimine devam etmesi için Edirne'ye gönderilmiştir.[356]. Daha sonra önce Rusya'yının Odessa şehrine oradan da Moskova'ya giden Lyuben Karavelov, burada Konstantin Miladinov, Rayko Jinzifov, Vasil Popovich, Nesho Bonchev ve diğer Bulgarlar ile "Bulgar Kardeşler" örgütünü kurmuşlardır. Lyuben Karavelov 1859 yılında Rusya'da meydana gelen öğrenci olaylarına karıştığı gerekçesiyle gözaltına alınmıştır. Onun Rusya yılları, onun politik, bilimsel ve edebi görüşlerini oldukça derinden etkilediği bir dönem olmuştur.

Serbest bırakılan Lyuben Karavelov Rusya'yı terk ederek 1869 tarihinde Romanya'nın başkenti olan Bükreş'e gelmiş ve burada bir gazete çıkarmaya başlamıştır[357]. Lyuben Karavelov Hristo Botev ile birlikte Bükreş'te 7 Kasım 1869'da Bulgar Devrimci Merkez Komitesinin yayın organı olan "свобода" (Özgürlük) gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin ismi, daha sonra

[355] Osman Nuri Peremeci, *Tuna Boyu Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942, s. 210-211.
[356] http://ouslaveikov.weebly.com/uploads/4/0/9/5/4095836/zal.karavelov-6kl.pdf,(Erişim 21.02.2018).
[357] https://prezi.com/gwyg1wad8ums/1834-1-21-1879/, (Erişim 21.02.2018).

“независимост” (Bağımsızlık) olarak değiştirilmiştir[358]. Lyuben Karavelov’un Bükreş yılları onun hem bir şair olarak hem de bir Bulgar Milliyetçisi olarak en parlak dönemi olmuştur. Lyuben Karavelov 21 Ocak 1879 tarihinde yakalandığı tüberküloz hastalığından dolayı hayatını kaybetmiştir.

Vasil Levski'nin idam edilmesinden sonra Lyuben Karavelov onun devrimci görüşlerini kaleme aldığı "Знание" (Bilgi) dergisini yayımlamaya başlamıştır[359]. 1869 yılında Bükreş’e gelen Lyuben Karavelov burada kaleme aldığı *"Bulgar Yaşamında Üç Resim", "Anne ve Çocukları", "Olağanüstü Yurtsever"* ve *"Hacı Niko"* gibi yazıları ile Bulgar halkını uyandırmaya çalışmıştır.

Gizli Bulgar komitelerinin önde gelen isimlerinden bir diğeri gerçek adı Gavril Gruev Hlutev olan Georgi Benkovski’dir. Georgi Benkovski 8 Eylül 1844'te Avratalan'da dünyaya gelmiştir[360]. İlkokula doğduğu kasaba olan Koprivshtitsa’da başlamıştır. Georgi Benkovski babasının 1848 yılında ölmesi[361] üzerine eğitimini üçüncü sınıfta yarım bırakmak zorunda kalmıştır. Küçük yaşta ticarete atılan Georgi Benkovski uzun bir süre İzmir, İstanbul ve İskenderiye gibi çeşitli Osmanlı şehirlerini dolaşarak birçok faklı işlerle uğraşmıştır[362]. Çok fazla yer gezen Georgi Benkovski bu sayede Bulgarca, Türkçe, Yunanca, İtalyanca, Lehçe, Romence ve Farsça olmak üzere yedi dile hâkim duruma gelmiştir. Georgi Benkovski adını alarak Bulgar devrimci hareketine katılan Gavril Gruev Hlutev, 1875 yılındaki başarısızlıkla sonuçlanan Eski Zağra ayaklanmasına, yine başarısızlıkla sonuçlanan İstanbul’un yakılması olayına ve 1876 Nisan ayaklanmasına katılmıştır[363].

Diğer Bulgar milliyetçileri ve komitacılar gibi Bükreş’e giden Georgi Benkovski yetenekleri sayesinde örgüt içerisinde hızla yükselerek Panayot Hitov’un

---

[358] http://ouslaveikov.weebly.com/uploads/4/0/9/5/4095836/zal.karavelov-6kl.pdf,(Erişim 21.02.2018).
[359] https://www.actualno.com/chronicles/umira-luben-karavelov-news_588852.html,(Erişim: 21.02.2018).
[360] Георги Ганчев, *Аз, Бенковски*, Ган, София 2008, s. 341.
[361] Георги Ганчев, *a.g.e*, s. 341.
[362] Георги Ганчев, *a.g.e*, s. 342-343.
[363] http://bgschoolnicosia.com/wp-content/uploads/2013/08/Георги-Бенковски.pdf, (Erişim: 21.02.2018).

yardımcısı olmuştur. Georgi Benkovski 1876 Nisan Ayaklanmasında önemli bir görev üstlenmiş olsa da Osmanlı kuvvetlerine karşı elle tutulur bir başarı gösterememiştir.

Gizli Bulgar komitelerinin önde gelen isimlerinden bir diğeri, gerçek adı Dimitar Nikolov Asenov olan Hacı Dimitar 10 Mayıs 1840 tarihinde Sliven şehrinde Nicholas ve Marinka Asenov çiftinin beşinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Sliven'in ünlü fırın ustalarından biridir. Maddi durumları iyi olan Dimitar Nikolov Asenov daha iki yaşındayken ailesiyle birlikte Kudüs'e gittiği için hacı unvanını almıştır. Ailesi tarafından milliyetçi duygularla yetiştirilen Hacı Dimitar zamanının diğer zengin Bulgar çocukları gibi ilk eğitimine Yunan okulunda başlamıştır. Bir Türk düşmanı olarak yetişen Hacı Dimitar 1860 yılında gönüllü olarak Panayot Hitov'un çetesine katılmış ve onun bayraktarı olmuştur[364].

1864 yılında Romanya'ya giden Hacı Dimitar burada Bulgar milliyetçilerin kurduğu II. Bulgar lejyonuna katılmıştır. 5 Temmuz 1868 tarihinde Hacı Dimitar Stefan Karadzha ile birlikte yanlarındaki 130 kişiden oluşan bir Bulgar çetesiyle Tuna nehri üzerinden Bulgaristan'a geçmişlerdir[365]. Hacı Dimitar ve beraberindeki Bulgar çeteciler iki hafta boyunca Osmanlı kuvvetleriyle çatıştıktan sonra Kanlıdere bölgesinde Osmanlı kuvvetleri ile girdiği son çatışmada öldürülmüştür[366].

Gizli Bulgar komitelerinin önde gelen isimlerinden bir diğeri**,** Bulgar devlet adamı, devrimci, gazeteci ve şair olan Stefan Nikolov Stambolov 31 Ocak 1854 tarihinde Tırnova şehrinde Nikola Stamatov Stambolov ve Evgenia Ivanchova'nın on bir çocuğundan birisi olarak dünyaya gelmiştir[367]. Eğitimine doğduğu şehir olan Tırnova'da başlayan Stambolov 1870 yılında Odessa'ya gitmiştir. Ancak Rus

---

[364] http://www.42ou.com/PDF/2013/04_2013/42HadjiDimitar.pdf, (Erişim: 23.02.2018).
[365] Зина Маркова, *Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа*, София 2018, s. 72; Louis Léger, "The Ideal", *The Bulgarians*, s. 126.
[366] Зина Маркова, *a.g.e,* s. 77-95; Божидар Димитров, *Истинската История на Освобождението 1860-1878*, s. 36.
[367] Димитър Маринов, *Стефан Стамболов и и Новеисата ни са История*, Изток Запад, София 2004, s. 20; Димитър Иванов, "Към държавническия кодекс на лидера Стамболов", *Институт За Теория И Практика На Лидерството,* Бюлетин Но 1, 3 Февруари 2009, s. 38.

devrimcileri ile bağlantısından dolayı okuldan kovulmuştur. Odessa'daki okuldan kovulan Stambolov 1874 yılında Tırnova'ya geri dönerek burada kısa bir süre öğretmenlik yapmıştır[368]. Daha sonra Romanya'ya giderek buradaki Bulgar isyancılara katılmıştır.

Günümüz Romanya'nın başkenti Bükreş'te kurulan Bulgar Devrimci Merkez Komitesi'nin üyesi olan Stambolov, örgüt tarafından Bulgar milliyetçilerini organize etmesi için Eski Zağra'ya gönderilmiştir. Stefan Stambolov Eski Zağra'daki faaliyetlerinden şüphelenildiği için Osmanlı kuvvetleri tarafından takibe alınmıştır. Takip edildiğini anlayan Stefan Stambolov önce Harmanlı'ya oradan da İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da dönemin Rusya büyükelçisi İgnatiyef ile görüşen Stefan Stambolov'a para ve Rus pasaportu verilerek Odessa'ya gönderilmiştir. Rus pasaportu ile Odessa'ya giden Stefan Stambolov burada topladığı yardımlar ile Bükreş'e geçmiştir[369].

Bulgar Merkez Devrimci Örgütü tarafından 1875 yılında Eski Zağra'da bir isyan çıkarması için tekrar görevlendirilen Stefan Stambolov bir Avusturya gemisiyle İstanbul'a gelmiştir. Buradan, önce Harmanlı şehrine oradan da Eski Zağra'ya geçen Stefan Stambolov burada planladığı ayaklanmayı çıkaramamıştır. Bunun en büyük sebebi ayaklanmaya Bulgar halkı tarafından yeterli desteğin verilmemesidir.

Vasil Levski'nin 1873'te idam edilmesinden ve 1875 yılında planlanan Eski Zağra isyanının başarısızkla sonuçlanmasından sonra Bükreş'te kurulan Bulgar Merkez Devrimci Örgütü dağılma sürecine girmiştir. Stefan Stambolov böyle bir ortamda ön plana çıkmıştır. Stefan Stambolov başarısızlıkla sonuçlanan isyan girişiminden sonra önce Tuna nehri kenarındaki Ziştovi'ye gelmiş buradan da Romanya'nın Giurgiu şehrine geçmiştir. Stefan Stambolov burada dağılan Bulgar Merkez Devrimci Örgütü'nün yerine yeni bir örgüt kurmuştur. Stefan Stambolov'un burada yaptığı plana göre Bulgaristan ikiye bölgeye bölünmüş ve her bölgeye

[368] Димитър Маринов, *a.g.e*, s. 28.
[369] Димитър Маринов, *a.g.e*, s. 31.

“havari” olarak isimlendirilen temsilciler atanmıştır. Yine bu plana göre Bulgar şehirlerine Roma rakamları verilmiştir[370].

1876'da ki Nisan ayaklanmasının hazırlanmasında önemli bir rol oynayan Stefan Stambolov, bağımsızlıktan sonra Liberal Parti’yi kurmuştur. Ayrıca Stambolov 1887-1894 yılları arasında Bulgaristan’ın Başbakanı olarak görev yapmıştır. Stambolov 1895 tarihinde Sofya’da uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Başarısız Eski Zağra isyanın planlayıcılarından biri olan Zahari Stoyanov, Stefan Stambolov'u, tam bir planlayıcı ve herkesi dehşete düşüren bir diktatör olarak tanımlamaktadır.

B - Gizli Bulgar Komitaları ve Bulgar İsyanları

1. Gizli Bulgar Komitaları

Bulgar Milliyetçilerin kurduğu ilk gizli Bulgar komitası Georgi Rakovski tarafından Sırpların Osmanlı idaresine karşı başlattıkları isyana destek vermek amacıyla 1862 yılında Belgrat’a kurulan birinci Bulgar lejyonudur[371]. 1867 yılında birinci Bulgar lejyonunun dağılmasından sonra Sırp yetkililerinin desteği ile kurulan ikinci Bulgar lejyonu, Bulgarlar tarafından kurulan ikinci gizli Bulgar komitasıdır[372]. Bu komita üyelerinin birçoğu Sırp hükümetinin Sırbistan’da faaliyet göstermelerini yasaklamasından sonra Romanya’nın başkenti Bükreş’e gitmişlerdir.

Bükreş’e gelen Bulgar milliyetçilerinden biri de Lyuben Karavelov’dur. Lyuben Karavelov Bükreş’e gelir gelmez Bükreş’te bulunan Bulgar milliyetçilerini bir araya getirebilmek amacıyla "Свобода" (Özgürlük) gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Lyuben Karavelov çıkardığı bu gazete sayesinde amacına kısa bir sürede ulaşmıştır. Gazetenin etrafında, daha sonra Bulgaristan Merkez Devrimci Komitesi

---

[370] Димитър Маринов, *Стефан Стамболов…*, s. 34-35.
[371] Louis Léger, “The Ideal”, *The Bulgarians*,s. 124.
[372] Louis Léger, *a.g.m*, s. 124.

olarak isimlendirilecek olan taraftar grubu toplanmıştır. Lyuben Karavelov bu gazetede amaçlarını ve kurulması düşünülen komitanın programını detaylı bir şekilde kaleme almıştır[373]. Bu şekilde üçüncü gizli Bulgar komitası olan Bulgaristan Merkez Devrim Komitası Bükreş'te 1869 yılında kurulmuştur[374].

Dördüncü gizli Bulgar komitası olan İç Devrim Örgütü de Vasil Levski tarafından 1870 yılında Bulgaristan'ın Lofça şehrinde kurulmuştur. Lofça şehrinde kurulan İç Devrim Örgütü aynı zamanda Tatarpazarcık, Tırnova, İslimye ve Eski Zağra şehirlerinde de örgütlenmiştir[375]. Vasil Levski Bükreş'te bulunduğu sırada Bulgaristan'ın bağımsızlığının kazanılabilmesi için Bulgaristan Merkez Devrimci Komitesi'nin Bükreş'ten Bulgaristan'a taşınmasını ve faaliyetlerini ülke içinde sürdürmesi gerektiğini dile getirmekteydi. Fakat Vasil Levski'nin bu görüşü başta Lyuben Karavelov olmak üzere diğer Bulgar milliyetçileri tarafından kabul edilmemiş ve sert bir dille eleştirilmiştir. Bunun üzerine Vasil Levski görüşlerini son bir defa daha anlatabilmek amacıyla Bulgaristan Merkez Devrimci Komitesi üyelerini Romanya'nın Galats şehrinde bir toplantıya davet etmiştir. Fakat Vasil Levski bu toplantıda da istediği sonucu alamamıştır. Bunun üzerine Vasil Levski Bulgaristan Merkez Devrim Örgütü üyelerini sert bir şekilde eleştirmiş ve bu eleştirilerini de Bulgaristan Merkez Devrim Örgütü üyesi İvan Kırşovski'ye[376] gönderdiği mektupta şu şekilde dile getirmiştir[377]:

> *"Bulgaristan'dan özellikle halkın fikrini saf ve eğitimli Bulgar halkının, siz değil misiniz bir yıl boyunca onlar için fikir beyan edenler? Söylediklerinizi hatırlıyor musunuz, benim karşı geldiğim sözleri,*

---

[373] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 106.
[374] BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 442-41, H.7 Şaban 1289 (10 Ekim 1872); *Louis Léger, a.g.m, s. 125*; Божидар Димитров, *Истинската История на Освобождението 1860-1878*, s. 29.
[375] Süleyman Oğuz, *Osmanlı İdâresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1987, s. 38; Божидар Димитров, *a.g.e*, s. 38-39.
[376] 12 Ağustos 1839 tarihinde dünyaya gelen İvan Kırşovski 1862 yılında Belgrat'ta kurulan Bulgar lejyonuna katılmış ve burada yaralanmıştır. Lejyonun dağılmasından sonra bir süre Dobruca'da öğretmenlik yapan İvan Kırşovski daha sonra diğer Bulgar milliyetçiler gibi Bükreş'e giderek Bulgaristan Merkez Devrim Komitesi'ne katılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. http://karshovski.com/ivan-karshovski/.
[377] Константин Косев, *a.g.e*, s. 60-62; Димитър Т. Страшимиров, *Васил Левски Живот, Дела, Извори*, Изток Запад, София 2014, s. 81-82.

hatırlamazsanız bende hepsi yazılı. (Geçmişe geri dönerek Eflak'ta bu güne kadar yaptığınız işler, kim kimi işe yerleştirdi, kimi Sırp, kimi Rus, kimi ise Türk politikası yürütüyor, onunla çalışılmaması gerekir, bizim Bulgarlar buna kokuşmuş pislik diyor.) Bir yıldır ben bu komedileri kenarda durup izledim ve Bulgaristan'a döndüm.

...Kardeşlerim sizin oradaki işleriniz beni sıkıntıya soktu, benim başka yapacak bir şeyim kalmadı, çünkü ben aranızda en saf ve cahil kişi idim, sizi sözle ikna edemedim, bu nedenle benim yolum Bulgar topraklarına dönmek ve aklımın erdiği gibi çalışmaktır. Sizden yaptıklarımızı benimseyen olursa gelsin, biz onu kabul ederiz."

Sonuçsuz kalan toplantının ardından 1870 yılında Vasil Levski Rusçuk üzerinden Bulgaristan'a geçiş yapmış ve İç Devrimci Komitesini kurmak için harekete geçmiştir[378]. Vasil Levski ilk olarak komitenin merkezi olarak hem Romanya'ya hem de Güney Bulgaristan'la kolay bağlantı sağlayabileceği Lofça şehrini seçmiştir[379]. Lofça'da merkez komitenin kurulmasından sonra Vasil Levski tüm dikkatini ülke içerisinde köy ve kasabalarda da merkeze bağlı gizli iç devrim komitelerinin kurulmasına vermiştir. Vasil Levski'nin bu çalışmaları 1872 yılının ortasına kadar sürmüştür[380]. Bulgaristan'a geldiği 1870 tarihinden itibaren durmadan tüm Bulgaristan'ı gezdiği için İç Devrim Komitesi üyeleri tarafından Levski'yi Hz. İsa'nın havarilerine benzetmişler ve ona havari anlamına gelen "Апостола" (Apostola) ismiyle hitap etmeye başlamışlardır[381]. Vasil Levski tarafından kurulan İç Devrim Örgütü Bulgaristan topraklarında oldukça iyi örgütlenmiştir. Söz konusu bu örgüt genel olarak on bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler ve yöneticileri şunlardır;

Bölge	***Yönetici***
1 – Tırnova kazasında Rahoviça	*Stefan Nikolov Stambolov*
2 – İslimye	*Yenizağralı İstoel*

[378] Mercia MacDermott, *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levski Against a Background ofNineteenth Century Bulgaria*; s. 114.
[379] Mercia MacDermott, *a.g.e*, s. 115.
[380] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 63.
[381] Константин Косев, *a.g.e*, s. 66.

3 – Otlukköy	*Şumnulu Petro Dolov*
4 – Ivraça	*Çırpanlı Zaimov*
5 – Batakköy	*İko Molov*
6 – Niş	*Pavloviç*
7 – Yenipazar	*Boskoviç*
8 – Saray – Bosna	*İzmirliev*
9 – Debre	*Dimitri*
10 – Dukakin	*Sırbistanlı Pero*[382]

Vasil Levski'nin kurduğu İç Devrim Komitesi Bulgaristan'ın her tarafında bir örümcek ağı gibi yayılmıştır. Ayrıca kurulan bu gizli Bulgar komitesinin üyeleri gizli tutulmuştur[383]. Durum böyle olunca hem İç Devrim Komitesi hem de Bükreş'te bulunan Bulgaristan Merkez Devrim Komitesi işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. İki Bulgar komitesi arasında 29 Nisan - 5 Mayıs 1872 tarihleri arasında Bükreş'te bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda yapılan oylamada oy çokluğu ile iki komitenin birleşmesine karar verilmiştir. İki komite arasındaki bu işbirliği doğrultusunda Vasil Levski'ye yardım etmesi amacıyla Dimitır Obşti[384] ve Angel Kınçev[385] Bulgaristan Merkez Devrim Komitesi tarafından görevlendirilmiştir[386]. Aycı bu toplantıda iki komitenin birleşmesiyle oluşan yeni birliğin hedefleri on maddeden oluşan bir metin ile açıklanmıştır. Bu maddeler şunlardır;

1 - Bulgar Devrimci Merkez Komitesi, Bulgaristan'ı devrim ve silah yardımıyla kurtarmayı amaçlamaktadır. Bağımsız bir Bulgar devleti kurulana

[382] Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri…*, s. 196.
[383] Mercia MacDermott, *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levski Against a Background ofNineteenth Century Bulgaria*; s. 122.
[384] Dimitır Obşti Makedonya'nın Dyakovo köyünde dünyaya gelmiştir. Rakovski'nin Belgrat'taki kurduğu Bulgar lejyonuna katılmıştır. Dimitır Obşti ayrıca 1866 yılında İtalya'da kurulan Garibaldi'nin çetesine ve Girit'in isyanına da katılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Константин Косев, *Васил Левски*, s. 66.
[385] Angel Kınçev 1850 Gabrovo'ya bağlı Tryavna kasabasında dünyaya gelmiştir. Orta öğrenimini Rusçukta bitirdikten sonra lise eğitimini Ukrayna'nın Bolgrad şehrinde tamamlayan Angel Kınçev 1868 yılında Belgrat'ta bulunan ikinci Bulgar lejyonuna katılmıştır. Vasil Levski'nin ikinci yardımcısı olarak çalışan Angel Kınçev 1873 yılında Rusçuk'tan Romanya'ya geçerken Tuna nehrinde hayatını kaybetmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Константин Косев, *Васил Левски*, s. 66-67.
[386] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 66.

kadar, Bulgar Devrimci Merkez Komitesi geçici Bulgar hükümeti olarak görev yapacaktır.

2 - Bu amaca ulaşmak için propaganda, baskı, silahlı çatışma, ateş, ölüm vb. yollar denenecektir.

3 - Biz Bulgarlar, bizim özlemlerimize ve kaderimizin yakından bağlantılı olduğu Romenler'le yakınlaşan bütün komşu toplumlarımızla birlikte yaşamak istiyoruz ve bir özgür topraklar federasyonu kurmak istiyoruz.

4 - Bulgarların yaşadığı bu toprakların Bulgarlar tarafından yönetilmesini, yani Bulgar halkının kurallarına, geleneklerine ve özelliklerine göre yönetilmesini diliyoruz.

5 - Her milletin ve her insanın kendi özgürlüğünü kurmasına ve kendi iradesiyle yönetilmesine izin verilmesi gerektiğinden bizler yabancıyı bir yönetim istemiyoruz.

6 - Tarihsel haklara dair bir iddiamız yok ve bu yüzden halkın kendi kaderini belirlemesine izin verilecektir.

7 - Bizler, kişisel özgürlüğü ve din özgürlüğü, tek kelimeyle insanların özgürlüğünü istiyoruz ve bu yüzden komşularımız için aynı özgürlüğü istiyoruz. Başka biri üzerinde hakim olmak istemiyoruz ve bu nedenle de başkalarına hükmetmek istemiyoruz.

8 - Düşmanlarımıza ve muhaliflerimize hizmet eden, halkımızın kurtuluşunu engelleyen Bulgar çorbacıları istemiyoruz.

9 - Yunanlıları, tarihsel iddialarını terk etmeleri halinde dost ve müttefik olarak kabul etmeye hazırız.

10 – Bizler, Türk halkına karşı değil, Türk hükümetine ve onu destekleyen ve savunan Türklere karşı çıkıyoruz. Kısacası, inancına ve milliyetine bakmadan, kutsal ve dürüst çalışmalarımıza sempati duyan bütün milletlerin dost olduğunu düşünmekteyiz[387].

[387] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 112-114.

Vasil Levski tarafından kurulan İç Devrim Komitesi kısa bir sürede tüm Bulgaristan'da örgütlenmiş ve büyük bir isyan hazırlığına başlamıştır. Komiteye üye olmak isteyen Bulgarlar, ilk olarak bir komite üyesi tarafından önerilmeli, sorgulanmalı ve kendini ispat etmelidir. Bu süreçten geçen kişi bir yemin töreninin ardından komiteye kabul edilmektedir[388]. Bu yemin metni şu şekildedir:

> *"Tanrımın ve dürüst organizasyon üyelerimin önünde, hiç bir sırı ve bana söylenenleri ölene ve mezara kadar kimseye söylemeyeceğimi ve açıklamayacağımı vatanım ve namusum üzerine kendi rızamla yemin ederim. Bulgar Merkez Komitesinin eylemlerinin sırlarını koruyacağıma, kanun ve emirlerine koşulsuz itaat edeceğime söz veriyorum ve yemin ediyorum. Aksi takdirde, hain ve suçlu olursam, beni korumaya ve mahkûm etmeye hakkı olan komitenin silahıyla cezamı çekmeye razıyım. Yemin ederim !"*[389].

Bulgar komitacılarının bu faaliyetleri ve alınması gerekli önlemler bir rapor şeklinde İstanbul'a bildirilmiştir[390]. Falliyetleri bölgedeki Osmanlı idarecileri tarafından takip edilen örgüt Osmanlı hükümetinin eylemlerinden korunmak, komite yönetimine rahat ve güvenli çalışma ortamı yaratmak, komite üyelerinin davranışlarını takip etmek, gerektiğinde cezai eylemler uygulamak amacıyla gizli bir polis örgütü kurulmuş[391] ve başına Hristo İvanov getirilmiştir[392]. Vasil Levski tarafından kurulan İç Devrim Komitesi sözlü ve basılı malzemelerle halkın Osmanlı idaresine karşı isyan etmesi amacıyla yoğun bir propaganda yürütmüştür. Komitenin yürüttüğü bu çalışmalar sonucunda 1876 yılının Nisan ayında "Априлското въстание" adı verilen büyük bir isyan patlak vermiştir.

---

388 Mercia MacDermott, *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levski Against a Background of Nineteenth Century Bulgaria*, s. 122-124.
389 Константин Косев, *Васил Левски*, s. 67-68.
390 BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 442-41, H. 7 Şaban 1289 (10 Ekim 1872).
391 Mercia MacDermott, *The Apostle of Freedom…*, s. 122-123.
392 Константин Косев, *Васил Левски*, s. 68.

2. Bulgar İsyanları

14. yüzyıl sonlarında Osmanlı topraklarına katılan Bulgaristan, Rumeli Beylerbeyliği'nin önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki diğer topraklarını da kapsayan Rumeli Beylerbeyliği on dokuz sancağa bölünmüştür, merkezi Sofya'dadır ve bir beylerbeyi tarafından yönetilmiştir. Bulgarlar Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinden olmalarından dolayı Osmanlı idaresi tarafından İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesine bağlanmışlardır. Zamanla Rum papazların baskısı altında kalan Bulgarlar bu durumdan hoşnutsuzluk duymaya başlamışlardır. Fener Rum Patrikhanesine karşı yürüttükleri mücadeleler sonucunda Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz tarafından bağımsız bir Bulgar Eksarhanesinin kurulmasına izin vermiştir. Dini bağımsızlıklarını elde eden Bulgarlar Avrupa'da yayılan milliyetçilik fikrinden ve Rusya'nın Panslavizm politikasından etkilenerek bağımsız bir devlet kurmak amacıyla Osmanlı idaresine karşı mücadele etmeye başlamışlardır.

18. Yüzyılın başlarında görülen ilk Bulgar isyanları bağımsızlık elde etmek amacıyla yapılan isyanlar olmayıp daha çok devletin bölge halkından topladığı vergiler ve yöneticiler ile ilgili sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Bulgar toplumu arasında bağımsız bir devlet kurma fikri bulunmamaktadır. Bunun en önemli sebebi Bulgarlar'ın ekonomik açıdan bir refah dönemi yaşıyor olmalarıdır. 1876 Nisan ayındaki isyana kadar Bulgaristan'da görülen isyanlar Tırnova İsyanı, Niş İsyanı ve Vidin İsyanıdır. Bu isyanlar arasında sadece Georgi Mamarçev tarafından çıkarılan Tırnova isyanı bağımsızlık elde etmek amacıyla çıkarılmıştır. Diğer iki isyan ise ekonomik sebeplerden dolayı çıkmıştır.

1835 yılında Tırnova'da bir ayaklanma başlatan Georgi Mamarchev 1789'da Kotel'de dünyaya gelmiştir. Gençlik yılları hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Mamarçev ünlü bir Bulgar milliyetçisi olan Georgi Rakovski'nin dayısıdır. Georgi Mamarcev 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sırasında, 15.000 kişilik gönüllü bir Bulgar birliğinin komutanlığını yapmaktadır. Yeğeni Georgi Rakovski, hatıralarında

Rus ordusunda gösterdiği yararlılıklarından dolayı, bir Georgievski haçıyla ödüllendirildiğini ve teğmen rütbesine yükseltildiğinden bahsetmektedir. Mamarçev ardından Rusya'nın Napolyon ile yaptığı savaşa katılmıştır. Daha sonra 1828 tarihinde başlayan Osmanlı-Rus savaşına katılan Mamerçev bu savaştan sonra Bulgaristan'da bulunan Rus birliklerinin komutanlığına getirilmiştir[393]. 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'nda Bulgarlara hiç bir hak verilmediğini bahane eden Mamarçev 1835 tarihinde Tırnova'da bir ayaklanma başlatmıştır[394]. Fakat Mamarçev halktan beklediği desteği bulamamış, çorbacı olarak isimlendirilen zengin Bulgarlar tarafından ihbar edilerek Osmanlı kuvvetleri tarafından yakalanmış ve Ruslara teslim edilmiştir. Mahkeme önüne çıkarılan Mamarçev önce Konya'ya ardından da Sisam adasına sürgüne gönderilmiş, 1846 yılında da burada hayatını kaybetmiştir[395]. Metropolit Safroni'nin Kazan'dan öğrencisi olan Georgi Mamarçev amacına ulaşamamış fakat yakalanıncaya kadar Silistre, Razgrad ve Güney Trakya'da pek çok masum Türk'ü katletmiştir[396].

Bulgaristan'da görülen ikinci isyan kendilerinden haksız vergiler alındığını iddia eden Bulgar köylüler tarafından 1841 yılında günümüzde Sırbistan sınırları içerisinde kalan Niş şehrinde ortaya çıkmıştır[397]. Osmanlı Devletinin belirlediği vergileri ödememek için, Çorbacı olarak isimlendirilen zengin Bulgarlar, bağlarını bozacaklarını, köylüye artık iş vermeyeceklerini ve köylünün üzümlerini almayacaklarını söyleyerek köylüleri tahrik etmişler ve halkı Niş kalesinin önünde toplamışlardır[398]. Niş valisi Sabri Paşa isyancıları temsilen dokuz çorbacı ile görüşmüş ve onları halkı isyana teşvik etme suçundan dolayı tutuklamıştır[399]. Bunun üzerine isyancılar Milyo adında bir Bulgar'ın liderliğinde birleşerek[400] isyanı Leskofça, Şehirköyü, Sahra kasabalarına ve Vidin şehrine kadar genişletmişlerdir[401].

---

[393] http://balgari.bg/istoriya/vazrazhdane-i-osvobozhdenie/1455-strategat-na-bunt(Erişim, 19.02.2018)
[394] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 37; Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 88.
[395] http://balgari.bg/istoriya/vazrazhdane-i-osvobozhdenie/1455-strategat-na-bunt(Erişim, 19.02.2018)
[396] Osman Nuri Peremeci, *Tuna Boyu…*, s. 180-181.
[397] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 88.
[398] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 165.
[399] Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, Ankara 1964, s. 642.
[400] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 38.
[401] Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devletinde Bulgar…*, s. 108.

Bulgar isyancılar Kotine geçidini ele geçirerek Niş İstanbul yolunu kesmişler, değirmenleri zaptetmişler ve ele geçirdikleri Türkleri de öldürmeye başlamışlardır[402]. İsyan patlak verdiğinde bölgede sadece 50 kişilik bir Osmanlı kuvveti bulunmaktadır. İstanbul ile bağlantısının kesilmesi üzerine Sabri Paşa genişleyen isyanı bastırabilmek için 1500 başıbozuk Arnavut askeri toplamak zorunda kalmıştır. 25 Nisan 1841 günü asilerin merkezi konumundaki Kamaniçe ve Mütafça, şiddetli çatışmalar sonucunda ele geçirilmiş ve isyancıların lideri Milyo öldürülmüştür[403]. Milyo'nun öldürülmesiyle isyancıların direnişi kırılmış ve isyan bastırılmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra başıbozuk Arnavutlar söz vermelerine rağmen yağma ve talanlarda bulunmuşlardır[404]. Bunun üzerine Niş valisi Sabri Paşa başıbozuk Arnavutların liderlerine *"Sizinle sözümüz böyle miydi?* diye sormuş, *"Ne yapalım, ayak takımına söz anlatamadık"* cevabını almıştır[405]. Bulgar köylülerinin çıkardığı Niş isyanı bastırılmış iken başıbozuk Arnavutların yaptıkları yağma ve talandan dolayı isyan tekrar alevlenmiştir. Yeniden başlayan isyan ilkine göre daha geniş bir bölgeye yayılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Rumeli valisi Dilaver Paşa'ya ve Vidin valisi Ağa Hüseyin Paşaya isyanın derhal bastırılması için emir vermiştir. Ayrıca Edirne valisi Yakup Paşa'ya bir miktar kuvvet ile Niş'e gitmesi emri verilmiş ve Niş valisi Sabri Paşa görevden alınmıştır[406]. Ayrıca İvranyalı Hüseyin Paşa, Priştineli Abdurrahman Paşa ve Üsküp nazırı Hıfzı Paşa'da Yakup Paşa'ya destek vermesi için görevlendirilmiştir[407]. Yakup Paşa Niş'e geldikten sonra isyan ile ilgili geniş ve ayrıntılı bir rapor hazırlamış ve İstanbul'a göndermiştir. Yakup Paşa hazırladığı bu raporda isyanın çıkmasında vergi ile ilgili konular olduğunu belirtmiştir. İsyanın kendi çıkarları için önemli bir fırsat olduğunu düşünen başta Rusya olmak üzere Avrupa devletleri Bulgarlara karşı kötü davranıldığını öne sürerek bölgeye bir temsilci göndermek istemişler bu durum da Bulgarların Avrupalı devletlerin desteklerini alabileceklerini göstermiştir[408].

---

[402] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar…*, s. 29.
[403] Halil İnalcık, *a.g.e*, s. 30.
[404] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 88.
[405] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 40.
[406] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar…*, s. 30-31.
[407] Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 46.
[408] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 88.

Bulgaristan'daki üçüncü isyan 1850 tarihinde Vidin şehrinde patlak veren isyandır. İsyandan önnce Bükreş'te bulunan Rus temsilci tarafından bölgeye on kişiden oluşan bir grup göndermiştir[409]. Vidin şehrinde başlayan bu isyan hızlı bir şekilde yayılmış Lom ve Belgratçık şehirlerine sıçramıştır[410]. Ayaklanan Bulgarlar yakaladıkları devlet memurlarını ve Türkleri kılıçtan geçirmişlerdir. Hızlı bir şekilde genişleyen isyanı bastırmak amacıyla İstanbul'dan iki tabur piyade ve bir alay süvari birliği istenmiştir. İşin vahametini kavrayan Osmanlı idaresi Silistre, Şumnu ve Ruscuk'dan Vidin'e asakir-i nizamiye, Bükreş'ten bir tabur asker, Yerköyü'den bir topçu bölüğü göndermiştir[411]. Bu şekilde Vidin isyanı da fazla büyümeden bastırılmıştır[412]. İsyanın bastırılmasının ardından suçlu bulunanların bir kısmı Niş'e sürgün edilmiş[413] bir kısmı da yargılanarak cezalandırılmıştır[414]. Yine isyan sırasında Bulgar isyancılar tarafından öldürülen Müslümanların ailelerine de maaş bağlanmıştır[415].

Osmanlı İmparatorluğu Kırım savaşından sonra Balkanlar'da büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu bu sorunların en önemlilerinden bir tanesi Bulgar meselesi olmuştur. Bu dönemde Bulgarların gittikçe artan ulusal bilinçlenmeleri günümüz Bulgaristan topraklarında silahlı haydut hareketlerini ortaya çıkartmıştır. Fener Rum Patrikhanesi ile girişilen bağımsız bir Bulgar kilise mücadelesi Bulgar toplumunda bir ulus olma bilincinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bulgar toplumunda ortaya çıkan bu ulus olma bilinci toplumun tüm kesimlerinde kendisini göstermiştir. Özellikle tüccarlar ve zanaatkârlar bağımsız Bulgaristan için oluşturulan tüm siyasi plan ve gizli örgütlerin en büyük destekçileri olmuşlardır[416].

---

[409] BOA, *A.}MKT*, Nr. 167-94, H. 12 Safer 1265 (7 Ocak 1849).
[410] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, s.169; Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *İ..MTZ.(04)*, Nr. 2-24, H. 09.09.1266 (19 Temmuz 1850).
[411] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar…*, s. 51-52, BOA, *A.AMD*, 19/56, . 19 Ramazan 1266 (29 Temmuz 1850).
[412] BOA, *MKT.MHM*, Nr. 23/15, H. 13 Ramazan 1266 (23 Temmuz 1850).
[413] BOA, *A.}MKT.MVL*, Nr. 40-85, H. 23.05.1267 (26 Mart 1851).
[414] BOA, *İ..MTZ.(04)*, Nr. 2-24/2, H. 09.09.1266 (19 Temmuz 1850).
[415] BOA, *A.}MKT.MVL*, Nr. 47-39, H. 24.01.1268 (18 Kasım 1851).
[416] Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, s. 67.

Paisiy tarafından başlatılan milli uyanış 19. yüzyılda bağımsız Bulgaristan'ı meydana getirecek isyanlara sebep olmuştur. Bu dönemde Osmanlı kontrolünden kurtulmak üzere Sırbistan topraklarına geçen ve burada Georgi Rakovski önderliğinde "Geçici Bulgaristan Hükümeti"ni kuran Bulgar milliyetçileri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendileri için önemli bir toplanma yeri olan Romanya'ya geçmeye başlamışlardır. Romanya'ya gelen Bulgar milliyetçileri, burada muhafazakârları ve radikalleri bir araya getirerek "Bulgar Topluluğu" adı altında yeni bir örgüt meydana getirme yönünde girişimlerde bulunmuşlardır. Romanya'da meydana getirilen bu örgütün liderliğini Hacı Dimitar Asenov ve Stefan Karadz'a üstlenmiştir.

Eğitimli ve düzenli birliklerden oluşan Bulgar çeteleri, halkı Hıristiyan veya Müslüman olarak ayırmamakta ve kendilerinin Balkanlar'da yaşayan halkları Osmanlı zulmünden kurtarmak niyetinde olduklarını iddia etmektedirler. Bu iddiaları doğrultusunda "Balkan Muvakkat Hükümeti" ismiyle bir bildiri hazırlamışlardır. Ayrıca padişaha hitaben bir dilekçe de kaleme almışlardır. Bu dilekçede[417];

> *"Padişahımız bizim bugünkü halimiz çekilmez dereceye gelmiştir. Tekâlifi Miriye ile bizi sindirdiler. Ve icrayı şeriate memur olanlar hakkımızı ketmediyorlar.*
>
> *Umum halk nazarında rezil ve betnam olduk ve biz hayvan gibi binilmek ve öldürülmek mertebesine geldik.*
>
> *Biz yakinen bilmişizdir ki, sizin kanunlarınıza ecnebiler karıştıkça bizim hakkımız meydana çıkmaz. Padişahımız! Biz anladık ki kanununuzu Bulgar milleti eline vermek ve ahirin müdahalesini kesmek lazımdır. Ve size arz ederiz. Bulgar milleti daima serbestiyet ve istiklâliyet isteyecektir ve bu iddiasında devam eyleyecektir"* denilmektedir.

[417] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* TTK Yayınları, C. VII, s. 94; İlber Ortaylı, "Midhat Paşa'nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Litabevi, II. Baskı, Ankara 2004, s. 246, (s. 241-246).

Bulgar Topluluğu örgütünün planına göre toplanan Bulgar gönüllüler Tuna'yı geçecek ve Bulgaristan topraklarında bir "geçici hükümet" kuracaklardı. Bu plan doğrultusunda 6 Temmuz 1868'de 125 silahlı Bulgar gönüllü Tuna'yı Svishtov'dan geçmiş ve Türklerle savaşmış fakat yenilerek Tırnova'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Sevlievo Kasabası yakınlarında 9 Temmuz'da gerçekleşen ikinci bir savaşta Stefan Karadzha Türkler tarafından ölü olarak ele geçirilmiş sağ kurtulanların bir kısmı ise Hacı Dimitır yönetiminde Güneydoğu Bulgaristan'a doğru kaçmışlardır[418].

Başarısızlıkla sonuçlanan ilk isyan denemesinden sonra Bulgar Milliyetçileri Bulgaristan dışından silahlı çeteler göndererek bağımsızlık elde edemeyeceklerini ve liberal burjuva olarak isimlendirilen zengin Bulgarların bir isyandan değil, yabancı devletlerin yardımından ve müdahalesinden yana olduklarını anlamışlardır[419]. Bunun üzerine 1872'nin İlkbaharında Romanya'nın başkentinde Bulgar Komite liderlerinin ve İç Devrimci Örgüt temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda Vasil Levski'nin fikirleri ile oluşturulan Bulgar Anayasası onaylanarak kabul edilmiştir. Ayrıca toplantıda Bulgaristan'ın kurtuluşunun bir isyan ile gerçekleşeceği görüşü de kabul edilmiştir. Söz konusu toplantıda Levski Bulgaristan'ı özgürlüğüne kavuşturacak olan isyanın sadece çete faaliyetiyle başarıya ulaşmasının imkânsız olduğunu ve Bulgar halkını ayaklanmaya hazırlamak için ülkenin her yerinde gizli örgütler oluşturulmasının zorunlu olduğunu dile getirmiştir. Levski ayrıca bu planlarının faydalarını Panayot Hitov'a anlatarak onu razı etmeye çalışmıştır. Bununla bağlantılı olarak, Levski Panayot Hitov'a ünlü sözünü söyler; *"..... eğer kazanırsam, tüm halkım için kazanacağım, eğer kaybedersem, yalnız kendimi kaybedeceğim".*[420]. Levski'nin tüm çabalarına rağmen Bulgaristan topraklarında gizli örgütler kurma fikri genel olarak kabul görmemiştir. O dönem Bulgar milliyetçilerine göre bağımsızlığa ancak daha fazla okul ve halkın aydınlanması yoluyla ulaşılabilirdi. Levski bu görüşe karşı olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir;

---

[418] Plamen S. Tzevetkov, *A History Of The Balkans…*, s.466-467; BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 423-65, H. 25 Cemazeyilah 1285 (16 Ekim 1868); BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 417-33, H.1 Cemazeyilevvel 1285 (20 Ağustos 1868); BOA, *A.}MKT.MHM* , Nr. 416-16, H. 19 Rabiulahir 1285 (9 Ağustos 1868).

[419] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi…,* s. 39.

[420] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 20; Николай Генчев, *Васил Левски*, с. 9.

"İnsanları aydınlatmak kötü bir şey değildir, ancak bu, özgürlüğe ulaşmanın en uzun yoludur. Ben aksini yaptım. Aydınlanma ile birlikte insanları uyandırırken, diğer yandan, gizlice toplumu örgütlemek yanlış olmayacaktır. Tuna'yı geçen çeteler yerine, Türk İmparatorluğu'nun temellerini zayıflatacak gizli toplulukları oluşturabilmek için coğrafyasını, insanlarını bildiğimiz anavatana gitmeliyiz. Buradan bazı yoldaşları alacağız ve Türkiye'ye geri döneceğiz ve orada ne yapılacağından daha fazla şey düşünüyor olacağız.".[421]

Bu görüşleri doğrultusunda Levski, biri 1868 diğeri 1869 yıllında olmak üzere Bulgaristan'a iki seyahat düzenlemiştir. Bulgaristan'ı baştanbaşa gezen Levski ülkedeki durum hakkında çeşitli bilgiler toplamış ve tüm toplumsal tabakalardan birçok kişi ile bağlantılar kurmuştur. Bulgaristan'a yaptığı ikinci seyahatinden sonra fikirlerinin doğruluğuna inanan Levski, Romanya'ya dönmüş ve oradaki Bulgar milliyetçilerini, ülkedeki insanları bir ayaklanma için hazırlayacak bir iç örgüt kurmak için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak, buradaki milliyetçiler bu teklife mesafeli durmuş, hatta bu önerileri göz ardı ederek gerçek dışı sayanlar dahi olmuştur. Onların görüşüne göre, ayaklanma için halkın hazırlığı bir şekilde kendi kendine olmalıdır.

Levski'nin bu görüşü üzerinde yapılan tartışmalar ile ilgili olarak Rusya'nın Filibe Konsolosu olan Nayden Gerov, 18/30 Mayıs 1862 tarihinde Rus Büyük Elçisi olan İgnatiyef'e bir telgraf göndermiş ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir;

"Bulgarların açık bir ayaklanması imkânsız olduğundan bazıları Türklere karşı çete savaşı yapmak fikrindedir ve şimdiden birkaç çete kurulmuştur. Filibe sancağında dolaşmakta olan Bulgar eşkıya çetelerine de bu fikir telkin edilmeye çalışılmaktadır."[422]

---

[421] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 21.
[422] Nahit Dinçer, "Bulgar İhtilalinin Hazırlanmasında Dış Güçlerin Yardımı ve Kültürel Faaliyetler", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 21, İstanbul 1986, s. 90.

1870 baharında Levski, Bulgaristan'a dönmüş ve İç Devrimci Örgütün kurulması için çalışmalara başlamıştır. Levski'nin amacı Bulgaristan'ın dört bir yanında birbirlerine bağlı komiteler oluşturmaktır. Levski'nin kurduğu bu komiteler zamanla özgürlük için fedakârlıklar gösterebilecek Bulgarları bulan ve eğiten bir okul konumuna gelmiştir[423].

Bulgar milliyetçileri kendilerine bağımsızlıklarını kazandıracak olan isyanın başarısının Doğu sorununa bağlı olarak uluslararası koşullara bağlı olduğunun bilincindedirler. Bulgar isyanlarının başladığı 19. yüzyılda Avrupa'da uluslararası siyasi durum önemli derecede değişmektedir. Bu değişimlerin en önemlisi Birleşmiş Almanya'nın Orta Avrupa'da yeni büyük güç olarak ortaya çıkışıdır. Diğer bir önemli gelişme ise Napolyon'un Waterloo Savaşında yenilgiye uğramasıdır. Avrupa'daki bu gelişmelerden cesaret alan Bulgar milliyetçileri kendi bağımsızlıklarını kazanacakları zamanın geldiğine inanmışlardır. Ayrıca bu dönemde Avrupa'da hâkim olmaya başlayan Osmanlı Devletini paylaşma projelerinde Bulgarlar'a ve Bulgaristan'a yer verilmemiştir[424]. Bulgar milliyetçileri hem Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi durumdan faydanabilmek hem de bağımsız bir Bulgaristan kurabilmek amacıyla Bulgarları isyana davet etmeye başlamışlardır. Halkı isyana davet eden Bulgar milliyetçilerinden bir tanesi de Hristo Botev'dir. Botev *"Balkan Yarımadası'nda tiyatro devam ediyor"* başlıklı yazısında Bulgar halkına şöyle seslenmektedir; "*... Avrupa ve siyasi koşullar, yalnızca kendine güvenen kişiye özgürlük verir. Protesto, isyan, ayaklanma, devrim gerektiriyor...*"[425].

Bulgar Milliyetçilerin bağımsızlık yolunda destek aldıkları en önemli devlet hiç şüphesiz Rusya ve Rusya'da gün geçtikçe güçlenen Panstlavistler olmuştur. Panistlavist Ruslar ve onların desteklediği Bulgar milliyetçileri Bulgaristan'a bağımsızlık kazandıracak olan isyanın uluslararası destek görebilmesi için çok dikkatli hareket etmişler ve bölgede bulunan Osmanlı idarecilerinin hatalarından yararlanmışlardır. 27 Aralık 1872 tarihinde Petersburg Merkez Komitesi tarafından

[423] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 23.
[424] Драгомир Йорданов, "Западни Проекти за Прекрояването на Балканите от 1875–1876 Г. и Мястото на България в Тях", *Балканите - език, история, култура,* 2017,Том 5,Брой 1.
[425] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 30.

Viyana'da bulunun komiteye gönderilen telgraf bu görüşü desteklemektedir. Bu telgrafta şöyle denmektedir[426];

> *"Osmanlı hükümeti tarafından Bulgaristan'a bir araştırma komisyonu gönderilmiştir. Şimdilik Rusçuk ve Vidin'e komiteci göndermek uygun değildir. Yalnız Tulcı ve Dobruca bölgeleri ile görüşme yapın. Tulcı'daki Osmanlı memurları, olaylara ve gelişmelere dikkat etmemektedirler. Bu günlerde, oralarla haberleşmenin pek kolay olacağını, Belgrad Komitesine bildiriniz."*

1875 yazında, Bosna-Hersek'te patlak veren ayaklanma ile Bulgar Milliyetçilerinin sabırsızlıkla bekledikleri fırsat ortaya çıkmıştır. Bulgar milliyetçileri Avrupa'nın desteğini alabilmeleri için Bosna-Hersek'te başlayan ayaklanmanın Bulgaristan'a da yayılmasının gerekli olduğunun farkındadırlar. Uzun zamandır beklenen anın geldiğini ve bu şansın kaybedilmemesi gerektiğini düşünen Hristo Botev harekete geçmiş ve *" ... Artık dünyaya özgürlüğümüze layık olduğumuzu göstermek için en iyi zaman geldi"* diyerek Bulgar halkına seslenmiştir[427].

Vasil Levski 1869 yılında Bulgaristan'a ikinci defa geldiğinde yanında bulunan İvan Kasabov tarafından Türkçe ve Bulgarca olarak kaleme alınan bildirileri halka dağıtmıştır. Bulgarlar için hazırlanan bildirilerde şöyle yazmaktadır ; *".....Ey Bulgar halkı, şanlı ecdadınıza, Han Krum ve Simeon'a laik olduğunuzu gösterin! Kalkın ayağa Bulgar kardeşlerim !".* Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklere hitaben yazılan bildiri ise şu şekildedir: *" Biz Bulgarlar size kardeş eli uzatıyoruz, sizinle dini hesaplaşma içerisine girmek istemiyoruz… Bildiğiniz gibi ve geleneklerinize göre camilerinizde Allah'ınıza duanızı edin. Bu size, özgür Bulgaristan'da eşit vatandaş olmanıza engel olmayacaktır"*[428].

---

[426] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 81.
[427] Константин Косев, *Васил Левски*, s. 30.
[428] Константин Косев, *a.g.e*, s. 58.

Bulgar Milliyetçileri bağımsız Bulgaristan hayaline kavuşabilmek amacıyla Bulgar halkını bilinçlendirerek isyana teşvik edebilmek için yoğun propaganda çalışmaları yapmaktaydılar. Fakat Bulgar halkının bu dönemde ekonomik olarak refah dönemi yaşıyor olmalarından dolayı amaçlarına ulaşamamışlardır. Bulgar Milliyetçilerinin önündeki diğer bir zorluk da vatanları olarak gördükleri Bulgaristan topraklarında nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturmasıdır. Bu yüzden Bulgar Milliyetçileri bir taraftan Bulgar halkını isyana teşvik edebilmek için bildiriler ve yazılar kaleme almış, bir taraftan da Pomak[429] Türklerinin zorla Müslümanlaştırılmış Bulgar olduklarını iddia eden yazılar kaleme almışlardır. Bu yazılardan bir tanesi 1867 yılında Bükreş'te bulunan Bulgar Milliyetçilerin yayımladığı *"Bir Bulgar'ın Bulgar Kardeşlerine Açıklaması"* başlıklı broşürde sözde zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlara şu şekilde seslenilmektedir;

> *"Bunca dedemiz ve atamız kılıçtan geçirilmiş, saplanmış, kendilerine kızgın demirle işkence edilmiş, yağmalanmış, ailelerinin namusu kirletilmiş ve zorla Türkleştirilmiş. Bugüne bugün, İslam dinine ibadet eden ve dinlerinden ötürü kendilerini Türk sanan, ama Bulgar dilini ve Bulgar örflerini yitirmemiş beş yüz binden fazla soydaşımız vardır. Bu, yeni Müslümanlar yaratma hırsı yüzünden yalnızca dinimiz değil, bunun yanı sıra milliyet karakterimizinde zarar gördüğü doğru değil midir?"*[430]

Bulgar Milliyetçileri Pomak Türkleri üzerindeki emellerinde başarılı olamayınca *"Müslümanlaştırılmış Bulgar"* söyleminden vazgeçmişlerdir. Bu söylemin yerine Osmanlı idaresine karşı girişecekleri isyanda Türklerin desteğini sağlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla Bükreş'te bulunan Bulgaristan Devrimci Merkez Komitesi'nin 1869 tarihinde yayımladığı bir bildiride şöyle denmektedir;

---

[429] Pomak Türkleri ile ilgili hem Bulgarların hem de Yunanlıların en çok istismar ettikleri konulardan bir tanesi bu toplumun konuştuğu dilin içinde Slavca kelimelerin olmasıdır. Hâlbuki Pomak Türk lehçesi; % 30'u Ukrayna, Bulgaristan ve Makedonya Slavcası, % 25'i Kumanca-Kıpçakca, % 20'si Oğuz Türkçesi, % 15'i Nogayca ve % 10'u Arpaça'dan oluşmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012.

[430] Hristo Hristov, *Bulgar Tarihinden Sayfalar*, Sofya Press, Sofya 1989, s. 52-53.

"Müslüman kardeşler! Özgür Bulgaristan'da hepimiz için yer vardır. Size, bizim, kadınlarımızın ve çocuklarımızın göğüslerini süngületen kimseler, onlar, hem sizin hem de bizim kanımızı emmek istiyorlar! Haydi, sizin ve bizim özgürlüğümüz için, gelin, siz de bizimle birlikte ayaklanın!"[431].

Fesat örgütü buna benzer bir çağrıyı 28 Ağustos 1875 günü *"Yurttaş Kardeşler"* başlığı ile yaparak Müslümanları Osmanlı iktidarına karşı ortak mücadeleye çağırmıştır. Bulgar Milliyetçilerin ve fesat komitesinin önde gelenlerinden olan Georgi Benkovski, 1876 Nisan ayaklanması sırasında *"mücadele Müslümanlığa karşı değil, kan içici paşalara ve kadılara karşı yürütülüyor"* diyerek Türklerin desteğini sağlamaya ya da hiç olmazsa isyan sırasında bölgede yaşayan Türkleri Osmanlı kuvvetlerine destek vermelerini engellemeye çalışmıştır[432]. Fakat Bulgar Milliyetçilerinin bütün uğraşlarına rağmen Bulgaristan Türkleri her zaman devletlerinin yanında yani Osmanlı Devletinin yanında yer almışlardır.

a. 1876 Nisan İsyanı (Априлско въстание, Aprilsko Vastanie)

Nisan Ayaklanmasını, dört yüz yıldan fazla süren Osmanlı egemenliğine karşı Bulgarların en ciddi ve ilk ayaklanması olarak kabul etmek mümkündür[433]. Bu tarihten önce Bulgarların çıkardıkları isyanlar bulunmakla birlikte bu ayaklanma ya da isyan girişimleri daha çok bölgedeki idarecilere karşı ortaya çıkmış ve ortaya çıktığı bölge ile sınırlı kalmıştır. Bazı Bulgar tarihçilere göre bunun sebebi, Bulgar kültürel varlıklarının yok edilmesi, İslamiyet'in ülkede hâkim din haline gelmesi, kent merkezlerinin ve verimli tarım alanlarının Türklerin eline geçmesi üzerine Bulgarların dağlık bölgelere yerleşmek zorunda kalması ve Bulgarların ödediği vergiler yüzünden Bulgar toplumunun etnik bir çöküntüye uğramasıdır. Yine bu Bulgar tarihçilere göre bu durumun diğer bir sebebi ise 15. Yüzyılda 1.2 milyon olan

[431] Hristo Hristov, *Bulgar Tarihinden…*, s. 53.
[432] Hristo Hristov, *a.g.e,* s. 53-54.
[433] Mehmet Hacısalihoğlu, ""Müslim and Orthodox Resistance against the Berlin Peace Treaty in the Balkans", *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, The Universityof Utah Press, Salt Lake City 2011, s. 130, (s. 125-143).

Bulgar nüfusunun zorla İslamlaştırma sonucu 860 bine düşmesidir[434]. Bulgar tarihçilerin iddialarının aksine Bulgarların Osmanlı idaresine karşı isyan etmemelerinin temeli, bu dönemde Bulgar halkının hem ekonomik hem de sosyal hayat olarak en rahat dönemi yaşamalarıdır. Yine Bulgar tarihçilerin zorla Müslümanlaştırıldığını iddia ettikleri Bulgarlar gerçekte Kuman-Kıpçak Türkleri olan günümüzdeki Pomak Türkleridir ki onlarda İslamiyet'i kendi istekleri ile kabul etmişlerdir. Bunun en önemli delili günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yaşayan ve Hıristiyan inancına sahip olan Pomak Türklerinin bulunmasıdır.

1876 Nisan Ayaklanmasının sebepleri hakkında Bulgar tarihçiler arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Bu konuda Bulgar tarihçiler ikiye ayrılmaktadır. Materyalist düşünceye sahip bir grup Bulgar tarihçisi isyanın sebebini ekonomik ve sosyal açıdan kötü bir durumda olan alt sınıf Bulgar halkının gerçekleştirdiğini ve burjuvanın bu ayaklanmada hiçbir katkısının olmadığını iddia etmektedir. Diğer gruptaki Bulgar tarihçiler ise materyalistlerin aksine Nisan ayaklanması'nın, iyi eğitim ve yüksek genel kültüre sahip zengin insanlar tarafından yapıldığını iddia etmekte ve örnek olarak da ayaklanmanın hazırlayıcılarının ve uygulayıcılarının sahip oldukları yüksek eğitim düzeylerini ve maddi zenginliklerini göstermektedirler. Yine ikinci grupta yer alan Bulgar tarihçiler materyalistlerin iddialarının aksine 17. Yüzyılda zenginleşmeye başlayan ve bu sayede artan eğitim düzeylerinin 1876 baharında Bulgarların isyancı dürtülerini harekete geçiren ana faktör olduğunu iddia etmektedirler[435]. Daha da önemlisi, ulusal devrimin itici gücü olmak için gerekli maddi ve entelektüel kaynaklara sahip olduklarından 1876 Nisan Ayaklanmasının ortaya çıkmasında ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında burjuvanın önemli bir katkısı olduğunu ileri sürmektedirler. Bulgar Milliyetçileri ve Bulgar tarihçiler, Bulgarların Osmanlı idaresinde kötü durumda olduklarını iddia etmişlerdir. Bulgar halkının bu kötü durumdan kurtulmasının tek yolunun da kendilerini bağımsızlığa kavuşturacak olan bir ayaklanma olduğunu dile getirmişlerdir. Oysa bu durum böyle

[434] Константин Косев, *Априлското Вастание и Възникването на Кназетво Българя 1876-1878*, София, 2016, s. 16.
[435] Константин Косев, *a.g.e*, s. 21-23.

değildir. Bulgar halkının Osmanlı idaresi altındaki durumu hakkında bir İngiliz kaynağında şu bilgiler verilmektedir[436];

> *"Bulgaristan'ın Hıristiyan halkı, Türkler tarafından fena idare edilmiyordu. Mezhep hürlüğüne sahip bulunuyorlardı; bazı şehirlerin belediye imtiyazları vardı ve eyaletlerde birtakım muhtariyet haklarından faydalanmakta idi. İktisadi bakımdan köylüler Rus köylüsünün maruz bulunduğu kötü durumdan çok uzaktılar; Mithat Paşa'nın akilâne valiliği esnasında önemli bir refah seviyesi de kazanmışlardı.*
>
> *Fakat milliyet duygusu uyanmaya başlamış ve müstakil Bulgar kilisesinin kurulmasıyla kuvvetlenmişti. Panislâvizm, Bulgaristan'a bulaşmıştı. Bulgar köylüleri Hersek isyanlarıyla da tahrik edilmiş bulunuyorlardı, bundan başka Romanya'daki Bulgar ihtilal komiteleri de nüfuzlarını geniş ölçüde yaymış bulunuyorlardı."*

Nisan ayaklanması, silahlı bir eylem olmasına rağmen aynı zamanda politik bir eylemdir, çünkü ayaklanmanın gerçek amacı askeri bir başarı elde etmekten ziyade uluslararası alanda siyasi bir başarı elde etmektir. Bunun en önemli kanıtı da isyanın bastırılması ile ilgili abartılı haberlerin İngiliz basınında yer almasıdır. Tarih kitaplarında daha çok Nisan ayaklanmasının askeri yönlerine dikkat çekilmiş ve isyanın siyasi amaçları göz ardı edilmiştir. Bu yüzden Bulgaristan'ı bağımsızlığına götüren bu isyanın sonuçlarını iyi analiz edebilmek için askeri hedeflerinden ziyade siyasi hedeflerine odaklanmak daha doğru olacaktır. Daha öncede belirttiğimiz gibi Bulgar milliyetçileri bir gerilla savaşıyla Osmanlı Devleti'ni mağlup edemeyeceklerinin farkındadırlar. Bulgar tarihçi Konstantin Kosev'in de dediği gibi *"…nişancı tüfekleriyle, el yapımı havai fişeklerle, Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmeyi hayal etmek bile saçma"*[437]dır.

---

[436] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi..*, s. 96.
[437] Константин Косев, *Априлското Въстание*…, s. 24.

Diğer yandan yayılma alanı, örgütlenme derecesi, isyana katılanların sayısı, siyasi sonuçları ve önemi ile 1876'daki Nisan ayaklanması şüphesiz, Rönesans döneminde Bulgar ulusal kurtuluş hareketinin en önemli tezahürüdür. Bu yüzden 1876 yılı Bulgarlar tarafından modern Bulgaristan'ın gerçek doğum günü olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan ekonomik gelişme, demografik patlama, modern Bulgar okullarının açılması, kültürel ilerleme, kilise bağımsızlığı mücadelesi, Avrupa'daki siyasi gelişmeler Nisan Ayaklanmasına yol açan Bulgar ulusal devriminin güçlü dürtüleridir.

Bulgar Milliyetçileri 1875 yılında yapılan başarısız isyan girişiminden ve Vasil Levski'nin idam edilmesinden sonra 1 Ekim 1875 tarihinde Romanya'nın başkenti Bükreş'te başarısızlığın nedenlerini tartışmak ve gelecekteki faaliyetleri için ana yönleri özetlemek üzere yeni bir toplantı yapmışlardır. Toplantıya katılan komita üyeleri, yapılan hatalara rağmen, Balkanlar'daki siyasi durumun, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni bir silahlı eylem için elverişli olmaya devam ettiği düşüncesi etrafında birleşmişlerdir. Bulgar Milliyetçileri toplantıda bağımsızlık için mücadele etmeye devam kararı almış olmalarına rağmen ortak hareket etme konusunda bir karara varamamışlardır. Bunun üzerine ikinci toplantı 11 Kasım 1875 tarihinde yapılmış ve uzun tartışmaların ardından ortak bir plan üzerinde anlaşılmıştır[438].

Gizli Bulgar komitesi üyeleri büyük tartışmaların ardından Osmanlı idaresine karşı büyük bir isyanın başlatılması gerektiğine karar vermişler ve bu doğrultuda 10 Nisan 1876 tarihinde Hristo Botev, Nikola Obretenov ve Georgi Apostolov başkanlığında Vratsa şehrinde bir heyet kurulmasına karar vermişlerdir. Bu heyet Mayıs ayında başlatılması hesaplanan isyanın planlanmasını yapmakla görevlendirilmiştir. Yine söz konusu heyet, daha önce başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanmalardan yola çıkarak Bulgaristan'ı dört bölgeye ayırmış ve buna göre bir plan yapmıştır[439]. Yapılan bu plana göre Stara Planina bölgesi ele geçirilecek, ele

[438] Louis Léger, "The Ideal", *The Bulgarians*,s. 130.
[439] Валари Качунов, Пламен Митев, Валери Колев, Евгений Калинова, Искра Баева, *История на България в Дати*, Изток Запад, София 2017, s. 287.

geçirilen bölgeler kurulacak olan geçici bir hükümetin kontrolüne verilecek, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin İstanbul ile bağlantısını kesebilmek amacıyla Edirne-Belovo demiryolu hattı tahrip edilecek, Rus ve Sırp ordularında görev yapan tüm Bulgarlar, ayaklanma hazırlıklarına katılmaya çağrılacak, Edirne, Filibe, Pazarcık, Sofya ve birkaç Müslüman köyü yakılacaktır. İsyan merkezi olarak da Otlukköy ve Avratalan bölgeleri seçilmiştir[440]. Bu saptırma eylemlerinin amacı, yerel Türk makamlarının faaliyetlerini felce uğratmak ve Müslüman nüfus arasında paniğe neden olmaktır. Bulgar komitacılar isyanın ortaya çıkmaması için kendi aralarında geliştirdikleri bir şifreli yazıyı kullanmışlardır[441].

Fesad komitesi, isyanı 1876 yılının mayıs ayının ortası ya da sonlarında başlatmayı planlamaktadır[442]. Fakat komite liderlerinden olan Todor Kableshkov 'un Osmanlı kuvvetleri tarafından tutuklanmasına karar verilmesi üzerine 20 Nisan 1876 tarihinde isyan patlak vermiştir[443].

Bu şekilde Bulgar kaynaklarında "Aprilsko Vastanie" (Априлското въстание) olarak isimlendirilen isyan 20 Nisan 1876 tarihinde Filibe şehrine bağlı Avratalan (Koprivştitsa) kasabasında başlamıştır. Bulgar Milliyetçileri tarafından yapılan plana göre isyan hareketi dört bölgeye ayrılacak ve her bölgenin bir lideri olacaktır. Bu dört bölge ve liderleri şunlardır[444];

1 – Tırnova Bölgesi: Başkan Stoyan Stambolov, yardımcıları İzmirliev ve H. Karaminkov'dur.

2 – İvraca (Vratza) Bölgesi: Başkan Stoyan Zaimov, yardımcıları N. Obretenov ve N. Slavkov'dur.

---

[440] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi,* s. 98-99.
[441] Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *Y..PRK.M*, Nr. 3-69, H. 29 Zilhicce 1313 (11 Haziran 1896).
[442] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 98.
[443] Валари Качунов, Пламен Митев, Валери Колев, Евгений Калинова, Искра Баева, *История на България…,* s. 288; Louis Léger, "The Ideal", *The Bulgarians*,s. 124; Zahari Stoyanov, *Extracts from Notes on the Bulgarian Uprisings*, Sofia Press, 1976, p. 45; Божидар Димитров, *Истинската История на Освобождението 1860-1878*, s. 48.
[444] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi…*, s. 41; Zahari Stoyanov, *a.g.e*, p. 13.

3 – İslimye Bölgesi: Başkan Drastunov, yardımcıları Stoil Voyvoda ve G. Obretenov'dur.

4 – Filibe Bölgesi: Başkan Panayot Volov, yardımcıları Georgi Benkovski ve Georgi İkanamov'dur.

Birinci bölgeden sorumlu olan Stoyan Stambolov, yardımcıları İzmirliev ve H. Karaminkov Tırnova'ya gelir gelmez ilk iş olarak yerel komite ağının güçlendirilmesine çalışmışlardır. Ayaklanmanın başarılı olabilmesi için sorumlu oldukları bölgede aktif devrimci propaganda çalışmasına girişmişlerdir. Birinci bölgede isyancıların en kuvvetli oldukları bölgeler Gabrovo, Sevlievo ve Byala Cherkva olmakla birlikte, hemen hemen her yerde yerel komiteler silah konusunu çözememişlerdir. Ayrıca ayaklanmaya katılan Bulgarların askeri eğitimi de fark edilir ölçüde eksiktir[445].

İkinci Devrimci Bölgesinde planlanan ayaklanmaya Bulgar halkından gerekli destek sağlanamadığı gibi bu bölgeden sorumlu komite üyeleri arasında da anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan komitecilerin bir kısmı halkı silah zoruyla ayaklanmaya katmak fikrini savunurken, diğer komite üyeleri ise Balkan Dağları'nda çeşitli isyancı kampları inşa etmek ve ayaklanmaya destek vermeyen Bulgarları bölgeden uzaklaştırmak gerektiği fikrini savunmaktadırlar[446].

Üçüncü bölgede de ikinci bölgede olduğu gibi komitacıların tüm propagandalarına rağmen yerli halk ayaklanmaya yeterli desteği vermemiştir. Bulgar milliyetçilerinin en güçlü olduğu ve yerel halkın ayaklanmaya en çok destek verdiği bölge dördüncü bölge olmuştur. Bu destek sayesinde ayaklanmanın başladığı ve en şiddetli çatışmaların yaşandığı bölge de yine dördüncü bölgedir. Dördüncü bölgenin lideri her ne kadar Panayot Volov olsa da zamanla Georgi Benkovski ön plana çıkmıştır[447]. Dördüncü bölgeye gelen Bulgar komitacılar Vasil Levski'nin bıraktığı

[445] http://www.makedonskatribuna.com/AprilskotoVystanie.pdf, (Erişim 10.05.2018).
[446] Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi,* s. 99.
[447] Zahari Stoyanov, *Extracts from Notes on the Bulgarian Uprisings*, p. 13.

yerel komitelerin devrimci ağını kullanarak, bölgede yaşayan Bulgarların desteğini kazanmışlardır.

İlk ayaklanma dördüncü bölgeye bağlı olan Avratalan (Koprivştitsa) ve Otlukköy (Pangürişte) kasabalarında patlak vermiştir[448]. Bu iki kasabada başlayan ayaklanma sırasında Bulgar çeteciler ilk önce Nahiye binalarına saldırmışlar ve Avratalan (Koprivitsa) Nahiye müdürü Ali Efendi ve iki Türk askerini öldürmüşlerdir[449]. Bulgar çeteciler bu ilk ayaklanmadan sonra çevre köylere ve nahiyelere "Kanlı Mektup"[450] olarak adlandırılan bir mektup göndererek Bulgar halkını ayaklanmaya katılmaya davet etmişlerdir. Bu çağrı üzerine Klisura, Strelcha, Mechka, Poibrene ve diğer Otlukköy (Pangürişte) köyleri de ayaklanmaya katılmışlardır[451]. Avratalan (Koprivştitsa) ve Otlukköy (Pangürişte) kasabalarındaki ilk kıvılcımdan sonra ayaklanma kısa bir süre zarfında geniş bir bölgeye yayılmıştır. Ayaklanmanın yayıldığı bölgeler sırasıyla şunlardır;[452]

* 21 Nisan 1876 Tırnova
* 22 Nisan 1876 Batak
* 23 Nisan 1876 Perushtitsa
* 25 Nisan 1876 Gorna Oryahovitsa
* 28 Nisan 1876 Musina köyü
* 30 Nisan 1876 Gabrovo
* 1 Mayıs 1876 Kravnik ve Sevlievo köyleri ve Yambol
* 3 Mayıs 1876 Sliven

---

[448] *Sabah*, 27 Nisan 1876, s. 4; Zahari Stoyanov, *Extracts from Notes on the Bulgarian Uprisings*, Sofia Press, *1976*, p. 62.
[449] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi…*, s. 43. Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…,* s. 92.
[450] Öldürülen Nahiye Müdürü Ali Efendi'nin kanı ile boyanmış olduğu için "Kanlı Mektup olarak isimlendirilen G. T. Kableşkov imzalı bu mektupta şöyle yazmaktaydı; *"Arkadaşlar! Dün Necib Ağa köye geldi. Benimle birlikte birkaç kişiyi daha tutuklamaya karar verdi. Nahiye binasında yapılan bu toplantıdan haberdar olduğum için birkaç cesur arkadaşımı yanıma alarak ve silahlanarak konağa doğru yola çıktık. Konağa saldırdık. Birkaç zaptiye ile birlikte müdürü de öldürdük. Şimdi bu mektubu yazarken konağın önünde bayrağımız dalgalanıyor, tüfekler patlıyor, kilise çanları çalıyor ve genç yiğitler sokak aralarında birbirlerine sarılıyor. Siz kardeşler kendinizi özgürlüğün önderleri olarak görüyorsanız bizden örnek alın ve Pangürişte de siz de aynısını yapın."* Zahari Stoyanov, *Extracts from Notes on the Bulgarian Uprisings, p. 45.*
[451] Валари Качунов, Пламен Митев, Валери Колев, Евгений Калинова, Искра Баева, *История на България…*, s. 288.
[452] Божидар Димитров, *Истинската История на Освобождението 1860-1878*, s. 49-54.

* 5 Mayıs 1876 Tryavna
* 8 Mayıs 1876 Kotlensko köyü

Ayaklanmanın başladığı, 20 Nisan 1876 günü Georgi Benkovski'nin "Kanatlı Çete" (Хвърковатата чета) olarak isimlendirildiği atlı bir çete tarafından Otlukköy (Pangurişte)'de duyurulmuştur[453]. Kırsal kesimlerde ayaklanmaya katılım yüksek olmuştur. Ancak, Filibe ve Pazarcık gibi büyük merkezlerde, ayaklanmaya katılım Bulgar milliyetçilerinin beklediği düzeyde olmamıştır.

Planlanan tarihten önce başlatılan ayaklanmanın başarıya ulaşabilmesi için Bulgar milliyetçiler, 20 Nisan'da başlatılan ayaklanmayı daha geniş bir coğrafyaya yayabilmek için toplantılar yapmaya devam etmekteydiler. Bu doğrultuda 27 Nisan 1876 tarihinde Otlukköy (Pangürişte)'de yapılan toplantıda şu kararlar alınmıştır[454];

1 – Boğaz ve geçit gibi yerlerde bulunan ve varlıkları zararlı olan Bulgar köyleri hemen yakılacak.
2 – Eli silah tutan erkekler, Balkan geçitlerinin savunmasına gidecek. Kadınlar ve çocuklar ise, Avratalan ve Otlukköy gibi güvenilir yerlerde korunacak.
3 – Filibe şehrinin 16 ve Tatarpazarcığ'ın 12 ayrı yerinde, yangın çıkarılacak.
4 – Türkler bu yangınlarla ilgilenirken, çevredeki Bulgarlar, onlara saldıracak.
5 – Sofya ve Edirne şehirleri de, gönderilen komiteciler tarafından yakılacak.
6 – Ayaklanma sırasında Türklerden kendilerine sığınanlar olursa, kadın, çocuk ve ihtiyarlar, Avratalan ve Otlukköy'e götürülecek. Eli silah tutanlar, ayaklanmanın sonuna kadar, ayrı bir yerde gözetim altında tutulacak. Eğer karşı gelenler olursa, öldürülecek.

[453] Zahari Stoyanov, *Extracts from Notes on the Bulgarian Uprisings, p. 62.*
[454] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 89-90.

Bulgar milliyetçilerin 20 Nisan 1876[455] tarihinde Otlukköy (Pangürişte)'de başlattıkları ayaklanmanın ilk günlerinde bölgede yaşayan Türk halkı yaşananları endişe ile izlerken Türk yetkililer ayaklanmaya gerekli dikkati göstermemişlerdir. Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa hem Edirne Valisi hem de İstanbul hükümetini Bulgarların bir ayaklanma için hazırlık yaptıkları konusunda defalarca uyarılarda bulunmuştur[456]. Aziz Paşa'nın bu uyarısı üzerine Edirne Valisi Akif Paşa İstanbul'a giderek önce dönemin Seraskeri ile görüşmüş fakat Serasker *"Şimdi asker göndermeye gerek yoktur. Bir olay çıkarsa, gereği düşünülür"* cevabını vermiştir[457]. Bunun üzerine Akif Paşa bu sefer Sadrazam ile görüşmüş fakat ondan da *"Siz gidiniz, sonra gereği düşünülür"* cevabını almıştır[458]. İstanbul'dan istediği askeri desteği alamayan Akif Paşa Edirne'ye gitmiş ve Bulgarların bir isyana hazırlandığı yönünde aldığı haber üzerine İstanbul'dan tekrar asker istemiştir. Bu sefer kendisine *"İşaratınız Serasker kapısına bildirildi…"* cevabı verilmiştir[459].

Bulgar milliyetçilerin uzun süreden beri planladıkları ayaklanma hemen İstanbul'a bildirilerek askeri yardım istenmiş, fakat dönemim Sadrazamı Mahmud Nedim Paşa bu isteğe olumsuz cevap vermiştir[460]. İstanbul'dan gerekli askeri yardımı alamayan yerel halk kendi imkânlarıyla Bulgar isyancılara karşı mücadele etmeye başlamıştır. İstanbul'dan istediği askeri yardımı alamayan Edirne Valisi Akif Paşa vilayetteki kasaba ve köylere *"Vatana Hizmet"* başlığı ile bir telgraf çekerek sivil halktan yardım istemiştir. Valinin bu yardım telgrafı üzerine Hasköy'den 3000, Edirne'den 1000, Sultançelebi'den 1000, Rupçoz'dan 1000, Güces'ten 800 ve Kızanlık'tan 700 olmak üzere toplam 8500 gönüllü toplanmıştır[461]. Yerel halk bu direnişleri sayesinde 26 Nisan 1876 tarihinde önce Strelça, ardından da Klisura köyünü Bulgar isyancılardan kurtarmıştır[462].

---

[455] Bulgarlar bu tarihi milli bir bayram olarak kutlamaktadırlar. Bkz. BOA, *A.}MTZ.(04)*, Nr. 70-12, H. 24 Muharrem 1319 (13 Mayıs 1901).
[456] BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 481-86, H. 26 Rabiulevvel 1294 (10 Nisan 1877).
[457] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 89-90.
[458] Mahir Aydın, *a.g.e*, s. 89-90.
[459] Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan…*, s. 200.
[460] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi…*, s. 44.
[461] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 100.
[462] http://www.makedonskatribuna.com/AprilskotoVystanie.pdf, (Erişim 10.05.2018).

Yaşanan bu olaylardan sonra işin ciddiyetini anlayan İstanbul hükümeti hemen harekete geçmiştir. İlk olarak durumun ciddiyetini anlamayarak gerekli önlemleri almayan Serasker Derviş Paşa görevinden alınmış ve yerine Bahriye Nazırı olan Abdi Paşa getirilmiş ve Selami Paşa komutasında altı tabur askerden ve bir bataryadan oluşan birlik Filibe'ye gönderilmiştir. Bulgaristan'a gelen Selami Paşa kendisine merkez olarak Strulca köyünü seçmiş ve emrindeki askerleri burada toplamıştır. Bu sırada Filibe Bölgesi komutanı olarak atanan Adil Paşa emrindeki kuvvetleri ikiye ayırmıştır. Birinci grubu Hafız Paşa'nın, ikinci grubu da Selami Paşa'nın emrine vermiştir[463]. Bu şekilde kuvvetlerini ikiye bölen Adil Paşa ilk olarak ayaklanmanın başladığı ilk köylerden olan Otlukköy (Pangürişte) üzerine gitmiş ve kasaba 30 Nisan'da Hafız Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri tarafından dört günlük bir çatışmadan sonra ele geçirilmiştir[464]. Bu çatışma sırasında isyancıların çoğu öldürülmüş, kaçan isyancılar ise daha sonra yakalanmıştır. Otlukköy (Pangürişte)'ün isyancılardan kurtarılmasından sonra ayaklanmanın ilk başladığı ve önemli bir isyancı merkezi olan Avratalan (Koprivştitsa) da isyancıların elinden geri alınmıştır[465].

Bulgar isyancılarla şiddetli çatışmaların yaşandığı diğer bir bölge de Batak olmuştur. Batak bölgesindeki ayaklanma 4 Mayıs 1876 günü ilan edilmiştir. Ayaklanma ilan edilir edilmez Bulgar komitacıların Batak çevresinde bulunan Türk köylerine saldırarak yakaladıkları Türkleri öldürmeye başlamalarından dolayı bölgede yaşayan Türkler Tatarpazarcık'ta toplanarak Karabulaklı Ahmed Ağa komutasında gönüllü bir birliğin kurulmasına karar vermişlerdir[466]. 11 Mayıs 1876 günü Batak Karabulaklı Ahmed Ağa komutasındaki gönüllü Türk birliği tarafından kuşatılmış ve teslim olmaları istenmiştir. Bulgar komitacıların bu isteği reddetmesi üzerine çatışma başlamış ve dört günlük çatışmanın ardından 15 Mayıs 1876 günü şehir Türk gönüllüleri tarafından ele geçirilmiştir[467]. 1876 Nisan Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra Avrupa komu oyununda dile getirilen Bulgar Katliamı

[463] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 101-102.
[464] *Sabah*, 28 Nisan 1876, s. 1; Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi…*, s. 44.
[465] Zahari Stoyanov, *Extracts from Notes on the Bulgarian Uprisings, p. 88.*
[466] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 101-102; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. CVII.
[467] Mahir Aydın, *a.g.e*, s. 103-104; Bilal Şimşir, *a.g.e*, s. CVII.

iddialarına dayanak olarak gösterilen yer Batak olmuştur[468]. Tırnova ve Eskizağra'da çıkarılmak istenen isyan bölgede bulunan komitacıların gerekli hazırlığı yapamamaları ve bölge halkından gerekli yardımı sağlayamamalarından dolayı patlak vermeden bastırılmıştır.

Bulgar milliyetçilerinin başlattıkları isyan, Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılmaya başladığı sırada, Hristo Botev ve beraberindeki yüz yetmiş[469] komitacının zorla el koydukları Radetski isimli Avusturya vapuru ile Rahova şehrinin Kozloduy köyüne gelmişler ve 17 Mayıs 1876 tarihinde buradan Ivraca'ya doğru yola çıkmışlardır[470]. Fakat Bulgarlardan gerekli desteği alamayan Hristo Botev komutasındaki bu Bulgar çetesi 20 Mayıs 1876 tarihinde Osmanlı kuvvetleri ile girdiği çatışmada yok edilmiştir. Bu çatışmada Hristo Botev'de öldürülmüş ve bu şekilde Bulgar tarihinde "Aprilsko Vastanie" (Априлското въстание) olarak isimlendirilen ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır[471].

1876 Nisan Ayaklanmasının bastırılmasından sonra Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa, Edirne Valisi Akif Paşa ve Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ihmalleri olduğu gerekçesiyle, Rusya'nın Filibe Konsolosu Nayden Gerov da Bulgarları isyana teşvik etme suçundan dolayı görevlerinden alınmışlardır[472].

Bulgar milliyetçilerin 20 Nisan 1876 tarihinde başlattıkları ve "Aprilsko Vastanie" (Априлското въстание) olarak isimlendirilen ayaklanma, Osmanlı Devleti'nin geçde olsa aldığı tedbirler ve bölgede yaşayan Türk halkının çabaları sayesinde kısa sürede bastırılmıştır. İsyanın patlak verdiği zaman bölgede yeterli kuvveti olmayan Osmanlı Devleti, isyanın tüm Bulgaristan'a yayılmasını

---

[468] Mehmet Hacısalihoğlu, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Balkan Politikaları", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, Ed. Fahrettin Gün, Halil İbrahim Erbay, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017, s. 114, (s. 112-123).

[469] Bulgar kaynaklarında bu rakam iki yüz'dür. Daha fazla bilgi için bkz. Радка Стоянова, "Социален Произход и Брой на Ботевите Четници", *Четата на Христо Ботев*, Издателство Наука и Изкуство, София 1985, с. 32.

[470] _____, "Героите от Ботевата чета", *Българи*, 2/2009, с. 28.

[471] Osman Nuri Peremeci, *Tuna Boyu…*, s. 214-215; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. CXIII.

[472] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi…*, s. 45; BOA, *İ..MTZ.(04)*, 5-149, H. 24 Şaban 1293 (14 Eylül 1876).

engelleyebilmek için çoğunluğu bölgede yaşayan Türklerden ve Çerkezlerden oluşan ve başıbozuk olarak isimlendirilen gönüllü birliklerden faydalanmak zorunda kalmıştır[473]. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra olayların çıkmasına sebep olanlar yakalanarak yargılanmışlardır[474]. Ayrıca bölegeye isyanın çıkmasının sebeplerini araştırması için bir komisyon gönderilmiştir[475].

Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Avrupa kamuoyunda özelikle İngiltere ve Rusya kamuoyunda Türklerin Bulgarları katlettikleri yönünde asılsız haberler çıkmaya başlamıştır[476]. Bu asılsız iddiaların en büyük savunucusu İngiltere Liberal Parti lideri ve İngiltere başbakanı olan William Ewart Gladstone olmuştur. Gladstone İngiltere'de mitingler düzenleyerek Türkleri Bulgarları katletmekle suçlamış ve *Bulgar Zulümleri* isimli broşürler dağıtarak Türklerin Avrupa'dan atılması gerektiğini savunmuştur[477]. Gladstone bu iddialarını İngiltere tarafından bölgeye gönderilen Baring tarafından hazırlanan rapora dayandırmaktadır[478]. İsyan sırısında bölgede yaşananları abartılı bir şekilde London Daily News gazetesine bildiren bir diğer İngiliz de gazeteci Sir Edwin Pears'tır[479]. Pears'ın isyan sırasında

---

[473] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, TTK Yayınları, Anlara 2012, s. 62.

[474] BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 481-54.1, H. 24 Zilkade 1293 (11 Aralık 1876); BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 481-54.2, H. 24 Zilkade 1293 (11 Aralık 1876; BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 481-54.3, H. 24 Zilkade 1293 (11 Aralık 1876; BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 394-29, H. 24 Recep 1284 (21 Kasım 1867); BOA, *Y..PRK.AZJ*, Nr. 8-48, H. 29 Zilhicce 1300 (31 Ekm 1883).

[475] BOA, *İ..MTZ.(04)*, Nr. 5-152, H. 29 Şaban 1293 (19 Eylül 1876).

[476] BOA, *İ..MTZ.(04)*, Nr. 5-150, H. 26 Şaban 1293 (16 Eylül 1876).

[477] BOA, *Y..PRK.TKM*, Nr. 49-29, H. 29 Zilhicce 1323 (24 Şubat 1906); Bilal Şimşir, *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar- Göçler 1821-1913*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2017, s. 52-53;

[478] Baring hazırlamış olduğu raporda Batak'ta 5000 kişi, tüm Filibe sancağında ise 7.145 Bulgar'ın öldürüldüğünü iddia etmektedir. Oysa ayaklanmanın bastırılmasından sonra Filibe'ye gönderilen Yovanço ve Blacque'dan oluşan heyet, Filibe sancağında ölen Bulgar sayısının 3000'i geçmediğini belirtmiştir. Yine ayaklanmanın bastırılmasından sonra bölgeye gönderilen ve Türk, Bulgar, Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşan Olağan üstü mahkeme raporuna göre de ayaklanma sırasında ölen Bulgar sayısının 1836 kişi olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. CVI-CXVII; William Miller, *The Ottoman Empire…*, s. 366; Stanley Lane-Poole, *Turkey*, London 1908, s. 361; BOA, *HR.SYS*, Nr. 1918-20, 4 Aralık 1876.

[479] Gürsoy Şahin, "İngiliz Gazeteci Sir Edwin Pears'a Göre XX. Yüzyılın Başlarında Balkanlar'da Sosyal Yapı ve Birlikte Yaşama Tecrübesi", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, Ed. Abidin Temizer, Uğur Özcan, C. 1, Libra Kitapçılık, İstanbul 2015, s. 319, (s. 317-344).

yazdığı yazılar İngiltere'de büyük ilgi uyandırmış ve İngiliz kamuoyunda Türklere karşı tepkilere yol açmıştır[480].

Avrupa kamuoyunun Türklerin aleyhine dönmesini kendi çıkarları için bir fırsat olarak gören Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bulgar Milliyetçileri 1876 Nisan ayaklanmasıyla bağımsız Bulgaristan hayallerine kavuşamamışlardır. Fakat Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhinde yapılan asılsız haberler yüzünden 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi diğer adıyla 93 Harbi'nin ardından Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir. Ayrıca, 1876'daki isyan, Bulgarların kendilerine ait olduğunu düşündükleri Trakya ve Makedonya'yı da ele geçirebileceklerini düşünmelerine yol açmıştır[481].

C. Tersane Konferansı ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)

1. Tersane Konferansı

Rusya, Osmanlı Devleti'nin ve Türklerin Avrupa'dan atılması anlamına gelen Şark meselesini halletmek ve sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmek için desteklediği Balkan milletlerini isyana teşvik etmiştir. Rusya, kendi çalışmaları sonucunda 18. yüzyılda ortaya çıkan Yunan, Hersek ve Bulgar isyanlarını istismar etmiş ve Osmanlı Devletini Avrupa'da yalnız bırakmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Bunların yanında özellikle 1876 yılının Nisan ayında meydana gelen ve "Aprilsko Vastanie" (Априлското въстание) olarak isimlendirilen Bulgar isyanında Bulgarlar'ın Türkler tarafından katledildiğini iddia ederek hadiseye dini bir mahiyet kazandırmıştır[482].

---

[480] Ayrıntılı bilgi için bkz. Sir Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople The Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915, with 16 Illustrations*, Herbert Jenkins Limited, London 1916, s. 12-13.

[481] Константин Косев, Николай Жечев, Дойно Дойнов, *Априлското Въстание в Съдбата на Българския Народ*, s. 273.

[482] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi", *İslam Ansiklopedisi,* , TDV Yayınları, C. 9, 1994, s. 498.

Osmanlı Devleti 17. Yüzyıl ile birlikte gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu durum da sömürgecilik yarışına girişen Avrupalı devletlerin dikkatini Osmanlı topraklarına döndürmüştür. Osmanlı Devleti böyle bir siyasi ortamda önce 1875 Bosna isyanı ve ardından da 1876 yılında patlak veren Bulgar isyanı ile daha da zor duruma düşmüştür. Osmanlı Devleti Balkanlar'da patlak veren bu iki isyanı zorda olsa bastırabilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti bu isyanları bastırırken bölgede yaşayan Hristiyan halkı katlettiği yönünde asılsız iddialarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti aleyhindeki bu iddiaların Avrupa'daki en ateşli savunucusu İngiliz Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Gladstone İngiltere'de düzenlediği mitinglerde bu iddiasını dile getirmiş ve "*Bulgarian Horrors and the Question of the East"* (Bulgar Korkusu ve Doğu Sorunu) isimli bir kitap ile de yazıya dökmüştür[483]. Gladstone, Bulgar isyanını Hristiyan Bulgarları düşündüğü için değil mevcut İngiltere hükümetini eleştirmek için bir araç olarak kullanmıştır. İngiliz basını da Bulgar isyanını satışlarını arttırmak için kullanmıştır. Bu dönemde İngiliz ve diğer Avrupa basınında insanlığı dehşete düşürecek birçok asılsız haber yapılmaktadır. Örneğin, İngiliz gazetelerinde yapılan bir habere göre, Hıristiyan Bulgar kızları esir pazarlarında satılmış veya zorla Müslüman haremlerine alınmıştır[484]. Gladstone dışında Avrupa'nın önde gelen bilim adamları ve edebiyatçılarından olan Charles Darwin, Oscar Wilde, Victor Hugo, Giuseppe Garibaldi gibi etkili kişiler Osmanlı Devleti aleyhinde tek taraflı yazılar yazarak Avrupa'da Türklerin aleyhinde bir kamuoyu oluşmasına neden olmuşlardır.

Bulgar isyanını ve akabinde Avrupa kamuoyunda Türklere karşı gelişen tepkileri kendileri açısından fırsat bilen Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devletine savaş ilan etmişlerdir[485]. Osmanlı Devletine karşı açtıkları bu savaşlarda Karadağ başarıya ulaşırken, Sırbistan başarıya ulaşamamıştır. Sırpların ve Bulgarların Osmanlı Devleti karşısında başarısızlığa uğraması üzerine Rusya hareket geçerek Osmanlı Devletinden Sırplara bağımsızlık, Bulgarlara da özerklik vermesini istemiştir. Bunun üzerine İngiltere hem kendi iç kamuoyunda oluşan tepkileri

[483] Right Hon. W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and Question of The* East, London 1876; Will S. Monroe, *Bulgaria And Her People*, The Colonial Press, Boston 1914, s. 42.
[484] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün…*, s. 66-67.
[485] Justin McCarthy, *a.g.e*, s. 66.

azaltmak hem de Rusya'nın Balkanlar'da ve Osmanlı Devleti üzerinde güç elde etmesini engellemek amacıyla İstanbul'da bir konferans düzenlemek amacıyla çalışmalara başlamıştır. İngiltere'nin çalışması sonucu 23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan bu konferansa Prusya, İngiltere, Rusya, Fransa ve Osmanlı Devleti katılmıştır[486]. Konferans İstanbul Haliç Tersanesi'nde bulunan Bahriye Nezareti'nde toplandığı için Tersane Konferansı olarak isimlendirilmiştir.

Konferanstan Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını elinden alacak kararların çıkacağını anlayan Osmanlı yetkilileri tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit'i konferansın toplandığı gün I. Meşrutiyet'i ilan etmeye ikna etmişlerdir. Dönemin Hariciye Nazırı olan Safvet Paşa Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu şu sözlerle açıklamıştır; *"Hiçbir zaman devletlerin Türkiye'ye karşı tutumlarının bu kadar elverişsiz olduğu bir devirde böyle bir konferans toplanmamıştı…"*[487]. 17. Yüzyıldan itibaren gücünü artıran ve en büyük hayali sıcak denizlere inmek olan Rusya açısından ise, durum son derece elverişlidir. Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında elde ettiği bu avantajı, dönemin Rusya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Baron Jomini *"Hiçbir zaman böyle bir fırsat bulamayız"* sözleri ile açıklamıştır[488]. Bu şartlar altında toplanan konferansta Osmanlı Devleti'ne altı maddeden oluşan bir taslak sunulmuştur. Avrupalı devletler tarafından hazırlanan bu taslağa göre[489];

> *1 – Bulgaristan'ın Batı ve Doğu diye iki kısma ayrılarak muhtariyete kavuşturulması. Merkezi Tırnova şehri olacak Doğu Bulgaristan'a Rusçuk, Tırnova, Tulça, İslimye, Filibe sancaklarıyla Kırkkilise (Kırklareli), Mustafapaşa ve Kızılağaç kazalarının dâhil edilmesi. Merkezi Sofya olacak Batı Bulgaristan'ın da Sofya, Vidin, Niş, Üsküp, Manastır sancaklarını ve*

---

[486] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. CLIV; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. IV, s. 28; Stanley Lane-Poole, *Turkey*, s. 361.
[487] Bilal Şimşir, *a.g.e*, s. CXXXIX.
[488] Bilal Şimşir, *a.g.e*, s. CXXXIX.
[489] Bilal Şimşir, *a.g.e*, s. CLIV-CLV. Bekir Sıtkı Baykal, "Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti İle Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara Üniv. Yayınları, C. 3, S. 2, Ankara 1945, s. 186-187; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. IV, s. 31-32.

Strumiça, Tikvek, Veles ve Kostoria kazalarını kapsaması. Müslüman ve Hıristiyan nüfusun ayrı kazalarda toplanması. Her iki Bulgaristan eyaletinin başında, büyük devletlerin rızası ile beş yıl için tayin edilecek ve geniş yetkilere sahip olacak birer Hıristiyan vali bulunması. Eyaletlerin birer meclisi olması. Yeni bir adalet ve vergi sistemi ihdası. Mahkemelerde ve idarelerde Bulgarcanın da kullanılması. Türk askerlerinin kalelerde ve büyük şehirlerde kalmaları ve ancak savaş halinde veya valinin isteği ile buralardan çıkabilmeleri. Bir yerli milis teşkilatı kurulması. Bulgaristan'a Çerkez iskânın yasak edilmesi ve evvelce iskân edilmiş Çerkezlerin Asya vilayetlerine gönderilmeleri. Bulgarlar için genel af ilan edilmesi. Verilecek bu muhtariyetin uygulanmasını kontrol etmek için büyük devletlerce bir milletlerarası komisyon kurulması. Bosna-Hersek'e tanınacak muhtariyetin de aynı mahiyette olması.

2 – Bulgaristan için kurulacak milletlerarası komisyonun, Bulgarlara karşı şiddet kullanmış kimselerin cezalandırılmalarını sağlaması, Hıristiyanlar hakkında verilmiş hükümleri yeniden gözden geçirilip değiştirmesi, Müslümanları silahsızlandırması. Görevini yapabilmesi için komisyonun emrine 2 ilâ 4.000 arasında Avrupa askeri verilmesi. Komisyonun aynı zamanda, zarar görmüş Hıristiyanlara tazminat ödemesi, bazı gayrimenkullerin Hıristiyanlara verilmesi, çeşitli görevlere memurlar tayin edilmesi, üzerine aldığı işlerle ilgili teferruatlı bir program hazırlanması vs. gibi hususlarla da görevlendirilmesi.

Konferansa katılan Türk delegeler Avrupalı delegelerin teklif ettiği bu ağır maddeleri doğal olarak kabul etmemiş ve 37 maddeden oluşan karşı bir proje sunmuşlardır[490].

Türk delegelerin bu teklifi, kendi çıkarlarıyla uyuşmadığı için Avrupalı delegeler tarafından reddedilmiştir. İki taraf arasında yaşanan şiddetli tartışmaların

[490] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. CLVI.

ardından 20 Ocak 1877 tarihinde toplanan son toplantısında Türk delegeler yeni bir teklif ile gelmişlerdir[491].

Türk tarafının bu son teklifi de Avrupalı delegeler tarafından kabul edilmemiş ve Tersane konferansı bir sonuç alınamadan dağılmıştır. Konferansa katılan altı Avrupa ülkesi Osmanlı Devletini protesto etmek için İstanbul'da bulunan elçilerini geri çekmişlerdir. Bu durum karşısında Safvet Paşa'da Avrupa'da bulunan Türk temsilciliklerine 25 Ocak 1877 tarihinde Tersane konferansı ile ilgili bir genelge göndermiştir. Bu genelgede şöyle denmektedir[492];

> *" Filhakika Avrupa delegeleri, beraberce hazırladıkları bir programla ortaya çıktılar ve kendi aralarında önceden varılmış anlaşmanın kuvvetine dayanarak bu programı bize empoze etmek istediler. Bu, belki konferansı konferans olmaktan çıkarmak, çok taraflı olması gereken müzakereleri iki taraflı tartışmalar haline getirmek idi. Bir tarafta yapayalnız bir Türkiye, diğer tarafta ise önceden hazırlanmış bir programı kabul ettirmek için birleşmiş bir Avrupa vardı.*
>
> *... Meslektaşları adına konuşan General İgnatief, hiç beklenmedik fikirler ortaya attı… Bu nutkun, Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük Avrupa ailesine bağlayan siyasi bağları koparmakla… suçlar gibi görünen kısımlarını meskût geçemeyeceğim… Avrupa'nın öyle düşündüğüne inanmayı reddederiz…*
>
> *Babıâli, durumun tehlikesini ve konferansın bahtsız sonucunun kendisi için muhtemelen yaratacağı güçlükleri görmüyor değildir. Fakat, Avrupa'nın, konferansın başarısızlığından Babıâli'yi sorumlu tutarak doğacak sonuçları ağırlaştırmayacağına kanidir… Avrupa'nın hayırhahlılığını ve sempatisini kaybetmiş olduğumuza inanmak bize imkânsız görünüyor…"*

Osmanlı yetkilileri, Balkanlardaki Hristiyanların Kanun-i Esasi'yle kazandıkları özgürlüklerden dolayı, Avrupa ülkeleri tarafından Osmanlı Devleti'nin

---

[491] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. CLVIII.
[492] Bilal Şimşir, *a.g.e*, s. CLIX-CLX.

yönetimi altında bırakılacaklarını hesaplamıştır. Ancak bu gelişmeler konferansın kararlarını etkilememiş ve konferanstan Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e ise özerklik verilmesi kararı çıkmıştır. Osmanlı Devleti Balkan topraklarının kaybı anlamına gelen konferans kararlarını kabul etmemiş ve konferans bir sonuç alınamadan dağılmıştır. Tersane Konferansında Osmanlı Devletine kabul ettirilmek istenen maddeler Avrupalı Devletlerin ortak karar verdikleri maddeler olmaktan ziyade Rusya'nın kendi amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla ortaya koyduğu maddelerdir. Rusya'nın bu maddeler ile geçmişten beri gerçekleştirmek istediği tek amacı, Karadeniz'e tamamen hâkim olmak, Tuna nehrini ele geçirmek, mümkün olursa Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetine tamamen son vermek ve nihayetinde Akdeniz'e inmektir[493].

Konferansın bir sonuç alınamadan dağılmasından sonra Rusya yaptığı yoğun çalışmalar sonucunda Avrupa devletlerini Osmanlı Devletine karşı bir protokol imzalamaya razı etmiştir. Avrupalı devletlerin aldığı bu karar sonucu 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü imzalanmış ve 3 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devletine kabul etmesi için sunulmuştur[494]. Bu protokolde Osmanlı Devletine kabul edilmesi için önerilen şartlara göre[495];

> *1 – Sırbistan ile yapılan barışın tanındığı, Karadağ ile de bir barışın imzalanması gerekmektedir.*
> *2 – Osmanlı ordusunun, güvenliğin korunmasından fazla olan miktarının silahsızlandırılması gerekmektedir.*
> *3 – Osmanlı Devletinin yapacağı ıslahatın Avrupa Devletleri Büyükelçileri vasıtasıyla kontrol edilecektir.*

[493] Bekir Sıtkı Baykal, "93 Harbi Sırasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri", *Belleten*, TTK Yayınları, C. V, S. 19, Ankara 1941, s. 353.
[494] Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *İslam Ansiklopedisi,* C. 1, TDV Yayınları, s. 217.
[495] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, s. CLXI.

Osmanlı Devleti açısından ağır şartlar içeren Londra Protokolü mecliste görüşülmüş, reddedilmiş ve meclisin bu kararı Hariciye Nazırı Safvet Paşa tarafından Avrupalı devletlere şu telgrafla bildirilmiştir;[496]

> *"Devlet-i Aliyye ancak büyük bir hezimetten sonra mağlup bir millete sunulabilecek şartları kabul etmektense harp tehlikesini göze almayı daha uygun bulur. Kendi iç işlerine dışarıdan sürekli müdahale edilmesini kabul edemez. Hükümet ıslahatı uygulamak ve geçen seneki vakı'aların tekrarını engellemek için elinden geleni yapacaktır. Fakat ıslahatın uygulanmasına mani olan baskılardan kurtulmak ister. Devlet-i Aliyye Rusya ile birlikte ve aynı zamanda silah bırakmaya ve Rusya tarafından İstanbul'a bir murahhas gönderilirse o da Petersburg'a bir murahhas göndermeye hazırdır."*

Osmanlı Devletine yapılan son teklifin de reddedilmesi üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve böylece 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) başlamıştır. Balkan topraklarında ardı ardına patlak veren isyanlarla uğraşan ve Rusya öncülüğünde Avrupalı büyük devletlerin baskısı altında olan Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldaki durumunu Fransız yazar şu sözlerle açıklamaktadır;[497]

> *"…Türkiye hiç bu kadar güç bir dönem yaşamamıştı. Yıkım pek yakın görünüyordu. İki ay önce maliyenin iflas ettiği ilan edilmişti (1875). Ayaklanmalar, bir yağ lekesi gibi sürekli genişleyerek her yere yayılıyordu. Ve, büyük fırtınaların ön belirtisi olarak, Türk-Levanten toplumun bütün sınıflarında en garip söylentiler dolanıp duruyordu. Bir taraftan Bulgar isyanı devam ederken, diğer taraftan Sırbistan ve Karadağ savaş ilan etmek üzereydi. Daha da ciddi bir belirti vardı: Avrupa devletleri Türk hükümetinin ülke düzenini koruyabileceğine artık inanmadıklarından, Hıristiyan uyruklarına karşı izlenmesi gereken tutumu ona zorla kabul ettirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gururunu acımasızca ayaklar altına alıyorlardı. Rusya,*

[496] Halil Rüştü, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, Haz. Emre Gör, DBY Yayınları, İstanbul 2017, s. 42; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. IV, s. 40.
[497] Halil Rüştü, *a.g.e,* s. 19; Paul de Regla, "Abdülaziz Döneminin Sonuna Genel Bir Bakış", *Hafiyeler Ülkesi Türkiye*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınevi, İstanbul 200, s. 20-21.

herkesin bildiği savaşla noktalanacak olayları, bir perdenin arkasında (çok saydam bir perdeydi bu) hazırlıyordu. Bunca tehditle dolu bir ufkun ortasında, savurganlıklar-ve aynı zamanda kısır çekişmeler- alabildiğine sürmekteydi ve bütün bu fırtınaların içinde yalnızca padişah ve adamları yüce ve aşağılayıcı sükûnetlerini koruyorlardı."

2. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi)

Tarihi kaynaklarda doksan üç harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında büyük sorunlarla uğraştığı bir dönemde patlak vermiştir. Osmanlı Devleti'nin büyük sorunlarla uğraştığı bu dönem, "Şark Meselesi" olarak isimlendirilen ve Türkleri Avrupa kıtasından atma amacını güden siyasetin Rusya lehine geliştiği bir dönem olmuştur. 1856 yılında Kırım Savaşında Avrupa'nın desteğini alan Osmanlı Devletin'e yenilen Rusya, yaklaşık otuz yıl sonra durumu tersine çevirmiş ve Avrupalı devletlerin desteğini alarak Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin temelini, Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlarda yaşadığı sorunlar oluşturmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesi 1830 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, 1861 yılında Tuna nehri ve Karpat dağları arasındaki otonom Eflak ve Boğdan'ın birleşerek Romanya'nın kurulması, 1867 yılında Türk kuvvetlerinin çekilmesi sonucu Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanması Dinarik Alplerinin kenarında bulunan Karadağ'ın da muhtariyetini kazanması sonucu Osmanlı Devleti Balkanlar'daki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiş durumdadır[498].

Hem Tersane Konferansında hem de Londra protokolünde alınan kararların Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi üzerine Petersburg'daki Osmanlı elçisinden Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya şu telgraf gönderilmiştir[499];

[498] Yuluğ Tekin Kurat, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri, *Belleten*, TTK, Yayınları, C. XXVI, S. 103, Ankara 1963, s. 567-568.
[499] Murat Çulcu, *Şu Bizim 93 Harbi Osmanlı'da Büyük Kırılma*, E Yayınları, İstanbul 2014, s. 96-97.

Gorçakof, bu defa bendenize gönderdiği notada Rusya kabinettosunun Bâbıâli ile şarkta sürekli bir barışı meydana getirmek amacıyla yapmış olduğu önemli konuşmaların arzu edilen uzlaşması sağlayamamasından, İmparator cebri kuvvete müracaat etmeye kendisini Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri kesmiş olmakla, keyfiyeti Bâbıâli'ye arzetmekliğimi tavsiye eyledikten sonra, Rusya memleketinde kalmak isteyen Osmanlı tebaasının kanûnî himâyeye tamamiyle nâil olacaklarından emin olduklarını, sözlerine ilâve eylemişlerdir."

Rusya'nın İstanbul maslahatgüzarı olan Nelidov 23 Nisan 1877 tarihinde Babıâli'ye gelerek Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ki diplomatik ilişkilerin kesildiğini bildiren şu notayı vermiştir;[500]

"Rusya kabinesi, Düvel-i Muazzama ile Bâb-ı Âli arasındaki vâki olacak ittifak vasıtasıyla şarkta devamlı bir sulh ve asayişi eski haline getirmek için bilcümle uzlaştırma araçlarını kullanmıştır. Devlet-i Osmaniyye'nin kendisine birbirini müteakip vuku bulan tekliflerin cümlesini reddetmesi ve Mart'ın otuz birinci günü Londra'da imza edilen protokol ile eklenen beyannameyi kabulden de bu defa imtina etmesi, ne son konuşmaya ve ne de Bâb-ı Âli'nin Avrupa tarafından sulh-u umumî namına talep edilen teminatı hüsn-i iradesiyle i'tâ etmek esasına istinaden bir ittifakın husulüne ümit bırakmamıştır."

Rus Çarı II. Aleksandr, bugünkü Moldovya'nın başkenti olan Kişinev'de 24 Nisan 1877 tarihinde bir beyanname yayımlayarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir. Çar bu beyannamesinde; Hıristiyanları mahalli gasp ve tehditten koruyacak reformları başlatması hususunda ikna etmeye çalıştıklarını ancak bu müzakerelerin Babıâli'nin inatçılığı yüzünden akim kaldığını ve bundan dolayı da bütün barışçı yöntemlerin tükendiğini ifade etmiş ve sonuçta Rusya'nın müstakil hareket etme ve kendi iradesini Osmanlılara güç kullanarak uygulatma vaktinin

[500] Halil Rüştü, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde…*, s. 44.

geldiğini ve bundan dolayı da ordusuna Osmanlı sınırını geçme emrini verdiğini açıklamıştır[501]. Çar II. Aleksandr'ın bu emrinden sonra Grandük Nikola emrindeki güney Rus ordusuna bağlı bir Kazak Süvari Alayı Seret nehri üzerindeki Barbuşi Köprüsünü kullanarak Osmanlı topraklarına girmiştir[502].

Osmanlı Devleti 24 Nisan 1877 tarihinde başlayan ve bir yıl süren savaşta Ruslara karşı Doğu Kafkas Cephesi ve Tuna cephesi olmak iki cephede savaşmıştır. Osmanlı ordusunun Kafkas Cephesi komutanı Müşir[503] Ahmed Eyüp Paşa, Tuna Cephesi komutanı ise Serdâr-ı ekrem Müşir Abdülkerim Nâdir (Abdi) Paşadır. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı bu dönemde Osmanlı kuvvetlerinin sayısı 300.000'i Rumeli'de, 100.000'i Anadolu'da, 90.000'i de çeşitli bölgelerde olmak üzere toplam 490.000'dir[504]. Fakat ordudaki eğitimli asker sayısı ve subay sayısı yeterli değildi. Savaş sırasında gerekli olan asker ihtiyacı İstanbul, Edirne, Selanik, Aydın, Adapazarı, İzmit ve Konya gibi illerden toplanan "Asâkir-i Mu'âvine" adı verilen başıbozuklarla giderilmeye çalışılmıştır[505].

Rusya'nın savaş ilan ettiği sırada Rumeli'deki Osmanlı kuvvetleri 360 Tabur, 85 Süvari Birliği ve 450 top olmak üzere 250.000 kişiden oluşmaktadır. Osmanlı kuvvetlerinin bulundukları bölgeler ve sayıları şunlardır[506];

---

[501] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, Çev. Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 211.
[502] Mehmet Ün, *93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na "Rumeliye Veda"*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 25.
[503] Arapça'da "işaret eden, yol gösteren, nasihat ve emirler veren" anlamına gelen müşir kelimesi 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılıp Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun kurulmasından sonra müşir unvanı gerçek bir askeri rütbe haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Müşir", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 32, s. 160-161.
[504] Ali İhsan Gencer, Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877), *Belgeler*, TTK Yayınları, Ankara 1993, C. XV, S. 19, s. 206.
[505] Ali İhsan Gencer, Nedim İpek, *a.g.e*, s. 206.
[506] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 212.

Tablo I **Osmanlı Kuvvetlerinin Rumeli'de Bulundukları Bölgeler ve Sayıları**	
Bölge	**Asker Sayısı**
Karadağ'a karşı mücadele eden ordu dahil Bosna'dan Teselya'ya kadarki batı vilayetlerinde	85.000
Yukarı Tuna'da Vidin'de	60.000
Rusçuk, Silistre, Varna ve Şumnu'da	50.000
Tuna boyundaki önemsiz bölgelerdeki müfrezelerde	15.000
Balkanlar'ın güneyi, Sofya, Filibe, Edirne ve İstanbul'da	40.000
Toplam	**250.000**

Yabancı kaynaklarda bu rakam 247.000 olarak verilmektedir[507]. Savaşın başlamasından sonra Temmuz ayında Mısır'dan 12.000 kişilik bir kuvvet Varna'ya gönderilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Osmanlı donanması 6 Firkateyn, 7 Korvet, 10 Gambot, 2 Maiyyet Vapurundan oluşan bir ahşap filodan ve çeşitli 50 harp gemisi ve 43 taşıt gemisinden oluşmaktadır[508].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının diğer cephesi olan Kafkas cephesinde ise Muhtar Paşa komutasında 70.000'den fazla asker ve 108 sahra topu bulunmaktaydı. Kafkas Cephesinde bulun Osmanlı kuvvetleri şunlardır;[509]

[507] Sutherland Menzies, *Turkey Old and New*: *Distorical, Geographical and Statistical*, London 1883, s. 409.
[508] _____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, Gnkur. Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1980, s. 11.
[509] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 518.

Tablo II **Kafkas Cephesinde Bulunan Osmanlı Kuvvetleri**		
Yer	**Tabur**	**Asker**
Batum	-	20.000
Ardahan	10	7.500
Kars	34	25.500
Erzurum	11	8.250
Diğer Noktalar	12	9.000
Toplam	**67**	**70.250**

Kafkas Ordusu Komutanı Muhtar Paşa'nın emrindeki askerlerin çoğu piyadelerden oluşmaktadır ve süvari asker sayısı 1.000'den azdır[510].

Rus ordusu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce özellikle de 1853-1856 Kırım Savaşı'ndaki yenilginin ardından önemli bir değişim geçirmiştir. Rus ordusunun gelişip güçlenmesinde, özellikle Rus Çarı II. Aleksandr'ın 1 Ocak 1874 tarihinde yayımladığı bir kanun ile askerliği zorunlu hale getirmesi önemli faktör olmuştur. Bu kanuna göre her Rus erkeği için askerlik süresi altı yılı aktif hizmette, dokuz yılı da yedek asker olarak toplam on beş yıl olarak belirlenmiştir[511]. Osmanlı Devleti'nde Rusya'nın 1874 tarihinde çıkardığı askerlik kanununa benzer bir kanunu 21 Haziran 1869 tarihinde Sultan Abdülaziz döneminde çıkarmıştır. Bu kanuna göre askerlik süresi 4 yıl muvazzaf, 2 yıl yedek, 6 yıl redif ve 8 yıl mustahfız olmak üzere toplam 20 yıldır[512]. Rusya'nın daha önce çıkardığı askerlik kanunu sayesinde, savaş ilan ettiği sırada topladığı asker sayısı yardımcı kuvvetler ile birlikte 564.000 kişiye ulaşmıştır. Osmanlı Devletinde bu sayı 495.000'dir[513].

19. yüzyılda Rus ordusu Daimi Kuvvetler (Postoiannaya Voiska) ve Milisler (Gosudarstvennoe) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Daimi Kuvvetlerin kara

[510] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 31-99.
[511] Francis Vinton Greene, *a.g.e*, s. 31-99.
[512] Mehmet Ün, *93 Harbin'den Balkan Savaşı'na "Rumeliye Veda"*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 17.
[513] Murat Çulcu, *Şu Bizim 93 Harbi…*, s. 96-97.

kuvvetleri de Aktif ordu, Yedekler ve Kazaklar veya düzensiz birlikler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kara kuvvetleri içerisindeki Kıt'a birlikleri de 48 Piyade Tümeni, 8 Tüfek Tugayı, 48 Yaya Topçu Tugayı, 17 Süvari Tümeni, 35 Çekili Topçu Bataryası ve 19 İstihkâm Taburundan oluşmaktadır[514].

Savaşın başladığı sırada Rumeli'de bulunan Rusya'nın Güney Ordusunda 6 kolordu bulunmaktadır. Daha sonra Mayıs ayında 3 kolordu daha bölgeye kaydırılmıştır. Savaş başlamadan önce Rumeli'de bulunan Rus ordusunun mevcudu şu şekildedir;[515]

Tablo III

Savaş Başlamadan Önce Rumeli'de Bulunan Rus Ordusunun Mevcudu

Güney Ordusu Mevcudu	Tabur	Piyade Topu	Süvari Birliği	Süvari Topu
VIII. Kolordu	24	96	18	12
IX. Kolordu	24	96	18	12
XI. Kolordu	24	96	18	12
XII. Kolordu	21	96	18	12
VIII. Tüfekli Piyade Livası	4	-	-	-
IV. Tüfekli Piyade Livası	4	-	-	-
Birleşik Kazak Fırkası	-	-	74	52
Toplam	**101**	**384**	**146**	**100**

24 Nisan'da Osmanlı topraklarına giren Güney Orduları Komutanı Grandük Nikola'ya 8 Mayıs 1877 tarihinde emrindeki kuvvetlere ek olarak IV, XIII. ve XIV. Kolordudan oluşan üç kolordu daha gönderilmiş ve böylece bölgedeki Rus kuvvetleri 180 Tabur, 20 Süvari Bölüğü ve 800 top olmak üzere 200.000 kişiye ulaşmıştır[516]. Ayrıca savaş sırasında, torpido hizmeti ve ele geçirilen köprülerin korunması için 24

[514] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 53-55.
[515] Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rus Ordusu", *Tarih Dergisi*, S. 54, İstanbul 2012, s. 163-164.
[516] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 211-212; Murat Nalçacı, *a.g.e*, s. 164.

torpido botundan oluşan deniz kuvvetleri, 600 ile 1.000 hasta kapasiteli 42 sahra hastanesi ve 5.000 sağlık personeli de görevlendirilmiştir[517]. Savaşın başlamasıyla birlikte mevcut Rus ordusuna 50.000 kişilik Romanya ordusu, 11.000 kişilik Sırp ve Bulgar gönüllü birlikleri de katılmıştır[518]. Savaşın başlaması ile birlikte Bükreş'te bulunan Bulgaristan Merkez Devrim Komitesi Bulgarlar'a hitaben bir beyanname yayınlayarak Bulgarları Rus ordusuna gönüllü olarak katılmaya çağırmıştır[519]. Bulgaristan'da bulunan komita üyeleri Merkez Devrim Komitesi'nin bu çağrısı üzerine yeni bir isyan hazırlığına girişmişlerdir[520]. Bulgaristan Merkez Devrim Komitesinin bu beyannamesine karşı İstanbul'da bulunan Bulgar Eksarhı'da karşı bir beyanname hazırlamış ve Bulgarları Rus ordusuna destek vermemelerini istemişsede etkili olmamıştır[521].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın diğer cephesi olan Kafkas Cephesinde Grandük Mihail komutasında Rion Müfrezesi, Ahıska Müfrezesi, Gümrü Müfrezesi ve Erivan Müfrezesinden oluşan 4 müfreze bulunmaktadır. Bu müfrezeler 5 piyade tümeni, 1 piyade tugayı ve 1 Kazak göçebe aşiretinden oluşmaktadır ve dağılımı şu şekildedir;[522]

Tablo IV

Kafkas Cephesinde Bulunan Rus Ordusu

Müfreze	**Taburlar**	**Yaya Topları**	**Süvari Bölüğü**	**Çekili Top**
Rion Müfrezesi	26	72	12	12
Ahıska Müfrezesi	16	49	10	54
Gümrü Müfrezesi	24	72	52	30
Erivan Müfrezesi	16	49	18	6
Toplam	**82**	**242**	**92**	**102**

[517] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 223
[518] Mehmet Ün, *93 Harbin'den Balkan Savaşı'na…*, s. 23.
[519] BOA, *HR.SYS*, Nr. 1239-44, 17 Mayıs 77.
[520] BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 481-86, H. 26 Rabiulevvel 1294 (10 Nisan 1877).
[521] BOA, *İ..MTZ.(04)*, Nr. 6-175, H. 11 Cemazeyilahir 94 (23 Haziran 1877); BOA,*Y..PRK.TKM*, Nr. 1-16, H. 24 Rabiulahir 1293 (19 Mayıs 1876).
[522] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 516-517.

Rus genelkurmayının yaptığı plana göre Rion Müfrezesi Batum'u alacak ve Karadeniz'in güvenliğini sağlayacak, Ahıska Müfrezesi Ardahan'a doğru ilerleyecek, Gümrü Müfrezesi Kars'a doğru ilerleyecek ve Erivan Müfrezesi ise Doğu Beyazıt'a doğru ilerleyecektir[523].

Daha öncede belirttiğimiz 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi diğer adıyla 93 Harbi Tuna ve Kafkas Cephesi olmak üzere iki cephede gerçekleşmiştir. Fakat savaşın yoğunlaştığı ve en şiddetli çarpışmaların yaşandığı cephe Tuna Cephesi olmuştur. Tuna Cephesindeki Osmanlı kuvvetleri Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna arasında bulunan Doğu Tuna Ordusu, Vidin'de Batı Tuna Ordusu ve iki bölge arasında konuşlanmış olan Balkan Ordusu olmak üzere üç ordudan oluşmaktadır. Tuna cephesinde bulunan Osmanlı kuvvetlerine Abdülkerim Nadir Paşa Rumeli Ordusu Başkumandanı sıfatıyla idare etmektedir[524]. Doğu ordusuna Ahmed Eyüb Paşa, Batı ordusuna Osman Nuri Paşa, Balkan ordusuna ise Süleyman Hüsnü Paşa komuta etmektedir[525]. 1877 tarihinde Tuna ordusu altı gruba ayrılmış durumdadır.

Merkezi Şumnu'da bulunan birinci gruba Ahmed Eyüb Paşa, merkezi Varna'da bulunan ikinci gruba Mısırlı Reşid Paşa, merkezi Dobruca'da bulunan üçüncü gruba Ali Paşa, merkezi Silistre'de bulunan dördüncü gruba Selâmi Paşa, merkezi Rusçuk'ta bulunan beşinci gruba Müşir Eşref Paşa ve merkezi Vidin'de bulunan altıncı gruba da Osman Paşa komuta etmektedir[526]. Balkanlardaki Rus birliklerinin en yüksek düzeydeki başkomutanı ise Grandük Nikolay Nikolayeviç'dir[527] . Ancak savaş meydanındaki Rus birliklerine komuta eden kişi General İosip Gurko'dur.

Balkanlar'daki siyasi gelişmelerin ardından Rusya'nın Osmanlı Devletin'e savaş açma ihtimalinin ortaya çıkması üzerine II. Abdülhamit, 24 Mart 1877

[523] Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle…*, s. 516.
[524] Abdülkadir Özcan, "Abdülkerim Nâdir Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 1, s. 253.
[525] Kemal Beydilli, "Süleyman Hüsnü Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 38, s. 91.
[526] Murat Çulcu, *Şu Bizim 93 Harbi…*, s. 98-99.
[527] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878…, s. 498.

tarihinde bir savaş olasılığına karşı hazırlıklara başlanmasını emretmiştir. Padişahın bu emri üzerine bir plan hazırlanmıştır. Hazırlanan bu plana göre;

1 – Rusçuk, Şumnu ve Varna hattı üzerindeki Doğu Tuna Ordusu, sağ kanadı ile Köstence Tırnova hattını tutacak ve sol kanadı ile Ziştovi'den Rahova'ya kadar Tuna kıyısını gözetleyecektir.

2 – Orta Tuna karşısında merkezi bir durumda, kuvvetli bir ihtiyat grubu oluşturulacaktır.

3 – Vidin bölgesinde, Sırplarla Rusların birleşmesine engel olmak üzere ayrı bir grup olacaktır[528].

Rumi takvime göre 1293 yılına denk gelmesinden dolayı kaynaklarımızda 93 Harbi olarak geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna Cephesi komutanı olan Müşir Abdülkerim Nadir Paşa daha önce Rusya ile yapılan savaşları baz alarak bir plan yapmıştır. Bu plana göre; Plevne-Lofça arasında bir savunma hattı oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Bu sebeple, Osmanlı kuvvetlerinin bu hat üzerine yerleştirilmesini ve bu hattın kumandanı olarak da Osman Paşa'nın getirilmesi gerektiğini düşünmektedir[529]. Fakat bu plan İstanbul tarafından kabul edilmemiştir. Padişahın planına göre Vidin'e kadar bütün Tuna bölgesi Rus tehdidi altında olduğu için düşmanı ülke içine çekerek yapılacak bir meydan savaşında başarıya ulaşılacağına inanmaktadır.

İlk planı kabul edilmeyen Müşir Abdülkerim Nadir Paşa bir rapor hazırlayarak padişaha sunmuştur. Paşa bu raporunda Rusların Tuna nehrini geçebileceği çok sayıda geçit olduğunu ve bu yüzden düşmanın ağırlık merkezlerine karşı önlem alınması gerektiğini savunarak şöyle devam etmiştir; *"... bu kısımdan muvaffakiyetli geçit hareketi icra etmelerinden tevellüt edecek her nevi mesuliyetten tamamiyle teberrâ ederim (uzak dururum)..."*[530].

[528] Mehmet Ün, *93 Harbin'den Balkan Savaşı'na...*, s. 19.
[529] Murat Çulcu, *Şu Bizim 93 Harbi...*, s. 99.
[530] Murat Çulcu, *a.g.e*, s. 99.

Müşir Abdülkerim Nadir Paşa ve İstanbul arasındaki bu yazışmalardan, Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi hazırlanmış bir planının olmadığını göstermektedir. Oysa Ruslar planlarını çok önceden hazırlamışlar ve orduyu bu plan dâhilinde yapılandırmışlardır. Rusların Balkanları ve İstanbul'u ele geçirmek için iki yolu bulunmaktadır. Bu yollardan birincisi, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da kullanılan Babadağ ve Varna üzerinden Balkan dağları aşılarak Trakya'ya giden yoldur. İkinci yol ise daha batıda bulunan Silistre ve Rusçuk kalelerinin arasından geçilerek Trakya'ya giden yoldur[531]. Fakat bu iki yol üzerinde de son derece iyi tahkim edilmiş kaleler bulunmaktadır. Rus kuvvetlerinin bu kaleleri kuşatması gerekmektedir ve bu da Rus ordusunun uzun süre meşgul olması, savaşın planlanan süreden daha fazla uzaması anlamına gelmektedir. Bunun üzerine Rus ordusu bu iki yolu da tercih etmemiş ve Tuna'yı daha batıda bulunan Niğbolu-Ziştovi üzerinden geçmeye karar vermiştir[532]. Bu şekilde Rus ordusu önemli bir kuvvetle karşılaşmadan Meriç vadisini takip ederek Sofya, Edirne ve İstanbul'a doğru ilerleyecektir[533].

Rusya'nın yaptığı bu planda Romanya önemli yere sahip bulunmaktaydı. Bu yüzden Rusya 16 Nisan 1877 tarihinde Romanya ile bir anlaşma imzalamış ve Rus askerlerinin Romanya topraklarında toplanmasını sağlamıştır[534]. Grandük Nikola komutasındaki Güney Rus Ordusu hazırlanan plan dâhilinde Romanya üzerinden Tuna nehrini geçerek 24 Haziran'da Tırnova'yı[535], 27 Haziran'da da Ziştovi'yi ele geçirmişlertir[536]. Rus ordusu bu başarılarından sonra ilerlemeye devam ederek 4 Temmuz'da Niğbolu'yu[537], 19 Temmuz'da da stratejik açıdan oldukça önemli olan Şıpka geçidini ele geçirmişlertir[538]. Bu sırada Bükreş'te bulunan Bulgar Merkez Devrim Komitesi bir ilan yayımlayarak Bulgarları Ruslara yardım etmeye

---

[531] Murat Çulcu, *a.g.e*, s. 100.
[532] Murat Çulcu, *a.g.e*, s. 100.
[533] Mehmet Ün, *93 Harbin'den Balkan Savaşı'na…*, s. 23.
[534] Mehmet Ün, *a.g.e*, s. 22.
[535] Machiel Kiel, "Tırnova", s. 121.
[536] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878…, s. 498.
[537] Machiel Kiel, "Niğbolu*", İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 33, s. 88.
[538] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878…, s. 498.

çağırmıştır[539]. Bunun üzerine İstanbul'da bulunan Bulgar Eksarhlığı tarafından Bulgaristan'da bulunan metropolitlere bu ilana itibar etmemeleri yönünde bir mektup göndermiştir[540].

Rus ordusunun Tuna nehrini geçip Balkan Dağlarına yönelmesi üzerine Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı tarafından Balkan Geçitleri Komutanlığı oluşturulmuş ve Bahriye Nazırı Mareşal Rauf Paşa komutasında 20.000 kişilik bir birlik Balkan Geçitlerine yerleştirilmiştir[541]. Osmanlı Genelkurmayı, Rusların Kazan, İslimye, Demirkapı ve Şıpka (Orhaniye) geçitlerine saldıracağını düşünmüş ve bölgedeki kuvvetlerin çoğunu bu bölgelerde konuşlandırmıştır. Oysa Rus ordusu bölgede bulunan Bulgarlardan sağladığı istihbarat sayesinde sadece göllü birliklerin bulunduğu Hain Geçidi'ne yönelmiş ve 12 Temmuz 1877 tarihinde geçidi ele geçirmiştir[542]. Rus Ordusunun Hain Geçidi'ni ele geçirmesi İstanbul'da telaşa sebep olmuştur.

Rus ordusunun bu başarısı karşısında Tuna kuvvetleri komutanı Müşir Abdülkerim Nadir Paşa görevden alınmış ve yerine Macar Mehmet Ali Paşa getirilmiştir[543]. Macar Mehmet Ali Paşa göreve başlar başlamaz Grandük Nikola üzerine yürümüş ve mağlup etmiş olsa da General İosip Gurko komutasındaki Rus birlikleri 22 Temmuz'da Eskizağra'yı ele geçirmişlerdir[544]. Eskizağra'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Hersek'te bulunan Süleyman Hüsnü Paşa, emrindeki 25.000 asker ile bölgeye gelerek General İosip Gurko'yu yenilgiye uğratmıştır[545]. Fakat Süleyman Hüsnü Paşa stratejik açıdan oldukça önemli olan Şıpka geçidini bütün gayretlerine rağmen geri alamamıştır.

---

[539] BOA, *HR.SYS*, Nr. 1239/44, 17 Mayıs 77; BOA, *Y..PRK.TKM*, Nr. 1-16, H. 24 Rabiulahir 1293 (19 Mayıs 1876).
[540] BOA, *İ.MTZ (04).,* Nr. *6/175*, 11 Cemazeyilahir 94 (23 Haziran 1877).
[541] Mehmet Ün, *93 Harbin'den Balkan Savaşı'na…*, s. 31.
[542] Mehmet Ün, *a.g.e*, s. 32.
[543] BOA, *C..AS..*, Nr. 933-40391, H. 8 Recep 1294 (19 Temmuz 1877); Halil Rüştü, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde…*, s. 73.
[544] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878…, s. 498.
[545] Kemal Beydilli, "Süleyman Hüsnü Paşa", s. 90-91.

Tuna nehrine dökülen Vid çayı kenarında kurulmuş olan ve stratejik açıdan önemli yere sahip olan Plevne şehri 8 Temmuz gecesi Alman asıllı Rus General Schilder komutasındaki Rus kuvvetlerinin saldırısına uğramıştır[546]. Bu sırada şehirde Miralay Hamdi Bey komutasında sadece bir bölük Redif asker bulunmaktadır[547]. Miralay Hamdi Bey Vidin'de bulunan Osman Paşa'ya gönderdiği bir telgrafla bölgede Rus kuvvetlerinin bulunduğunu ve Plevne şehrinin her an Rus saldırısına uğrayabileceğini bildirmiştir.

Miralay Hamdi Bey'in telgrafını alan Osman Paşa, Abdülkerim Nadir Paşa'nın da emriyle hızlı bir şekilde Plevne'ye hareket etmiş ve 7 Temmuz 1877 tarihinde şehre ulaşmıştır. Osman Paşa Plevne'ye gelir gelmez sahra istihkâmları inşa ettirmiş, avcı hendekleri kazdırmış ve emrindeki topçu birliğinin büyük bir kısmını toprak siperlerin gerisine yerleştirmiştir[548]. Rusya'nın Güney Orduları Komutanı Grandük Nikola Plevne'de Osmanlı kuvvetlerinin toplandığını öğrenir öğrenmez Batı Ordusu Kumandanı Krüdener'e Plevne'ye saldırma emrini vermiştir. Schilder komutasında gerçekleşen, kaynaklarda I. Plevne Muharebesi olarak geçen, bu saldırıda Rus ordusu ağır bir yara almış ve 74'ü subay olmak üzere 3000 kayıp vermiştir[549]. Rus kaynaklarında bu sayı 75'i subay olmak üzere 2.326'dir[550].

Birlikleri 8 Temmuz 1877 tarihinde Plevne önlerinde beklemediği bir yenilgiye uğrayan Grandük Nikola, General Krüdener'i yeni kuvvetler ile takviye ederek Plevne'ye göndermiştir. Bu şekilde toparlanan ve sayıları 60.000'e ulaşan Rus kuvvetleri 18 Temmuz sabahı tekrar saldırıya geçmişlerdir. Sabah başlayan ve akşama kadar süren bu ikinci saldırı girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmış ve Rus kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır[551]. İki saldırının da başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Grandük Nikola, Çar'a Tuna'nın gerisine çekilmeyi teklif

---

[546] Mehmet Metin Hülâgü, "Gazi Osman Paşa", ", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 13, s. 465
[547] Mahmud Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, Haz. Eyüp Kul, BKY Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 30-31.
[548] Mehmet Metin Hülâgü, "Plevne Savunması", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 34, s. 304.
[549] Mehmet Metin Hülâgü, *a.g.m*, s. 304; F. W. Von Herbert, *Plevne Müdafaası Bir İngiliz Subayının Hatıraları*, Çev. Nurettin Artam, Yüksel Yayınevi, İstanbul, s. 106.
[550] A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 422.
[551] Mehmet Metin Hülâgü, "Plevne Savunması", s. 304.

etmişse de bu kabul edilmemiştir. Plevne'de bulunan Rus ordusuna Romen ordusu ve yeni kuvvetler gönderilmiştir. Gelen bu yeni kuvvetlerle bölgedeki Rus ordusunun sayısı 100.000 asker ve 432 topa ulaşmıştır. 11 Eylül 1877 tarihinde Rus ordusu üçüncü defa Plevne'ye saldırmış fakat bu saldırı 3 general, 350 subay ve 15.500 asker kaybedilerek başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türk kayıpları ise 3.000 ile 4.000 arasındadır[552]. Rus kaynaklarına göre Rus ordusunun kaybı 295 Subay, 12.471 asker ve 3.000 Romen asker olmak üzere 15.766, Türk tarafının ise 3.000 askerdir[553].

Üç başarısız saldırının ardından Ruslar Plevne şehrinin saldırı ile alınamayacağını anlamışlar ve şehri kuşatmaya karar vermişlerdir. Bu karar üzerine Rus Savaş Bakanlığı kuşatmayı yönetmesi için General Totleben'i görevlendirmiştir. Diğer taraftan General İosip Gurko da Gurno, Dubnik ve Teliş mevkilerini ele geçirmiş ve bu şekilde Plevne'nin tüm bağlantı yolları kesilmiştir[554]. Osman Paşa Rus saldırılarına karşı başarılı bir savunma sergilemiş olmasına rağmen etrafının kuşatılmaya başlandığını anlamıştır. Eğer Plevne Rus ordusu tarafından kuşatılırsa kendisinin ve şehirde yaşayan sivil halkın zor durumda kalacağının farkındadır. Osman Paşa içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulabilmek amacıyla İstanbul'a bir telgraf göndererek geri çekilmek istese de bu kabul edilmemiştir. Çok kısa bir süre içerisinde Osman Paşa'nın tahminleri gerçekleşmiş Plevne şehri ve şehirde bulunan Osmanlı kuvvetleri Rus ordusu tarafından tamamen kuşatılmıştır. Bu durum üzerine Osman Paşa ve emrindeki Osmanlı kuvvetlerinin Orhaniye'ye çekilmesi kararı alınmış olsa da telgraf hatlarının Ruslar tarafından kesilmesi yüzünden bu karar Osman Paşa'ya iletilememiştir.

Stratejik açıdan oldukça önemli olan Plevne'nin ve Osman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin kurtarılması için İstanbul'da birçok tartışma yaşanmıştır. Fakat bu tartışmalardan bir sonuç elde edilememiş ve Osman Paşa kendi kaderine terk edilmiştir. Şehri tamamen kuşatan Ruslar 31 Ekim 1877 tarihinde Çar

---

[552] Mehmet Metin Hülâgü, "Plevne Savunması", s. 304; BOA, *Y..PRK.HR..*, Nr. 1-72, H. 10 Ramazan 1294 (18 Eylül 1877).
[553] A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden…*, s. 424.
[554] Mehmet Metin Hülâgü, "Plevne Savunması", s. 304.

II. Aleksandr[555] imzalı bir mektup göndererek teslim olmasını istemişlerdir. Bu mektupta şöyle denmektedir;[556]

"*Ekselans Mareşal Osman Paşa,*

Mareşal Hazretleri zatıâlinize aşağıdaki hususları bildirmekle şeref duyarım:

Civar bölgelerdeki Osmanlı Kıtaları esir edilmiştir. Rus Orduları, bazı Türk mevzilerini de ele geçirmişlerdir. Plevne'deki Türk Birlikleri, bir Rus Kolordusu ile daha takviye edilen Rus Garp Ordusu tarafından kuşatılmıştır. Bundan böyle hiçbir iaşe kolunun Plevne'ye gelmesi olanaksızdır.

İnsaniyet namına ve sorumluluğu size ait olmak üzere, fazla kan dökülmesine mani olmak için, büyük direnmelerinizi kesip ve bildireceğiniz bir yerde teslim koşullarını görüşmeye ekselanslarını davet ederim.

Mareşal Hazretleri yüksek saygılarımı kabul ediniz.

Osman Paşa Rus Çar'ının bu teklifini emrindeki subaylarla görüşerek reddetmiş ve şu cevabı vermiştir;[557]

"Altes Emperial Grandük Nikola'ya prodim,

Yüksek şahsiyetinizin bana yazmış olduğu mektubunuzu aldım.

Komutam altında bulunan Türk Ordusu'nun gösterdiği cesaret, sebat ve azim hiçbir surette eksilmemiştir. Bugüne kadar yapılan bütün muharebelerde, Rus askerlerine karşı, kazandığı zaferler de bunu kanıtlar. Bu nedenledir ki haşmetli Majeste Çar Hazretleri, çaresiz kalmış Muhafız Kuvvetleriyle, topçularını imdat kuvvetleri olarak Plevne'de toplamak zorunluluğunu duymuştur. Yukarı Dubnik ve Teliş mağlubiyetleri, buralarda

---

[555] Tam adı Aleksandr Nikolayevich olan II. Aleksandr, 29 Nisan 1818 tarihinde Moskova'da dünyaya gelmiştir. II. Aleksandr, babası II. Nikola'nın 2 Mart 1855 tarihinde ölmesi üzerine Rus tahtına geçmiş ve St. Petersburg şehrinde hayatını kaybettiği 13 Mart 1881 tarihine kadar 26 yıl tahtta kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Encyclopedia Britannica*, Volume 1, Encyclopedia Britannica Ltd, London, p. 564.

[556] Mehmet Ün, *93 Harbin'den Balkan Savaşı'na…*, s. 69-70.

[557] Mehmet Ün, *a.g.e*, s. 70.

bulunan kıtaların teslim oluşu, ulaşım yollarının kapanması, ordumu teslim etmem için yeterli bir sebep değildir. Kaldı ki her şeyimiz mevcuttur. Türk'ün askerlik şerefinin korunması için yapılması gereken hareket de henüz yapılmış değildir.

Bugüne kadar vatan, millet, devlet ve imanımız uğrunda seve seve kan döktük. Bundan sonra da teslim olmaktansa, buna devam edeceğiz.

Dökülen kanların sorumluluğu ise, bu dünyada olduğu gibi, öteki dünyada da harbe sebep olanlara aittir.

Alteslerine saygılarımı sunarım"

Osman Paşa şehirde bulunan erzak miktarının ve asker sayısının azalması üzerine kuşatmayı yarmaya karar vermiştir. Bu dönemde Plevne'de 30.000 kadar savaşabilecek durumda asker ve 12.500 kadar da yaralı asker bulunmaktadır. Bu yüzden Osman Paşa Plevne'ye geldiğinde 136 taburdan oluşan birliklerini, sayısı 400'den az olmayacak şekilde yeniden planlamış ve bu şekilde 62 yeni tabur oluşturmuştur. Osman Paşa ayrıca kuşatmayı yarma sırasında tutulacak yerleri ve savunma hattını yeniden düzenlemiş, yeni istihkâmlar ve avcı hendekleri kazdırmış ve Vid nehri üzerine piyadelerin geçebilmesi için birkaç tane köprü yaptırmıştır. Yine Osman Paşa ordunun elinde bulunan peksimetleri ve mühimmatı 62 tabura eşit şekilde böldürmüştür[558].

Osman Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra 10 Aralık 1877 tarihinde elindeki kuvvetleri ikiye ayırmış ve bizzat kendisinin yönettiği kuvvetlerle sabaha karşı saldırıya geçmiştir. Osman Paşa yaptığı bu ani baskınla ilk başta kuşatmayı yarmaya başlamış olsa da 20.000 kişiden oluşan diğer birliğin yardıma gelmekte gecikmesi üzerine geri çekilmiş ve sonunda teslim olmak zorunda kalmıştır[559].

Bu şekilde Plevne'yi ele geçiren Rus Ordusu Edirne'ye doğru harekete geçmiştir. Bu sırada Edirne Valisi olan Eyüp Paşa uzun süre Rus Ordusu'na

[558] Mahmud Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, s. 188-193.
[559] Mehmet Metin Hülâgü, "Plevne Savunması", s. 304-305.

direnebileceği halde şehirdeki mühimmatı havaya uçurarak şehri boşaltmıştır[560]. Türk kuvvetlerinin çekilmesinden sonra Edirne 20 Ocak 1878 tarihinde Rus işgaline uğramıştır[561]. Edirne'nin işgal edilmesinden sonra İstanbul ile Rus Ordusu arasında bir engel kalmamış ve Rus Ordusu kısa süre zarfında İstanbul önlerine kadar gelmiştir[562].

Tuna Cephesinde Rus Ordusu önünde yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu, Kafkas Cephesinde de yenilgiye uğramış ve Rus orduları Erzurum'u işgal etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Rus Ordusu'nun ilerleyişinin durdurulamaması nedeni ile daha önce tarafsızlıklarını ilan eden Avrupalı devletlere başvurarak Rusya ile yapılacak bir barış antlaşması için arabulucu olmalarını istemiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu isteği Avrupalı devletler tarafından reddedilmiştir. İngiltere Hükümeti Osmanlı Devleti'nin arabulucuk teklifine şu şekilde cevap vermiştir;[563]

> "*İngiltere, iki devlet arasında barış yapılması hususunda arabuluculuk yapmayı taahhüt etmediğinden, ne mütareke şartlarını kararlaştırmak ve ne de, tarafların askeri hareketini durdurmak için Rusya'ya bir şey teklif edemez. Fakat Rusya, kendi kumandanlarına mütareke şartlarını ihtiva eden talimat göndermiştir. Osmanlı Devleti de, aynı şekilde hareket ederek, iki taraf kumandanları arasında mütareke yapmanın yolları aranabilir."*

Avrupalı devletlerden umduğunu bulamayan Osmanlı Devleti Rus Çarı ile temasa geçmiş ve anlaşma zemini aramaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (diğer adıyla 93 Harbi)'ni kaybetmesinin birçok sebebi vardır. Savaş öncesinde ve savaş sürerken iyi bir planın yapılmaması, Osmanlı kuvvetlerinin çok geniş bölgeye dağıtılması, komutanlar arasında haberleşmenin yetersiz olması, özellikle Tuna cephesinde komutanın tek bir elde toplanmaması,

---

[560] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878…, s. 499.
[561] M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", s. 427.
[562] Pol Huri, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1329, s. 37.
[563] Mahir Aydın, "İngiliz-Rus Rekabeti Ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, Erzurum 2008, s. 274.

asker sayısının yeterli olmasına karşılık kuvvetlerin çoğunun kalelerde toplanması, orduda subay sayısının az olması, mevcut askerlerin yeterli eğitime ve savaş tecrübesine sahip olmaması gibi sebepler mağlubiyetin önde gelen sebepleridir. Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasındaki durumunu, bu dönemde Osmanlı Ordusu'nda subay olarak görev yapan İngiliz Subay F.W. Von Herbert anılarında şöyle anlatmaktadır;[564]

> *"... Kâğıd üzerinde imparatorluk birer ordu merkezi olan altı vilâyete ayrılmıştı ve her bir ordunun da dört kolordusu olması lâzımdı.*
>
> *Hakikatte ise 1877 senesinde hiçbir vilâyet üç kolordudan fazla kuvvet temin edememiş, bazıları iki, hattâ bir kolordu çıkarabilmiştir. Bağdad vilâyeti, o da son zamanlarında, ancak bir fırka gönderebilmiştir.*
>
> *Bir orduda iki fırka, dört liva, sekiz alay, yirmi dört tabur bulunması lâzımdı. Müstakil süvari fırkaları yoktu; topçu kolordusu diye bir teşkilât mevcud değildi. Tatbikatta ise bu teşkilat, kâğıd üzerindekinden tamamiyle, farklı idi…*
>
> *İdare ve taktik bakımından en ehemmiyetli birlik alaylar değil taburlardı. İdare maksadiyle üç taburdan bir alay vücuda getirilirdi. Taktik bakımından ise teşkil edilen alaylar, çok defa, idari alaylardan çok farklı olur ve bir "hap nizamı" ndan ötekine değişirdi. Bu sebeple miralaylığın taktik sahasında bir kıymeti bulunmuyordu. Başlıca çeşme başı, kaynak ve otorite binbaşı idi.*
>
> *Topçu sınıfı, atlarının fena olmasına rağmen, fevkalâde idi. Piyade sınıfı pekiyi idi. Nizamiye süvarilerinin, sayıları az ve pek zayıf idiler. Bunun haricindeki gönüllü süvariler ise faydasızdılar. Nakliye, menzil, sıhhiye servisleri, fennî kıt'alar ya hiç yoktu; yahud da tamamile fena idi.*
>
> *Payitahttaki başkumandanlık berbad bir halde idi…"*

Osmanlı Devleti'nin anlaşma teklifi Rusya tarafından kabul edilmiş ve Kızanlık şehrinde görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni

---

[564] F. W. Von Herbert, *Plevne Müdafaası…*, s. 15-18.

Server ve Namık Paşalar, Rusya'yı da Grandük Nikola temsil etmiştir[565]. Kızanlık'ta başlayan görüşmeler Edirne'de devam etmiş ve iki devlet arasında 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne Mütarekesi imzalanmıştır[566]. İmzalanan bu ateşkes antlaşmasına göre, Osmanlı askerleri Küçükçekmece-Terkos hattına kadar çekilecek, bu hattın 5 km önüne kadar Rus askerleri yerleşecek ve iki kuvvet arasında tarafsız bir bölge oluşturulacaktır[567].

Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra iki taraf arasında gerçek bir antlaşma imzalanması için görüşmelere başlanmıştır. Görüşmeler Rus karargâhının kurulduğu Ayastefanos da sürdürülmüş ve 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos (San Stefano) Antlaşması imzalanmıştır[568]. Görüşmelerde Osmanlı Devletini Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Sâdullah Bey, Rusya'yı ise İgnatiyef ve Nelidof temsil etmiştir[569]. Tarihte Osmanlı Devleti'nin imzaladığı en ağır antlaşmalardan biri olan ve yirmi dokuz maddeden oluşan Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşmasına göre;[570]

1 – Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olacak ve sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacaktır.

2 – Bulgaristan Prensi halk tarafından seçilecek, Avrupalı devletler ve Osmanlı Devleti'nin onayından sonra görevine başlayacaktır.

3 – Rus askerleri, Bulgaristan hariç, antlaşmanın imzalanmasından sonra üç ay içerisinde Rumeli'yi, altı ay içerisinde de Doğu Anadolu'yu boşaltacaktır.

---

[565] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878…, s. 499; BOA, *İ..DUİT*, Nr. 142-55, H. 8 Safer 1295 (11 Şubat 1878).

[566] Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 4, s. 225; Mehmet Hacısalihoğlu, "Negotiations and Agreements for Population Transfers in the Balkans from the Beginning of the 19th Century until Balkan Wars of 1912-1913", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, Year I, Issue 1, Fall 2018, s. 50, (s. 31-75); BOA, *A.}DVN.NMH.*, Nr. 24-6, H. 5 Rabiulevvel 1295 (9 Mart 1878).

[567] Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", s. 225; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 276; BOA, *A.}DVN.NMH.*, Nr. 24-6, H. 5 Rabiulevvel 1295 (9 Mart 1878).

[568] Ali İhsan Gencer, *a.g.m*, s. 225; A. T. Chistoff, *The Truth About Bulgaria*, s. 13; Galin Jordanov, *Glimpses of The History of Bulgaria*, Nova Zvezda, Sofia 2005, s. 35; Pol Huri, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı…*, s. 37; Mary E. Durham, *The Burden…*, s. 70; William Miller, *The Ottoman Empire…*, s. 382.

[569] BOA, *Y..PRK.HR.*., Nr. 3-35, H. 28 Şaban 1295 (27 Ağustos 1878); BOA, *İ..DUİT*, Nr. 142-58, H. 8 Safer 1295 (11 Şubat 1878).

[570] Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", s. 225; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 278-279.

Bu antlaşma ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ'da Türk egemenliği son bulmuş, Bosna-Hersek'e özerklik verilmiş ve Rus koruması altında devasa bir özerk Bulgaristan yaratılmıştır[571]. Bu şekilde Bulgar milliyetçiliğinin yaklaşık iki yüz yıllık hayali olan "Büyük Bulgaristan" gerçekleşmiş olmaktadır. Antlaşmanın en önemli ve en çok tartışılan maddesi ise Bulgaristan'ın özerk bir prenslik olarak kurulacak olmasıdır. Bu antlaşmayla Edirne ve Selanik hariç olmak üzere, kuzeyde Tuna, doğuda Karadeniz, güneyde Ege Denizi, batıdaki Ohri Gölü ve ötesinde hemen hemen tüm Balkanları kapsayan büyük bir Bulgaristan yaratılmış ve Avrupa Türkiye'si neredeyse yok edilmiştir[572]. Yirmi dokuz maddeden oluşan antlaşmanın beşi doğrudan üçü de dolaylı almak üzere sekiz madde Bulgaristan ve Bulgarları ilgilendirmektedir. Bu da bize Bulgaristan'ın jeopolitik açıdan değerini göstermesi bakımından önemlidir.

Fakat antlaşmada yer alan Rus kazanımlarından dolayı endişeye kapılan İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan ve diğer Balkan devletleri Rusya'yı yeni bir antlaşma imzalaması için baskı altına almışlar ve bunu da kabul ettirmişlerdir. Avusturya, yeni Bulgar prensliğinin Rusya ile savaş öncesi imzaladığı antlaşmaya aykırı olarak kurulan Büyük Bulgaristan devletine karşı çıkmıştır. İngiltere, Rusya'nın beklenmedik şekilde zafer kazanması sonucu sömürgelerinin tehlikeye düşmesinden korkmaktadır. Ayrıca Hem Yunanlılar hem de Sırplar Ayastefanos Antlaşmasına karşıdır.

Yukarıdaki sebeplerden dolayı başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler Rusya'yı yeni bir antlaşma imzalaması konusunda baskı altına almışlardır[573]. Ruslar da bu dönemde uzlaşmaya hazır durumdalardır. Çünkü hem Rus ordusu yeni bir

---

[571] Pol Huri, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı…, s. 37-38.*
[572] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinde…*, s. 125; Nevill Forbes, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany, D. G. Hogarth, *The Balkans A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford University Press, Oxford 1915, s. 53; William Miller, *The Balkans Roumania, Bulgaria, Servia and Montenegro*, The Knickerbocker Press, New York 1911, s. 211; Will S. Monroe, *Bulgaria And…*, s. 45-46; Mehmet Hacısalihoğlu, ""Müslim and Orthodox Resistance against the Berlin Peace Treaty in the Balkans", s. 130.
[573] BOA, *Y.PRK. HR,* Nr. 2/80, 11 Nisan 1878.

savaşı kaldırabilecek durumda değildi hem de ülkedeki devrimci hareket ciddi bir tehlike haline gelmiştir.

III. BÖLÜM

BERLİN ANTLAŞMASI VE BULGARİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANMASI

1. Berlin Antlaşması ve Bulgar Prensliğinin Kurulması

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Rusya, beklenmedik bir şekilde sekiz ay gibi kısa bir sürede Osmanlı Devleti'ni mağlup ederek İstanbul önlerine kadar gelmiştir. Rusya, kendisinin bile beklemediği bir zafer kazanması üzerine, Osmanlı Devleti ile Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamış ve hemen hemen tüm Balkan coğrafyasına hâkim olmuştur. Ayastefanos Antlaşması'na en şiddetli itirazı Avusturya yapmıştır. Bunun nedeni ise Rusya'nın 1876 yılında iki ülke arasında imzalanan Peşte Anlaşmasına aykırı olarak Avusturya'nın Balkanlar'daki çıkarlarını göz ardı etmesidir[574]. Rusya'nın bu kadar güçlenmesini ve Balkan halkları üzerinde otorite kurmasını kendi çıkarları için tehlikeli bulan Avrupalı devletlerin baskısı sonucu yeni bir antlaşmanın imzalanması Rusya'ya kabul ettirilmiştir.

Avrupalı devletlerin çalışmaları sonucu 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'de bir kongre toplanmıştır[575]. Almanya Başbakanı Otto von Bismarck tarafından yönetilen ve bir ay süren kongrede Osmanlı Devleti'ni Müşir Mehmet Ali Paşa, Berlin Sefiri Sâdullah Bey ve Nâfia Nazırı Kara Todori Paşa, Rusya'yı Prens Gorchakoff, Kont Schuvaloff ve M. d'Oubril, İngiltere'yi Lord Beaconsfield, Lord Salisbury ve Lord Odo Russell, Fransa'yı M. Waddington, Kont Saint-Vallier ve M. Desprez, Avusturya'yı Kont Andrassy, Kont Karolyi ve Baron Haymerle, Almanya'yı Prens Bismarck, Prens Hohenlohe ve Herr von Bülow, İtalya'yı da Kont

[574] Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 230.
[575] Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", s. 225.

Corti ve Kont Launay temsil etmiştir[576]. Kongreye katılan devlet temsilcilerinin başbakan veya dışişleri bakanları olması Avrupalı devletlerin Berlin Kongresine verdikleri değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir[577].

Osmanlı Devleti Berlin Kongresi'nde Rusya ile imzaladığı Ayastafenos Antlaşmasının ağır maddelerinin hafifletileceğini beklemektedir. Hatta bu kongrede İngiltere'nin desteğini sağlayabilmek amacıyla Osmanlı Devleti İngiltere ile 4 Haziran 1878 tarihinde bir antlaşma imzalayarak Kıbrıs'ı İngiltere'ye bırakmıştır[578]. Fakat konferansın başlamasıyla durumun Osmanlı Devleti'nin beklediği gibi olmadığı, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarını koruma telaşına düştükleri görülmüştür. Kongre, 13 Haziran 1878 tarihinde başlamış ve uzun tartışmaların ardından 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile son bulmuştur. Berlin Antlaşmasına göre;

– Ayastefanos Antlaşması ile kurulan büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrılacaktır.

> Birinci bölge; Osmanlı egemenliği altında özerk, vergi veren, sınırları daraltılmış Bulgaristan prensliği kurulacaktır. Bulgar prensi halk tarafından seçilecek ve Babıâli tarafından onaylanacaktır. Bundan böyle Osmanlı askeri Bulgaristan'da bulunmayacaktır.
>
> İkinci bölge; Balkanlar'ın güneyinde Doğu Rumeli adını alacak bir eyalet kurulacak ve bu eyalet doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaktır. Eyaletin başına da büyük devletlerin kabul edeceği bir Hıristiyan vali Babıâli tarafından beş yıl süreyle atanacaktır.
>
> Üçüncü bölge; Makedonya olup ıslahat yapılmak kaydıyla Osmanlı Devletine bırakılacaktır. (Madde 1-22)[579].

---

[576] E. L. Woodward, M. A, *The Congress of Berlin 1878*, H.M. Stationary Office, London 1920, s. 22-23; William Miller, *The Ottoman Empire…*, s. 387-388.
[577] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 288.
[578] Salâhi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişah'ı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", *Belleten*, C. XLII, S. 168, 1978 Ekim, s. 727.
[579] BOA, *Y.PRK.HH*, 3-7, H. 12 Zilhicce 1302 (22 Eylül 1885); Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 289-290; Pol Huri, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı…*, s. 39.

Rusya Osmanlı Devleti'ne imzalattığı Ayastefanos Antlaşması ile Karadeniz ve Ege Denizi ile sınırlı I. Bulgar İmparatorluğu kadar geniş özerk bir Bulgar Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır. Ancak, yeni devletin Rus etkisini Balkanlar'a kadar uzatacağını düşünen İngiltere ve Avusturya-Macaristan, bu antlaşmayı yeniden şekillendiren güçlü bir diplomatik baskı uygulamıştır. Yeni Bulgaristan, Ayastefanos Antlaşması'nın öngördüğü oranın yaklaşık üçte biri kadar olacaktır; Balkanlar'ın güneyindeki Makedonya ve Trakya, Osmanlı hâkimiyetine geri verilecektir, Doğu Rumeli eyaleti ise Osmanlı hâkimiyeti altında kalacak, ancak bir Hıristiyan vali tarafından yönetilecektir[580].

Berlin Kongresi'nde tarafların en çok tartıştığı konu kurulacak olan Bulgaristan'ın sınırları ve idari yapısıdır. Bulgar sorunu, kongrede yapılan on sekiz oturumun beşini ve altmış dört maddeden oluşan Berlin Antlaşması'nın yirmi iki maddesini oluşturmuştur. Bir ay süren şiddetli tartışmalardan sonra 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşmasına göre daha önce Bulgaristan'a bırakılan topraklar üçe bölünmüştür. Bulgaristan'ın sınırları kuzeyde Tuna Nehri, güneyde Balkan Dağları olmak üzere yeniden belirlenmiş ve bu şekilde Ayastefanos Antlaşmasında 163.965 km² olan sınır 63.972 km² düşürülmüştür[581]. Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgar Prensliği'ni oluşturan Rusçuk, Varna, Sofya, Vidin ve Tırnova vilayetlerinin 1868 yılındaki nüfusu şu şekildedir;[582]

---

[580] BOA, *Y..PRK.A*, Nr. 1-113, H. 21 Recep 1295 (21 Temmuz 1878); Bojidar Dimitrov, *Bulgaria Illustrated History*, Borina, Sofia 1994, s. 139; Will S. Monroe, *Bulgaria And…*, s. 46-47; William Miller, *The Ottoman Empire…*, s. 389; Mehmet Hacısalihoğlu, ""Müslim and Orthodox Resistance against the Berlin Peace Treaty in the Balkans", 130.

[581] BOA, *Y..PRK.MK.*., Nr. 2-11, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885); Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi…*, s. 59; E. L. Woodward, M. A, *The Congress of Berlin…*, s. 33; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 17.

[582] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 81.

Tablo V **Rusçuk, Varna, Sofya, Vidin ve Tırnova vilayetlerinin 1868 yılındaki nüfusu**				
	Köy Sayısı	**Müslümanlar**	**Gayrimüslimler**	**Toplam**
Rusçuk	833	138.692	95.834	234.526
Varna	391	56.689	20.769	77.458
Vidin	434	25.338	124.567	149.905
Sofya	711	24.410	147.095	171.505
Tırnova	453	71.645	104.273	175.918
Toplam	**2.822**	**316.774**	**492.538**	**809.3012**

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ve sonrasında Türklere yapılan zülümler ve bu zulümlerin sonucu yapılan göçler sonucu Bulgaristan sınırları içerisinde yaşan Türk nüfusunda önemli bir azalma yaşanmıştır. Bulgaristan prensliğinin kurulmasından ardından Bulgaristan'ın nüfusu şu şekildedir;[583]

[583] BOA, *A.}MTZ.(04)*, Nr. 60-15, 9 Şaban 1316 (23 Aralık 1898); BOA, *Y..PRK.MK.*., Nr. 1-29, 29 Zilhicce 1297 (2 Aralık 1880).

Tablo VI **Bulgaristan Prensliğinin Kurulmasından Ardından Bulgaristan'ın Nüfusu**			
	Müslümanlar	**Gayrimüslimler**	**Toplam**
Sofya	3.593	235.376	238.969[584]
Tırnova	22.549	186.816	209.365
Köstendil	2.126	122.933	125.149[585]
Ruscuk	69.546	88.775	158.321
Lom	5.669	109.726	115.395
İvraca	10.361	139.408	149.759
Hezargrad	67.762	61.499	129.261
Silistre	74.704	36.191	110.895
Şumnu	116.788	59.104	175.892
Lofça	6.783	118.973	125.756
Ziştovi	15.477	71.959	87.436[586]
Varna	93.292	126.086	209.378
Vidin	5.314	111.084	116.398
Toryan	253	78.952	79.205
Selvi	7.235	85.941	93.176
Toplam	**501.452**	**1.632.823**	**2.134.275**

Berlin Kongresi Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan savaşı durdurmak için toplanmış olsa da hem kongreye katılan devletler açısından hem de alınan kararlar açısından uluslararası bir boyut kazanmıştır. Kongre sonunda imzalanan antlaşmaya bakıldığında Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaştığı açık bir şekilde görülecektir. Öte yandan Osmanlı Devleti

[584] Mevcut defterde Müslüman sayısı 3.599, Gayri Müslim sayısı 229.916 olarak verilmiştir. Ancak genel toplam sonucunda Müslüman sayısının 3.593, Gayri Müslim sayısının 235.376 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *A.}MTZ.(04),* Nr. 60-15, 9 Şaban 1316 (23 Aralık 1898).

[585] Mevcut defterde Müslüman sayısı 2.116, Gayri Müslim sayısı 162.933 olarak verilmiştir. Ancak genel toplam sonucunda Müslüman sayısının 2.126, Gayri Müslim sayısının 122.933 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *A.}MTZ.(04), Nr. 60-15*, 9 Şaban 1316 (23 Aralık 1898).

[586] Mevcut defterde Müslüman sayısı 15.447 olarak verilmiştir. Ancak genel toplam sonucunda Müslüman sayısının 15.477 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *A.}MTZ.(04), Nr. 60-15*, 9 Şaban 1316 (23 Aralık 1898).

Berlin Antlaşması ile büyük çoğunluğu Balkanlar'da olmak üzere 287.510 km² toprak kaybına uğramıştır[587]. Ayrıca Berlin Antlaşmasıyla Ayastefanos Antlaşması'nda ön görülen Bulgaristan'ın iki yıl boyunca Rus işgali altında kalma şartını da dokuz aya indirmiş ve herhangi bir isyan halinde Osmanlı Devleti'ne müdahale etme hakkı tanınmıştır[588]. Berlin Antlaşması ile Balkanlar'da oluşan siyasi ve coğrafi statü, günümüze kadar gelen birçok anlaşmazlık ve çatışmaya zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında önemli bir kilometre taşı olan Berlin Antlaşması'nın içeriğine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin lehine gibi görünse de uzun vadede, zayıflamaya başlayan devletin temellerini derinden sarsmıştır. Diğer taraftan başta Bulgaristan olmak üzere Berlin Antlaşması'nda istediklerini alamayan Balkan devletlerini büyük bir kargaşanın içine sokmuştur[589].

B. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Kazanması ve Doğu Rumeli Vilayetini İşgali

Bulgar milliyetçileri yüz yılı aşkın çalışmaları sonucu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayastafenos Antlaşması'yla Büyük Bulgaristan hayaline ulaşmışlardır. Fakat Avrupalı devletlerin müdahalesi ile bu hayal kısa sürmüştür. Berlin Antlaşması'yla ortaya çıkan siyasi durum, Bulgar milliyetçilerinin hedeflerinin çok uzağında kalmış ve kendilerince Bulgar nüfusunun büyük bir kısmının yaşadığı Makedonya, Doğu Rumeli ve Trakya kurulan Bulgaristan dışında kalmıştır. Bu durum da günümüze kadar süren bir kızgınlığa neden olmuştur. Bulgarlar bu kızgınlıklarından dolayı hala Berlin Antlaşması yerine ulusal bağımsızlık günü olarak Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasını kutlamaktadırlar[590].

---

[587] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 292.
[588] Glenn E. Curtis, *Bulgaria a Country Study*, Department of the Army, Washington 1993, S. 20.
[589] Daha fazla bilgi için bkz. *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2011.
[590] Glenn E. Curtis, *Bulgaria a Country Study*, s. 22.

Bulgarlar 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşmasıyla hayallerinde yaşayan Büyük Bulgaristan'a sahip olamasalar da vergi yoluyla Osmanlı Devleti'ne bağlı olan ve prenslerini kendilerinin seçebildiği bir prensliğe sahip olmuşlardır. Kurulan bu Bulgar Prensliğin sınırları içine Vidin, Rusçuk, Sofya, Tırnova ve Varna sancakları dâhil edilmiştir. Ayastafenos Antlaşması'nda Bulgaristan sınırlarına dâhil edilen Burgaz, Hasköy(Haskova), Kırcaali, Tatar Pazarcık (Pazarcık), Filibe (Plovdiv), İslimiye (Sliven), Eski Zağra (Stara Zagora) ve Yanbolu (Yambol) şehirleri ise Hıristiyan bir vali tarafından yönetilen Doğu Rumeli Vilayeti adı altında Osmanlı Devletine verilmiştir[591].

Tarihteki üçüncü Bulgar Prensliği, 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşmasıyla beş yüz yıllık Osmanlı hâkimiyetinden sonra yeniden kurulmuştur. Bulgar milliyetçileri bu sayede hayallerine kavuşmuşlardı. Fakat şimdi de önlerinde önemli bir sorun bulunmaktadır. Ülkenin yönetim şekli ne olacaktı ve Bulgar kralı kim olacaktı. Bulgar milliyetçileri bu sorunu çözüme kavuşturmak için 16 Nisan 1879'da Tırnovo'da bir kurucu meclis toplamışlardır[592]. Kısmen seçilmiş ve kısmen atanmış 230 delegenin katıldığı ve kurucu meclis unvanı taşıyan bu mecliste yapılan uzun tartışmaların ardından Bulgaristan'ın anayasal monarşi ile yönetilmesine karar verilmiştir[593]. Ayrıca Berlin Antlaşmasına göre kurulan yeni Bulgar Prensliğinin bir prens tarafından yönetilmesi gerekmektedir. Bu sebepten dolayı uzun tartışmaların ardından Hessen-Darmstadt Prensi Aleksandr'ın oğlu ve Rus Çarı II. Aleksandr'ın yeğeni olan Battenberg Prens'i Aleksandr Joseph'in[594]

---

[591] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 127; Frank Fox, *Bulgaria*, London 1915, s. 68.

[592] Galin Jordanov, *Glimpses of The History…*, s. 37; R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, JeoPolitika Yayınları, İstanbul 2007, S. 73; Tuğrul Özcan, "Prens Aleksander Döneminde Bulgar Parlamentosu (1879-1885), *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkâni*, Ed. Abidin Temizer, Uğur Özcan, C. 2, Libra Yayınları, İstanbul 2015, s. 636, (s. 631-647).

[593] Милко Палангурски, "Бащите на Търновската Конституция–Духовниците Между Политиката и Религията", *Балканите – Език, История, Култура*, 2017, Том 5, Брой 1, с. 293; Glenn E. Curtis, *Bulgaria a Country…*, s. 22; Nuray Ekici, "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, s. 529, (s.528-541).

[594] Bulgaristan'ın ilk prensi olan Aleksandr Joseph 5 Nisan 1857 tarihinde İtalya'nın Verona şehrinde doğmuş ve 17 Kasım 1893 tarihinde Avusturya'nın Graz şehinde hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. _____, Alexander (Alexander of Battenberg), *Encyclopedia Britannica*, Volume 1, Encyclopedia Britannica Ltd., London 1953, p. 574.

Bulgar Prensi olmasına karar verilmiştir[595]. Bulgar milliyetçileri yaptıkları bu toplantıda ülkenin başkenti olarak Sofya'yı belirlemişlerdir. Bunun başlıca nedeni, kuzey doğudan güneybatıya ve kuzey-batıdan güneydoğuya uzanan Bulgar topraklarının kesişme noktası olmasıdır. Osmanlı Devleti yeni kurulan Bulgar Prensliği'nde Bulgaristan Komiseri ünvanı verilen temsilciler tarafından temsil edilmiştir[596]. Bu göreve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1908 yılına kadar dokuz komiser atanmıştır. Sırasıyla Bulgaristan Komiserleri şunlardır; Pertev Efendi (1878-1879), Nihad Paşa (1879-1885), Nikola Gadban Efendi (1885-1886), Kâzım Beyefendi (1887-1896), Niyazi Beyefendi (1896-1897), Nasuhi Beyefendi (1897-1898), Necib Melhame Efendi (1898-1902), Ali Ferruh Beyefendi (1902-1904) ve Sadık Paşa (1904-1908)[597].

Yarı özerk Bulgar Prensliği'nin kurulmasından sonra oluşan Bulgar meclisinde birçok siyasi grup bulunmakla birlikte bu siyasi gruplar, Rus güdümünde olan Muhafazakârlar ve Bulgaristan'ın tamamen bağımsız olması gerektiğini savunan Liberaller olmak üzere iki parti ortaya çıkmıştır[598]. Liberaller, bağımsızlık hareketini meydana getiren köylü ve aydınların tek bir parlamentoda temsil edilmesini savunmakta; Muhafazakârlar ise, Bulgar köylü sınıfının siyasi sorumluluğa hazır olmadığını bu yüzden sınırlı güçlere sahip ikinci bir odada temsil edilmesini savunmaktadırlar[599].

Prens Aleksandr Bulgar Prensi olarak seçilmesinden sonra ilk iş olarak Muhafazakârlardan oluşan ve başkanlığını Todor Burmov'un yaptığı bir hükümet kurmuştur[600]. Fakat bu hükümet uzun soluklu olmamıştır. Bulgaristan'ın ilk meclisi

---

[595] Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Tükler (1878-1908)", *Turkish Studies*, Volume 1/2 Fall 2006, s. 270; Bojidar Dimitrov, *Bulgaria Illustrated…*, s. 141; John Buchan, *Bulgaria and Romania*, London, s. 43; Galin Jordanov, *Glimpses of The History…*, s. 37; Will S. Monroe, *Bulgaria And…*, s. 49; _____, *The Bulgarians*, Sofia 2005, s. 140; Frank Fox, *Bulgaria…*, s. 73; William Miller, *The Ottoman Empire…*, s. 412; Harry Salmon, "The World", *The Bulgarians*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005, s. 140, (s. 139-150).

[596] Ali Kemal Balkanlı, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 258.

[597] Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, TTK Yayınları, C. XVII, S. 21, 1996, s. 74.

[598] Galin Jordanov, *Glimpses of The History…*, s. 37.

[599] Glenn E. Curtis, *Bulgaria a Country…*, s. 22; Tuğrul Özcan, "Prens Aleksander Döneminde Bulgar Parlamentosu (1879-1885), s. 639.

[600] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 131.

hükümet krizinden dolayı tekrar seçime gitmiştir. Yapılan bu seçimleri Bulgar Milliyetçilerinin önemli isimlerinden olan ve 1876 Nisan Ayaklanmasında da önemli rol oynayan Stefan Stambolov'un liderliğini yaptığı Liberaller kazanmıştır. Prens Aleksandr bunun üzerine hükümeti kurma görevini Liberal Dragon Çankov'a vermiştir[601]. Prens Dragon Çankov ile de anlaşamayınca onu da istifa ettirmiş ve yerine yine bir Liberal olan Petko Karavelov'u getirmiştir[602]. Kurulan bu hükümet ile de anlaşamayan Prens Aleksandr bu sefer 1881 yılında meclisi feshetmiş, anayasayı kaldırmış, ülkeyi olağanüstü yetkilerle donatılmış valilerin idaresine vermiş ve savunma bakanı olan Ernot'u da hükümet kurması için görevlendirmiştir[603].

Saltanatının başlangıcından itibaren, Prens Aleksandr Bulgaristan'daki Liberallere ve Tırnovo anayasasına karşı çıkmıştır. Prens Aleksandr'ın ülkedeki siyasi krizi bahane ederek anayasayı ortadan kaldırması üzerine Bulgaristan'da siyasi hâkimiyet Berlin Antlaşması uyarınca ülkede bulunan Rus generallerin[604] eline geçmiştir[605]. Prens Aleksandr muhafazakâr bir yönetim için halkın desteğini sağlayamamıştır. Bu dönemde Bulgar milliyetçilerinin önemli bir temsilcisi olan Lyuben Karavelov'un kardeşi Petko Karavelov Liberallerin safına katılmıştır. Anayasanın rafa kaldırıldığı bu dönemin en önemli siyasi sorunu, Bulgaristan'ın Rusya ile ilişkilerinin değişmesidir. Bulgaristan'ın Rusya ile ilişkilerinin zayıflamasının sebepleri ise Rus ordusuna karşı Bulgar düşmanlığı, Bulgaristan'ın Ruslar için stratejik bir demiryolu inşa etmeyi reddetmesi, Prens Aleksandr ile Rus Çar'ı III. Aleksandr arasındaki zayıf ilişki ve Rusya'nın Balkanlar'da çıkması muhtemel huzursuzluktan korkmasıdır[606].

Bulgarlar bağımsız bir Bulgar devletine kavuşmuş olsalar da yönetimin Rusların elinde bulunmasından dolayı rahatsız durumdadırlar. Bulgar milliyetçileri bu durum karşısında aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak Prens

---

[601] William Miller, *The Balkans…*, s. 220-221; R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 77.
[602] R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 77.
[603] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 132.
[604] Bu Rus Generalleri Sobolov ve Kolbars'dır.
[605] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 294.
[606] Glenn E. Curtis, *Bulgaria a Country*…, s. 23.

Aleksandr'ı anayasayı tekrar yürürlüğe koyması için baskı altına almışlardır[607]. Bu baskılar sonuç vermiş ve 1883 yılında anayasayı tekrar yürürlüğe koydurmuşlar ve Rus generalleri yönetimden uzaklaştırmışlardır.

1. Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgar Prensliği Tarafından İşgali

13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın 18. maddesine göre Osmanlı Devleti'ne bağlı olacak ve bir Hıristiyan vali tarafından beş yıl süreyle yönetilecek olan ve 35.901 km² bir yüz ölçümüne sahip Doğu Rumeli Vilayeti kurulmuştur[608]. Yine Berlin Antlaşması'nın aynı maddesi uyarınca bir anayasa hazırlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerin temsilcilerinin oluşturduğu bir komisyon kurulmuştur[609]. Kurulan bu komisyonda İngiltere'yi Henry Drummond Wolf ve Donoughmore, Fransa'yı De Ring ve Coutoly, Rusya'yı Aleksandr Aleksandroviç Şepelef ve Aleksey Nikoloyeviç Çeretlef, İtalya'yı Vernoni, Avusturya'yı Veniamin Kallay, Osmanlı Devletini de Âsım Paşa ve Abro Efendi temsil etmiştir[610]. Bu komisyonun yaptığı çalışmanın ardından 24 Eylül 1879 tarihinde bir anayasa hazırlanmıştır. Bu anayasaya 495 tanesi esas, 637 tanesi de ilave madde olmak üzere toplam 1132 maddeden oluşmaktadır[611]. Doğu Rumeli Vilayeti daha önce de belirttiğimiz gibi Burgaz, Hasköy(Haskova), Kırcaali, Tatar Pazarcık (Pazarcık), Filibe (Plovdiv), İslimiye (Sliven), Eski Zağra (Stara Zagora) ve Yanbolu (Yambol) şehirlerinden oluşmaktadır[612]. Vilayetin idare merkezi, bölgenin en büyük şehri olan Filibe şehri olarak belirlenmiştir[613].

---

[607] BOA, *Y..PRK.TM.,* 19 Cemazeyilahir 1300 (27 Nisan 1883).
[608] BOA, *Y..PRK.MK.,* Nr. 2-11, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885); William Miller, *The Balkans…*, s. 214; Will S. Monroe, *Bulgaria And…*, s. 48; Mehmet Hacısalihoğlu, "The Issue of Toponymy: Bulgarian Case", *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Fuat Aksu, May 16th 2007, İstanbul, s. 65, (s. 61-78).
[609] BOA, *İ.MTZ.(04),* Nr. *6/191*, 16 Ramazan 1295 (13 Eylül 1878).
[610] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 34.
[611] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 135; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 36.
[612] BOA, *İ.MTZ (4),* Nr. 6-191, H. 16 Ramazan 1295 (13 Eylül 1878); Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…*, s. 60-64.
[613] Ali Kemal Balkanlı, *Şarkî Rumeli…*, s. 257; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 41.

Doğu Rumeli Vilayeti'ne ilk önce Rüstem Paşa atanmış olsa da, Berlin Antlaşmasının 18. Maddesi uyarınca Hıristiyan bir vali tarafından idare edilmesi gerektiğinden bundan vazgeçilmiş ve yerine 27 Mayıs 1879 tarihinde Aleko Paşa[614] vali olarak atanmıştır[615]. Ayrıca Doğu Rumeli Vilayeti Dâhiliye Nazırı olarak Gavril Paşa[616], Jandarma ve Milis Kumandanı olarak Râşit Paşa, Nâfia ve Ziraat Müdürü olarak Vulkoviç Efendi, Mâliye Müdürü olarak Schmid Efendi ve Maarif Müdürü olarak da Yuakim Efendi atanmıştır[617]. Aleko Paşa'nın valiliği sırasında Bulgar yanlısı bir politika izlemesi yüzünden 18 Mayıs 1884 tarihinde yerine Gavril Paşa Doğu Rumeli Vilayeti Valisi olarak atanmıştır[618].

Başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin yardımıyla Bulgar Prensliği kuran Bulgar milliyetçileri tam bağımsız olabilmek ve sınırlarını daha da genişletmek amacıyla çalışmalarına devam etmişlerdir. Bulgar milliyetçileri bu amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için Bulgaristan'daki nüfus yapısının değişmesi gerektiğinin farkındadırlar. Çünkü Bulgaristan ve Doğu Rumeli Vilayetindeki Türkler nüfusun neredeyse yarısını oluşturmaktadır.

1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre; Bulgaristan'ın Cisr-i Mustafa Paşa, Çırpan, Ahi Çelebi, Akçakızanlık, Eski Zağra, Tırnova. Sutaliç, Torluk, Sahra, Filibe, Tatarpazarcığı, İhtiman, Sofya, Berkofça, Lofça, Plevne, Rahova, Niğbolu, Ziştovi, Rusçuk, Yanbolu, Yeni Zağra, Kızılağaç, Hasköy, Varna. Karinabad, Rus

---

[614] Gerçek adı Aleksandr Stefanov Bogoridi olan Aleko Paşa 1822 yılında Bulgar asıllı Osmanlı devlet adamı Stefanaki Bey'in oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur. Liseyi Fener Rum Erkek Lisesinde tamamlayan Aleko Paşa daha sonra Almanya'ya giderek burada hukuk eğitimi almıştır. Daha sonra yurda dönem Aleko Paşa Osmanlı Devleti'nin çeşitli kademelerinde görev yapmıştır.

[615] BOA, *İ.*MTZ *(4)*, Nr. 6-226, H. 23 Cemazeyilevvel 1296 (15 Mayıs 1879); BOA, *İ.MTZ (4)*, Nr. 6-230, H. 4 Cemazeyilah 1296 (26 Nisan 1879); Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 41; William Miller, *The Balkans…*, s. 222; William Miller, *The Ottoman Empire…*, s. 414; Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 93.

[616] BOA, *İ..MTZ.(04*), Nr. 6 – 228, H. 29 Cemazeyilevvel 1296 (21 Mayıs 1879); Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 135-136.

[617] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…,* s. 96; Mahir Aydın, Şarkî Rumeli…, s. 116.

[618] BOA, *İ.MTZ (4)*, Nr. 9-374, H. 22 Recep 1301 (18 Mayıs 1884); Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 136; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 121; Süleyman Kani İrtem, "Saray ve Babıali'nin iç yüzü: Filibe'de ihtilal, Vali Gavril Paşa Hapsediliyor, Hudud Kapatılıyor", *Akşam,* Tefrika No: 420, s. 8; William Miller, *The Balkans…*, s. 222; Валари Качунов, Пламен Митев, Валери Колев, Евгений Калинова, Искра Баева, *История на България…*, 331.

Kasrı, Aydos, Yenipazar ve KozIuca şehirlerinde nüfusun yaklaşık 394.054'ü Türk, 538.570'i de Bulgar, Rum ve Sırp olmak üzere toplam 932.624 olduğu tahmin edilmektedir[619]. 1831 yılında yapılan bu nüfus sayımına göre; Berlin Antlaşmasıyla kurulan Bulgar Prensliği'nin ve Doğu Rumeli Vilayeti'nin bağlı olduğu Rumeli Eyaleti'nin[620] ve Silistre Eyaletleri'nin[621] nüfusu 491.163 Müslüman, 757.339 Reaya, 28.464 Kıpti, 10.133 Yahudi ve 2.123 Ermeni olmak üzere toplam 1.289.222'dir[622].

1868 yılında ise Tuna Vilayetinde 412.417'si Müslüman, 610.000'i Hıristiyan olmak üzere toplam nüfus 1.022.417'dir. Bu nüfusun da 359.907'si Türk, 490.467'si de Bulgar'dır[623]. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce Doğu Rumeli Vilayeti'ndeki nüfus 250.000'i Türk, 400.000'ni Bulgar olmak üzere toplam 650.000 iken, savaş sonunda ise 120.000'i Türk, 390.000'i Bulgar olmak üzere 510.000'e düşmüştür[624].

Alman A. Ritter tarafından 1878 yılında Doğu Rumeli Vilayetinin nüfusu 503.058'i Müslüman, 810.294'ü Hıristiyan olmak üzere toplam 1.313.352 olarak verilmiştir[625]. Bulgar Prensliği tarafından 1888 yılında açıklanan resmi nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu şu şekildedir;[626]

---

[619] Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 6, s. 398.
[620] 1831 yılında Rumeli Eyaleti Sofya-Manastır, Selanik, Üsküp, Köstendil, Ohri, Tırhala, Avlonya, Delvine, Velceterin, İlbasan, İskenderiye, Yanya, Dukagin, Perzerin ve Alacahisar livalarından oluşmaktaydı.
[621] 1831 yılında Silistre Eyaleti Silistre, Niğbolu, Vidin, Çirmen, Vize ve Kırkkilise livalarından oluşmaktaydı.
[622] Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, TTK Yayınları, C. XV, S. 60, Ekim 1951, s. 628.
[623] Yusuf Halaçoğlu, "Bulgaristan", s. 398.
[624] Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m*, s. 398.
[625] Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m*, s. 398.
[626] Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m*, s. 398.

Tablo VII **Bulgar Prensliği tarafından 1888 yılında açıklanan resmi nüfus**	
Türk	607.372
Bulgar	2.327.003
Rum	58.000
Diğer	162.000
Toplam	3.154.375

Bulgar resmi makamlarının verdiği yukarıdaki rakamlara göre nüfusun %19.30'unu Türkler, %73.77'sini Bulgarlar, %1.83'nü Rumlar ve %5.1 ülkede yaşayan diğer azınlıklar oluşturmaktadır.

Osmanlı kaynaklarına göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusu şu şekildedir;[627]

Tablo VIII **Osmanlı kaynaklarına göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin Nüfusu**			
	Müslüman	**Gayri Müslim**	**Toplam**
Burgaz	31.250	83.268	114.518
İslimiye	13.128	154.130	167.258[628]
Tatarpazarcık	19.143	117.637	136.780
Filibe	31.054	176.482	207.536
Haskova	20.896	103.109	124.005
Zağra-i Atîk	20.011	194.007	214.018
Polon	7.152	95.610	102.762
Toplam	**142.634**	**924.243**	**1.066.947**

Yukarıdaki tabloya göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusunun %13.36'nı Müslümanlar, %86.64'nü de Gayrimüslimler oluşturmaktadır.

---

[627] BOA, *Y..PRK.MK.*., Nr. 1-29, 29 Zilhicce 1297 (2 Aralık 1880).

[628] Mevcut defterde Müslüman sayısı 13.226 olarak verilmiştir. Ancak genel toplam sonucunda Müslüman sayısının 13.128 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *A.}MTZ.(04)*, Nr. 60-15, 9 Şaban 1316 (23 Aralık 1898).

Bulgar işgalinin ardından Doğu Rumeli Vilayetinin nüfusu ise şu şekildedir:[629]

Tablo IX **Bulgar İşgalinin Ardından Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu**			
	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Zağra-i Atîk	27.772	132.927	160.699
Hasköy	54.385	74.207	128.592
İslimiye	12.897	113.471	126.368
Bergos	28.029	58.174	86.203
Filibe	37.172	153.582	190.754
Tatarpazarcık	14.401	90.258	104.659
Toplam	**174.656**	**622.619**	**797.275**

Yukarıdaki tabloya göre Doğu Rumeli Vilayetine dâhil olan altı şehrin nüfusunun %21.90'nı Müslümanlar, %78.10'nu da Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgar işgaline uğramasının ardından nüfus yapısının Müslümanların lehine önemli derecede değiştiği görülmektedir. Buna göre, daha önce 135.482 olan Müslüman sayısı 39.174 artarak 174.656, 828.633 olan Gayrimüslim sayısı da 206.014 azalarak 622.619 olmuştur.

Yunan kaynaklarına göre Doğu Rumeli Vilayeti sınırları içerisine dâhil olan İslimiye (Sliven) ve Filibe şehirlerinin 1880 yılındaki nüfusu şu şekildedir;[630]

[629] BOA, *A.}MTZ.RŞ*, Nr. 5/3.2, 5/3.4, H. 22 Ramazan 1306 (22 Mayıs 1889).
[630] Gabor Demeter, Kristian Caplar-Degovic, Jolt Botlik, "Etniceskite Karti i Statistiki Kato Politiceska Reklama i İnstrumenti za İzgrajdane na Natsiya (1878-19013) Nadejdnost Na Dannite", *Makedonski Nauçen İnstitut*, 2, 2016, s. 53.

Tablo X **Yunan kaynaklarına göre Doğu Rumeli Vilayeti sınırları içerisine dâhil olan İslimiye (Sliven) ve Filibe şehirlerinin 1880 yılındaki nüfusu**					
	Müslüman	**Bulgar**	**Yunan**	**Diğer**	**Toplam**
İslimiye	54.300	54.200	37.100	30.000	**175.600**
Filibe	120.000	180.000	32.000	38.000	**370.000**

Dönemin İngiltere Başbakanı Salisbury tarafından hazırlanan rapora göre 1875- 1878 yılları arasında Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusu şu şekildedir;[631]

Tablo XI **İngiltere Başbakanı Salisbury tarafından hazırlanan rapora göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusu**			
	1876 - 1878 öncesi	**Savaştan sonra**	**Değişim Oranı**
Türk	220.000	90.000	% 59
Bulgar	400.000	380.000	% 5
Yunan	35.000	30.000	% 14
Pomak	25.000	25.000	% 0
Çingene	25.000	16.000	% 36
Toplam	**705.000**	**541.000**	

Salisbury'nin verdiği yukarıdaki rakamlara göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından önce Doğu Rumeli Vilayeti nüfusunun %34.76'ni Türkler, %56.73'nü Bulgarlar, %4.96'nı Yunanlılar, %3.55 Çingeneler oluştururken, savaş sonrasında nüfusun %21.26'nı Türkler, %70.24'nü Bulgarlar, %5.54'nü Yunanlılar ve %2.96'nı da Çingeneler oluşturmaktadır.

1878 yılında, Rus yazar Teplow'a göre ise bölgedeki nüfus 1.800.956'sı Müslüman Türk, 1.509.595'i Bulgar olmak üzere toplam 3.310.551'dir[632]. Fransa'nın

[631] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu…*, s. 137; Gabor Demeter, Kristian Caplar-Degovic, Jolt Botlik, "Etniceskite Karti i Statistiki Kato…", s. 74.
[632] İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla…*, s. 3.

Rusçuk Viskonsolosu olan Aubaret Fransız hükümetine 6 Ekim 1876 tarihinde gönderdiği raporda bölgedeki nüfusu 1.120.000'i Müslüman, 1.233.500'i Gayri Müslim olmak üzere toplam 2.353.500 olarak vermektedir[633].

Berlin Antlaşması uyarınca kurulan Doğu Rumeli Vilayeti'nin 1879 yılına ait nüfusu 623.200 Bulgar, 183.750 Türk, 19.250 Yahudi, 4.170 Çingene ve 1.300 Ermeni olmak üzere toplam 831.670'dir[634]. Spiridon Gopçeviç 1880 yılına ait Doğu Rumeli Vilayetinin nüfusunu şu şekilde vermektedir;[635].

Tablo XII **Spiridon Gopçeviç'e Göre 1880 Yılına Ait Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu**	
Türk	174.749
Bulgar	573.560
Rum	42.654
Çingene	19.549
Yahudi	4.177
Ermeni	1.306
Toplam	**815.995**

Spiridon Gopçeviç'in verdiği rakamlara göre 1880 yılında Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusunun %21.41'ni Türkler, %70.30'nu Bulgarlar, %5.23'nü Rumlar, %2.39'nu Çingeneler, %0.51'ni Yahudiler ve %0.16'nı da Ermeniler oluşturmaktadır.

Sutherland Menzies ise, Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusunu şu şekilde vermektedir;[636]

[633] İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla…*, s. 3.
[634] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…*, s. 118.
[635] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 214-215.
[636] Sutherland Menzies, *Turkey Old…*, s. 557; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 215.

Tablo XIII **Sutherland Menzies'e Göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin Nüfusu**	
Müslüman	174.759
Bulgar	573.231
Rum	42.516
Çingene	19.324
Yahudi	4.177
Ermeni	1.306
Toplam	**815.295**

Sutherland Menzies'in verdiği rakamlara göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusunun %21.45'ni Müslümanlar, %70.30'nu Bulgarlar, %5.21'ni Rumlar, %2.37'ni Çingeneler, %0.51'ni Yahudiler ve %0.16'nı da Ermeniler oluşturmaktadır.

Şemsettin Sami'ye göre Doğu Rumeli Vilayetinin nüfusu şu şekildedir;[637]

Tablo XIV **Şemsettin Sami'ye Göre Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu**	
Bulgar	623.600
Türk	183.750
Rum	43.590
Çingene	4.170
Yahudi	19.520
Ermeni	1.300
Toplam	**875.930**

Şemsettin Sami'ye göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusunun %20.98'ni Türkler, %71.19'nu Bulgarlar, %4.98'ni Rumlar, %0.47'ni Çingeneler, %2.22'ni Yahudiler ve %0.16'nı da Ermeniler oluşturmaktadır.

[637] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 215.

Kemal Karpat'a göre Doğu Rumeli Vilayeti'nin nüfusu şu şekildedir;[638]

Tablo XV **Kemal Karpat'a Göre Doğu Rumeli Vilayetinin Nüfusu**	
Bulgar	411.000
Türk	113.500
Rum	27.000
Çingene	15.500
Yahudi	7.500
Ermeni	1.500
Toplam	**576.000**

Kemal Karpat'a göre Doğu Rumeli Vilayetinin nüfusunun %71,35'ni Bulgarlar, %19.7'ni Türkler, %4,69'nu Rumlar, %2,69'nu Çingeneler, %1,3'nü Yahudiler ve %0.26'nı da Ermeniler oluşturmaktadır.

Doğu Rumeli Vilayeti kurulduktan sonra ilk nüfus sayımı 1880 tarihinde yapılmıştır. Yapılan bu nüfus sayımına göre vilayetin nüfusu 573.560'ı Bulgar, 174.700'ü Müslüman, 42.654'ü Rum, 19.549'u Kıpti, 1.306'sı Ermeni ve 4.177'si Musevi olmak üzere toplam 815.946'dır[639]. 1884 yılında yapılan ikinci nüfus sayımında ise vilayetin nüfusu 476.642'si erkek, 466.218'i kadın olmak üzere toplam 942.680'dir[640]. 1885 yılında Bulgaristan Prensliğindeki Müslüman nüfusu 802.597 iken 1910 yılında Bulgaristan tarafından yapılan nüfus sayımında bu rakam 602.085 olarak açıklanmıştır[641].

Yukarıda verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı üzere Bulgarlar hem tam bağımsızlıklarını elde edebilmelerinin hem de kendilerinin ayrılmaz bir parçası olarak gördükleri Doğu Rumeli Vilayeti'ni topraklarına katabilmelerinin önündeki en

[638] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 215.
[639] BOA, *Y..PRK.MK.*., Nr. 2-11, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885).
[640] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…*, s. 118.
[641] Ömer Turan, "Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları", *Belleten*, TTK Yayınları, C. LXIV, S. 239, Nisan 2000, s. 90.

büyük engel olarak burada yaşayan Türkleri görmüşlerdir. Bulgarlar Bulgaristan ve Doğu Rumeli Vilayeti'nde nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturabilmek için bir dizi plan hazırlamışlardır. Bu amaçla kurdukları çeteler ile Türk köylerine baskınlar yaparak Türkleri bölgeden göç ettirmeye, göç etmeyen Türkleri ise öldürmeye başlamışlardır[642]. Bulgar çeteciler bu baskı ve cinayetleri daha çok kendilerine ait olduğunu düşündükleri ve Güney Bulgaristan olarak isimlendirdikleri Doğu Rumeli Vilayeti'nde yapmaktadırlar. Bulgar milliyetçileri bu politikalarında başarılı olurlarsa uluslararası alanda, bölgede yaşayan nüfusun çoğunluğunun Bulgar olduğunu ve bu yüzden bölgenin Bulgar Prensliğine verilmesi gerektiği fikrini öne sürebileceklerdir.

Bulgar milliyetçileri Berlin Antlaşmasında ortaya çıkan bu tablodan oldukça rahatsız olmuşlar ve rahatsızlıklarını kendilerinin en büyük destekçisi olan Ruslar'a her fırsatta dile getirmekten geri kalmamışlardır. Aslında Ruslar da bu durumdan Bulgarlar kadar rahatsızdır. Rus Çarı II. Aleksandr bu memnuniyetsiz durum ile ilgili olarak 11 Nisan 1879 tarihinde bir bildiri yayımlayarak Bulgarlara şöyle seslenmiştir; *"Berlin Antlaşması'nın maddelerini kabulden başka çare yoktur. Fakat gelecekten ümit kesmeyin. Amacınıza ulaşmak için daha çok çalışın"*[643]

Bulgar Prensliği Meclisi'ni oluşturan iki parti olan Muhafazakârlar ile Liberaller anlaşmazlık içinde olmalarına rağmen Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgaristan'a bağlanması konusunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Bu iki parti birleşmenin nasıl olacağı konusunda ayrı düşmektedirler. Muhafazakârlar uzun vadeli düşünmekte ve bu konuda Rusya'nın desteğinin alınmasının şart olduğunu düşünmektedir. Liberaller ise bu birleşme için beklenilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Liberaller bu görüşlerini şu şekilde dile getirmektedirler;[644]

> *"Doğu Rumeli, Osmanlı Devleti için kaybolmuştur. Doğu Rumeli için tatbiki asla kabul olunamayacak bir idare tasavvur eden Berlin Kongresi ile*

[642] Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *İ..MTZ.(04)*, Nr. 6-192, H. 18 Ramazan 1295 (15 Eylül 1878); BOA, *İ..MTZ.(04)*, Nr. 6-190, H. 2 Ramazan 1995 (30 Ağustos 1878); BOA, *DH.MKT*, Nr. 2725-65, H. 9 Muharrem 1327 (31 Ocak 1909); BOA,*Y..PRK.MK*, Nr. 18-39, H. 29 Zilhicce 1321 (17 Mart 1904); BOA,*Y..PRK.UM*, Nr. 4-4, H. 25 Zilkade 1297 (29 Ekim 1880).
[643] Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 128.
[644] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…*, s. 156.

kaybolmuştur. Bu idareyi kabul etmektense mahvolmayı tercih eden Bulgar milletinin kuvvetli azmi ile kaybolmuştur. Malını mülkünü satarak Anadolu'ya giden Türklerin zan ve tahmini ile kaybolmuştur. Padişahın bilâ-ihtiyar kabul ve imza ettiği Ayastefanos muâhedesi ile kaybolmuştur"

Liberaller Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a bağlanması gerektiği yönündeki görüşlerini 2 Ocak 1884 tarihinde çıkarmaya başladıkları Tırnova Anayasası (Търновска Конституция) gazetesi ve Bılgarya gazetelerinnde ateşli bir şekilde dile getirmişlerdir[645].

Doğu Rumeli Vilayeti'ne atanan başta Aleko Paşa olmak üzere Bulgar asıllı memurların Osmanlı memuru değil de sanki Bulgaristan memuruymuş gibi hareket etmeleri, vilayetin önemli makamlarına Gayri Müslimlerin getirilmesi ve İstanbul'un izlediği yanlış politikaların sonucu olarak Bulgar milliyetçileri Doğu Rumeli Vilayeti'nde serbestçe örgütlenmişlerdir. Bu dönemde ön plana çıkan Bulgar milliyetçileri Binbaşı Livinski[646], Zahari Stoyanov[647] ve Paniçe[648] yaptıkları faaliyetlerle Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgarlar tarafından işgal edilmesini kolaylaştırmışlardır. Aleko Paşa'nın Bulgar yanlısı bir politika izlemesinden dolayı görev süresi dolduktan sonra bu göreve ikinci defa atanmamış ve yerine Gavril Paşa Doğu Rumeli Vilayeti valisi olarak atanmıştır.

Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgar Prensliği'nin sınırları dışında kalması üzerine Bulgar Milliyetçileri harekete geçerek Bulgar Gizli Merkez Devrim Komitesi

---

[645] *Търновска Конституция*, 2 Януари 1884, Година 1, Брой 1; BOA, *A.}MTZ.(04)*, Nr. 127-35, H. 17 Muharrem 1323 (24 Mart 1905).

[646] Binbaşı Livinski Doğu Rumeli Vilayetinde Yanbolu ve Aydos Milis kumandanlığı görevlerini yürütmüştür. Ancak ayrılıkçı faaliyetlerinden dolayı askerlik görevinden atılmıştır.

[647] Zahari Stoyanov 1850 tarihinde Sliven şehrinin Medven köyünde çoban Stoyan Dalakchiev oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Zahari Stoyanov 1875 Eski Zağra isyanı ve 1876 Nisan Ayaklanmasına katılmıştır. Doğu Rumeli Vilayetinin kurulmasından sonra Tırnovo Bölge Mahkemesinde memur olarak görev yapmıştır. Zahari Stoyanov bu görevi sırasında Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgaristan tarafından işgal edilmesinde önemli bir rol oynayan Bulgar Gizli Merkez Devrim Komitesinin başkanlığını yürütmüştür. Doğu Rumeli Vilayetinin Bulgaristan topraklarına katılmasından sonra başkent Sofya giderek burada Halk Liberal Partisi'ne katılan Zahari Stoyanov 2 Eylül 1889'da Fransa'nın başkenti Paris'te hayatını kaybetmiştir.

[648] Paniçe de Livinski gibi Doğu Rumeli Vilayetinde subay olarak görev yaptığı sırada ayrılıkçı faaliyetlerinden dolayı ordudan atılmıştır.

kurmuşlardır[649]. Bu komitenin amacı Doğu Rumeli Vilayetini Bulgaristan sınırlarına dâhil etmektir. Komitenin liderliğini yürüten Zahari Stoyanov ilk iş olarak Kavga (борба) gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Zahari Stoyanov gazetede ateşli yazılar yazarak Bulgarları isyana teşvik etmeye çalışmıştır.

Komite ilk toplantısını 18 Temmuz 1885 tarihinde Filibe'ye bağlı Değirmendere köyünde yapmıştır[650]. Bu toplantıda 1876 Nisan Ayaklanmasında olduğu gibi bir ayaklanmanın yapılması kararı alınmıştır. Bulgar Prensliği tarafından desteklenen gizli komitenin planladığı isyanda kullanılmak üzere Rusya'dan silah temin etmiş ve bu silahlar Ruscuk ve Ziştovi iskeleleri vasıtasıyla içi bölgelere sevk edilmiştir[651].

Bulgar Prensliği tarafından desteklenen Bulgar Gizli Merkez Devrim Komitesinin Doğu Rumeli Vilayeti'nde yürüttüğü gizli çalışmalar 1885 yılına gelindiğinde sonuç vermeye başlamıştır. İlk isyan girişimi 5 Eylül 1885 yılının Eylül ayında Tatarpazarcık şehrine bağlı olan ve 1876 Nisan Ayaklanmasının ilk başladığı yerlerden biri olan Otlukköy (Pangürişte)'de ortaya çıkmıştır[652]. Burada yaşayan Bulgarlar *"Düşsün Doğu Rumeli yaşasın hürriyet ve birleşme"* sloganları ile kaza sokaklarında dolaşmaya başlamışlardır[653]. Bulgarların isyan girişimi fazla büyümeden bölgede bulunan kolluk kuvvetleri tarafından bastırılmıştır.

İkinci İsyan girişimi 14 Eylül 1885 tarihinde Filibe'ye bağlı Konar Köyünde meydana gelmiştir[654]. İsyancıların köye yollanan Mutasarrıf Dimitrov'u hapsetmeleri üzerine bölgeye kolluk kuvvetleri sevk edilmişse de bir sonuç alınamamış ve isyan daha da büyümüştür[655]. Konar köyünde başlayan ayaklanma önce Filibe'ye bağlı

---

649 R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 84.
650 Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 256.
651 Emine Şam, "Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhâkı", *History Studies*, Volume 3 / 1 2011, s. 239; *Tercüman-ı Hakikat*, N. 1585, 15 Zilkade 1300 (17 Eylül 1883), s. 2-3.
652 Kostadin Paleşutski vd., *681-1948 İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dırjava,* s. 178.
653 Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…*, s. 163; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 215; Костадин Палешутски ид., *681-1948 İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dırjava,* s. 177-178.
654 Süleyman Oğuz, *a.g.e*, s. 163; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 215.
655 Süleyman Oğuz, *a.g.e*, s. 163.

Çırpan kazasına oradan da Filibe şehir merkezine sıçramıştır. Otlukköy (Pangürişte) kasabasında başlayan isyan Doğu Rumeli Vilayeti'nin merkezi olan Filibe şehrine çok kısa süre zarfında ulaşmıştır. İsyan, şehirde bulunan Bulgar milliyetçileri ve Bulgar Prensliği'nin desteğini alan Bulgar Gizli Merkez Devrim Komitesi'nin çalışmaları sonucu gittikçe artmıştır. İsyanı Doğu Rumeli Vilayeti milis kuvvetinde binbaşı olarak görev yapan Nikolov ve Filov yönetmektedir. Bu iki binbaşı komutasındaki isyancılar 18 Eylül 1885 tarihinde valilik binasını kuşatmış ve vali Gavril Paşa'yı tutuklayarak Sofya'ya göndermişlerdir[656]. Gavril Paşa durumu bir telgrafla İstanbul'a bildirmek istemiş ise de postane isyancılar tarafından ele geçirildiğinden bunu başaramamıştır[657]. Bu yüzden de İstanbul hükümeti ve padişah Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgarlar tarafından işgal edildiğini Rusya'nın İstanbul elçisinden öğrenmiştir[658]. Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgar Prensliği tarafından işgal edildiğine dair telgraf İstanbul'a 19 Eylül 1885 tarhinde ulaşmıştır[659].

Bulgaristan 18 Eylül 1885 tarihinde Bulgar Gizli Merkez Devrim Komitesi vasıtasıyla bir kurşun bile atmadan Doğu Rumeli Vilayetini işgal etmiştir[660]. Bulgaristan'ın Berlin Antlaşmasıyla güvence altına alınan Doğu Rumeli Vilayetini bu kadar kolay işgal etmesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan bir tanesi Avrupa'da değişen siyasi dengeler ve II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca uyguladığı savaş karşıtı politikalardır. Hâlbuki tüm Osmanlı kamuoyu hatta Rusya bile Bulgaristan'a asker gönderilmesi gerektiğini düşünmektedir. Fakat II. Abdülhamit Doğu Rumeli Vilayeti'nin işgal edilmesini sadece protesto etmekle yetinmiştir[661].

Doğu Rumeli Vilayeti'nin kedisinden izin almadan işgal edilmesine kızan Rusya, mevcut durumun görüşülmesi amacıyla Avrupalı devletlere çağrıda bulunarak İstanbul'da bir konferans toplanmasını talep etmiştir. Avrupalı devletlerin Rusya'nın

---

656 BOA, *Y..PRK.ZB..*, Nr. 3-17, H. 12 Zilhicce 1302 (22 Eylül 1885).
657 Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…*, s. 165; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 295; William Miller, *The Ottoman Empire…*, s. 415.
658 Mahir Aydın, "Tophane Konferansı "Doğu Rumeliye Veda"", *Tarih Dergisi*, S. 53 2011/1, İstanbul 2012, s. 119.
659 BOA,*Y..PRK.HR*, Nr. 8/41, H. 09 Zilhicce 1302 (19 Eylül 1885).
660 R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 84; Васил Радославов, *България и Световната Криза*, На Българската Академия На Науките, София 1993, с. 5.
661 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 296.

bu çağrısına olumlu cevap vermeleri üzerine 5 Kasım 1885 tarihinde İstanbul'da Tophane Konferans'ı toplanmıştır. Toplanan bu konferansta Rusya'yı Nelidof, Almanya'yı Radowitz, Avusturya'yı Calice, Fransa'yı Noallies, İngiltere'yi White, İtalya'yı Corti, Osmanlı Devleti ise Hariciye Nazırı Sait Paşa ve Adliye Nazırı Server Paşa temsil etmiştir[662].

Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgarlar tarafından işgal edilmesi yüzünden Osmanlı Devleti'nin savaş ilan edeceğini düşünen Sırbistan, sınır anlaşmazlığı yaşadığı Bulgaristan'a 13 Kasım 1885 tarihinde savaş ilan etmiş ve başkent Sofya'ya kadar ilerlemiştir[663]. Bulgarlar, Sırbistan'ın savaş ilan etmesiyle iki kuvvet arasında kalacağını düşünmüştür. Fakat Osmanlı Devleti'nin herhangi bir askeri harekâtta bulunmaması üzerine bütün kuvvetlerini kuzeye sevk etmiştir. Bulgar ordusundaki Rus subayların çekilmesinden dolayı komuta küçük subayların eline kalmıştır. Sırplar ilk başta Bulgarlara karşı başarı sağlamış olsalar da daha sonra Bulgarlar karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bulgarların Sırbistan topraklarında ilerlemesi üzerine Avusturya duruma müdalehe etmiştir. Avusturya Bulgaristan'a ilerlemeyi durdurmadığı takdirde bölgeye asker göndereceğini bildirmiştir[664]. Bunun üzerine Bulgar-Sırp Savaşı sona ermiştir. Bulgar tarihinde Başçavuş Savaşı olarak nitelendirilen savaşı Bulgaristan kazanmıştır[665]. Savaştan galip çıkan Bulgaristan, Sırbistan ile 3 Mart 1886 tarihinde Bükreş Antlaşması'nı imzalamıştır[666]. Sırbistan'ın Bulgaristan'a savaş ilan ettiği sırada Osmanlı Devleti bölgeye asker göndermiş olsaydı Doğu Rumeli Vilayeti hatta ondan daha fazla bölge Osmanlı hâkimiyetinde kalabilirdi.

---

662 Mahir Aydın, "Tophane Konferansı…", s. 122-123.

663 BOA, *Y..PRK.HR.*., Nr. 9-19, H. 23 Safer 1303 (1 Aralık 1885); Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 138; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 296-297; R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 86; Nikolae Razvan, "Romanıa's Attitude Regarding The Union of Eastern Rumelia With Bulgarıa (1885)", *Балканите - Език, История, Култура*, 2008,Том 1, Брой 1, p. 162.

664 BOA,*Y..PRK.PT*, Nr. 2-143, H. 30 Zilhicce 1303 (29 Eylül 1886).

665 Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden…*, s. 138.

666 BOA, *İ..MTZ(01)*, Nr. 17-631, H. 20 Cemazeyilevvel 1303 (24 Şubat 1886); Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 297; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 270; Bojidar Dimitrov, *Bulgaria Illustrated…*, s. 145; Nevill Forbes, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany, D. G. Hogarth, *The Balkans A History of Bulgaria…*, s. 59; Galin Jordanov, *Glimpses of The History…*, s. 38; Nikolae Razvan, *"Romanıa's Attitude Regarding…*, p. 166.

Osmanlı Devleti 1 Şubat 1886 tarihinde Bulgaristan ile bir anlaşma imzalayarak bu oldubittiyi kabul etmiştir. Bulgaristan ile imzalanan bu anlaşmaya göre;[667]

1 – Şarkî Rumeli Vâliliği, Bulgaristan Prensi Aleksandr'a ihâle buyurulacak ve Prens, Osmanlı Devleti'ne sadâkat gösterdiği ve gerek vilâyetin âsâyişini temin, gerekse ahâlinin saadeti için hizmet ettiği sürece, Berlin Antlaşması'nın on yedinci maddesiyle tahdid olunan her beş senelik müddetin sonunda, Pâdişah tarafından aynı vazifeye tâyin edilecektir.

2 – Şarkî Rumeli Vilâyeti ile Bulgaristan Emâreti'nin idâreleri aynı şahsın uhdesinde bulundukça, Berlin Antlaşması'nın evvelki fırkasında belirtilen Osmanlı Devleti'nin hukukuna mukabil, Kırcaali nahiyesinin Türk köyleri ile Rodop Balkanı cihetinde bulunup, şimdiye kadar Şarkî Rumeli idâresine geçmeyen köyler, vilâyetten ayrılarak doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tarafından idâre edilecektir.

3 – Kırcaali nâhiyesi ile Türk köylerinin hududu, Bâbıâli ile Prens tarafından seçilen bir komisyon vâsıtasıyla, arâzinin tabiî icâblarına göre tâyin olunacaktır.

4 – Osmanlı topraklarının bir parçası olan emâret ve vilâyete, haricten tecâvüz hâlinde, müdâfaa maksadıyla, Prens'in kumandası altında ve Bulgar askeri ile birlikte hareket etmek üzere lüzumu kadar Osmanlı askeri gönderilecektir. Runeli'deki diğer Osmanlı vilâyetlerine aynı şekilde bir taarruz yapıldığında da, icâbı kadar Bulgar askeri, Osmanlı askeri ile birlikte hareket etmek üzere, Prens tarafından verilecektir. Bu hususun teferruatı, Bâbıâli ile Prens arasındaki muvâfakatla ve bir fermanla, ayrıca tâyin olunacaktır.

5 – Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ve Şarkî Rumeli hakkındaki diğer maddeleri, eskiden olduğu gibi icrâ edilecektir.

6 – Dâhilî Nizâmnâme, Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin dâimi âsâyişini ve vilâyette bulunan ahâlinin refah ve saadetini temin için,

[667] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 276.

Bâbıâli ile Prens tarafından tâyin olunacak memurlardan meydana gelen bir komisyonda gözden geçirilerek, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri de dikkate alınmak şartıyla, hâlin icâblarına ve mahallî ihtiyaçlara göre değiştirilecektir.

7 – Bu komisyon dört ay zarfında vazifesini tamamlayacaktır.

8 – Yapılan değişiklikler, tatbike konulmak üzere Pâdişah tarafından tasdik oluncaya kadar, vilâyetin meseleleri, Prens'in takdirine havâle olunacaktır.

Avrupalı devletler bu durum karşısında İstanbul'da toplantı yapma kararı almışlardır. Avrupa Devletleri'nin temsilcilerinin katıldığı bu toplantı sonucunda 6 Nisan 1886 tarihinde alınan kararlar şunlardır;[668]

1 – Şarkî Rumeli Vâliliği, Berlin Antlaşması'nın on yedinci maddesi gereğince, Bulgaristan Prensi'ne ihâle olunacaktır.

2 – Şarkî Rumeli Vilâyeti ile Bulgaristan Emâreti'nin idâresi aynı şahsın elinde bulundukça, Berlin Antlaşması'nın on beşinci maddesinin ilk fırkasında belirtilen, devletin hukukuna mukabil, Kırcaali nahiyesinin Türk köyleri ile Rodop cihetinde bulunup, şimdiye kadar vilâyet idâresine geçmemiş olan diğer Türk köyleri, Şarkî Rumeli'den ayrılarak, doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tarafından idâre olunacaktır. Bu nâhiye ve köylerin hudutları ise, Bâbıâli ile Prens tarafından seçilecek bir fen komisyonu vâsıtasıyla, arâzinin tabiî icâblarına göre ve mühim askerî noktalar Osmanlı Devleti'nin tarafında kalacak şekilde, mahallinde tâyin edilecektir.

3 – Şarkî Rumeli Vilâyeti'nin âsâyişini ve ahâlinin refâhını temin için, Dâhilî Nizamnâme, Bâbıâli ile Bulgaristan Prensi tarafından tâyin kılınacak memurlardan meydana gelen bir komisyonda gözden geçirilecek, hâlin icâb ve mahallin ihtiyaçlarına göre değiştirilirken, Osmanlı Hazinesi'nin her türlü menfaati dikkate

[668] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli…*, s. 281; Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi…*, s. 187-188.

alınacaktır. Bu komisyon dört ay zarfında vazifesini tamamlayacak ve netice, İstanbul Konferansı'nın tasdikine sunulacaktır. Fakat bu değişiklikler yapılıncaya kadar, karşılaşılacak meseleler, Prens'in uhdesine havâle olunacaktır.

4 – Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ve Şarkî Rumeli hakkındaki diğer bütün hükümleri, eskiden olduğu gibi icraya kolucaktır.

5 – Ayrıca devletler, Şarkî Rumeli'nin bir daha gözden geçirilmiş Dâhilî Nizamnâmesi'ni kabul edecekleri vakit, İstanbul'da toplanması lâzım gelen bir konferansta, bu senedi kat'î olarak tasdik edeceklerdir.

İstanbul Konferansı'nın bu kararıyla Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması ile ortaya çıkan Doğu Rumeli Vilayeti'nin elinden çıkmasını kabul etmiştir. Bulgaristan ise Berlin Antlaşması'yla üç parçaya bölünen Büyük Bulgaristan rüyasının bir kısmını, Rusya'nın desteğini kaybetme pahasına da olsa geri almayı başarmıştır. Rusya ise bu durumun intikamını almak için Prens Aleksandr'ı tahttan indirmek amacıyla 21 Ağustos 1886 tarihinde bir darbe girişiminde bulunmuştur[669]. Darbe girişimi başarılı olmasa da, Prens Aleksandr artık tahtta kalamayacağını anladığından 7 Eylül 1886 tarihinde Bulgar Prensliği'nden ayrılmıştır[670]. Tahttan ayrılan Aleksandr'ın yerine Bulgar Meclisi, Alman Saxe-Cobourg-Gotha hanedanına mensup olan Ferdinand'ı[671] yeni Bulgar Prensi olarak seçmiştir[672]. Osmanlı Devleti ve Rusya Ferdinad'ın prensliğini başta kabul etmemiş olsalar da daha sonra bu durumu kabullenmişlerdir.

---

[669] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 297; Bojidar Dimitrov, *Bulgaria Illustrated…*, s. 146; Galin Jordanov, *Glimpses of The History…*, s. 38.

[670] Nevill Forbes, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany, D. G. Hogarth, *The Balkans A History of Bulgaria…*, s. 59; R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 87.

[671] Gerçek adı Ferdinand Karl Leopold Maria olan I. Ferdinad Saksonya-Coburg-Gotha prensi I. August'un en küçük oğlu ve Fransa kralı Louis-Philippe'in torunudur. Daha fazla bilgi için bkz. ____, *Ferdinand of Bulgaria*, Andrew Melrose Ltd, London 1916.

[672] Barid Mukerji, *Ferdinand of* Bulgaria, London 1916, s. 13; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 297; Bojidar Dimitrov, *Bulgaria Illustrated…*, s. 146; Nevill Forbes, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany, D. G. Hogarth, *The Balkans A History of Bulgaria…*, s. 61; Galin Jordanov, *Glimpses of The History…*, s. 39; R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 90; Frank Fox, *Bulgaria…*, s. 74.

2. Makedonya Sorunu ve Bulgar İddiaları

Makedonya 1389 Kosava savaşından sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en önemli topraklarından biri olmuştur[673]. Beş yüz yirmi dört yıllık bir hâkimiyetin ardından Makedonya, Balkan Savaşları sonucunda 1913 yılında Osmanlı hâkimiyetinden tamamen çıkmıştır. Makedonya, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı 19. yüzyıldan itibaren Balkan coğrafyasının en tartışmalı bölgesi durumuna gelmiştir. 19. yüzyıla kadar Rumeli Eyaleti'ne bağlı olan Makedonya bu yüzyıldan itibaren Elviye-i Selâsenin (Manastır, Selenik ve Kosova vilayetleri) sınırları içerisine dâhil edilmiştir[674]. Bu dönemde Manastır vilayeti olarak isimlendirilen Makedonya'nın sınırları güneyde Ege denizi ve Aliakmon (Bistrica) nehrine, kuzeyde Şardağı, Üsküp Karadağı (Skopska Crna Gora), Kozjak ve Osogovo dağlarına, doğuda Mesta (Nestos) nehrine ve batıda Korab, Jablanica, Mokra ve Pindos dağlarına kadar uzanmaktadır. Bu sınırlar içinde Selanik (Thessalonike), Manastır ve Üsküp gibi vilayet merkezlerinin yanında Siroz (Serres), Drama, Kavala, Petric, Menlik (Melnik), Nevrekop (Goce Delcev), Hazlog, Cum'a-i Bala (Biagoevgrad), Ustrumca (Strumica), Doyran, Kukus, Gevgeli, Vodina (Edessa), Karaferya (Veroia), Katerine, Selfice (Serbia), Kozani, Kesriye (Kastoria), Florina, Ohri, Pirlepe (Prilep), Debre (Debar), Köprülü (Veles), İştip (Stip), Koçana, Kratova, Kumanova, Kalkandelen, Gostivar gibi kaza ve sancak merkezleri bulunmaktadır[675].

Yarım yüzyıldan fazla bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Makedonya'da yoğun Türk nüfusunun yanısıra Makedon, Bulgar, Arnavut ve Sırp nüfusu da yaşamaktadır. 1904 yılında Rumeli Müfettişi Rüstem Paşa tarafından içerisinde Makedonya'nın da bulunduğu elviye-i selâse'de bir nüfus sayımı yaptırılmıştır. Yapılan bu nüfus sayımına göre bölgedeki nüfus şu şekildedir;[676]

---

673 Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 27, s. 439.
674 Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1998, s. 239.
675 Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", s. 439.
676 İlker Alp, "Makedonya Üzerindeki Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, Der. Murat Hatipoğlu, ASAM, s. 73; Özlem Şahin, "Ulus Devletler, Komitacılık

Tablo XVI **Rumeli Müfettişi Rüstem Paşa Tarafından Yapılan Nüfus Sayımına Göre Elviye-i Selâse Nüfusu**	
Müslüman	1.508.507
Bulgar	896.497
Rum	307.000
Sırp	100.717
Ulah	99.000
Toplam	**2.911.721**

Rumeli Müfettişi Rüstem Paşa tarafından yaptırılan nüfus sayımına göre 1904 yılında elviye-i selâse'nin nüfusunun %51.81'ni Müslümanlar, %30.79'nu Bulgarlar, %10.54'nü Rumlar, %3.46'nı Sırplar ve %3.4'nü de Ulahlar oluşturmaktadır.

Bulgarlara göre 1900 yılında Makedonya'nın nüfusu şu şekildedir;[677]

Tablo XVII **Bulgarlar'a Göre 1900 Yılında Makedonya'nın Nüfusu**	
Türk	499.200
Bulgar	1.181.000
Yunan	228.700
Sırp	700
Eflak	80.700
Arnavut	128.700
Yahudi	67.800
Çingene	54.500
Diğer	16.500
Toplam	**2.257.800**

ve Büyük Devletler Üçgeninde Makedonya", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 6, s. 4808; Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya"…., s. 440.

[677] Meltem Begüm Saatçi, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Makedonya Sorunu", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, Der. Murat Hatipoğlu, ASAM, S. 49.

Bulgarlara göre 1900 yılında Makedonya'nın nüfusunun %22.11'ni Türkler, %52.31'ni Bulgarlar, %10.13'nü Yunanlılar, %0.03'nü Sırplar, %3.57'ni Eflaklılar, %5.7'ni Arnavutlar, %3'nü Yahudiler, %2.41'ni Çingeneler ve %0.73'nü de diğerleri oluşturmaktadır. Ayrıca Bulgar ekzarhhânesinin Makedonya'ya gönderdiği müfettiş Vasil Kınçov'un hazırladığı rapora göre de 1900 yılında Makedonya'da 499.204 Türk, 1.181.336 Bulgar, 228.702 Rum ve 128.711 Arnavut olmak üzere toplam 2.037.953 kişi yaşamaktadır[678].

Makedonya üzerinde hak iddia eden Sırplar'a göre 1889 yılında ülkenin nüfusu şu şekildedir;[679]

Tablo XVIII **Sırplar'a Göre 1889 Yılında Makedonya'nın Nüfusu**	
Türk	231.000
Bulgar	57.600
Yunan	201.100
Sırp	2.048.000
Eflak	69.600
Arnavut	165.000
Yahudi	64.600
Çingene	28.700
Diğer	16.500
Toplam	**2.882.100**

1889 yılında Sırplara göre Makedonya'nın nüfusunun %8.01'ni Türkler, %2'ni Bulgarlar, %6.98'ni Yunanlılar, %71.06'nı Sırplar, %2.41'ni Eflaklılar, %5.72'ni Arnavutlar, %2.24'nü Yahudiler, %1'ni Çingeneler ve %0.57'ni diğerleri oluşturmaktadır.

[678] Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", s. 440.
[679] Meltem Begüm Saatçi, "Osmanlı İmparatorluğunun…", s. 47.

Ayrıca Sırp yazar Spiridon Gopcevic, Makedonya'da 1.540.5OO'ü Hıristiyan ve 507.820'si Müslüman olmak üzere toplam 2.048.320 Sırp bulunduğunu, diğer etnik grupların tamamının da 835.100 kişi olduğunu iddia etmektedir[680].

Makedonya üzerinde hak iddia eden diğer bir ülke olan Yunanlılar'a göre ise Makedonya'nın 1904 yılında nüfusu şu şekildedir;[681]

Tablo XIX **Yunanlılar'a Göre 1904 Yılında Makedonya'nın Nüfusu**	
Türk	634.000
Bulgar	332.000
Yunan	652.700
Eflak	25.100
Yahudi	53.100
Çingene	8.900
Diğerleri	18.600
Toplam	**1.724.400**

Yunanlılar'a göre ise Makedonya'nın 1904 yılında nüfusunun %36.77'ni Türkler, %19.25'ni Bulgarlar, %37.85'ni Yunanlılar, %1.46'nı Eflaklılar, %3.08'ni Yahudiler, %0.52'ni Çingeneler ve %1.08'ni de diğerleri oluşturmaktadır. Makedonya'da Rumlar'ın Bulgarlar'dan daha fazla olduğunu iddiaa eden Nicolaides Cleanthes'e göre 647.384 Rum'a karşılık 427.644 Bulgar bulunmaktaydı[682].

Larol Fitzmouris'in 1880 yılında Kont Granville'e sunduğu raporda Makedonya'da bulunan erkek nüfusu şu şekilde verilmiştir;[683]

[680] Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya"…., s. 440.
[681] Meltem Begüm Saatçi, "Osmanlı İmparatorluğunun…", s. 49.
[682] Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", s. 440.
[683] Gabor Demeter, Kristian Caplar-Degovic, Jolt Botlik, "Etniceskite Karti i Statistiki Kato…, s. 62.

Tablo XX Larol Fitzmouris'in 1880 Yılında Kont Granville'e Sunduğu Rapora Göre Makedonya'daki Erkek Nüfusu						
	Müslüman	**Ulah**	**Yunan**	**Bulgar**	**Yahudi**	**Toplam**
Serez	8.855	-	10.878	5.000	988	25.721
Demirhisar	7.457	2.859	1.075	7.868	-	19.259
Melnik	3.900	-	4.464	6.151	-	14.515
Zihne	3.062	-	7.037	4.753	-	14.852
Petriç	4.081	-	725	4.214	-	9.020
Nevrokop	19.715	-	500	16.188	-	36.403
Razlog	4.563	-	-	9.214	-	13.777
Toplam	**51.633**	**2.859**	**24.679**	**53.388**	**988**	**133.547**

Larol Fitzmouris'in 1880 yılında Kont Granville'e sunduğu rapora göre Makedonya'da bulunan erkek nüfusunun %38.66'nı Müslümanlar, %2.14'nü Ulahlar, %18.49'nu Yunanlılar, %39.98'ni Bulgarlar ve %0.74'nü Yahudiler'den oluşturmaktadır.

Fransız kaynaklarına göre ise 1878 yılında aynı bölgenin nüfusu şu şekildedir;[684]

Tablo XXI Fransız Kaynaklarına Göre 1878 yılında Makedonya'daki Erkek Nüfusu						
	Müslüman	**Bulgar**	**Yunan**	**Ulah**	**Pomak**	**Toplam**
Serez	9.591	18.510	11.058	-	-	39.159
Demirhisar	4.480	20.010	-	460	-	24.950
Melnik	3.310	11.208	-	560	-	15.078
Zihne	2.551	7.241	6.168	577	-	16.537
Petriç	2.774	7.551	-	-	-	10.325
Nevrokop	6.638	26.375	-	215	13.873	47.101
Toplam	**29.344**	**90.895**	**17.226**	**1.812**	**13.873**	**153.150**

[684] Gabor Demeter, Kristian Caplar-Degovic, Jolt Botlik, "Etniceskite Karti i Statistiki Kato…, s. 62.

Fransız kaynaklarına göre 1878 yılında aynı bölgenin nüfusunun %19.16'nı Müslümanlar, %59.35'ni Bulgarlar, %11.25'ni Yunanlılar, %1.18'ni Ulahlar ve %9.06'nı da Pomaklar'dan oluşturmaktadır.

İtalyan kaynaklarına göre aynı bölgenin nüfusu 1881 yılında şu şekildedir;[685]

Tablo XXII
İtalyan Kaynaklarına Göre 1881 Yılında Makedonya'daki Erkek Nüfusu

	Müslüman	**Bulgar**	**Yunan**	**Ulah**	**Yahudi**	**Toplam**
Serez	21.700	14.400	38.400	1.000	1.500	77.000
Demirhisar	19.000	19.400	4.000	1.200	-	43.600
Melnik	10.500	2.000	6.500	1.150	-	20.150
Zihne	4.500	3.780	16.000	500	20	24.800
Petriç	10.000	16.500	500	100	-	27.100
Nevrokop	19.500	20.000	1.100	100	-	40.700
Razlog	3.500	11.500	-	100	-	15.100
Eski Cuma	3.000	9.000	-	-	-	12.000
Toplam	**91.700**	**96.580**	**66.500**	**4.150**	**1.520**	**260.450**

İtalyan kaynaklarına göre 1881 yılında aynı bölgenin nüfusunun %35.21'ni Müslümanlar, %37.08'ni Bulgarlar, %25.53'nü Yunanlılar, %1.59'nu Ulahlar ve %0.58'ni de Yahudiler oluşturmaktadır.

Berlin Antlaşması ile Makedonya sınırları içine dâhil edilen Selanik ve Manastır vilayetlerinin Fransız kaynaklarına göre erkek nüfusu ise şu şekildedir;[686]

[685] Gabor Demeter, Kristian Caplar-Degovic, Jolt Botlik, "Etniceskite Karti i Statistiki Kato…, s. 63.
[686] Gabor Demeter, Kristian Caplar-Degovic, Jolt Botlik, *a.g.m,* s. 64-65.

Tablo XXIII **Berlin Antlaşması İle Makedonya Sınırları İçine Dâhil edilen Selanik ve Manastır Vilayetlerinin Fransız Kaynaklarına Göre Erkek Nüfusu**						
	Müslüman	**Bulgar**	**Yunan**	**Yahudi**	**Çingene**	**Pomak**
Selanik	10.335	23.517	7.441	40.300	-	-
Doyran	6.683	5.418	-	-	-	1.585
Avrethisar Kılkış	10.840	37.396	-	-	1.621	-
Veles Köprülü	2.759	16.877	-	-	-	1.277
Voden	2.459	24.060	5.835 ?	-	-	5.835 ?
Ustrumca	6.365	18.732	-	-	130	-
Toplam	**39.441**	**126.000**	**13.276** **7.441**	**40.300**	**1.751**	**8.697** **2.862**

Berlin Antlaşması ile Makedonya sınırları içine dâhil edilen Selanik ve Manastır vilayetlerinin Fransız kaynaklarına göre erkek nüfusunun %17.19'nu Müslümanlar, %54.91'ni Bulgarlar, %5.79'nu Yunanlılar, %17.56'nı Yahudiler, %0.76'nı Çingeneler ve %3.79'nu da Pomaklar oluşturmaktadır.

Avusturya kaynaklarına göre ise Makedonya'nın nüfusu şu şekildedir;[687]

[687] Gabor Demeter, Kristian Caplar-Degovic, Jolt Botlik, "Etniceskite Karti i Statistiki Kato…, s. 68.

Tablo XXIV **Avusturya Kaynaklarına Göre Makedonya'nın Nüfusu**								
	Türk	**Slav**	**Yunan**	**Arnavut**	**Çingene**	**Yahudi**	**Ulah**	**Müslüman Slav**
Manastır	12.000	71.000	100	34.200	2.500	5.000	23.000	-
Pirlepe	3.500	46.000	-	12.000	800	-	500	1.800
Ohri	80	30.000	20	22.300	500	-	2.500	-
Kırçova	-	22.500	-	11.500	80	-	60	6.500
Florina	12.000	33.000	-	9.100	2.000	20	4.000	-
Toplam	**27.580**	**202.500**	**120**	**89.100**	**5.880**	**5.020**	**30.060**	**8.300**

Avusturya kaynaklarına göre Makedonya'nın nüfusunun %8.07'ni Türkler, %59.29'nu Slavlar, %0.04'nü Yunanlılar, %26.09'nu Arnavutlar, %1.72'ni Çingeneler, %1.47'ni'Yahudiler, %8.8'ni Ulahlar ve %2.43'nü de Müslüman Slavlar oluşturmaktadır.

A. Synvet'in Rum cemaatinin kayıtlarına dayanarak yaptığı çalışmaya göre Makedonya'nın nüfusu şu şekildedir;[688]

Tablo XXV **A. Synvet'in Rum Cemaatinin Kayıtlarına Dayanarak Yaptığı Çalışmaya göre Makedonya'nın Nüfusu**	
Müslüman	349.000
Rum	705.500
Bulgar	140.500
Diğer	100.000
Yabancılar	35.000
Toplam	**1.330.000**

[688] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu…*, s. 129.

1909 tarihinde ise Makedonya'nın Ohri, Manastır ve Kesriye Sancaklarının nüfusu 60.245'i Müslüman, 55.749'u ise Gayrimüslim olmak üzere toplam 115.994 olarak tespit edilmiştir[689]. Yine 1908 tarihinde Meclis-i Mebusan seçimleri için yapılan nüfus sayımına göre Makedonya'nın nüfusu şu şekildedir:[690]

Tablo XXVI
1908 tarihinde Meclis-i Mebusan seçimleri için yapılan nüfus sayımına göre Makedonya'nın nüfusu

	Müslüman	Gayrimüslim	**Toplam**
Manastır	49.164	134.293	**183.457**
Serfiçe	28.469	68.693	**97.162**
İlbasan (Elbasan)	33.004	3.254	**36.258**
Üsküp	75.044	99.836	**174.880**
Prizren	110.941	22.401	**133.342**
Priştine	119.435	55.664	**175.099**
Seniçe	27.635	14.340	**41.975**
Taşlıca	16.416	15.232	**31.648**
İpek	47.726	16.892	**64.618**
Toplam	**507.834**	**430.605**	**938.439**

Bu nüfus sayımına göre Makedonya nüfusunun %54.11'ni Müslümanlar, %45.89'nu da Gayrimüslümler oluşturmaktadır.

Yukarıda verilen tablolara bakıldığında aynı dönemde yapılan nüfus sayımları olmasına rağmen birbirinden çok farklı rakamlar verildiği görülmektedir. Bu farklı nüfus sayımları yüzünden o dönemde Makedonya'nın gerçek nüfusü hakkında kesin bilgilere ulaşmak maalesef zordur. Bunun nedeni her toplumun Makedonya'da kendisinin çoğunlukta olduğunu ispatlamaya çalışmasıdır. Avrupalı yazarlar da ülkelerinin çıkarlarına uygun olarak Balkanlar'da yaşayan Müslüman Türk nüfusunu az göstermişlerdir. Buna karşın, Ubicini ve Yakshity gibi Avrupalı araştırmacılar

[689] BOA, *Y..EE*, Nr. 34-81, H. 6 Rabiulahir 1327 (27 Nisan 1909).
[690] BOA, *TFR.I..UM*, Nr. 30-2905/1-2, H. 29 Zilhicce 1327 (11 Ocak 1910).

gerçeğe yakın rakamlar vererek, Balkanlar'daki nüfusun %43'nü Müslümanların, %54'nü Hıristiyanların geri kalan %3'lük kısmını da diğer milletlerin oluşturduğunu belirtmişlerdir[691].

Makedonya, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra yapılan Ayastafanos Antlaşması ile Büyük Bulgaristan sınırları içerisine dâhil edilmiştir. Fakat Avrupalı devletlerin itirazı sonucu imzalanan Berlin Antlaşması ile Makedonya ıslahat yapma şartıyla tekrar Osmanlı idaresine verilmiştir[692]. Bu durum Bulgar milliyetçileri tarafından kabul edilememiştir. Çünkü onlara göre Makedonya'da 1.172.136 Bulgar yaşamakatadır[693]. Bulgarlar bu iddiaları doğrultusunda bölgedeki Bulgar nüfusunu fazla göstermek maksadıyla harita ve tarifnameler bastırmışlardır[694].

Hayellerindeki Büyük Bulgaristan'ın üç parçaya ayrılmasından memnun olmayan Bulgar milliyetçileri, ilk olarak kendilerinin Güney Bulgaristan olarak isimlendirdikleri Doğu Rumeli Vilayeti'ni geri almak için uğraşmışlar ve bu amaçlarını da 1885 tarihinde gerçeklerştirmişlerdir. Bulgar milliyetçileri ilk hedeflerini gerçekleştirdikten sonra, Makedonya'yı kendilerine hedef olarak belirlemişler fakat sahip olduğu stratejik konumundan dolayı Bulgarların Doğu Rumeli Vilayeti'nde uyguladıkları oldubittiyi Makedonya'da uygulayamamışlardır[695].

Bulgar Presnliğinin kurulmasından ve Doğu Rumeli Vilayetinin de elde edilmesinden sonra devrimci kısım olarak isimlendirilen Bulgarlar Makedonya'nın bir isyan ile elde edilebileceği görüşündeyken, üyelerinin çoğunluğunu kilise ve okul cemiyetlerinin üyelerinin oluşturduğu Evrimciler ise amaçlarına bir isyan ile değil, bölgede kilise ve okulların yaygınlaştırılmasıyla ulaşabilecekleri görüşündeydiler[696].

---

691 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu…*, s. 89.
692 _____, *Macedonia and The Macedonian Population*, London, s. 9; H. N. Brailsford, *Macedonia Its Races and Their Future*, Methurn & Co., London 1906, s. 114.
693 Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 143.
694 BOA, *Y..PRK.KOM*, Nr. 11-41, H. 10.Muharrem 1321 (8 Nisan 1903).
695 Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi…", s. 240.
696 Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları", s. 139-140.

Bulgar milliyetçileri bu hedeflerine ulaşabilmek amacıyla Makedonya'da yaşayan Bulgarları eğitim ve dini yollarla bilinçlendirmeye, kurdukları çeteler ile de bölgede bir ayaklanma çıkarmaya çalışmışlardır[697]. Örneğin 1895-1910 yılları arasında Makedonya'da 843 Bulgar Okulu, 1.306 Bulgar öğretmen ve 43.432 Bulgar öğrenci bulunurken, 1910-1911 yılları arasında bu sayı 1.359 okul, 2.203 öğretmen ve 78.519 öğrencidir[698]. Bulgarların bu çalışmaları sonucunda Makedonya'da kurulan bu Bulgar okulları Makedonya'da meydana gelen isyanların hazırlandığı yerler haline dönüşmüştür[699].

Makedonya'da yaşayan Bulgarlar Makedonya'nın tekrar Osmanlı idaresine verilmesini kızgınlıkla karşılamışlar ve Doğu Makedonya'da bulunan Kresna-Razlog bölgesinde bir ayaklanma çıkarmışlar, fakat iyi organize edilmediği için ayaklanma kısa süre zarfında bastırılmıştır[700]. Bu başarısız ayaklanmanın ardından Makedonya'nın Berlin Antlaşması'yla tekrar Osmanlı idaresine verilmesini kabul etmeyen Makedonyalı Bulgarlar, 1893 yılında Resne'de bir toplantı yapmış ve İç Organizasyon adı altında bir örgüt kurmuşlardır[701]. Bu örgütün liderliğini de Damien Gruev ve Hristo Tatarcheff yapmaktadır[702]. Makedonya'yı kendilerine bağlamaya çalışan Bulgar milliyetçilerinin kurduğu diğer bir örgüt, 1893 yılında Selanik'te kurulan Makedonya Devrimci İç Örgütü (Viteşna Makedonska i Odrinska Revolütsionna Organizatsiya VMRO)'dür[703]. Bu örgütün lider kadrosunu Sandanski, Sarafov, Garavanof, Delçef, Baniçe, Arnavudef, Gorgi, Nikolof ve Todorof oluşturmaktadır[704]. Makedonya'yı Bulgaristan'a bağlama amacı güden bu komita, Kavala, Drama, Serez ve Pirin bölgelerinde faaliyet gösteren üç farklı gruptan

---

697 BOA,*Y..PRK.MK*, Nr. 4-64, H. 23 Recep 1306 (25 Mart 1889).
698 D. Misheff, *The Truth About Macedonia*, Pochon-Jent, Berne 1917, s. 30.
699 BOA,*Y..PRK.HR*, Nr. 18-69, H. 18 Şaban 1311 (24 Şubat 1894).
700 R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi…*, s. 73.
701 Volkan Martin, "Balkan Savaşına Giden Süreçte Makedonya Sorunu ve Bir Osmanlı Diplomatının Faaliyetleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 7, S. 2, Aralık 2006.
702 H. N. Brailsford, *Macedonia Its Races…*, s. 115; Maurice Gandolphe, *La crise Macedonienne*, Paris 1904, s. 14.
703 Slavko Dimevski, "The Bulgarian Exarchate in Macedonia and Its Work For Big Bulgaria", *Macedonian Review*, Skoje 1977, s. 141; Selahattin Özçelik, *Balkanlarda Kimlik Arayışı ve Bir Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi*, İlgi Yayınları, İstanbul 2006, s. 12; Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2013-1, s. 52.
704 Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989, s. 210; Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi…", s. 240.

oluşmaktadır. Bu gruplar; Sırp asıllı Damien Gruev'in[705] liderliğinde Makdonya'ya özerklik isteyen birinci grup, çoğunluğu Bulgar subaylardan oluşan, liderliğini Boris Sarafov'un[706] yaptığı ve Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlanması gerektiğini savunan ikinci grup ve Jane Sandanski[707] liderliğindeki Makedonya'nın bağımsız olması gerektiğini savunan üçüncü gruptur[708].

Makedonya'yı Bulgaristan'a dâhil etmek için kurulan diğer örgüt ise 1895 yılında Sofya'da kurulan ve lider kadrosunu Mihailovski, Sonçef, Sugarof, Kanazirof, Sava, Apostol, Yovan, Aleksi, Duka, Lazar ve Andon gibi Bulgar çetecilerin oluşturduğu Makedonya Yüksek Komitesi'dir[709]. 1879 yılında kurulan Bulgar-Makedon Merkez Komitesi, 1884 yılında kurulan Kiril ve Metodis Topluluğu, Genç Makedonya Edebiyat Topluluğu, 1887 yılında kurulan Makedonya Komitesi, yine 1887 yılında Hasköy'de kurulan Muhibb-i Vatan Cemiyeti, 1892 yılında Sofya'da kurulan Makedonya Talebe Teşkilatı, 1895 yılında Varna'da kurulan Makedonya Politik Cemiyeti Bulgarların Makedonya'yı topraklarına katmak için kurdukları diğer örgütlerdir[710]. Bu örgütlerin dışında Londra'da kurulan Balkan Komitesi'de Makedonya'nın Bulgaristan topraklarına dâhil edilmesi için çalışmalar yapmıştır[711]. Çeşitli tarihsel ve ideolojik iddialarla Makedonya'nın Bulgaristan'ın bir

---

[705] Damyan Yovanov Gruev 17 Ocak 1871 tarihinde Makedonya'nın Manastır şehrine bağlı Smilevo köyünde dünyay gelmiştir. İlk eğitimini doğduğu köyde tamamlayan Gruev lise eğitimini Selenik'te bulunan Bulgar Erkek Lisesi'nde tamamlamıştır.

[706] BOA, *DH.ŞFR*, Nr. 321-3, R. 14 Kanunusani 1319 (27 Ocak 1904); Boris Terov Sarafov 12 Haziran 1872 tarihinde günümüzde Bulgaristan'a bağlı olan Nevrekop şehrinin Libyahovo kazasında dünyaya gelmiştir. Lise eğitimini Selanik'te bulunan Bulgar okulunda tamamlayan Sarafov daha sonra da Sofya Askeri Okulundan 1894'de mezun olduktan sonra Bulgar ordusunda subay olarak görev yapmıştır.

[707] Jane Ivanov Sandanski 18 Mayıs 1872 tarihinde Bulgaristan'ın Blagoevgrad şehrine bağlı Vlahi köyünde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Bulgaristan'da tamamlayan Sandanski 1892-1894 yılları arasında Bulgar Ordusunda görev yapmıştır. Sandanski 22 Nisan 1915 tarihinde günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Pirin'de uğradığı bir suikast sonucu öldürülmüştür.

[708] Samih Nafiz Tansu, *Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe İttihat ve* Terakki, Yay. Haz. Mehmet Mert Çam, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 21. Selahattin Özçelik, *Balkanlarda Kimlik Arayışı…*, s. 13-14; Mehmet Hacısalihoğlu, "Yane Sandanski as a Political Leader in Macedonia in the era of the Young Turks", *Cahiers Balkaniques*, 40 (2012), s. 62-63; (pp. 61-85).

[709] Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi…", s. 240.

[710] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle…", s. 210; Cihan Özgün, "Şark Meselesinin Gölgesinde Düzen ve Değişim: XIX. Yüzyılda Balkanlar", *Yeni Türkiye Runeli-Balkanlar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 68, s. 2681; Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine…" s. 52.

[711] Alexandrina Ilieva, "The British Relief Mission in Macedonia", *Macedonian Review*, Skopje 1977, s. 142.

parçası olduğunu iddia eden bu Bulgar örgütleri daha sonra Santralistler ve Vırhovistler olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır[712].

Makedonya'nın Bulgaristan'a bağlanması için faaliyet gösteren örgütler 1894 yılında Sofya'da yapılan bir toplantı ile Makedonya-Edirne Örgütü (Vırhovniyat Makedono- Odrinski Komitet- VMO) adı altında birleşmiştir[713]. Bulgaristan tarafından desteklenen ve ilk lideri de Manastırlı Treço Kitancev olan bu örgütün yönetim kadrosu bir yıllığına seçilen altı kişiden oluşmaktadır[714]. Aynı toplantıda ayrıca şu kararlar alınmıştır;[715]

1 - Makedonya-Edirne Örgütü'nün hedefi, Makedonya ve Edirne vilayeti için örgüt tarafından ilan edilen ve Avrupalı devletler tarafından kabul edilen siyasi özerkliği güvence altına almaktır.

2 - Makedonya-Edirne Slavları'na, mücadelelerinde ahlaki ve maddi yardımlar yapılacaktır.

3 - Makedonya-Edirne göçmenleri ile Makedonya-Edirne meselesine sempati duyan herkes arasında bir birlik kurulacaktır.

4 - Yazılar, propagandalar ve toplantılar aracılığıyla tüm medeni dünyanın ilgisi lehimize çevirilecektir.

5 - Koşulların gerektirdiği diğer eylemler yapılacaktır.

6 - Bulgaristan ve diğer ülkelerde bulunan bütün Makedonya-Edirne dernekleri, Sofya 'da kurulan Yüksek Komite başkanlığı altında olmak üzere tek bir organ haline getirilecektir.

7 - Tüm Makedonya-Edirne derneklerinin işlerini yöneten komite, "Yüksek Makedonya-Edirne Komitesi" unvanını taşıyacak ve tek karar merci olacaktır.

---

[712] Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi…", s. 240.
[713] _____, *A History of The Macedonian* People, Macedonian Review Editions, Skopje 1879, s. 149; T. R. Georgevitch, Macedonian, New York 1918, s. 155; Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi…*, s. 161; Fikret Adanır, "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim*, s. 14.
[714] Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi…*, s. 162; Luigi Villari, *The Balkan Question*, London 1905, s. 189.
[715] Luigi Villari, *The Balkan…*, s. 187-188.

8 - Komite, bir yıl süreyle görev yapmak üzere Kongre'de gizli oylama ile seçilen altı üyeden oluşacak; seçilen bu komite üyeleri kendi aralarında bir başkan, bir başkan yardımcısı, bir sayman ve bir sekreter seçektir.

9 - Komite, bütün konuları çoğunluk oyu ile belirleyecek ve alınan kararlar başkan tarafından açıklanacaktır.

10 - Dernekler, Komite'nin kararını koşulsuz olarak yerine getirecektir.

11 - Komite, eylemleri için Kongre'ye karşı sorumlu olacaktır.

Bulgar çeteleri başta olmak üzere Makedonya'da kurulan ayrılıkçı çeteler, bölgenin hem dini hem de etnik açıdan oldukça karmaşık olmasından dolayı güç kazanmışlardır[716]. Bölgenin bu karmaşık durumu Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın hazırlamış olduğu raporlara da yansımıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın hazırlamış olduğu bir rapora göre, Makedonya'nın bu karmaşıklığından dolayı bölgede 110[717] tanesi Bulgar, 80 tanesi Rum, 30 tanesi Sırp ve 5 tanesi de Valak çetesi olmak üzere yaklaşık 225 tane çete bulunmaktadır[718]. Söz konusu bu çetelerin sayıları kuruldukları bölgenin önemine göre yedi ile seksen kişi arasında değişmektedir[719].

Makedonya'da kurulan Bulgar çeteleri emellerine ulaşabilmek amacıyla hem Makedonya'da, hem de Makedonya dışında yürütülecek iki ayrı propaganda hazırlamışlardır. Makedonya'da yapılan propagandada, bölgede barış ve huzurun ancak Bulgaristan hâkimiyeti ile mümkün olduğu dile getirilmiş, Makedonya dışında ise, Bulgaristan'da yapılan mitinglerle Avrupa'da kamuoyu oluşturmaya

---

[716] Meltem Begüm Saatçı, "XX. Yüzyılın Başında Makedonya Bölgesinde Devlete Karşı Ayaklanmalar: Kresana'dan Kruşova'ya Örnekler", *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 17, Ankara 2005, s. 354.

[717] Bazı belgelerde bu sayı 120 olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi içib bkz. BAO,*Y..PRK.TKM*, Nr. 47-11, H. 12 Cemazeyilevvel 1321 (6 Ağustos 1903).

[718] Mehmet Okur, "The Times Gazetesine Göre Makedonya Sorunu (1918-1945)", *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2012, S. 32, s. 31.

[719] Mehmet Çanlı, "Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim* Dergisi, S. 6/4, 2017, s. 2829.

çalışılmıştır[720]. Bulgar Milliyetçileri bu plan dâhilinde Rusçuk'ta Makedonya, 1885 yılında Sofya'da Makedon Sesi (Македонский глас) gibi çeşitli gazeteler çıkarmaya başlamışlar, Ne Yapmalı (Какво да е) gibi diğer Bulgar gazetelerinde yazılar yazmışlar[721] ve 17 Ekim 1896 tarihinde "*Makedonya Komitesi Âzalarına Dâvet"* adıyla ilanlar dağıtarak Bulgar halkının Makedonya meselesine daha fazla destek olmasını sağlamaya çalışmışlardır[722].

Makedonya'yı Bulgaristan topraklarına katmak için faaliyet gösteren bu Bulgar Çeteleri'ne Bulgar halkının desteği gözle görülür bir şekilde artmıştır. 1900 yılına gelindiğinde söz konusu Bulgar Çeteleri'ne katılan komitacı sayısının 6.500'e ulaştığı görülmektedir[723]. Bulgar çeteleri ihtiyaç duydukları maddi kaynağı ilk zamanlarda halktan ve üyelerden topladıkları paralarla gidermeye çalışmışlarsa da bu yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Bulgar çeteleri 1886 yılında Avusturya konsolosunun oğlunu, 1889 yılında Selanik'te bulunan gümüş ocağının Fransız müdürünü ve 1901 yılında da Amerikalı Misyoner Miss Stone Affair'ı kaçırarak yüksek miktarda fidye almışlardır[724]. Ayrıca Bulgar Komite liderleri komitacıların ülke içinde rahat hareket edebilmeleri için Avrupa'dan Osmanlı askerlerinin giydikleri kıyafetleri satın alarak üyelerine dağıtmışlardır[725].

Bulgar çeteleri Bulgaristan'da Hristo Botev, Vasil Levski gibi Bulgar milliyetçilerinin kurdukları komitalarını kendilerine örnek almışlardır. Makedonya'da faaliyet gösteren bu Bulgar çeteleri, bölgede yaşayan Müslüman halka özellikle de Türklere karşı saıldırılarda bulunarak halkı galyana getirmeyi ve daha sonra, kendilerine karşı yapılacak saldırıları, Avrupa kamuoyunda, Makedonya'da Bulgarlar'a karşı katliam yapılıyor iddialarında bulunmak için kullanmayı kendilerine yöntem olarak seçmişlerdir[726]. Bulgar Komitacılar bu plan

[720] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle…", s. 212.
[721] NBKM, *Какво Да е,* Октомври 1902.
[722] Mahir Aydın, "Arşiv Belgeleriyle…", s. 212.
[723] Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi…", s. 241.
[724] BOA, *A.}MTZ.(04),* Nr. 74-74, H. 7 Zilhicce 1319 (17 Mart 1902); BOA, *Y..PRK.MK.*., Nr. 11-6, H. 25 Cemazeyilahir 1319 (9 Ekim 1901); Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine…", s. 53.
[725] Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine…", s. 54.
[726] Mahir Aydın, "Makedonya Meselesi…", s. 241.

dâhilinde 1902 yılında Cuma-i Bala (Blagoevgrad)'da ve 1903 yılında Manastır vilayetinde İlinden (İlyas Günü) ayaklanması olmak üzere iki ayaklanma çıkarmışlardır[727]. Bu isyan sırasında Bulgar isyancılar Türk köylerini basarak ateşe vermişlerdir[728]. Fakat bu isyanlar bölgede bulunan Osmanlı kuvvetleri tarafından kısa bir süre zarfında bastırılmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu iki isyan denemesinden sonrada Bulgarlar amaçları doğrultusunda özellikle Boris Sarafov öncülüğünde çalışmalarına devam etmişlerdir[729].

Bulgar komitelerinin bu faaliyetleri Makedonya'da asayişi sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti'ni hem askeri hem de ekonomik açıdan oldukça zor durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin hem Berlin Antlaşması gereği hem de Makedonya'daki karşıklıkları önlemek için askeri, mali, adli ve idari alanda yaptığı ıslahatlar, Makedonya'da Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasına yol açmıştır. Bulgar milliyetçilerinin çıkardığı karışıklıkların yanısıra bölgede bulunan Arnavutlar'ın da karışıklıklara sebebiyet vermesi Osmanlı Devleti'ni büsbütün zor durumda bırakmıştır[730]. Bulgar çetelerin bölgede kuvvetlenmesinin bir diğer sebebi de Osmanlı askerinin kötü durumda olmasıdır. Osmanlı askerinin bu kötü durumunu Tahsin Uzer anılarında şu şekilde anlatmakatdır;[731]

> *"Askerimizin hali de görülecek şeydi. Zavallı evlâtlar giyim bakımından pek perişandı. 1902 yılının Kasım ayında, dağların yüksek bir noktasında, kaputsuz giydikleri üniformalar, baştan aşağı renk renk yapıştırılmış parçalarla, âdeta yamalı bohçaya dönmüştü. Kiminin başında fes, kiminde keçe külâh ve beyaz kızmızı serpoşlar vardı.*

---

[727] BOA, *Y..PRK.TKM.*, Nr. 47-11, H. 12 Cemazeyilevvel 1321 (6 Ağustos 1903); Meltem Begüm Saatçı Ata, "Vilayat-ı Selâse Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansımaları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXII, Haziran 2015, s. 253; Volkan Martin, "Balkan Savaşına Giden Süreçte Makedonya Sorunu…"; Yakup Ahbab, "Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 2015, s. 101; Kostadin Paleşutski vd., *681-1948 İz İstoriyata na Bılgarskata Narodnost i Dırjava,* Pelikan-Alfa, Sofia 1993, s. 190-201.

[728] BOA,*TFR.I..MN*, Nr. 38-3773, H. 21 Safer 1322 (7 Mayıs 1904).

[729] BOA, *DH.ŞFR*, Nr. 321-3, R. 14 Kanunusani 1319 (27 Ocak 1904).

[730] BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 491-49, H. 6 Zilhicce 1303 (5 Eylül 1886).

[731] Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 147.

...Velice karakolumuz; çam ağaçları gövdelerinin, derme çatma eklenmesiyle meydana gelmiş, biçimsiz bir çoban kulübesini yansıtıyordu..."

Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki durumuyla ilgili olarak bölgeyi iyi bilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden olan Niyazi Bey anılarında şu şekilde bilgi vermektedir;[732]

"1- Bulgarlar 1903-1904'den itibaren en çok Rumlarla uğraşmaya koyulmuşlardır.

2 – Makedonya'da mülkî hükûmet ve dolayısiyle polis ve jandarma sıfıra inmiş olup asayişle yalnız ordu meşguldür. Orduda da bu yoldaki faaliyet en çok binbaşı ve daha küçük rütbede olanların eseridir. İttihat ve Terakki ise bu gibi subayların desteğini kazanmış oluşuna göre o, el altından duruma fi'len egemendir.

3 – Bulgarlar Makedonya'da hükûmet içinde hükûmet kurmuş bir durumdadırlar.

4 – Padişahın orduca yakalanan Bulgar komitecilerini büyük devletlerden gördüğü siyasal baskı yüzünden çok kere affetmesi, orduda ve halkta son derece kötü bir tesir bırakmakta ve ümitsizlik doğurmaktadır."

Durumun kötüye gittiğini gören Osmanlı Devleti, bölgenin Bulgar işgaline uğrama tehlikesine karşı ilk etapta bölgedeki asker sayısını arttırmış[733] ve ardından da 29 Kasım 1902 tarihinde Rumeli Vilayeti hakkında bir talimat yayımlayarak Rumeli Umumi Müfettişliği'ni kurmuştur[734]. Kurulan bu Rumeli Umumi Müfettişiliği görevine de Kasım 1902 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa atanmıştır[735]. Makedonya'ya Müslüman bir genel vali atanması, Hıristiyan bir vali bekleyen

---

[732] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, K. IV, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 146.
[733] BOA, *A.}MKT.MHM*, Nr. 491-49, H. 6 Zilhicce 1303 (5 Eylül 1886).
[734] Meltem Begüm Saatçı Ata, "Vilayat-ı Selâse…", s. 253; Hale Şıvgın, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yılları Arasında Makedonya", *The Balkans: Languages, History and Cultures Symposium*, Veliko Tırnova/ Bulgaria, 12-15 April 2007.
[735] Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 18, s. 550; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dâir", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989, s. 86.

Bulgarlar'ı pek hoşnut etmediyse de, Makedonya'nın böyle yarı özerk bir idareye kavuşması ve Doğu Rumeli Vilayeti'nin akibetini paylaşacağı yola girmekte olması Bulgar milliyetçilerinin pek fazla ses çıkarmamasını sağlamıştır[736].

Bulgar milliyetçileri kurdukları komitalar ile Makedonya'da katliamlar yapmak, devlet görevlilerini kaçırmak ve devlet binalarını yakarak karışıklıklar çıkarmak suretiyle Avrupalı devletlerin bölgeye müdehale etmesini sağlamışlardır. Bölgeye müdehale eden Avrupalı devletler önce Viyana Tasarısını, ardından da 2 Ekim 1903 tarihinde Mürzsteg Reform Programı'nı Osmanlı Devleti'ne teklif etmişlerdir[737]. Dokuz maddeden oluşan bu programa göre;[738]

1 - Makedonya'da sürdürülen ıslahatın kontrolü ve murakabesi için 'Müfettiş-i Umûmî' sıfatıyla Hüseyin Hilmi Paşa görevlendirilecek ve onun yanına da Avusturya-Macaristan'dan ve Rusya'dan birer sivil memur (komiser, ajan) verilecektir. İki yıl süreyle görev yapacak bu memurların görevi şu şekildeydi: Hıristiyan halkın şikâyetlerini dinlemek, mahallî yetkililerin suiistimallerini tespit etmek, İstanbul'daki elçilerin tavsiyelerini umûmî müfettişe bildirmek, meydana gelen olayları kendi hükümetlerine bildirmek, ıslahatın uygulanmasını gözlemlemek, Hıristiyan halkın ihtiyaçlarını tespit etmek. Ayrıca sivil memurlara muavinlik yapmak, onların emirlerini icra etmek, kâtipler ve tercümanlar tayin etmek.

2 - Zabıta teşkilatının ıslahı için yabancı bir general görevlendirilecektir. Bu General Türk Hükümeti'nin emrinde olacaktır. İlk etapta Avrupa devletlerinden 25 subay bu işte kullanılmak üzere göreve başlatılacaktır. Bu zabitler de lüzum görürlerse refakatlerine küçük ve büyük rütbeli ecnebi zabitler verilmesini talep edebileceklerdir. Bunların görevi, üç vilâyette zabıta teşkilatını yeniden organize çerçevesinde Osmanlı zabıtasına

[736] Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya…", s. 86.
[737] Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, Kış 2010, s. 81; Nimet Ayşe Bakırcılar, "Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahiri", *History Studies*, Volume 3/1, 2011, s. 16; Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905), *Bilig*, S. 69, Bahar 2014, s. 20.
[738] Ali Dikici, *a.g.m*, s. 81-83.

eğitmenlik, teftiş, gözlemcilik ve danışmanlık yapmak, askerin halka karşı muamelesini gözlemlemek olacaktır. Bu zamana kadar zabıta teşkilatında görev yapan İsveçli zabitler, oradaki halkın lisanını bilmediğinden, ayrıca halkın sorunlarını da kavrayamadıklarından hizmetlerinden tam olarak istifade edilememiştir.

3 - Sükûn ve asayişin sağlanmasının ardından çeşitli milletleri bir araya toplayacak şekilde milli taksimatı esas alacak yeni bir mülkî teşkilatlanmaya gidilecektir. Buna göre; aynı ırka mensup ahali aynı yerlerde bir arada bulunacak, böylelikle bölge etnik ve dini açıdan yeniden düzenlenmiş olacaktır.

4 - İdarî ve adlî teşkilat yerel özelliklere cevap verecek şekilde düzenlenecektir. Bu birimlerde Hıristiyanlar da istihdam edilecek, mahallî muhtariyetler teşvik edilecektir.

5 - Çıkan son ayaklanmalar esnasında işlenen siyasî ve adî olayları incelemek üzere büyük vilâyetlerde Hıristiyan ve Müslüman âzâların eşit şekilde görev alacağı karma komisyonlar kurulacaktır. Avusturya ve Rusya konsolosları veya konsolosluk memurları da bu komisyona iştirak edeceklerdir.

6 - Bir kısım malî yükümlülükler yerine getirilecektir. Türk Hükümeti çatışmalar sırasında yaşadıkları yerden göç eden Hıristiyan ahalinin eski yerlerine dönmesi için gerekli her türlü yardımı yapacaktır. İsyanda yıkılan evler, kiliseler, köprüler ve okullar onarılacak, Hıristiyanların zararları tazmin edilecektir. Bunlar içinde ianeler verilecektir. İanelerin dağıtılmasında Hıristiyan muteber kimselerden kurulu bir komisyon yardım edecektir. Komisyona, Rusya ve Avusturya konsolosları da nezaret edeceklerdir.

7 - Tahrip edilen köylerde yaşayan Hıristiyan halk bir sene vergilerden muaf tutulacaktır.

8 - Bâb-ı Âli her türlü reformu yapacağına ve icra edeceğine kefil olacaktır ve geçen Şubat ayı zarfında tatbik olunan tensikat (Viyana Reform Planı) devam ettirilecektir.

9 - Gayri nizamî askerî birlikler kullanılmayacaktır. Ayaklanma sırasında olayları bastırmak için kullanılan ve halka zulmettikleri iddia edilen başıbozuklar ve ilave redif taburları tasfiye edilecek ve kesinlikle istihdam edilmeyecektir.

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin Makedonya için hazırladıkları bu programı kendi içişlerine müdehale olarak görmüş ve şiddetle karşı çıkmıştır. Hatta program ile ilgili olarak Sultan II. Abdülhamit Alman Büyükelçisine şöyle demiştir;[739]

"Benim için, Avusturya-Rus teklifini prensip itibariyle kabul etmek imkânsızdır. Zira gayr-ı kabil-i kabulden yabancılara, idare ve orduya iştiraklerini tazammun ediyor. Halife olarak yabancıların içişlerime müdahalesini kabul edemem. Padişah ve Osmanlı olarak seleflerimin Türk kanıyla zaptettikleri yerleri bırakmam. Bu prensip benim için hayat-memat meselesidir."

Mürzsteg Programı'nın hazırlanma sebebi Makedonya'da güvenliği sağlamak amacıyla kurulacak jandarma kuvvetinin teşkil edilmesidir. Fakat programın maddelerine bakıldığında bir jandarma kuvvetinin kurulmasından çok bölgenin askeri açıdan tamamen yabancı devletlerin kontrolüne geçmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda ileriki zamanlarda bölgenin Bulgar, Yunan ve Sırp kontrolüne geçmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeplerden dolayı Mürzsteg Programı Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Avrupalı devletler tekliflerinin kabul edilmemesi üzerine Doğu Rumeli Vilayeti'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nden bölgeye Hristiyan bir vali atanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti programın uygulanması sırasında ortaya çıkacak olaylara müdehale etmek hakkının kendisinde olması şartıyla Mürzsteg Programı'nın Makedonya'da uygulanmasını kabul etmiştir[740].

[739] Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında…", s. 83-84.
[740] Ali Dikici, *a.g.m*, s. 85.

Mürzsteg Programı'nın uygulamaya konulmasından sonra Makedonya'daki karışıklıklar daha da artmıştır. Karışıklıklar arttıkça da başta Bulgarlar olmak üzere bölgede yaşayan milletler Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu iddia etmiş, bu iddialarını hayata geçirmek için de çetecilik başta olmak üzere her yola başvurmuşlardır. Osmanlı Devleti bir yandan Makedonya'da kurulan çeteler ile uğraşırken diğer yandan Mürzsteg Programı kapmasamında bölgeye atanan yabancı subaylar ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı idarecileri bölgede suç işleyen bir Bulgar komitacıyı Avrupalı konsolosların izni olmadan tutuklayamaz duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu kötü durumdan istifade etmek isteyen Avrupalı devletler 1908 yılında Osmanlı Devleti'ne İsvolski-Harding Projesi altında yeni projeyi kabul ettirmişlerdir[741]. Bu projeye göre Makedonya valisi Osmanlı tebası olacak, ancak Avrupalı devletlerin onayına sunulacaktır. Fakat bu proje II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ve II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine uygulanamamıştır.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi bütün ülkede olduğu gibi Makedonya'da da sevinçle karşılanmıştır. Ancak bu sevinç fazla sürmemiş ve ülkede karışıklar tekrar artmıştır. Bunun en önemli sebebi daha önce olduğu gibi başta Bulgarlar olmak üzere bölgede yaşayan milletlerin çetecilik faaliyetlerini devam ettirmeleridir. Bu karışıklıkların devam ettiği 1912 yılında Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmişler ve böylece Balkan Savaşları başlamıştır. I. Balkan Savaşı sonucunda Mayıs 1913'de imzalan Londra Antlaşması ile Makedonya Osmanlı hâkimiyetinden tamamen çıkmıştır[742]. I. Balkan savaşı'ndan zaferle çıkan Balkan devletleri Osmanlı topraklarını paylaşamadıkları için bu sefer kendi aralarında savaşa tutuşmuşlardır. II. Balkan Savaşı olarak isimlendirilen bu savaşın sonununda imzalanan Bükreş Antlaşması'na göre Makedonya Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında bölüşülmüştür. Bu antlaşmaya göre Makedonya'nın büyük bir kısmı Yunanistan ve Sırbistan arasında bölüşülürken, Bulgaristan sadece Pirin Makedonya'sını topraklarına katabilmiştir.

---

[741] Tevfik Orçun Özgün, Onur Koçak, "Tarihi ve Kültürel Perspektifte Türkiye-Makedonya İlişkileri", *International Conference on Eurasian Economies 2014*, s. 2.
[742] Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya"…., s. 441.

3. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi

Meşrutiyet'i ilan etme şartıyla tahta geçen II. Abdülhamit bu sözünü tutmuş ve 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir[743]. Yaklaşık on dört ay süren ve I. Meşrutiyet dönemi olarak isimlendirilen bu dönemde Osmanlı Devleti 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde yenilmiş ve sırasıyla Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarını imzalamıştır. Osmanlı Devleti imzaladığı bu antlaşmalar sonucu Makedonya ve Doğu Rumeli Vilayeti dışında kalan Balkanlar'daki topraklarını kaybetmiştir. Yaşanan bu kayıplar bununla da sınırlı kalmamış, önce 1885'de Bulgaristan Prensliği Doğu Rumeli Vilayetini kurşun atmadan işgal etmiş, 1912'de Balkan Savaşları sonunda da Makedonya Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır.

II. Abdülhamit 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde yaşanan yenilginin sorumlusu olarak gördüğü Meclis-i Mebusan-ı 13 Şubat 1878'de kapatmış ve böylece I. Meşrutiyet yönetimine son vermiştir[744]. Padişah'ın bu hareketi de devletin çöküşüne çare olmamış, ülke içindeki karışıklıklar ve azınlıkların isyanları daha da artmıştır. Devletin içinde bulunduğu bu kötü durumun suçlusu olarak görülen II. Abdülhamit karşıtı görüşler gün geçtikçe artmıştır. Ülke genelinde sayıları gün geçtikçe artan Meşrutiyet taraftarları 2 Haziran 1889 tarihinde Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane öğrencisi olan İbrahim Temo[745], Abdullah Cevdet[746], İshak Sükuti[747] ve Mehmet Reşid tarafından kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti altında birleşmeye

---

[743] M. Şükrü Hanioğlu, "Meşrutiyet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 29, Yıl 2004, s. 388.
[744] M. Şükrü Hanioğlu, *a.g.m*, s. 388.
[745] Gerçek adı İbrahim Edhem olan İbrahim Temo, 22 Mart 1865 tarihinde Manastır Vilayeti'ne bağlı Ohri kazasının Struga kasabasında dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini doğduğu Struga kasabasında yapan İbrahim Temo daha sonra İstanbul'a gelerek iki yıl Ahırkapı'daki Tıp İdadisi'nde, üç yıl Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'nde okuduktan sonra Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane'ye kaydolmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Şükrü Hanioğlu, "İbrâhim Temo", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 21, Yıl 2000, s. 354-355.
[746] Abdullah Cevdet 9 Eylül 1869'da Arapkir'de Diyarbekir Birinci Tabur Katibi Ömer Vasfi Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini Hozat ve Arapkir'de yapan Abdullah Cevdet daha sonra sırasıyla Ma'müretülaziz Askeri Rüşdiyesi ve Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydolmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, "Abdullah Cevdet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 1, Yıl 1998, s. 90-93.
[747] Diyarbakır'da dünyaya gelen İshak Sükuti, 1884 yılında Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsine, 1887'de Gülhane Askerî Tıbbiyesi'ne girmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Kanlıdere, "İshak Sükûtî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. Ek-1, Yıl 2016, s. 649-650.

başlamışlardır[748]. Bu cemiyet 1897 tarihinde İttihat ve Terakkî adını almıştır[749]. Cemiyet bu tarihten itibaren hem gücünü hem de üye sayısını hızlı bir şekilde arttırmıştır. İttihat ve Terakki cemiyeti elde ettiği bu güç sayesinde 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini II. Abdülhamit'e kabul ettirmiştir[750]. II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte hem Osmanlı Devleti hem de Balkanlar yeni bir döneme girmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayan ve Osmanlı yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinin çoğunluğunun Balkanlar'da görev yapan subaylardan oluşması olumlu beklentiler yaratmış olsa da sonuç değişmemiş ve Balkanlar'daki karışıklıklar ve toprak kayıpları tüm hızıyla devam etmiştir.

Bulgarlar 1878 yılında iç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik elde etmelerinden sonra bağımsızlıklarını ilan etmeleri için uygun zamanı beklemeye başlamışlardır. Bu süre zarfında Bulgarlar diğer ülkelerden borç para almış, savaş gemisi satın almış, kendi paralarını bastırmış ve Türkçe'yi resmi dil olmaktan çıkarmışlardır. Ayrıca Bulgaristan uzun bir süredir uluslararası alanda bağımsız bir devlet olarak muamele görmekteydi. Bütün bunlar Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet gibi hareket ettiğinin açık bir göstergesidir[751].

Bulgar Presnliği 13 Eylül 1908 tarihinde Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından İstanbul'da bulunan yabancı elçilere verilen ziyafete Bulgaristan'ı temsil etmekte olan Kapu Kethüdası Geshof'un davet edilmemesini bahane ederek Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkileri kesmiştir[752]. Osmanlı Devleti ile siyasi ilişkilerini kesen Bulgar Prensliği Osmanlı Devletine ait olan Şark Demiryollarının Bulgaristan'dan geçen kısmına da el koymuştur[753]. Bulgaristan bu şekilde siyasi bağımsızlığını elde edebilmek için adımlar atmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin II. Meşrutiyet'in

[748] M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 23, Yıl 2001, s. 476.
[749] M. Şükrü Hanioğlu, *a.g.m*, s. 477.
[750] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, K. II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 59.
[751] Yasemin Avcı, "Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında "Modern Diplomasi" (1908-1912)", *Uluslararası Osmanlı Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2005, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Mayıs 2005, s. 298.
[752] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınları, s. 227.
[753] Enver Ziya Karal, *a.g.e*, s. 227.

ilan edilmesiyle siyasi bir karışıklık içine düşmesini fırsat bilen Bulgar Prensliği 5 Ekim 1908 tarihinde Tırnova şehrinde bağımsızlığını ilan ettiğini açıklamıştır[754]. Bulgaristan'nın bu tek taraflı bağımsızlık kararını kabul etmeyen Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlere birer nota göndererek konunun toplanacak bir konferansta görüşülmesini istediyse de bu kabul görmemiştir. Konferans isteği kabul edilmeyen Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin önerisi üzerine Bulgaristan ile bağımsızlığı karşılığında tazminat almak için görüşmelere başlamıştır.

1908 yılında başlayan görüşmeler Bulgaristan'ın tazminat vermek istememesi üzerine kesintiye uğramış ve iki devlet sınıra asker yığmaya başlamıştır[755]. Bu gelişme üzerine Balkanlar'da yeni bir savaşın çıkma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Balkanlar'da yeni savaşın çıkmasını istemeyen Avrupalı devletler, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında görüşmelerin tekrar başlaması için harekete geçmişlerdir. Bu sırada Balkanlar'a yeniden ağırlık vermiş olan Rusya, Ocak 1909 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir teklifte bulunmuştur. Bu teklife göre, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıması karşılığında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden kalan 125 milyon franlık alacağından vazgeçecektir[756].

Osmanlı Devleti Rusya'nın bu teklifini hem Avrupalı devletlerin baskısından hem de Bulgaristan ile bir savaşı göze alamadığından dolayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine, önce 16 Mart 1909 tarihinde Petersburg'da Osmanlı Devleti ve Rusya arasında, ardından da 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında bir antlaşma imzalanmıştır[757]. İmzalanan bu

---

[754] BOA, *Y.PRK.NMH*, Nr. 10-77, H. 9 Ramazan 1326 (5 Ekim 1908); Enver Ziya Karal, *a.g.*e, s. 228; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", *Balkanlar ve* Göç, Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Magaltepe, Bursa 2013, s. 521; Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'da "Müstesna Vakıflar" Sorunu ve 1909 Yılı Komisyon Kararı", *Tarih* Dergisi, S. 46 (2007), İstanbul 2009, s. 521, (s. 155-176); Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 339.

[755] BOA, *İ.MTZ.(04),* Nr. 30-1981, H. 16 Ramazan 1326 (12 Ekim 1908).

[756] Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, s. 340; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 230.

[757] Enver Ziya Karal, *a.g.e,* s. 230. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", s. 521; Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, s. 340; Kader Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/2, Winter 2008, s. 347, (s. 341-371).

antlaşmalar ile Bulgaristan'daki yalaşık 500 yıllık Osmanlı hâkimiyeti son bulmuş ve tarihteki üçüncü Bulgar Devleti kurulmuştur.

SONUÇ

Bulgarlar, 350 yılında başlayan kavimler göçü ile Balkanlara gelip yerleşmişlerdir. Balkanlara yerleşen Bulgarlar, burada Asparuh Han komutasında güçlü bir Türk Devleti kurmuşlardır. Bulgarlar Balkan coğrafyasında bir devlet kurduktan sonra bu bölgede dağınık şekilde yaşayan, devlet kurma kabiliyetleri olmayan ve yedi kabileden oluşan Slavları hâkimiyetleri altına almışlar ve dönemin en büyük devletlerinden bir tanesi olan Bizans'ı uzun bir süre uğraştırmışlardır. Tarih kaynaklarında I. Bulgar Devleti veya Tuna Bulgar Devleti olarak geçen bu Bulgar Devleti, Bizans ile girdikleri bu uzun mücadelede özellikle Krum Han ve I. Simeon döneminde büyük başarılar elde etmiştir. 865 yılında I. Boris zamanında Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin kabul edilmesi Bulgar tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Bulgarlar hızlı bir şekilde Hristiyanlaşmış, aynı zamanda da Slavlaşarak Türk özelliklerini kaybetmişlerdir. 9. yüzyılda Hristiyanlığın etkisiyle hızla Slavşan Bulgarlar bir taraftan da geliştirdikleri Kiril Alfabesi ile Slav kültürünün en önemli temsilcisi hâline gelmeye başlamışlardır.

I. Simeon'un 927 yılında ölümünün ardından zayıflamaya başlayan I. Bulgar Devleti, 10. yüzyıl sonlarına doğru tamamen Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bulgarların yaklaşık 150 yıl süren Bizans esareti Asen ve Peter kardeşlerin 1187 tarihinde Tırnova şehrinde II. Bulgar Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmeleri ile son bulmuştur. II. Bulgar Devleti'nin kurulmasının ardından devletin sınırları doğuda Karadeniz'e, güneyde Trakya'nın büyük bir kısmı ve batıda da Adriyatik kıyılarına kadar genişlemiştir. 14. yüzyıla gelindiğinde II. Bulgar Devleti kuzeyden Sırp, güneyde de Osmanlı tehtidi ile karşı karşıya kalmıştır. II. Bulgar Devleti bu iki tehdit karşısında, özellikle de Osmanlılar karşısında direnememiş ve zayıflamaya başlamıştır.

1361 tarihinde Edirne'yi fetheden Osmanlılar, Bulgar topraklarını kendilerine yeni hedef olarak belirlemişlerdir. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak 1368 yılında Aydos ve Karinabad'ı ele geçirmişlerdir. Bu fetihlerden sonra 1364 yılında yapılan Sırpsığındı Savaşı'nın kazanılmasından sonra Bulgar topraklarının Osmanlı

kuvvetleri tarafından fethedilmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Sırpsığındı zaferinden sonra 1380'li yılların başında Sofya, 1386 yılında Niş şehri Osmanlı kuvvetleri tarafından fethedilmiştir. 1389 Kosova Savaşı'nın kazanılarak Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlar'daki üstünlüğünün kesinleşmesinin ardından Pravadi, Şumnu ve Silistre gibi diğer Bulgar şehirleri de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu fetihlerinden sonra II. Bulgar Devleti de tarih sahnesinden çekilmiştir. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın fethinin tamamlanmasından sonra bu toprakların idaresini kurulan Rumeli Beylerbeyliği'ne dâhil edilmiştir. Toraklarının büyük bir kısmını Bulgaristan'ın oluşturduğu Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi önce Edirne ardından da Sofya olmuştur. Bu şekilde Bulgaristan'da yaklaşık beş yüz yıl sürecek olan Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.

Bulgarlar, tüm Avrupa'yı özelliklede çok uluslu imparatorlukları derinden sarsan milliyetçilik fikrinin ortaya çıktığı 18. yüzyıla kadar Osmanlı idaresi altında barış ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bulgarlar bu süre zarfında Ortodoks mezhebinden oldukları için Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'da bulunan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne dâhil edilmişlerdir. 1789 yılında ortaya çıkan ve Balkanlarda yaşayan azınlıkları etkileyen Fransız ihtilali ve Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlaması ile Balkanlardaki huzur bozulmuştur. Bozulan bu huzur ile Balkanlar'da ardı ardına isyanlar patlak vermiş ve Osmanlı İmparatorluğu zor durumda kalmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan isyanlar, özellikle de Yunan isyanının bağımsızlıkla sonuçlanması Balkanlarda yaşayan diğer milletleri olduğu gibi Bulgarları da etkilemiş ve Bulgarlar arasında milliyetçilik fikrinin yayılmasını sağlamıştır.

Bu dönemde Balkanlar'da Osmanlı idaresine karşı ortaya çıkan isyanlara bakıldığında Bulgar isyanlarının diğer isyanlarla benzerlik gösteriyor olmasına rağmen iki açıdan farklı olduğu görülmektedir. Bunlardan bir tanesi diğer isyanlara göre daha geç başlaması, iknicisi ise diğer isyanların bir köylü isyanı şekilde ortaya çıkar iken Bulgar isyanının milli bir bilinçlenme sonucu Fener Rum Patrikhanesine

ve Osmanlı idaresine karşı bağımsızlık amacıyla ortaya çıkmış olmasıdır. Bu iki sebepten dolayı Bulgar milliyetçiliğinin temelinde Osmanlı ya da Türk düşmanlığı ve Rum papazlara karşı düşmanlığın beslediği halk, vatan ve bağımsızlık kavramları yatmaktadır.

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 19. yüzyılın son çeyreğine kadar süren Bulgarların millî kimliklerini kavramaya başladıkları dönem Bulgar kaynaklarda Bulgar Uyanış Çağı olarak isimlendirilmektedir. Bu Uyanış Çağı'nı ikiye ayırmak mümkündür. Fransız İhtilali'nin etkisinde kalan Bulgarlar'ın Fener Rum Patrikhanesi'nin Rumlaştırma politikalarına karşı verdikleri mücadeleyi oluşturan dönem birinci dönemi oluştururken, bağımsız bir Bulgaristan için verilen mücadelelerde ikinci dönemi oluşturmaktadır. Genel olarak devrimciler ve reformcular olarak ikiye ayrılan Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinde Fener Rum Patrikhanesi'nin Bulgarlar üzerinde uyguladığı Yunanlaştırma politikası, Osmanlı idaresine karşı yapılan direniş, Fransız İhtilali ve Rusya'nın Panslavizm politikası önemli birer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyılda bağımsız bir Yunan devletinin kurulması ve kurulan bu devletin Ortodoks inancının dinî merkezi olan Fener Rum Patrikhanesi'ni kullanarak Balkanlarda yayılmacı bir politika gütmesi diğer Balkan toplumlarında olduğu gibi Bulgarlar arasında da tepkilere sebep olmuştur. Rum pazpazların bu baskı politikalarına karşı ilk direnişi başlatan Paisiy ve onun öğrencileri olmuştur. Paisiy ve öğrencilerinin bu direnişleri sonucu elde edilen Bulgar Eksarhlığı, Bulgar tarihinde ve Bulgar milliyetçiliğinin oluşmasında siyasi ve dinî açıdan olduğu kadar sosyo-kültürel açıdan da son derece önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Fener Rum Patrikhanesi ve onu kendi siyasi amaçları doğrultusunda bir araç olarak kullanan Yunanistan'a karşı elde edilen bu zafer Bulgarların siyasi bağımsızlıklarını kazanma konusunda cesaret kazanmalarına da neden olmuştur.

Bulgar milliyetçiliğinin ve bağımsız Bulgaristan'ın ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birisi de Bulgarlar arasında eğitimin gelişmesidir. 18. yüzyılda ticaretin gelişmesi ile zengin bir Bulgar tüccar sınıfı ortaya çıkmış ve bu zengin

Bulgar tüccarlar Voltaire, Locke, Rauseau, Descartes ve Leibnitz gibi Avrupalı yazarların eserlerini Bulgarcaya çevirtmişlerdir. Bu zengin Bulgar tüccarlar ayrıca Bulgar gençlerine yurtdışındaki üniversitelerde eğitim almaları için maddi destek sağlamışlardır. Yurdışındaki okullarda özellikle de Rusya'daki okullarda okuyan Bulgar milliyetçileri Bulgaristan'a döndükten sonra eğitimin Bulgaristan'da geliştirilerek millî bir bilincin ortaya çıkması için çaba saretmişlerdir. Yapılan bu çalışmalar kısa sürede sonuç vermiş ve 19. yüzyıl başlarında Bulgarlara ait okul sayısı 48'den 920'ye çıkmıştır. Vasil Levski, Hristo Botev, Georgi Rakovski gibi Bulgar milliyetçileri bu okullarda yetişmiştir. Sayısı artan ve tamamen Bulgarca eğitim veren bu okullarda Bulgar çocukları hem kendi dillerini öğrenmişler hem de millî bilinç kazanmışlardır. Bu sayede milli bilinç kazanan Bulgarlar bağımsız bir Bulgar devletinin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamışlardır.

Bulgar milliyetçiliğinin ve bağımsız Bulgaristan'ın ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birisi de Bulgar basınıdır. 18. yüzyılda Bulgarlar arasında artan ticaret ve gelişen eğitim sayesinde Bulgar basını da hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişme sayesinde 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde çıkarılan Bulgar gazete sayısında da büyük bir artış yaşanmıştır. Söz konusu gazetelerin birçoğu Bulgar milliyetçilerinin yönetiminde oldukları için Bulgar dilini sevdirmek, gramerini öğretmek, Bulgar tarihini, coğrafyasını belirli açılardan okuyucularına aşılamak, öğretmek ve Bulgar edebi dilini hayata geçirmek gibi gayeler gütmüşlerdir. Bulgar gazeteleri üstlendikleri bu görevleri yerine getirmekte başarılı olmuşlar, bu sayade Bulgar milliyetçiliğinin yayılmasında ve bağımsız Bulgaristan'ın ortaya çıkmasında önemli katkılar yapmışlardır.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 19. yüzyıl aynı zamanda Bulgar toplumunun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan da önemli değişimler geçirdiği bir dönem olmuştur. Sanayinin gelişmesi sayesinde zenginleşen ve bunun sonucunda da Bulgaristan'da modern eğitim kurumları açan Bulgarlar milli bilinçlerini hızlı bir şekilde kazanabilmişlerdir. Millî bilinçlerini kazanan Bulgarlar hiç vakit kaybetmeden bağımsız bir devlet kurabilmek için çalışmalara başlamışlardır. Bulgaristan'da açılan okullardan yetişen Vasil Levski, Hristo Botev,

Georgi Stoykov Rakovski, Lyuben Stoychev Karavelov, Georgi Benkovski, Hacı Dimitar, Stefan Nikolov Stambolov gibi isimler bu dönemde Bulgar milliyetçiliğinin liderleri olarak ortaya çıkmışlardır.

Uyanış Çağı olarak isimlendirilen bu dönemin liderleri olarak ortaya çıkan bu isimlere bakıldığında birçok ortak noktalara sahip olmalarının yanında ayrıldıkları noktalar da bulunmaktadır. Bu isimlerin en temel ortak noktaları hiç şüphesiz bağımsız bir Bulgaristan'dır. Bu amaç doğrultusunda çoğunlukla ortak hareket etmiş olsalar da, amaçlarına ulaşabilmek için uygulanması gereken strateji konusunda hararetli tartışmalar yapmışlardır. Aralarındaki bu fikir ayrılığının en temel sebebi ise etkilendikleri ideolojilerdir. Örneğin, Vasil Levski tüm yaşamını geçirdiği Bulgaristan'da eğitimini tamamlamış ve bu yüzden daha millî bir düşünceye sahip iken Hristo Botev, Lyuben Stoychev Karavelov ve Stefan Nikolov Stambolov devrimci bir düşünceye sahiptir.

Vasil Levski gibi aynı özelliklere ve düşünceye sahip bir diğer kişi Bulgar milliyetçilerini ilk defa bir araya getiren Georgi Stoykov Rakovski'dir. Vasil Levski ve Georgi Stoykov Rakovski bu düşüncelerinden dolayı kurtuluşun Bulgaristan topraklarında Bulgar halkının katılımıyla çıkarılacak bir isyanla mümkün olduğunu düşünmekteydiler. Hristo Botev, Lyuben Stoychev Karavelov ve Stefan Nikolov Stambolov ise Rusya'da eğitim almışlar ve Rusya'daki Rus devrimcilerden etkilenmişlerdir. Bu iki grup dışında hiçbir eğitim almayan Hacı Dimitar ve Georgi Benkovski gibi Bulgar milliyetçileri de bulunmakta ve bunlar daha çok çetecilik faaliyetleri ile ön plana çıkmaktadır. Söz konusu Bulgar milliyetçileri içinde Vasil Levski hem düşünceleri hem faaliyetleri hem örgütçülüğü hem de kendinden sonra gelen Bulgar milliyetçilerini etkilemesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Vasil Levski ayrıca Bulgaristan'ın kurtuluşunun yurtdışından idare edilen bir isyan ile mümkün olamayacağını ve bu yüzden Bulgaristan topraklarında gizli bir örgütün kurulması gerektiği düşüncesine sahip olmasıyla da diğer Bulgar milliyetçilerinden ayrılmaktadır.

Bulgar milliyetçileri yöntem açısından anlaşamamalarına rağmen ortak hareket etmeyi ihmal etmemişledir. Ayrıca Bulgar milliyetçileri Bulgaristan'ın bağımsızlığının Doğu sorununa yani uluslararası koşullara bağlı olduğunun farkındaydılar. Birliğini tamamlayan Almanya'nın yeni bir güç olarak ortaya çıkması, Napolyon'un Waterloo Savaşı'nda yenilgiye uğraması üzerine Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı 19. yüzyılda Avrupa'da siyasi durum önemli derecede değişmiştir. Avrupa'daki değişen bu siyasi durumun kendileri için elverişli olduğunun farkında olan Bulgar milliyetçileri zaman kaybetmeden harekete geçmişler ve tüm Bulgar milliyetçilerini Bulgaristan Merkez Devrimci Komitesi ve İç Devrim Örgütü altında toplamayı başarmışlardır. Kurulan bu örgütler vasıtasıyla Bulgaristan'da büyük bir ayaklanma planlanmıştır.

Bulgar milliyetçileri büyük bir isyan gerçekleştirmiş olmalarına rağmen bu isyanın kendilerini bağımsızlığa götürmeyeceğinin de farkındaydılar. Onların yaptıkları plana göre Osmanlı Devleti isyanı şiddetli bir şekilde bastıracaktır. İsyanın bastırılması sırasında yapılanlar Avrupa kamuoyuna Türkler Bulgarlar'ı katlediyorlar şeklinde yansıtılacaktır. Bu şekilde Avrupa kamuoyunun desteği sağlanacak ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı elde edilecektir. Bu plan çerçevesinde Georgi Rakovski tarafından kurulan ilk Bulgar komiteleri yaptıkları çalışmalar sonucu Bulgaristan'ı bağımsızlığa görüren süreçte önemli katkılar yapmışlardır. Bu komiteler özellikle Vasil Levski ve Hristo Botev'in çalışmaları sonucu tüm Bulgraistan'da örgütlenmişlerdir. Kurulan bu örgütler hem 1876 Nisan ayaklanması'nı başlatmışlar hemde Bulgarların 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rus ordusuna gönüllü olarak katılmalarını sağlamışlardır.

Bulgarlar Osmanlı idaresine karşı 1835 Tırnova, 1841 Niş, 1850 Vidin ve 1876 Nisan isyanı olmak üzere dört isyan başlatmışlardır. Bulgarlar tarafından çıkarılan bu isyanların ilk üçü yayılma fırsatı bulamadan kısa sürede bastırılmıştır. 1876 Nisan İsyanı ise kısa bir süre zarfında geniş bir alana yayılmış ve bu yüzden isyanın bastırılması uzun sürmüştür. Bu yüzden 1876 Nisan Ayaklanması, dört yüz yıldan fazla süren Osmanlı egemenliğine karşı Bulgarların en ciddi ayaklanması olarak kabul edilmektedir.

Bulgaristan'ın bağımsızlığında önemli bir yeri olan 1876 Nisan Ayaklanması'nın sebepleri sözkonusu olduğunda Bulgar tarihçileri ikiye ayrılmaktadır. Materyalist düşünceye sahip Bulgar tarihçileri isyanın sebebini ekonomik ve sosyal açıdan kötü bir durumda olan alt sınıf Bulgar halkının gerçekleştirdiğini ve burjuvanın bu ayaklanmada hiçbir katkısının olmadığını iddia etmektedir. Bu görüşe karşı çıkan diğer Bulgar tarihçiler ise isyanın, iyi eğitim ve yüksek genel kültüre sahip zengin Bulgarlar tarafından yapıldığını iddia etmekte ve örnek olarak da ayaklanmanın hazırlayıcılarının ve uygulayıcılarının sahip oldukları yüksek eğitim düzeylerini ve maddi zenginliklerini göstermektedirler. Her iki grup da 1876 Nisan Ayaklanmasını kendi ideolojilerine göre yorumlamaya çalışmaktadır. Ancak isyanın geneline bakıldıldığı zaman görülecektir ki isyanın başlamasında hem burjuvanın hemde alt sınıf beraber hareket etmiştir.

1876 Nisan Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra Avrupa kamuoyunda özellikle de İngiltere ve Rusya'da Türklerin Bulgarları katlettikleri yönünde asılsız haberler çıkmaya başlamıştır. Bu iddiaların en büyük savunucusu konuyla ilgili broşürler hazırlatan İngiltere başbakanı William Ewart Gladstone olmuştur. Bu şekilde Avrupa kamuoyunun Türkler'in aleyhine dönmesini kendi çıkarları için fırsat olarak gören Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bulgar milliyetçileri 1876 Nisyan ayaklanmasıyla bağımsız Bulgaristan hayallerine kavuşamamışlardır. Fakat isyan sayesinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını sağlamışlardır.

1876 Nisan Ayaklanması sonucu Avrupa'da Türkler'e karşı oluşan tepkileri kendileri açısından fırsat olarak gören Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı açtıkları bu savaşlarda Karadağ başarıya ulaşırken, Sırbistan başarıya ulaşamamıştır. Sırpların ve Bulgarların başarısızlıkları üzerine Rusya harekete geçerek İstanbul'da Tersane Konferansı'nın toplanmasını sağlamıştır. Bu konferansta Osmanlı Devleti'nden Balkanlardaki topraklarından vazgeçmesi istenmiş ve doğal olarak bu koşul, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Konferansın sonuçsuz dağılmasından sonra Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve böylece 93 Harbi olarak isimlendirilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi başlamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Osmanlı Devleti'nin büyük sorunlarla uğraştığı bir dönemde patlak vermiştir. Savaşın başladığı sırada Osmanlı kuvvetleri Rus kuvvetlerine denk olmasına rağmen önceden bir planın yapılmaması ve ordunun kötü yönetilmesi gibi sebeplerden dolayı savaş sekiz ay gibi kısa bir sürede yenilgiyle sonuçlanmış ve Rus ordusu İstanbul önlerine kadar gelmiştir. Osmanlı Devleti bu ağır yenilginin ardından Rusya ile 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. İmzalanan bu antlaşmaya göre Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olacak ve sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacaktır.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan bu antlaşma ile Bulgar milliyetçileri hayallerindeki Büyük Bulgaristan'a kavuşmuşlardır. Fakat antlaşmada yer alan Rus kazanımlarından dolayı endişeye kapılan başta İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri yeni bir antlaşmanın imzalanması için Rusya'yı baskı altına almışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. Avrupalı devletlerin çalışmaları sonucu 13 Haziran 1878 tarihinde Almanya'nın başkenti Berlin'de bir kongre toplanmıştır. 13 Haziran'da başlayan kongre 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'yla son bulmuştur. Konferansta en çok tartışılan konu kurulacak olan Bulgaristan'ın sınırları ve idari yapısı olmuştur. Bulgar sorunu, kongre sırasında yapılan on sekiz oturumun beşini ve altmış dört maddeden oluşan Berlin Antlaşması'nın 22 maddesini oluşturması Bulgar sorunun önemini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Konferans sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması'na göre daha önce Bulgaristan'a bırakılan topraklar üçe bölünmüştür. Bu şekilde Bulgar milliyetçileri hayal ettikleri büyük Bulgaristan'a kavuşamamış olsalar da bağımsızlık yolunda önemli bir adım olan özerklikliği elde etmeyi başarmışlardır. Berlin Antlaşması sonucu ortaya çıkan bu siyasi durum, Bulgar milliyetçileri açısından planlarının başarıya ulaşması anlamına gelmektedir.

Bulgar milliyetçileri Berlin Antlaşması ile Büyük Bulgaristan'ı elde edememiş olsalarda bu amaçlarına ulaşabilmek için faaliyetlerini özerkliğin elde

edilmesinden sonra da devam ettirmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Bulgar milliyetçileri çıkardıkları isyanlar sonucu kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri Doğu Rumeli vilayetini resmi olarak 1 Şubat 1886 tarihinde topraklarına katmışlardır. Osmanlı Devleti bu oldubittiyi kabul etmiş ve herhangi bir askeri müdehalede bulunmamıştır. Bu şekilde Osmanlı Devleti, Balkanlardaki topraklarının büyük bir çoğunluğunu kaybetmiştir. Bulgaristan topraklarının kaybedilmesi ise bölgede yaşayan yüzbinlerce Türk'ün katledilmesine, yüz binlercesinin de göçmen konumuna düşmesine sebep olmuştur.

Bulgar milliyetçileri Doğu Rumeli vilayetini topraklarına kattıktan sonra kendilerine yeni hedef olarak Makedonya'yı belirlemişlerdir. Bulgar milliyetçileri bu hedeflerine ulaşabilmek için Makedonya'da yaşayan Bulgarları eğitim ve din adamları ile bilinçlendirmeye, kurdukları çeteler ile de bölgede bir ayaklanma çıkarmaya çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda Bulgarlar tarafından Makedonya'da 110 tane çete kurulmuştur. Bulgar milliyetçileri bir taraftan kurdukları çeteler ile Makedonya'da asayişin bozulmasını sağlarken, diğer taraftan da bozulan asayişin ancak Bulgaristan tarafından sağlanabileceği yönünde propagandalar yapmışlardır. Fakat Bulgar milliyetçileri bütün uğraşlarına rağmen Makedonya'yı sahip olduğu stratejik konumundan dolayı Bulgaristan sınırları içine dâhil etmeyi başaramamışlardır.

Tam bağımsızlık peşinde olan Bulgar milliyetçileri, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ortaya çıkan karışıklıktan faydalanarak 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti ilk başta Bulgaristan'ın bu tek taraflı bağımsızlık kararını kabul etmese de Avrupalı devletlerin baskıları sonucu bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak Bulgarlar Fransız İhtilali ile birlikte milli bilinçlerini kazanmaya başlamalarıyla bağımsız bir devlete sahip olmak yolunda planlı bir çalışma yürütmüşlerdir. Bu amaçlarına ulaşabilmek için Avrupa'nın o dönemde içinde bulunduğu siyasi konjektörü kullanmışlar ve planlarını buna göre şekillendirmişlerdir. Bulgar milliyetçileri Osmanlı Devleti'ni kurdukları çetelerle

mağlup edemeyeceklerinin farkındaydılar. Hayallerindeki bağımsızlığın Avrupalı devletlerin özellikle de Rusya'nın desteğinin sağlanması ile mümkün olduğunun bilincindeydiler. Avrupalı devletlerin desteğini sağlamanın tek yolu da kurulacak Bulgaristan'ın Avrupalı devletlerin çıkarlarına uygun olduğunu Avrupalı devletlere kabul ettirmekten geçmektedir.

Bulgar milliyetçileri ilk olarak kurdukları okullar vasıtasıyla Bulgar halkını bilinçlendirmişler, gizli örgütler kurmuşlar ve Avrupa'da lobiler oluşturmuşlardır. Özellikle Rusya, İngiltere ve Almanya'da kurdukları lobiler oldukça etkili olmuş ve bu lobilerin çalışmaları sonucu bu devleterin desteği elde edilmiştir. Bulgar milliyetçileri halkı bilinçlendirdikten ve gizli örgütleri Bulgaristan'ın her bölgesinde örgütledikten sonra isyan faaliyetlerine girişmişlerdir. Bulgar milliyetçileri çıkardıkları isyanlar sırasında ve sonrasında yaşanan olayları "Bulgarlar Türkler tarafından katlediliyorlar" şeklinde Avrupa kamuoyuna aksettirmişler ve bu sayede Avrupa kamuoyunun desteğini elde etmişlerdir. Bu dönemde bölgede bulunan Osmanlı idarecilerinin hatalarından da faydalanan Bulgar milliyetçileri diğer Balkan ülkelerine göre bağımsızlık mücadelesine geç başlamalarına rağmen tarihteki III. Bulgar Devleti'ni kurmayı başarmışlardır. Tüm bu etkenler doğrultusunda, Bulgaristan'ın bağımsızlığını Rusya'nın uyguladığı panislavizm politikası sonucu kazandığını söylemek yanlış olmaz. Fakat eksik kalır. Yaptığımız bu çalışma söz konusu eksikliği giderme gayesi taşımaktadır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

BOA, *A.AMD*, Nr. 19/56.

BOA, *A.DVN.NMH.*, Nr.24-6.

BOA, *A.MKT*, Nr. 167-94.

BOA, *A.MKT.MHM,* Nr. 23/15; Nr. 481-54; Nr. 481-54.2; Nr. 481-54.3; Nr.442-41; Nr.491-49; Nr.481-86; Nr.423-65; Nr.394-29; Nr. 417-33; Nr. 416-16.

BOA, *A.MTZ.(04)*, Nr.74-74; Nr. 60-15; Nr. 70-12; Nr. 127-35.

BOA, *A.}MTZ.RŞ*, Nr. 5/3.2,4.

BOA, *A.MKT.MVL*, Nr. 47-39; Nr. 40-85.

BOA, *C.AS.*, Nr.933-40391.

BOA, *DH.MKT*, Nr. 2725-65.

BOA, *DH.ŞFR*, Nr.321-3.

BOA, *HR.SYS*, Nr.1239-44; Nr. 1918-20.

BOA, *İ..DUİT*, Nr.142-55; Nr.142-58.

BOA, *İ.MTZ*, Nr. 6-226; Nr. 6-230; Nr. 9-374; Nr. 6-191.

BOA, *İ.MTZ(01)*, Nr.17-631.

BOA, *İ.MTZ.(04*), Nr. 6 – 228; Nr. 6-175; Nr.5-152; Nr.5-149; Nr.5-150; Nr. 6-191;Nr.6-175;Nr. 5-170; Nr. 2-24; Nr. 6-192; Nr. 6-190; Nr. 30-1981.

BOA,*TFR.I.MN*, Nr. 38-3773.

BOA, *TFR.I.UM*, Nr. 30-2905/1-2.

BOA, *Y.EE*, Nr. 34-81.

BOA, *Y.EE..KP..;* H. 8 Zilhicce 1286 (11 Mart 1870)

BOA, *Y.PRK.A*, Nr. 1-113.

BOA, *Y.PRK.AZJ*, Nr. 8-48.

BOA, *Y.PRK.HH*, Nr. 3-7.

BOA, *Y.PRK.HR..*, Nr.1-72; Nr.3-35; Nr. 2-80; Nr. 8-41.1/2; Nr. 18-69; Nr.9-19.

BOA, *Y.PRK.KOM*, Nr. 11-41.

BOA, *Y.PRK.M*, Nr. 3-69.

BOA, *Y.PRK.MK*, Nr.11-6; Nr. 1-29; Nr. 2-11; Nr. 4-64; Nr. 18-39.

BOA, *Y.PRK.NMH*, Nr. 10-77.
BOA,*Y.PRK.PT*, Nr. 2-143.
BOA, *Y.PRK.TKM*, Nr.49-29; Nr.47-11; Nr. 1-16.
BOA,*Y.PRK.UM*, Nr. 4-4.
BOA, *Y.PRK.ZB*, Nr.3-17.

BULGARİSTAN ARŞİV BELGELERİ

Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, A.1125.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Kr 176.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C II 81.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 1150.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C I 4826.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий,BİA C I 4824.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C I 15912.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 1826.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 950.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 627.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 611.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C II 5163.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 1830.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 932.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C I 5563.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C III 115.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C V 287.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA, Sbirka "Portreti i Snimki".
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C I 5981.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C II 1428.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C I 5981.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Kr III 174.

Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Kr III 194.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Kr IV 305.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Kr IV 256.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Gr V 47.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Gr II 473.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Kr 176.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Gr V 1703.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, ST 24.9.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, Gr V 1083.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA,f. 103, II A 7991.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA, f. 840.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, f. 583.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA II V 765.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C 3314.
Национална Библиотека Св. Св. Кирил и Методий, BİA C I 1626.

GAZETELER

NBKM, *Български Пчела,* 1013/1267, Браила, 31 Май 1863.
NBKM, *Дунавска Зора,* 994/1267, Браила, 10 Ноември 1867.
NBKM, *Нова България,* 926/1267, Букурещ, 5 Май 1876.
NBKM, *Каква Да е,* Октомври 1902.
NBKM, *Дума на Българските Имигранти,* 922/1267, Браила, 10 Юли 1871.
NBKM, *Знаме,* 911/1267, Букурещ, 8 Декември 1874.
NBKM, *Будилник,* 909/1267, Букурещ, 1 Май 1873.
NBKM, *Независимост,* 886/1267, Букурещ, 23 Февруари 1873.
NBKM, *Свобода,* 851/1267, Букурещ, 7 Ноември 1869.
NBKM, *Българска Дневница*, 831/1267, Нови Сад, 4 Април 1857.
NBKM, *Дунавски Лебед,* 812/1267, Нови Сад, 1857.
NBKM, *Тъпан,* 620/1267, Букурещ, 1 Февруари 1869.
NBKM, *Български Глас,* 581/1267, Болград, 17 Април 1876.
NBKM, *Време,* 563/1267, Чаринград, 7 Август 1865.

NBKM, *Гайда,* 279/1267, Чарингград, 15 Юни 1863.
NBKM, *Народност,* 207/1267, Букурещ, 21 Октомври 1867.
NBKM, , *Възраждане,* 200/1267, Браила 5 Юни 1876.
NBKM, *Търновска Конституция,* 2 Януари 1884, Година 1, Брой 1.
Sabah, 28 Nisan 1876.
Sabah, 28 Nisan 1876.
Tercüman-ı Hakikat, N. 1585, 15 Zilkade 1300 (17 Eylül 1883).
Tuna, 3 Mart 1865 (16 Şevval 1281), N. 1

KİTAPLAR VE TEZLER

A., Mari, Firkatian, *Georgi Stoikov Rakovski: A desultory patriot of the Bulgarian Revival*, Indiana University 1991.
ADANIR, Fikret, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
ALP, İlker, "Makedonya Üzerindeki Mücadeleler ve Makedonya Cumhuriyeti", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, Der. Murat Hatipoğlu, ASAM.
ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezâlimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.
ALP, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012.
AGUŞ, Muhamed, *Bulgar Ortodoks Kilisesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Konya 2009.
ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul 2015.
АНГЕЛОВ, П., ГРОЗДАНОВА, Е., ЦАНЕВ, Д., ЛАЛКОВ, М., РАДЕВА, М., *Българска история*, Клуб 90, София 2012.
ARDA, Şebnem, *Bizans İmparatorluğu'nun Bulgarlar İle İlişkileri (Başlangıçtan 1018'e Kadar)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2012.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.

ASTER, Ernest von, *Fransız İhtilâli'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.

ATABAY, Mithat, *İmparatorluktan Ulus Devletlere Türkiye ve Balkanlar*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2012.

ATASOY, Emin, *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, MKM Yayıncılık, Bursa 2010.

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

AYDIN, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi, İstanbul 1996.

AYDIN, Mithat, *Balkanlar'da İsyan Osmanlı-İngiliz Rekabeti Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

AYDIN, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2000.

BAKIRCILAR, Nimet Ayşe, *XIX. Yüzyılda Balkanlarda Dinsel Yapı ve Bunun Ayrılıkçı Hareketlere Etkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Antalya.

BALKANLI, Ali Kemal, *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara 1986.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I, K. II, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, K. IV, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BOZKURT, Gülnihâl, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1996.

BÖREKÇİ, Mehmet Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001.

BRAİLSFORD, H. N., *Macedonia Its Races and Their Future*, Methurn & Co., London 1906.

BUCHAN, John, *Bulgaria and Romania*, London.

BÜTÜN, Ali Rıza, *Yalanın Babası Rus Elçisi İgnatiev ve 93 Harbindeki Rolü*, Crea Yayınları, İstanbul 2012.

CHİSTOFF, A.T., *The Truth About Bulgaria*.

CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

CRAMPTON, R.J., *Bulgaria*, Oxford University Press, UK 2007.

CRAMPTON, R. J., *Bulgaristan Tarihi*, JeoPolitika Yayınları, İstanbul 2007.

CURTİS, Glenn E., *Bulgaria a Country Study, Department of the Army*, Washington 1993.

ÇAKIR, Hamza, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın)*, Siyasal Kitabevi, 2002.

ÇELEN, Mehmet Kaan, Kayıcı, Halûk, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2014.

ÇULCU, Murat, *Şu Bizim 93 Harbi Osmanlı'da Büyük Kırılma*, E Yayınları, İstanbul 2014.

DEMİRKENT, Işın, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

DİEHL, Charles, Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

DİMİTROV, Bojidar, *Bulgaria Illustrated History*, Borina, Sofia 1994.

ДИМИТРОВ, Божидар, *Истинската История на Освобождението 1860-1878*, Национален Исторически Музей, София 2017.

DOUKAS, Mikhael, *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

DURAL, A. Baran, *Batı'da ve Türkiye'de Kuramsal Milliyetçilik*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul 2018.

DURHAM, Mary E., *The Burden of The Balkans*, London 1905.

ERGENÇ, Leman, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

FEHER, Geze, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999.

FORBES, Nevill, Toynbee, Arnold J., Mitrany, D., Hogarth, D. G., *The Balkans A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford University Press, Oxford 1915.

FOX, Frank, *Bulgaria*, London 1915.

ГАНЧЕВ, Георги, *Васил Левски Святият и Чистият*, Ган, София 2007.

ГАНЧЕВ, Георги , *Аз, Бенковски*, Ган, София 2008.

GANDOLPHE, Maurice, *La crise Macedonienne*, Paris 1904.

ГЕНЧЕВ, Николай, *Васил Левски*, Изток Запад, София.

GEORGEVİTCH, T. R., *Macedonian*, New York 1918.

GLADSTONE, W. E., *Bulgarian Horrors and Question of The East*, London 1876.

GOLDEN, Peter B., *Hazar Çalışmaları*, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2012.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

GREENE, Francis Vinton, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, Çev. Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018.

GÜNAL, Ömer Faruk, *Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Sofroniy Vrançaski ve "Osmanlıda Bir Papaz" Eseri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 2010.

HAMLİN, Cyrus, *Among The Turks*, American Tract Society, New York 1877.

HAMLİN, Cyrus, *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, Çev. Ayşe Aksu, Dergah Yayınları, İstanbul 2017.

HAYES, Carlton J. H., *Milliyetçilik: Bir Din, Batı Siyasal Düşüncesinde "Ulusalcılık" Tasavvuru*, Çev. Murat Çiftkaya, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.

HERBERT, F. W. Von, *Plevne Müdafaası Bir İngiliz Subayının Hatıraları*, Çev. Nurettin Artam, Yüksel Yayınevi, İstanbul.

HEYWOOD, Andrew, *Siyasi İdeolojiler*, Adres Yayınları, Ankara 2011.

HOBSBAWN, E. J., *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.

HRİSTOV, Hristo, *Bulgar Tarihinden Sayfalar*, Sofya Press, Sofya 1989.

HURİ, Pol, *Türkiye Nasıl Paylaşıldı*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1329.

Hodziç, İsmajil, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 200.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1992.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 165.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi Balkanlar'ın Kördüğümü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

JORDANOV, Galin, *Glimpses of The History of Bulgaria*, Nova Zvezda, Sofia 2005.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer EPÇELİ, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

KABACALI, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Demokrasi Klasikleri, Ankara 1994.

КАЧУНОВ, Валари, МИТЕВ, Пламен, КОЛЕВ, Валери, КАЛИНОВА, Евгения, БАЕВА, Искра, *История на България в Дати*, Изток Запад, София 2017.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2009.

KARADENİZ, Hasan Basri, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri –Merkez ve Uç-*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

КАРАИВАНОВ, Петър В., *Васил Левски По Спомени на Васил Караиванов-Първи Братовчед на Апостола*, Караиванови- НК, София 2014.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. IV.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, C. VII.

KARATAY, Osman, *Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötüken, İstanbul 2018.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KARPAT, Kemal H., *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

KAŞKER, Seher, *"Mehmet Saffet Engin ARIN Yaşamı, Eserleri, Düşünceleri ve Türk Sosyolojisine Katkıları"*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Bazılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

KİUTUÇKAS, Yeorgios, "1878'e Kadar İstanbul'daki Bulgar Cemaati", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler*, Ed. Pinelopi Stathis, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

KOHN, Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

КОСЕВ, Константин, ЖЕЧЕВ, Николай, ДОЙНОВ, Дойно, *Априлското Въстание в Съдбата на Българския Народ*, София 2001.

КОСЕВ, Константин, *Априлското Вастание и Възникването на Кназетво България 1876-1878*, София, 2016.

КОСЕВ, Константин, *Васил Левски*, София 2017.

KOSTANDOV, Georgi P., *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, Kreatif Yayınları, İstanbul 2011.

KOSTYA, Sándor, *Pan-Slavısm*, Edited by Anne Fay Atzel, Danubian Press, 1981.

KRAYBLİS, Nikerled, *Rusya'nın Şark Siyaseti*, Çev. Habil Adem, Aktif Yayınları, Erzurum 2011.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KURUYAZICI, Hasan, Mete Tapan, *Sveti Stefan Bulgar Kilisesi*, YKY Yayınları, İstanbul 2009.

LANE-POOLE, Stanley, *Turkey*, London 1908.

ЛАЛЕВ, Цанко, РУСАНОВ, Любомир, *Моята Първа за Васил Левски, Христо Ботев, Иван Вазов*, Пан, София 2015.

LEMERLE, Paul, *Bizans Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

MACDERMOTT, Mercia , *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levski Against a Background ofNineteenth Century Bulgaria*, London: George Allen and Unwin Ltd., 1967.

MACAR, Elçin, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

МАРИНОВ, Димитър, *Стефан Стамболов и и Новеисата ни са История*, Изток Запад, София 2004.

МАРКОВА, Зина, *Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа*, София 2018.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, TTK Yayınları, Anlara 2012.

MCPHEE, Peter, *The French Revolution 1789–1799*, Oxford University Press, New York 2002.

MENZİES, Sutherland, *Turkey Old and New: Distorical, Geographical and Statistical*, London 1883.

MEVSİM, Hüseyin, *Bulgar Gözüyle İstanbul*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

MİLLER, William, *The Balkans Roumania, Bulgaria, Servia and Montenegro*, The Knickerbocker Press, New York 1911.

MİLLER, William, *The Ottoman Empire 1801-1913*, Cambridge 1913.

MİSHEFF, D., *The Truth About Macedonia*, Pochon-Jent, Berne 1917.

MONROE, Will S., *Bulgaria And Her People*, The Colonial Press, Boston 1914.

MUKERJİ, Barid, *Ferdinand of Bulgaria*, London 1916.

МУРДЖЕСКУ, Мирела-Луминица, КУЛУРИ, Христина, КАЛЬОНСКИ, Алексей, *Нации и държави в Югоизточна Европа*, CDRSEE, София 2012.

NİCOLLE, David, *Haçlılar Çağında Bizans, Balkan ve Macar Orduları 1100-1568*, Çev. Emir Yener, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

НИКОЛОВ, Григор, СТАНОЕВ, Антонио, *Забравени Страници за Незабравени Българи*, Книгомания, София 2018.

OĞUZ, Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1987.

ORKUNOĞLU, Yener, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

OSMANAĞAOĞLU, Cihan, *1862 Rum Patrikliği Nizamatı Çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, XII Levha Yayınları, İstanbul 2010.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

ÖZÇELİK, Selahattin, *Balkanlarda Kimlik Arayışı ve Bir Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi*, İlgi Yayınları, İstanbul 2006.

ПАЛЕШУТСКИ, Костадин, ОГНЯНОВ, Любомир, МАНЧЕВ, Кристо, ВАСИЛЕВ, Васил, ДАНЧЕВА-ВАСИЛЕВА, Ани, ТОДЕВ, Илия, НЕШЕВ, Георги, ДОЙНОВ, Стефан, КУМАНОВ, Милен, КАЙМАКАМОВА, Миляна, МЕЧЕВ, Константин, КОЙЧЕВА, Елена, *681-1948 Из Историята на Бръългарската Народност и Държава,* Pelikan-Alfa, Sofia 1993.

PARMAKSIZOĞLU, Abbas, *Türk Gazetecilik ve Basın Tarihi*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1959.

PEREMECİ, Osman Nuri, *Tuna Boyu Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1942.

PETROVİCH, Michael Boro, *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*, Colombia University Press, New York 1958.

PEARS, Sir Edwin, *Forty Years in Constantinople The Recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915, with 16 Illustrations*, Herbert Jenkins Limited, London 1916.

РАДОСЛАВОВ, Васил, *България и Световната Криза*, На Българската Академия На Науките, София 1993.

RAİCHEVSKY, Stoyan, *America and the Bulgarians Till the Constituent Assembly of 1879*, National Museum of Bulgarian Books and Polygraphy, Sofia 2003.

RASONYİ, Laszlo, *Tuna Köprüleri*, çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

REGLA, Paul de, "Abdülaziz Döneminin Sonuna Genel Bir Bakış", *Hafiyeler Ülkesi Türkiye*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınevi, İstanbul 200.

RENAN, Errnest, *Ulus Nedir ?,* Çev. Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2016.

REŞAD, Ali, *Fransız İhtilâli*, Çev. Ömer Fâruk Lermioğlu, Sebil Yayınevi, İstanbul 2006.

ROSKİN, Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara 2013.

RUNCİMAN, Steven, *A History of The First Bulgarian Empire*, London 1930.

RÜŞTÜ, Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, Haz. Emre Gör, DBY Yayınları, İstanbul 2017.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara 1997.

SEDES, Halil, *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları, 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasi Olaylar*, 1. Kısım, 2. Baskı, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1946.

STAMBOLSKİ, Hristo, *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları 1858-1878*, Çev. Hüseyin Mevsim, Kitapevi, İstanbul 2018.

СТРАШИМИРОВ, Димитър Т., *Васил Левски Живот, Дела, Извори*, Изток Запад, София 2014.

STOYANOV, Zahari, *Extracts from Notes on the Bulgarian Uprisings*, Sofia Press, 1976.

ŞAHİN, Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

ŞENTÜRK, M. Hüdai, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, Ankara 2001.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, TTK Yayınları, C. II, Ankara 1879.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar-Kıyımlar- Göçler 1821-1913*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2017.

ŞİROKORAD, A. B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

TALAT BEY, Mahmud, *Plevne Müdafaası*, Haz. Eyüp Kul, BKY Yayıncılık, İstanbul 2018.

TANSU, Samih Nafiz, *Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe İttihat ve Terakki*, Yay. Haz. Mehmet Mert Çam, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2017.

ТАШЕВА, Росица, "Френската революция и българите в края на XVIII - началото на XIX век", *Послание На Историята Юбилеен Сборник в Част на Професор Мариа Радева*, (сс. 213-221).

TEKİN, Talât, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK Yayınları, Ankara 1987.

TODOROV, Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Aytaman, Öncü Kitabevi, İstanbul 1979.

TRAİKOV, Veselin, Mukerjee, G., *Georgi Stoikov Rakovski*, Northern Book Centre, New Delhi.

TZEVETKOV, Plamen S., *A History Of The Balkans, A Regional Overview From A Bulgarian Perspective*, The Edwin Mellen Press, Volume 1, New York 1993.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

UZUN, Ahmet, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* TTK Yayınları, Ankara.

ÜN, Mehmet, *93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na "Rumeliye Veda"*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015.

VASARY, Istvan, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, Çev. Ali Cevdet Akkoyunlu, YKY Yayınları, İstanbul 2015.

VASİLİEV, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943.

VİLLARİ, Luigi, *The Balkan Question,* London 1905.

ВОЛКОВ, Евгений, *Христо Ботев*, София 2009.

VOYNOV, M., PALESHOUTSKY, K., PANAYOTOV, L., PANDEV, K., PLYAKOV, Z., RAYKOVA, A., STOYKOV, R., *Documents and Materials on The History of The Bulgarian People,* Publishing House of The Bulgarian Academy of Sciences, Sofya 1969.

YENİDÜNYA, Süheyla, *Balkanlar'da Kilise Mücadeleleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1999.

ZAHARİA, Edgar Anthony, *Liuben Karavelov: Bulgarian Apostle of Balkan Federation (Pan-Slavism, Journalism, Russian Aims),* The University of Arizona, 1984.

ZAHOVİÇ, Amela, *1989 Sonrası Balkan Milliyetçiliğine Örnek: Bosna-Hersek*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv, Sos. Bil. Enst. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2005.

ЗАИМОВ, Стоян, *Васил Левски*, Книгопеч. и Дитогр. на С. Ковачевъ, София 1895.

ЗАРЕВ, Пантелей, *Христо Ботев : Багатство на гения*, Отечествения Фронт., София 1977.

WASBURN, George, *Robert Koleji Hatıraları İstanbul'da Elli Yıl*, Meydan Yayıncılık, İstanbul 2011.

WOODWARD, E. L., M. A, *The Congress of Berlin 1878*, H.M. Stationary Office, London 1920.

_____, *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü BOA Yayınları, Ankara 2013.

_____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri*, Gnkur. Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1980.

_____, *The Bulgarians*, Sofia 2005.

_____, *Macedonia and The Macedonian Population*, London.

_____, *A History of The Macedonian People*, Macedonian Review Editions, Skopje 1879.

_____, *Macedonia Illustrated*, State Priting Press, Sofia 1919.

_____, *1876-1920 Kopravitsha Illustree*, Sofia 1926.

_____, *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2011.

MAKALE VE BİLDİRİLER

ADANIR, Fikret, "Makedonya Sorunu ve Dimitar Vlahof'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim*.

AFYONCU, Erhan, "Osmanlı İdaresinde Yunanistan", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006.

AHMETBEYOĞLU, Ali, "Bulgarları Oluşturan Boylardan Kutrigurlar ve Utigurlar", *Tarih Dergisi*, S. 51, İstanbul 2011.

AHMETBEYOĞLU, Ali, " Büyük Bulgar ve Tuna Bulgar Devletleri", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

AHBAB, Yakup, "Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 2015.

AKBAL, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, TTK Yayınları, C. XV, S. 60, Ekim 1951.

AKŞİN, Sina, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.3,C. 49, Ankara 2002.

ALAN, Gülbadi, DİNÇER, Mehtap, "Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov'daki Teşkilatlanma ve Çalışmları", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

ARNAUDOV, Vasko, "Bulgarian Uprisings Against The Byzantine Rule, 11th- 12th Century", *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 102/103.

ATALAY, Bülent, "Fener Patrikhanesi'nin Balkanları Rumlaştırma Politikasına Karşı Farklı Bir Duruş: Türk-Bulgar Ortak Tavrı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 1, Haziran 2007.

Yasemin Avcı, "Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında "Modern Diplomasi" (1908-1912)", *Uluslararası Osmanlı Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2005, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Mayıs 2005.

AYDIN, Mithat, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681-1018), *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.11, 2002.

AYDIN, Mithat, "19. Yüzyılın Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, S. 15, Denizli 2000.

AYDIN, Mithat, "İngiliz-Rus Rekabeti Ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, Erzurum 2008.

AYDIN, Mithat, "Bulgaristan Yol Ayrımında: İvan S. Geşov Meselesi", *Belleten*, C. LXXVII, S. 280, 2013 Aralık.

AYDIN, Mahir, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989.

AYDIN, Mahir, "Bulgaristan Komiserliği", *Belgeler*, TTK Yayınları, C. XVII, S. 21, 1996.

AYDIN, Mahir, "Makedonya Meselesi ve Amerikalı Rahibenin Kaçırılması", *Osmanlı Araştırmaları XVIII*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1998.

AYDIN, Mahir, "Tophane Konferansı "Doğu Rumeli'ye Veda", *Tarih Dergisi*, S. 53 2011/1, İstanbul 2012.

BAKIRCILAR, Nimet Ayşe, "Makedonya Sorunu Hakkında Bir Risale: Makedonya Mes'elesi ve Balkan Harb-i Ahiri", *History Studies*, Volume 3/1, 2011.

BAKALOV, Georgi, "Bulgaria At The Time Of Khan (Prince) Boris (852-889), *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 80/81.

BAL, Hüseyin, "Anthony H. Birch'in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S.31.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti İle Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara Üniv. Yayınları, C. 3, S. 2, Ankara 1945.

BARRİNGTON, Lowel W., "National and Nationalism: The Misuse of Key Concepts in Political Sciense", *Political Science and Politics*, Volume 30, N. 4, 1997, (s. 712-716).

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "93 Harbi Sırasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri", *Belleten*, TTK Yayınları, C. V, S. 19, Ankara 1941.

BAYRAKTAR, Kaya, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905), *Bilig*, S. 69, Bahar 2014.

BEYDİLLİ, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dâir", *Osmanlı Araştırmaları IX*, İstanbul 1989.

БОРИСЛАВОВ, Ясен, "Българската журналистика – възходи и падения (1844-1944)", *Медии и обществени комуникации*, Брой 4 / 2010 г.

BORİSLAVOV, Yassen, "Особености в периодизацията на историята на българската журналистика", *Медии и обществени комуникации*, Брой 5 / 2010 г.

BOZKURT, Gülnihâl, "II. Meşrutiyet Osmanlı Meclis Zabıtlarında Bulgar Azınlıklarının Kilise ve Okul Sorunları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 4, 1993.

BRÜGGEMANN, Thomas, "Cumans in the Southern Dobruja" Some Remarks on the Second Bulgarian Empire During the twelfth and thirteenth Centuries, *Chronica Annual Of The Institute Of History Of University Of Szeged Hungary*, Ed. Lászlo Marjanucz, Published by the Institute of History, 2008, (s. 57-71).

BUDAK, Ali, "Fransız Devrimi'nin Osmanlıya Armağanı: Gazete Türk Basınının Doğuşu", *Turkish Studies*, Volume 7/

CALHOUN, Craig, *Milliyetçilik*, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

CEBECİ, Ahmet, "Silistre Sancağı Vakıfları ve H. 1006 (1597-1598) Tarihli Silistre Livası Vakıf Defteri (No: 561)", *Vakıflar Dergisi,* S. 20, İstanbul 1988, (s. 453-466).

ÇANLI, Mehmet, "Balkanlarda Komitacılık ve Çetecilik: II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Oturumlarında Yapılan Tartışmalar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 6/4, 2017.

ÇAPRAZ, Hayri, "93 Harbinde Çarlık Rusya'sı Görevlilerinin Günlükleri", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.3, S. 66, Mart-Haziran 2015.

DEMETER, Gabor, CAPLAR-DEGOVİC, Kristian, BOTLİK, Jolt, "Etniceskite Karti i Statistiki Kato Politiceska Reklama i İnstrumenti za İzgrajdane na Natsiya (1878-19013) Nadejdnost Na Dannite", *Makedonski Nauçen İnstitut*, 2, 2016.

DEMİR, Kenan, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Nisan 2014.

DİKİCİ, Ali, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, C. 6, S. 24, Kış 2010.

DİMEVSKİ, Slavko, "The Bulgarian Exarchate in Macedonia and its Work for Big Bulgaria", *Macedonian Review*, Vol. VII, N. 2, Skopje 1977.

DİNÇER, Nahit, "Bulgar İhtilalinin Hazırlanmasında Dış Güçlerin Yardımı ve Kültürel Faaliyetler", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 21, İstanbul 1986.

DOBREV, Peter, "The Place Of Ancient Bulgarians Among The Nations With Developed Statehood, 7th Century – 4th Century Ad", *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 44/45.

DOBREV, Peter, "Old Great Bulgaria", *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 48/49.

DOBREVA, Margarita, "1848-1877 Yıllarında Bulgarca Gazete ve Dergilerin Gözüyle Osmanlı İstanbul'unun Bilim ve Eğitim Günlüğü", *Osmanlı İstanbul'u II*, Ed. Feridun M. Emecan, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

EKİCİ, Nuray, "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, (s.528-541).

EMİROĞLU, Hüseyin, "Fransız Devriminin Osmanlı Devleti Üzerine Etkisi ve Sonuçları", *Muhafazakar Düşünce*, S. 12, 2007.

ERDOĞAN, Mustafa, "Milliyetçilik İdeolojisene Dair", *Liberal Düşünce*, Yaz 1999.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "Bulgaristan'da "Müstesna Vakıflar" Sorunu ve 1909 Yılı Komisyon Kararı", *Tarih* Dergisi, S. 46 (2007), İstanbul 2009, (s. 155-176).

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bulgar Tüccarlar ve Bulgar Cemaati", *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente"*, Ed. Yavuz Köse, Çev. Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, (s. 176-200).

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "Bulgaristan'ın Kuruluş ve Bağımsızlık Sürecinde Vakıf Meselesi", *Balkanlar ve* Göç, Ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Magaltepe, Bursa 2013.

ERSOY HACISALİHOĞLU, Neriman, "Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları", *Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Yansımalar Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına*, Yay. Haz. Gülden Sarıyıldız, Fatma Ürekli, Recep Karacakaya, Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, Derin Yayınları, İstanbul 2015, (s. 137-156).

FİEDLER, Uwe, "Bulgars in The Lower Danube Region. A Survey of The Archaeological Evidence and of The State of Current Research", *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans 450-1450*, Leiden: Brill 2008.

GENCER, Ali İhsan, Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877), *Belgeler*, TTK Yayınları, Ankara 1993, C. XV, S. 19.

GÖNENÇ, E. Özgür, "Türk Basınında Fransız Modeli ve Etkileri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 1.

GRİGORİEVA, Anna A., "Pan-Slavism in Central and Southeastern Europe", *Jornal of Siberian Federal University Humanities & Sociencies*, 2009,3.

GÜRBÜZ, M. Vedat, "Emergence of Bulgarian Nationalism", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Ünversitesi Edebiyat Fakültesi, S. 16, Y. 2009, İstanbul 2010.

ГЮЗЕЛЕВ, Васил, "Охрид в Българската История и Историописта от XIII-XVIII Век", *Годишник на Историческия Факултет*, 2017, Том 1, Брой 1, (с. 59-82).

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "The Issue of Toponymy: Bulgarian Case", *Proceedings of the International Conference on Minority Issues in the Balkans and the EU*, Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Fuat Aksu, May 16th 2007, İstanbul, (s. 61-78).

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Ulus-Devlet Politikaları ve Toponomik Değişim Güneydoğu Bulgaristan'daki Harebe Köyler", *Toplumsal Tarih*, 175 (Temmuz 2008), (s. 86-92).

HACISALİHOĞLU, Mehmet, ""Müslim and Orthodox Resistance against the Berlin Peace Treaty in the Balkans", *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, The Universityof Utah Press, Salt Lake City 2011, (s. 125-143).

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki Ortodoks Halkların Tarihinde ve Düşünce Dünyasında İstanbul, *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente"*, Ed. Yavuz Köse, Çev. Ayşe Dağlı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, (s. 60-90).

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Yane Sandanski as a Political Leader in Macedonia in the era of the Young Turks", *Cahiers Balkaniques*, 40 (2012), (pp. 61-85).

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Flucht, Vertreibung und Emigration der muslimischen Bevölkerung Bulgariens mit besonderer Berücksichtigungdes Südostens (Sliven-Burgas)", *Osmanen und Islam in Südosteuropa. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*, Ed. R. Lauer, H. G. Majer, Berlin-New York: de Gruyter, 2013, pp. 433-458.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Balkan Politikaları", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, Ed. Fahrettin Gün, Halil İbrahim Erbay, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017, (s. 112-123).

HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Negotiations and Agreements for Population Transfers in the Balkans from the Beginning of the 19th Century until Balkan Wars

of 1912-1913", *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, Year I, Issue 1, Fall 2018, (s. 31-75).

HAMZAOĞLU, Yusuf, "Osmanlı Öncesi Bulgaristan Türklüğü Proto Bulgar Türkleri, *Hikmet Dergisi*, Gostivar 2009.

HEZARFEN, Ahmet, "Bulgarca Basın", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Ed. Nuri Akbayar vd, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, (s. 330).

ILCHEV, Ivan, "Before The University", *University of Sofia St. Kliment Ohridski*, Ed. Ivan Ilchev, Valery Kolev, Evgenia Kalinova, Iskra Baeva, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia 2008.

ILİEVA, Alexandrina, "The British Relief Mission in Macedonia", *Macedonian Review*, Skopje 1977.

İNALCIK, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, Ankara 1964.

İNBAŞI, Mehmet, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*; Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, (s. 287-300).

İNCİ, Salih, Balkanlarda Mezhep Kavgaları ve Kiliselerin Nüfuz Mücadelesi", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.3, S. 66, Mart-Haziran 2015.

İNCİ Salih, "Balkanlardaki Nüfuz Mücadelesinde Bulgar Eksarhlığı'nın Yeri ve Önemi", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri*, 5-7 Ekim/October 2012 Isparta-Burdur.

ИНДЖОВА, Ива, " Учредяване на Търновската Архиепископия - Вътрешно Състояние и Църковнополитически Измерения", България, българите и Европа – Мит, История, Съвремие, 2017,Том 10, Брой 1, (с. 46-56).

İSOV, Mümin, "Bulgaristan Tarih Ders Kitaplarında Türk Azınlığın Yerine İlişkin Bazı Gözlemler", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1, Temmuz 2014.

ИВАНОВ, Димитър, "Към държавническия кодекс на лидера Стамболов", *Институт За Теория И Практика На Лидерството,* Бюлетин Но 1, 3 Февруари 2009.

KARATAY, Osman, "Doğu Avrupa Türk Tarihi'nin Ana Hatları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.3, 2004.

KARATAY, Osman, "Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2010.

KARATAY, Osman, "Tuna Bulgarları", *Doğu Avrupa Tarihi*, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

KAYAPINAR, Ayşe, "Tuna Bulgar Devleti (679-1018)", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, (s. 630-640).

KAYAPINAR, Ayşe, "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Journal os Social Sciences*, C. 2004-2, S. 9, (s. 117-141).

KAYAPINAR, Ayşe, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, (s. 105-128).

KAYAPINAR, Ayşe "II. Bulgar Krallığı", *Balkanlar El Kitabı*; Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, (s. 232-251).

KAYAPINAR, Ayşe, " Tuna Bulgar Devleti (679-1018), *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

KAYAPINAR, Ayşe, "Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)", Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

KELEŞ, Erdoğan, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlarda Uygulanmasına Dair Bir Lahiya", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Dergisi (İLKE)*, 2008, S. 21.

KERESTECİOĞLU, İnci Özkan, "Milliyetçilik Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına", *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

KILIÇ, Orhan, "Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaleti'nin İdari Taksimatı", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, "Tuna Vilayet Gazetesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 2, 1991, (s. 141-149).

KOYUNCU, Aşkın, "Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi (1878-1908)", *OTAM*, S. 20, Ankara 2006.

KÖKTENER, Aysun, "Fikir Gazeteciliği ve İlk Türk Fikir Gazetesi: Tercüman-ı Ahval", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 11.

KÖSE, Osman, "Bulgaristan Emareti ve Tükler (1878-1908)", *Turkish Studies*, Volume 1/2 Fall 2006.

KURAT, Yuluğ Tekin, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri, *Belleten*, TTK, Yayınları, C. XXVI, S. 103, Ankara 1963.

KURUYAZICI, Hasan, "Bulgar Eksarhhanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Ed. Nuri Akbayar, Ekrem Işın, Necdet Sakaoğlu, Oya Baydar, M. Baha Tanman, M. Sabri Koz, Bülent Aksoy, Afife Batur, Yalçın Yusufoğlu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 328, (s. 328).

LAVRİN, Janko, The Slav Idea and Russia: *Russian Review*, vol. 22, no. 1, January 1962.

LÉGER, Louis, "The Ideal", *The Bulgarians*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005, (s. 125-137).

MANGALTEPE, İsmail, " Avrupa Kıtasında Kurulan İlk Türk Devletleri (IV-VII. yy), Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

MARİNOW, Kiril, "In The Shackles Of The Evil One The Portrayal Of Tsar Symeon I The Great (893-927) In The Oration On The Treaty With The Bulgarians", *Studia Ceranae*, Vol. 1/2011, (s. 157-190).

MARKOVİCH, Slobodan G., "Patterns of National Identity Development among the Balkan Ortodox Christian during the Nineteenth Century", *Balcanica*, XLIV, 2013.

MARTİN, Volkan, "Balkan Savaşına Giden Süreçte Makedonya Sorunu ve Bir Osmanlı Diplomatının Faaliyetleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, Aralık 2006.

MATSUMAE, Shigeyoshi, "The Faith*", The Bulgarians*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005, (s.71-84).

NALÇACI, Murat, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rus Ordusu", *Tarih Dergisi*, S. 54, İstanbul 2012.

NURİ, Celal, "Bulgar ve Pomak", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Çev./Akt. Muhammet Kemaloğlu, C. 53, S. 2, Ankara 2013.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

OKUR, Mehmet, "The Times Gazetesine Göre Makedonya Sorunu (1918-1945)", *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2012, S. 32.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, 1991.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 4-8 Ekim 1999.

ORTAYLI, İlber, "Midhat Paşa'nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I,* Turhan Litabevi, II. Baskı, Ankara 2004,(s. 241-246).

OVĆAROV, Hikolaj, "Bulgaria At The Time Od Tsar (Emperor) Kalojan (1197-1207), *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 106/107.

ÖLKER, Perihan, "Cerîde-i Havâdis ve Hakâyıku'l-Vekâyî Gazetelerinde Türk Dili İle İlgili İki Yazı", *Turkish Studies*, Volume 8/9, Summer 2013.

ÖNSOY, Murat, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Milliyetçilik Hareketleri", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006.

ÖZCAN, Tuğrul, "Prens Aleksander Döneminde Bulgar Parlamentosu (1879-1885), *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkâni*, Ed. Abidin Temizer, Uğur Özcan, C. 2, Libra Yayınları, İstanbul 2015, (s. 631-647).

ÖZGÜN, Tevfik Orçun, KOÇAK, Onur, "Tarihi ve Kültürel Perspektifte Türkiye-Makedonya İlişkileri", *International Conference on Eurasian Economies 2014*.

ÖZGÜN, Cihan, "Şark Meselesinin Gölgesinde Düzen ve Değişim: XIX. Yüzyılda Balkanlar", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 68.

ПАЛАНГУРСКИ, Милко, "Бащите на Търновската Конституция–Духовниците Между Политиката и Религията", *Балканите – Език, История, Култура*, 2017, Том 5, Брой 1, с. 293-309.

ПЕТКОВ, Петко Ст., "Екзархията Като Българска Протодържава", *Балканите - Език, История, Култура*, 2013, Том 3, Брой 1, с. 153-163.

RAZVAN, Nikolae, "Romanıa's Attitude Regarding The Union of Eastern Rumelia With Bulgarıa (1885)", *Балканите - Език, История, Култура*, 2008,Том 1, Брой 1, (p. 162-167).

RÓNA-TAS, András, "Kubrat Han'ın Büyük Bulgar Devleti", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, (s. 625-629).

RUNCİMAN, Hon. S., "Orta Çağların Başlarında Avrupa ve Türkler", *Belleten*, C. VII, S. 25, TTK Yayınları, Ankara 1943.

SAATÇI, Meltem Begüm, "XX. Yüzyılın Başında Makedonya Bölgesinde Devlete Karşı Ayaklanmalar: Kresana'dan Kruşova'ya Örnekler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 17, Ankara 2005.

SAATÇI, Meltem Begüm, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde Makedonya Sorunu", *Dünden Bugüne Makedonya Sorunu*, Der. Murat Hatipoğlu, ASAM, S. 49.

SAATÇI ATA, Meltem Begüm, "Vilayat-ı Selâse Müfettişlik Faaliyetlerinin Tercüman Gazetesine Yansımaları", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXII, Haziran 2015.

Savun, Ergenekon, "Balkan Milliyetçilikleri Bağlamında Sırp, Yunan ve Bulgar MilliyetçiliklerininKarşılaştırılması", *Avrasya Çalışmları Dergisi*, S. 4, 2016, (s. 1-19).

SABEV, Orlin, "Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul'unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı İstanbul'u III, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015*, Ed. Feridun M. Emecan, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, , İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015,(s. 163-182).

SABEV, Orlin, "An Awakening At The Bosphorus: Robert College Of Constantinople's Bulgarian Students And Graduates (1864-1967)", *New Europe College Blak Sea Link Program Yearbook 201-2011, 2011-2012,* Ed. Irina Vainovski-Mihai, New Europe College, Bucharest/ Romania, (s. 109-144).

SALMON, Harry, "The World", *The Bulgarians,* Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005, (s. 139-150).

SAVUN, Ergenekon, "Modern Milliyetçilik", *Milliyetçilik Tipolojileri,* Ed. Hasan Acar, Nobel Yayınları, Ankara 2018.

SEYFELİ, Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:2, 2011.

SONYEL, Salâhi R., "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişah'ı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", *Belleten,* C. XLII, S. 168, 1978 Ekim.

STEPANOV, Svetelin, "Bulgaria At The Time Of Khan Asparukh (678-700-701) And Khan Tervel (701-718/721), *The Bulgarians Atlas*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa PH, Sofia 2001, s. 74/75.

СТОЯНОВА, Радка, "Социален Произход и Брой на Ботевите Четници", *Четата на Христо Ботев*, Издателство Наука и Изкуство, София 1985.

ŞAHİN, Özlem, "Ulus Devletler, Komitacılık ve Büyük Devletler Üçgeninde Makedonya", *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S. 69.

ŞAHİN, Gürsoy, "İngiliz Gazeteci Sir Edwin Pears'a Göre XX. Yüzyılın Başlarında Balkanlar'da Sosyal Yapı ve Birlikte Yaşama Tecrübesi", *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, Ed. Abidin Temizer, Uğur Özcan, C. 1, Libra Kitapçılık, İstanbul 2015,(s. 3317-344).

ŞAM, Emine, "Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhâkı", *History Studies,* Volume 3 / 1 2011, (ss.235-251).

ŞENEL, Şennur, "19. Ve 20. Yüzyılların Denge Oyununda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006.

ŞIVGIN, Hale, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yılları Arasında Makedonya", *The Balkans: Languages, History and Cultures Symposium*, Veliko Tırnova/ Bulgaria, 12-15 April 2007.

TAN, Hakan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 2013-1.

TURAN, Ömer, "Bulgaristan'da Prenslik Döneminde Türklerin Sosyal ve Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları", *Belleten*, TTK Yayınları, C. LXIV, S. 239, Nisan 2000.

TZETKOV, Plamen S., "Türkler, Slavlar ve Slavların Kökeni", *Türkler*, Çev. Osman Karatay, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, (s. 599-605).

TZETKOV, Plamen S., "From The Caucasus to The Balkans: Some Aspects of The Bulgarian's Earliest History", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.16, 2008.

TZVETKOV, Plamen S., " Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni", *Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı*, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

ÜREN, Umut, "Büyük Bulgar Devleti", *Doğu Avrupa* Tarihi, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

VASİLEV, Alexander A., *Bizans İmparatorluğu* Tarihi, Çev. Tevabil Alkaç, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.

ВЛАДОВ, Владимир, "Гърцко-Български Просветни Връзки и Отношения (Краят на 18 - Първата Половина на 19 Век)", Балканите - Език, История, Култура, 2008,Том 1, Брой 1, (с. 115-142).

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan", *Balkanlar El Kitabı*; Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı, Ankara 2006, (s. 320-330).

YANIK, Celalettin, "Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 20 (2013), (s. 225-237).

YOLCU, Cengiz, "Bulgar Fesad Komitesi Reisi Vasil Levski'nin Eylemleri ve Mahkemede Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl 201-1, S. 27, (s. 15-63).

ЙОРДАНОВ, Драгомир, “Западни Проекти за Прекрояването на Балканите от 1875–1876 Г. и Мястото на България в Тях”, *Балканите - език, история, култура,* 2017,Том 5,Брой 1, (с. 55-61).

ZİMONYİ, Istvan, “ Bulgarlar ve Ogurlar”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, (s. 606-624).

ZİMONYİ, Istvan, “ Bulgarlar ve Ogurlar”, Yeni Türkiye Dergisi Rumeli-Balkan Özel Sayısı, *Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi*, C.1, S. 66, Mart-Haziran 2015.

_____,“Васил Евстатиев Априлов - габровският будител, основоположник на новобългарското училище”, *100 Вести*, 27 Април 2013, s. 2.

_____,“The Space”, *The Bulgarians*, Ed. Alexander Fol, Tangra TanNakRa İK, Sofia 2005,(s. 29-42).

_____, “Героите от Ботевата чета”, *Българи*, 2/2009, (с. 28-29).

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

AYDIN, Mahir, “Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 9, 1994.

AYDIN, Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 18.

BEYDİLLİ, Kemal, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.26.

BEYDİLLİ, Kemal, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 38.

GENCER, Ali İhsan, “Ayastefanos Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 4.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Edirne”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.10.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Makedonya”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 27.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Çirmen”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.8.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bulgaristan”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 6.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Abdullah Cevdet”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 1, Yıl 1998.

HANİOĞLU, Şükrü, "İbrâhim Temo", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 21, Yıl 2000.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 23, 2001.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Meşrutiyet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 29, 2004.

HÜLÂGÜ, Mehmet Metin, "Gazi Osman Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 13

HÜLÂGÜ, Mehmet Metin, "Plevne Savunması", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 34.

İNALCIK, Halil, "Murad I", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.31.

KANLIDERE, Ahmet, "İshak Sükûtî", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. Ek-1, Yıl 2016.

KİEL, Machiel, "Niş", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.33.

KİEL, Machiel, "Niğbolu", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 33.

KİEL, Machiel, "Tırnova", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.41.

KURAT, Akdes Nimet, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi*, MB Yayınları, C.2.

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülhamid II", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, , C. 1.

ORTAYLI, İlber, "Millet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.30.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Abdülkerim Nâdir Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 1.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Hacı İlbey", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.14.

ÖZCAN, Azmi, "Milliyetçilik", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.30.

ŞAHİN, İlhan, "Sofya", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.37.

ŞAHİN, M. Süreyya, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 12.

ŞENTÜRK, Recep, "Millet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.30.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Murad I", *İslam Ansiklopedisi*, MB Yayınları, C. 8.

_____, "Millet", *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, 1981.

_____, "Milletçilik", *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, 1981.

_____, Alexander (Alexander of Battenberg), *Encyclopedia Britannica*, Volume 1, Encyclopedia Britannica Ltd., London 1953.

_____, "Alexander II", *Encyclopedia Britannica*, Volume 1, Encyclopedia Britannica Ltd, London 1953.

_____, "Nationalism", *Encyclopedia Britannica*, Volume 16, Encyclopedia Britannica Ltd., London 1953.

_____, "Nihilizm", *Encyclopedia Britannica*, Volume 16, Encyclopedia Britannica Ltd, London 1953.

_____, "Panslavism", *Encyclopedia Britannica*, Volume 17, Encyclopedia Britannica Ltd., , London 1953.

İNTERNET KAYNAKLARI

Георги Кокеров, "Исторически Корени на Българския Национализъм", *www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/G_Kokerov_Bg_Nacionalizm.pdf*, (04.02.2015).

http://ouslaveikov.weebly.com/uploads/4/0/9/5/4095836/zal.karavelov-6kl.pdf,(Erişim 21.02.2018).

https://prezi.com/gwyg1wad8ums/1834-1-21-1879/, (Erişim 21.02.2018).

http://ouslaveikov.weebly.com/uploads/4/0/9/5/4095836/zal.karavelov-6kl.pdf,(Erişim 21.02.2018).

https://www.actualno.com/chronicles/umira-luben-karavelov-news_588852.html,(Erişim: 21.02.2018).

http://bgschoolnicosia.com/wp-content/uploads/2013/08/Георги-Бенковски.pdf, (Erişim: 21.02.2018).

http://www.42ou.com/PDF/2013/04_2013/42HadjiDimitar.pdf, (Erişim: 23.02.2018).

http://karshovski.com/ivan-karshovski/.

http://balgari.bg/istoriya/vazrazhdane-i-osvobozhdenie/1455-strategat-na-bunt(Erişim, 19.02.2018)

http://www.makedonskatribuna.com/AprilskotoVystanie.pdf, (Erişim 10.05.2018).

DİZİN

A

Abdülaziz, 37, 57, 76, 81, 98, 126, 131, 218, 254
Abdülkerim Nadir Paşa, 134, 135, 136, 137, 138
Abdülmecid, 54
Ahmed Eyüb Paşa, 134
Akif Paşa, 116, 118
Aleko Paşa, 157, 166
Almanya, 36, 68, 70, 71, 105, 145, 147, 157, 169, 203, 205, 207
Anadolu, 21, 22, 25, 129, 144, 166, 213
Aprilov, 62, 77
Aprilsko Vastanie, vii, 108, 112, 118, 120
Arnavut, 25, 53, 100, 173, 174, 175, 180
Asparuh Han, 9, 10, 12, 198
Assen, 18, 19, 20, 21
Atilla, 8
Avar, 9, 14
Avratalan, 87, 89, 112, 114, 115, 117, 264
Avrupa, i, iv, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 18, 23, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 48, 60, 61, 64, 66, 68, 69, 73, 76, 81, 82, 86, 98, 100, 105, 106, 111, 117, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 145, 168, 171, 186, 187, 190, 199, 203, 204, 205, 206, 207, 223, 226, 228, 229, 231, 233
Avusturya, iv, x, 33, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 55, 73, 91, 118, 145, 147, 149, 153, 156, 169, 179, 180, 187, 190, 191, 192, 205, 230, 257
Avusturya-Macaristan, iv, 33, 38, 39, 40, 43, 44, 145, 149, 190, 205, 230
Ayastefanos Antlaşması, 4, 144, 147, 148, 149, 152, 234, 270
Aydos, 23, 25, 158, 166, 198
Aziz Paşa, 116, 118

B

Bâb-ı Âli, 57, 128, 191
Balkan, i, iii, 2, 5, 6, 7, 10, 13, 15, 17, 18, 19, 23, 24, 26, 30, 33, 35, 36, 41, 43, 48, 50, 56, 60, 65, 67, 74, 87, 102, 105, 113, 115, 118, 119, 120, 125, 126, 127, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 144, 145, 147, 149, 152, 173, 183, 184, 185, 188, 190, 193, 194, 198, 200, 207, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234
Belgrat, 20, 71, 73, 78, 79, 85, 92, 93, 95
Berlin Antlaşması, vii, x, 4, 147, 148, 149, 152, 155, 156, 162, 165, 170, 171, 172, 178, 179, 182, 183, 188, 196, 205, 270
Berlin Kongresi, 148, 149, 151, 165
Bizans, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 34, 49, 51, 198, 211, 213, 216, 217, 220, 233
Bizans İmparatorluğu, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 51, 211, 213, 220, 233
Boris Sarafov, 184, 188
Bosna, 17, 24, 26, 30, 45, 46, 60, 95, 106, 116, 121, 123, 125, 130, 145, 212, 214, 218, 220
Bosna-Hersek, 17, 30, 45, 46, 60, 95, 106, 116, 123, 125, 145, 212, 214, 218, 220
Bulgar, i, ii, iv, v, vi, vii, ix, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 133, 136, 145, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 262, 263, 265, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277
Bulgar Eksarhlığı, 3, 39, 49, 50, 56, 57, 58, 60, 64, 65, 137, 200, 227, 232
Bulgar Gizli Merkez Devrim Komitesi, 166, 168, 263
Bulgar Gizli Merkez Komitesi, 72, 73, 74
Bulgar kilisesi, 37, 49, 50, 53, 57, 58, 59, 75, 85
Bulgar Milliyetçiliği, ii, iv, vi, 34, 35, 36, 39, 49
Bulgar Prensliği, i, vii, ix, 60, 149, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 165, 166, 167, 168, 172, 195, 270, 271
Bulgar Rönesansı, 76
Bulgar Uyanış Çağı, 37, 82, 200
Bulgarca, 1, 4, 7, 35, 37, 55, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 76, 82, 89, 106, 201, 224, 227, 244, 246
Bulgaristan, i, ii, v, vi, vii, ix, xi, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 36, 37, 38, 39, 41, 45, 46, 48, 49, 50, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 91,92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 125, 133, 137, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 193, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 212, 213, 218, 219, 222, 225, 226, 227, 229, 232, 233, 234, 235, 247, 252, 256, 257, 258, 268, 270, 271, 272
Bulgaristan Devrimci Merkez Komitesi, 80, 107

Bulgaristan Merkez Devrimci Komitesi, 92, 93, 203
Burgaz, 153, 156, 159
Bükreş, 36, 55, 61, 66, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 79, 80, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 101, 107, 111, 133, 136, 169, 193, 210, 211, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 262, 266, 267, 268, 269

C

Cuma-i Bala, 188

Ç

Çandarlı Ali Paşa, 25
Çerkez, 123
Çingene, 161, 162, 163, 164, 174, 175, 176, 179, 180

D

Damien Gruev, 183, 275
Dimitar Obshti, 81
Dimitır Obshti, 79
Dinyeper, 9
Dinyester, 9
Dobruca, 10, 25, 61, 93, 106, 134
Doğu Rumeli Vilayeti, ix, 93, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 172, 182, 190, 192, 194
Drama, 173, 183
Duşan, 22

E

Edirne, 20, 23, 26, 35, 45, 64, 70, 88, 99, 100, 107, 112, 115, 116, 118, 129, 130, 136, 141, 142, 144, 145, 185, 198, 199, 211, 214, 234, 273, 274, 278
Eflak, 48, 63, 71, 72, 73, 74, 84, 94, 127, 174, 175, 176
Eflâk, 24
Ege Denizi, 6, 21, 144, 145, 149, 205
Ermeni, 8, 53, 158, 162, 163, 164
Eski Cuma, 61, 178
Eski Zağra, 23, 78, 80, 89, 91, 92, 93, 153, 156, 157, 166

F

Fener Rum Patriği, 37, 56
Fener Rum Patrikhanesi, 18, 38, 49, 50, 51, 53, 57, 58, 59, 72, 101, 200
Ferdinand, 172, 217, 272
Filibe, ix, 13, 23, 34, 46, 48, 58, 61, 67, 79, 80, 81, 87, 104, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 130, 153, 156, 157, 159, 160, 161, 167
Fransa, 35, 36, 39, 40, 68, 122, 147, 156, 161, 166, 169, 172
Fransız İhtilali, iv, vi, 2, 3, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 65, 200, 206

G

Gabrovo, 61, 62, 95, 113, 114
Gavril Paşa, 157, 166, 168
Gayrimüslim, 157, 160, 181, 212
General İosip Gurko, 134, 137, 139
George Wasburn, 35
Georgi Benkovski, 89, 108, 113, 115, 202
Georgi Mamarchev, 84, 98
Georgi Mamarçev, 45, 84, 98, 99, 254
Georgi Rakovski, 72, 77, 78, 84, 85, 92, 98, 102, 201, 203, 248
Giurgiu, 91
Gladstone, 119, 121
Grandük Nikola, 129, 132, 136, 137, 138, 140, 144

H

Hacı Dimitar, 90, 102, 202
Hacı İlbey, 24, 235
Haçlı Seferleri, 20
Harmanlı, 91
Haskova, 153, 156, 159
Hristiyanlık, 13, 14, 15
Hristo Botev, 66, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 82, 83, 88, 105, 106, 111, 118, 187, 201, 202, 203, 216, 220, 250, 251, 252, 257, 258
Hun, 6, 9, 10
Hüseyin Hilmi Paşa, 186, 189, 190, 234

I

I. Antim, 59
I. Balkan savaşı, 193
I. Boris, 13, 14, 15, 17, 198
I. Kosova Savaşı, 24
I. Murad, 23, 24, 26
I. Petro, 43
I. Simeon, 14, 15, 16, 17, 198
I. Yosef, 59
Ian Kollar, 42
II. Abdülhamit, 122, 134, 168, 192, 193, 194
II. Aleksandr, 128, 131, 140, 153, 165
II. Boris, 17
II. Meşrutiyet, vii, 41, 55, 185, 186, 193, 194, 195, 206, 221, 223, 224
II. Yuvahim, 56
III. Aleksandr, 155
Ivan Vazov, 77

İ

İç Devrim Komitesi, 94, 95, 97
İç Devrim Örgütü, 80, 81, 82, 93, 94, 203
İgnatiev, 44, 213
İlinden, 188, 221, 273, 274
İngiltere, ix, 33, 119, 121, 142, 145, 147, 148, 149, 156, 161, 169, 204, 205, 207, 232
İskır Nehri, 10
İstanbul, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 80, 82, 84, 85, 88, 89, 91, 93, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 112, 116, 117, 118, 119, 122, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 144, 147, 149, 153, 156, 157, 166, 168, 171, 172, 173, 182, 183, 184, 189, 190, 194, 195, 196, 199, 204, 205, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 246, 247, 254
İttihat ve Terakki, 184, 189, 195, 219
İvan Bogorov, 55
İvan Kasabov, 79, 106
İvan Şişman, 19, 25

J

Jane Sandanski, 184

K

Kafkas Cephesi, 129, 134
Kalofer, 61, 82
Kantakuzenos, 22
Kanun-i Esasi, 124, 194
Karadağ, 121, 125, 126, 127, 130, 145, 204
Karadeniz, 5, 6, 8, 10, 15, 20, 21, 22, 23, 25, 43, 125, 134, 144, 145, 149, 186, 188, 190, 198, 205, 215, 221, 224, 228, 230, 233
Karavelov, 73, 75, 77, 79, 80, 87, 88, 89, 92, 93, 155, 202, 220, 249, 250, 258
Kardam Han, 12
Karinabad, 23, 25, 157, 198
Karlova, 61
Katolik, 14, 51, 53, 216
Kavala, 173, 183
Kırcaali, 153, 156, 170, 171
Kırım savaşı, 44
Kırkkilise, 23, 122, 158
Kızanlık, 116, 143
Kiril, 14, 15, 184, 198, 229
Kolayan, 20, 21
Kosova, 24, 173, 199
Kotel, 34, 45, 55, 84, 98
Köstendil, 58, 151, 158
Kubrat Han, 8, 9, 231
Kuman-Kıpçak Türkleri, 109
Kurum Han, 12, 13
Kutrigur, 6
Kuturgur, 6

L

Lala Şahin Paşa, 23, 26
Layoş, 24
Lofça, 58, 93, 94, 135, 151, 157
Lom, 79, 101, 151
Londra Protokolü, 125, 126
Lord Salisbury, 147
Lovec, 80, 81
Lyuben Stoyçev Karavelov, 66, 72, 247

M

Macar, 19, 20, 24, 26, 39, 53, 137, 217
Macar Mehmet Ali Paşa, 137
Macaristan, 24, 36, 39
Makedonya, vii, ix, x, 4, 5, 15, 22, 24, 51, 56, 57, 58, 59, 63, 79, 82, 95, 107, 120, 148, 149, 152, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 206, 211, 215, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 273, 274, 275, 276, 277, 278
Makedonya Devrimci İç Örgütü, 183
Makedonya-Edirne Örgütü, 185
Manastır, x, xii, 27, 122, 158, 173, 178, 179, 180, 181, 184, 188, 194, 273
Meriç, 6, 24, 136
Methodius, 14
Millet, iv, vi, 28, 29, 33, 50, 235
milliyetçilik, 14, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 44, 53, 59, 72, 76, 98, 199
Milliyetçilik, i, ii, iv, vi, 2, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 39, 42, 45, 212, 213, 214, 215, 217, 223, 225, 228, 230, 232, 233, 235
Moskova, 43, 44, 47, 48, 61, 62, 87, 88, 140
Muhtar Paşa, 130, 131
Mürzsteg Programı, 192, 193
Müslüman, 102, 106, 108, 112, 121, 123, 151, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 187, 189, 191
Müşir Eşref Paşa, 134

N

Nayden Gerov, 46, 48, 77, 87, 88, 104, 118
Nefoit Bozveli, 51, 62, 85
Niğbolu, 26, 136, 157, 158, 235
Nikolay Pavloviç İgnatiev, 48
Nisan ayaklanması, 108, 109, 110, 111, 203
Nisan Ayaklanması, 4, 82, 117, 203, 204, 258

Niş, 12, 24, 26, 58, 95, 98, 99, 101, 122, 199, 203, 235

O

Odessa, 36, 46, 61, 64, 66, 82, 86, 88, 90, 91
Ohri, 50, 145, 158, 173, 180, 181, 194
Ohrid, 15
Omurtag Han, 13
Orhan Gazi, 22, 23
Ortodoks, 13, 14, 17, 35, 37, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 61, 65, 98, 198, 199, 200, 211, 217, 226, 235
Osman Nuri Paşa, 134
Osman Paşa, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 235
Osmanlı Beyliği, 21, 25
Osmanlı Devleti, v, vi, 2, 4, 21, 24, 25, 26, 38, 39, 41, 45, 50, 59, 61, 62, 65, 72, 110, 118, 120, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 136, 142, 143, 144, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 182, 185, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 203, 204, 205, 206, 215, 219, 221, 222, 223, 225
Osmanlı İmparatorluğu, i, 3, 4, 22, 23, 33, 35, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 66, 77, 98, 101, 102, 110, 111, 124, 126, 199, 212, 215, 230
Osmanlı-Rus Harbi, 45, 120, 127, 129, 130, 134, 142, 147, 194, 196, 203, 204, 205, 225, 269
Otlukköy, 95, 112, 114, 115, 116, 117, 167, 168, 262
Otto von Bismarck, 147

P

Paisiy, 34, 35, 49, 53, 77, 102, 200
Paisiy Hilendarski, iv, 34, 53, 54
Panayot Hitov, 79, 89, 90, 103, 259, 263
Panslavizm, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 62, 70, 98, 200, 215, 222, 228
Pavel Josef Safarik, 42
Peter, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 39, 55, 78, 108, 152, 198, 214, 216, 221, 224, 226
Petersburg, 46, 48, 61, 66, 105, 126, 127, 140, 196
Petır Beron, 55, 63, 244, 245
Petko Karavelov, 87, 155
Petko Slaveykov, 72, 77, 246
Plevne, 135, 138, 139, 140, 141, 143, 157, 214, 219, 235
Pogodin, 44, 48
Pomak, 18, 107, 109, 161, 177, 179, 211, 230
Prag, 32, 43, 44
Pravadi, 25, 199
Prens Aleksandr, 154, 155, 156, 172
Preslav, 10, 15, 16, 17, 49
Pressian Han, 13
Prusya, 122

R

Ribeniyat Bukvar, 63, 244, 245
Robert Kolleji, 67
Roma, 9, 28, 66, 92
Romanya, 5, 36, 48, 61, 63, 66, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 102, 103, 104, 110, 111, 127, 133, 136, 145, 245, 246, 247, 249, 253, 265, 268
Romen, 20, 139
Rum, x, 18, 37, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 62, 63, 66, 69, 70, 72, 76, 84, 85, 98, 101, 119, 157, 158, 159, 162, 163, 164, 174, 175, 176, 180, 186, 199, 200, 217, 235
Rum Ortodoks Patrikhanesi, 37, 199
Rumeli, vii, ix, xi, xii, 4, 5, 6, 7, 10, 13, 17, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 34, 35, 45, 47, 48, 55, 60, 62, 64, 93, 98, 100, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 132, 134, 144, 148, 149, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 182, 186, 189, 192, 194, 199, 206, 212, 213, 215, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 271
Rumeli Beylerbeyliği, 25, 26, 98, 199
Rumeli Eyaleti, 22, 26, 158, 173, 220
Rus, 35, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 65, 66, 77, 83, 84, 90, 91, 94, 98, 104, 110, 112, 120, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 161, 165, 169, 182, 192, 194, 196, 202, 203, 204, 205, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 222, 225, 229, 230, 234, 269
Rusçuk, ix, 94, 95, 106, 122, 130, 134, 135, 136, 149, 150, 153, 157, 162, 187
Rusya, i, v, vi, 3, 4, 33, 36, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 59, 60, 61, 64, 65, 76, 77, 83, 87, 88, 91, 98, 99, 100, 104, 105, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 155, 156, 157, 165, 167, 168, 172, 190, 191, 196, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 216, 222, 224, 228, 268
Rüstem Paşa, ix, 157, 173, 174

S

Sabri Paşa, 99
Safroni, 63, 65, 99
Safvet Paşa, 122, 124, 126, 127, 144
Salisbury, ix, 161
Samakov, 23, 34, 58, 65, 67
Selanik, x, 15, 21, 22, 27, 61, 129, 145, 158, 173, 178, 179, 183, 184, 187
Server Han, 12
Sırbistan, 5, 16, 39, 71, 72, 73, 92, 99, 102, 121, 125, 126, 127, 145, 169, 193, 204, 248, 249

Sırp, 22, 24, 35, 36, 39, 42, 44, 53, 54, 79, 85, 92, 94, 112, 133, 158, 173, 174, 175, 176, 184, 186, 192, 198, 212, 231
Sırp İsyanı, 35, 44
Silistre, 25, 26, 58, 99, 101, 130, 134, 136, 151, 158, 199, 224
Simeon, 11, 15, 16, 106
Slav, iv, 7, 11, 13, 14, 15, 17, 34, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 54, 65, 87, 180, 198, 229
Sofroniy Vracanski, 53
Sofya, 12, 13, 24, 26, 34, 58, 67, 71, 78, 80, 81, 83, 98, 107, 109, 112, 115, 122, 130, 136, 149, 150, 153, 154, 157, 158, 166, 168, 169, 184, 185, 187, 199, 214, 216, 220, 235
St. Kliment Ohridski, 10, 13, 67, 227
Stara Zagora, 67, 153, 156
Stefan Karadzha, 79, 85, 90, 103, 260
Stefan Stambolov, 74, 91, 92, 155, 261
Sutherland Menzies, ix, 130, 162, 163
Süleyman Hüsnü Paşa, 134, 137, 234
Süleyman Paşa, 22, 23

Ş

Şumnu, 10, 25, 101, 130, 134, 135, 151, 199

T

Tanzimat Fermanı, 33, 53
Tatar Pazarcık, 153, 156
Tatarpazarcık, 93, 117, 159, 160, 167
Tersane konferansı, 124
Tervel, 10, 11, 12, 232
Tırnova, ix, 18, 25, 37, 50, 53, 55, 61, 90, 93, 94, 98, 103, 112, 113, 114, 118, 122, 135, 136, 149, 150, 151, 153, 157, 166, 189, 196, 198, 203, 228, 233, 235
Tırnova Anayasası, 166
Tırnova isyanı, 98
Trakya, 6, 13, 15, 16, 17, 20, 24, 35, 54, 82, 99, 107, 120, 136, 149, 152, 198, 211, 220, 222
Tuna, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 39, 64, 69, 72, 73, 74, 79, 84, 88, 90, 91, 95, 99, 103, 104, 118, 125, 127, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 142, 144, 145, 149, 158, 198, 205, 218, 221, 222, 228, 248, 253
Tuna Bulgar Devleti, 5, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 198, 228
Tuna Cephesi, 129, 134, 135
Tuna Nehri, 6, 149
Tuna Ordusu, 134, 135
Türk, xii, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 28, 29, 31, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 45, 47, 54, 55, 60, 62, 64, 68, 69, 81, 90, 94, 96, 99, 104, 107, 112, 114, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 139, 140, 142, 145, 150, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 180, 181, 188, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 198, 200, 206, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 225, 227, 228, 229, 230, 264, 268
Türkçe, 1, 4, 6, 7, 14, 19, 28, 29, 31, 68, 69, 89, 106, 186, 195, 213, 224, 235
Türkiye, v, xii, 1, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 17, 19, 26, 31, 37, 43, 44, 48, 53, 55, 57, 67, 70, 99, 104, 122, 124, 126, 142, 144, 145, 148, 174, 184, 193, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 224, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234

U

Ulah, 19, 20, 53, 174, 177, 178, 180
Utigur, 8
Uturgur, 6

Ü

Üsküp, 100, 122, 158, 173, 181

V

Vardar, 20
Varna, ix, 10, 25, 58, 130, 134, 135, 136, 149, 150, 151, 153, 157, 184
Vasil Evstatiev Aprilov, 62
Venelin, 45, 65
Vıvrajdeniye, iv
Vızrajdeniye, 35, 49
Vidin, ix, 18, 21, 26, 35, 58, 98, 99, 101, 106, 122, 130, 134, 135, 138, 149, 150, 151, 153, 158, 203, 228
Vidin isyanı, 101
Viyana, iv, 61, 63, 106, 190, 191
Vratsa, 58, 111

W

William Ewart Gladstone, 119, 121, 204

Y

Yahudi, 119, 158, 162, 163, 164, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180
Yakup Paşa, 100
Yanbolu, 25, 153, 156, 157, 166
Yanya, 27, 158
Yunan, iv, ix, 14, 33, 34, 36, 58, 59, 62, 69, 70, 90, 120, 160, 161, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 192, 199, 200, 231, 268
Yunanistan, 5, 51, 55, 57, 70, 127, 193, 200
Yuri Venelin, 55
Yuriy İvanoviç Venelin, 45

Z

Zağra-i Atîk, 159, 160
Zahari Stoyanov, 5, 77, 92, 112, 113, 114, 115, 117, 166, 167, 259
Zişţovi, 61, 91, 135, 136, 151, 157, 167

А

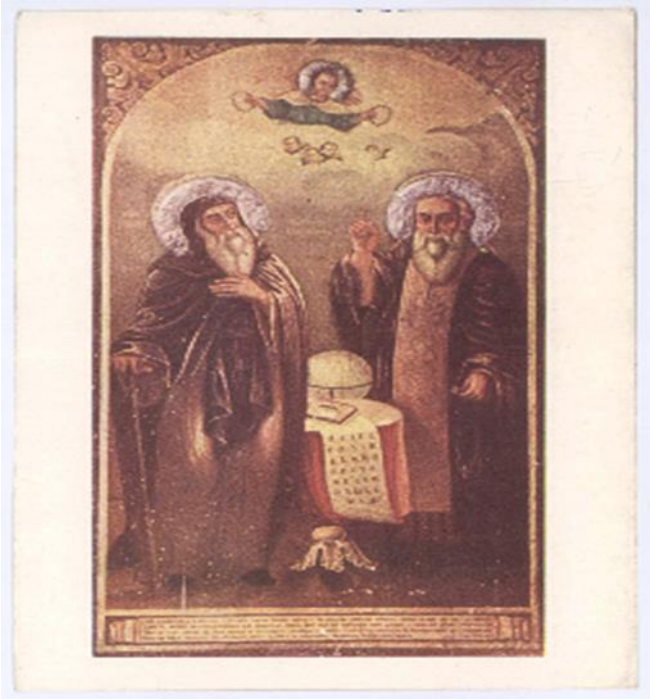
Априлското Въстание, 5, 80, 81, 120, 216

EKLER

Ek 1: 7.-14. Yüzyıllar arası Bulgarlar

(*НБКМ*, Kr 176)

Ek 2: Kril Alfabesini oluşturan Kril ve Metodi kardeşler (*НБКМ*, Gr V 47)

Ek 3: İlk Bulgarca kitap olan Ribeniyat Bukvar “Рибният буквар” (Balıklı Alfabe) isimli kitabı 1824 yılında yazan Petır Beron (*НБКМ*, Кr 176)

БУКВАРЪ
СЪ РАЗЛИЧНЫ
ПОУЧЕНІА
СОБРАНИ ОТ
ПЕТРА Х. БЕРОВИЧА
За Болгарски-тѣ оучилища.
Напечата сѧ сѣсъ помощь-тѣ
Г. АНТОНЬОВА ІОАННОВИЧА.
ВЪ ГОДѢ 1824.

Ek 4: Petır Beron (Петър Берон) tarafından 1824 yılında kaleme alınan Ribeniyat Bukvar “Рибният буквар” (Balıklı Alfabe) isimli kitap (*НБКМ*, ST 24.9)

Ek 5: 1876 yılında Romanya'nın Braila şehrinde Svetoslav Milarov, Todor Peev ve Ivan Drasov tarafından çıkarılan Uyanış Gazetesi (Възраждане) gazetesi (*НБКМ*, Въжраждане, 200/1267, Браила 5 Юни 1876)

Ek 6: 1867 yılında Romanya'nın başkenti Bükreş'te Ivan Bogorov tarafından çıkarılan Milliyet Gazetesi (Народност) gazetesi (*НБКМ*, Народност, 207/1267, Букурещ, 21 Октомври 1867)

ГАЙДА

РАЗВЪСТИЯ.

КЪМ СЛУШАТЕЛИ-ТѢ.

ПОЛИТИЧЕСКА СЛѢДА.

Ek 7: 1863 yılında İstanbul'da Petko Slaveykov tarfından çıkararılan Bulgarca hiciv gazetesi olan Gayda (Гайда) Gazetesi

(*НБКМ*, Гайда, 279/1267, Чарингград 15 Юни 1863)

ВРѢМЯ

Ek 8: 1865 yılında İstanbul'da Bulgaristan'ın ilk başbakanı olan Todor Stoyanov tarafından çıkarılan Zaman (Время) Gazetesi

(*НБКМ*, Время, 563/1267, Чарингград 7 Август 1865)

БЪЛГАРСКИ ГЛАСЪ.

Ek 9: 1876 yılında Romanya'nın Bolgrad şehrinde Lyuben Stoyçev Karavelov tarafından çıkarılan Bulgar Sesi (Български Глас) Gazetesi (*НБКМ*, Български Глас, 581/1267, Болград 17 Април 1876)

ТЪПАНЪ

ИЗВѢСТІЕ

Ek 10: 1869 yılında Bükreş'te Ivan Manzova tarafından çıkarılan Davul (Тъпан) Gazetesi (*НБКМ*, Тъпан, 620/1267, Букурещ 1 Февруари 1869)

ДУНАВСКІЙ ЛЕБЕДЪ.

ЛЮБОСЛОВНЫЙ БЪЛГАРСКЫ НАРОДЕНЪ ЛИСТЪ

ПОНЯТІЯ О БЪЛГАРСКОМЪ ЯЗЫКУ.

Ek 11: 1857 yılında Sırbistan'ın Novi Sad şehrinde Bulgar milliyetçiliğinin önemli isimlerinden olan Georgi Rakovski tarafından çıkarılan Tuna Kuğusu (Дунавский Лебед) Gazetesi (*НБКМ*, Дунавский Лебед, 812/1267, Нови Сад 1857)

ДНЕВНИЦА.

Ek 12: 1857 yılında bugünkü Sırbistan sınırları içerisinde kalan Novi Sad şehrinde Georgi Ravkovski tarafından çıkarılan Bulgar Günlükleri (Българска Дневница) gazetesi (*НБКМ*, Българска Дневница, 831/1267, Нови Сад 4 Април 1857)

СВОБОДА

ВѢСТНИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВНИ

Ek 13: Bulgar edebiyatının ve Bulgar milliyetçiliğinin önde gelen isimlerinden olan Lyuben Karavelov tarafından 1869 yılında Romanya'nın başkenti Bükreş'te çıkarılan Özgürlük (Свобода) gazetesi

(*НБКМ*, Свобода, 851/1267, Букурещ 7 Ноември 1869)

НЕЗАВИСИМОСТЬ.

ВѢСТНИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВНИ.

Ek 14: 1873 yılında Lyuben Karavelov ve Hristo Botev tarafından Bükreş'te çıkarılan Bağımsızlık (Независимост) gazetesi (*НБКМ*, Независимост, 886/1267, Букурещ 23 Февруари 1873)

Ek 15: Bulgar bağımsızlık hareketinin kahramanlarından olan Hristo Botev tarafından 1873 yılında Bükreş'te çıkarılan Çalar Saat (Будилник) gazetesi (*НБКМ*, Будилник, 909/1267, Букурещ 1 Май 1873)

Ek 16: Bulgar bağımsızlık hareketinin kahramanlarından olan Hristo Botev tarafından 1874 yılında Bükreş'te çıkarılan Bayrak (Знаме) gazetesi (*НБКМ*, Знаме, 911/1267, Букурещ 8 Декември 1874)

ДУМА
БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ

Ek 17: Bulgar bağımsızlık hareketinin kahramanlarından olan Hristo Botev tarafından 1871 yılında Bükreş'te çıkarılan Bulgar Göçmenleri Kelimesi (Дума на българските емигранти) gazetesi (*НБКМ*, Дума на българските емигранти, 922/1267, Браила 10 Юли 1871)

НОВА БЪЛГАРИЯ

Ek 18: Bulgar bağımsızlık hareketinin kahramanlarından olan Hristo Botev tarafından 1876 yılında Bükreş'te çıkarılan Yeni Bulgaristan (Нова България) gazetesi (*НБКМ*, Нова България, 926/1267, Букурещ 5 Май 1876)

ДУНАВСКА ЗОРА

Ek 19: 1867 tarihinde Romanya'nın Braila şehrinde ilk Bulgar tiyatrosunun kurucusu Dobri Voynikov tarafından Tuna Şafağı (Дунавска зора) gazetesi (*НБКМ*, Дунавска зора, 994/1267, Браила 10 Ноември 1867)

БЪЛГАРСКА ПЧЕЛА

Ek 20: 1863 yılında Romanya'nın Braila şehrinde Hristo Vaklidov tarafından çıkarılan Bulgar Arısı (Българска пчела) gazetesi (*НБКМ*, Българска пчела, 1013/1267, Браила 31 Май 1863)

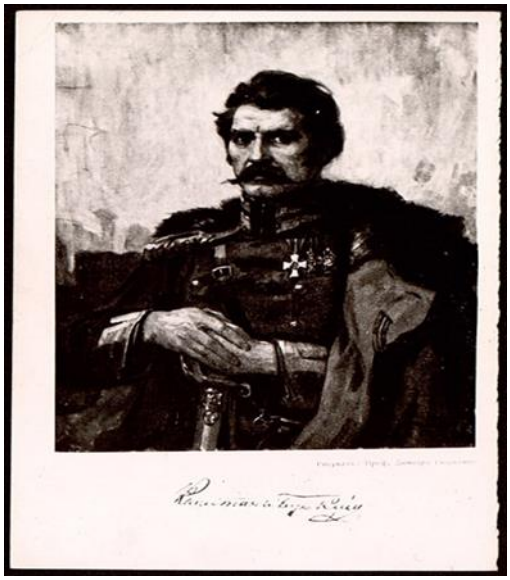
Ek 21: Temmuz 1871 yılında bağımsız bir Bulgar Ekzarhlığı'nın kurulması için İstanbul'da toplanan Bulgar delegeler

(*Macedonia Illustrated*, State Priting Press, Sofia 1919, s. 1)

Ek 22: 11 Mart 1870 tarihinde Bulgar Ekzarhlığı'nın kurulduğuna dair Sultan I. Abdülaziz'in fermanı

(*HHKM*, NBKM-BİA C II 1165)

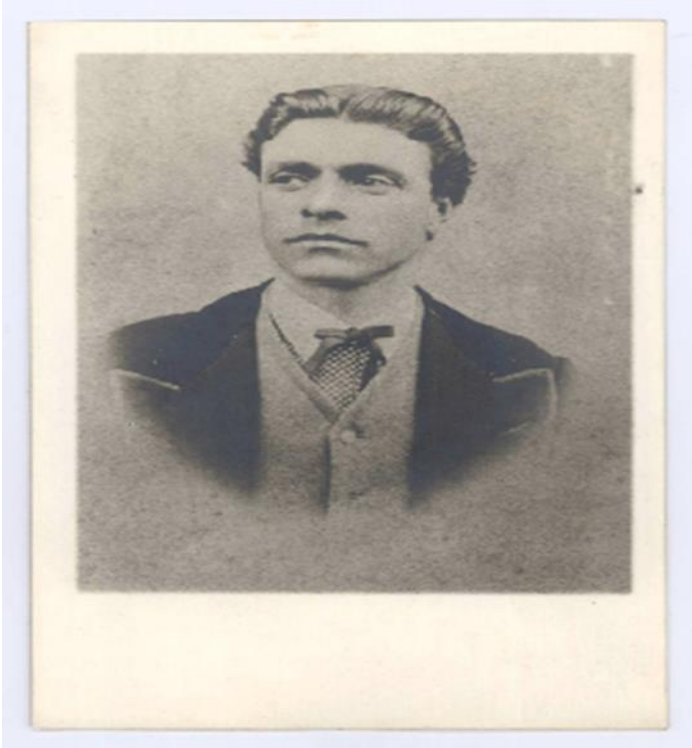
Ek 23: Georgi Mamarçev
(*НБКМ*, NBKM-BİA C I 1626)

Ek 24: Georgi Stoykov Rakovski
(*НБКМ*, NBKM-BİA C II 81)

Ek 25: Georgi Stoykov Rakovski
(*НБКМ*, NBKM-BİA C 1150)

Ek 26: Vasil Levski
(*НБКМ*, NBKM-BİA C I 4826)

Ek 27: Vasil Levski'nin bağımsızlık için Bulgaristan'da bir isyanın patlak vermesi gerektiğini dile getirdiği bir yazısı
(*НБКМ*, NBKM-BİA,f. 103, II A 7991)

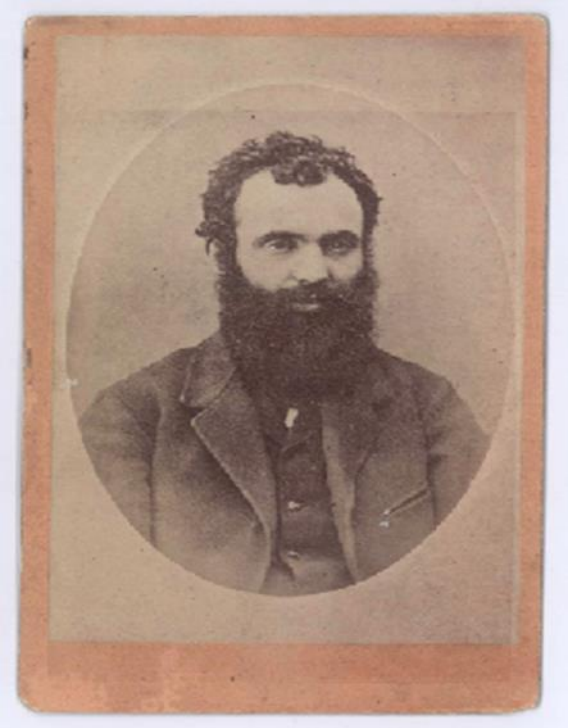
Ek 28: Hristo Botev
(*НБКМ*, NBKM-BİA C I 4824)

Ek 29: Hristo Botev ve çetesiyle birlikte Avusturya gemisi ile 1876 Nisan Ayaklanmasına katılmak için Bulgaristan'a gelirken
(*НБКМ*, NBKM-BİA C I 15912)

Ek 30: Hristo Botev'in 1876 Nisan Ayaklanması sırasında Bulgaristan'da bulunan çetecilere gönderdiği telgraf
(*НБКМ*, NBKM-BİA II D 1588)

Ek 31: Lyuben Karavelov
(*НБКМ*, NBKM-BİA C 1826)

Ek 32: Zahari Stoyanov
(*НБКМ*, NBKM-BİA C 950)

Ek 33: Panayot Hitov

(*НБКМ*, NBKM-BİA C 627)

Ek 34: Stefan Karadzha

(*НБКМ*, NBKM-BİA C 611)

Ek 35: Stefan Karadzha çetesi

(*НБКМ*, Gr II 473)

Ek 36: Hacı Dimitır

(*НБКМ*, NBKM-BİA C II 5163)

Ek 37: Stefan Stambolov

(*НБКМ*, NBKM-BİA C 1830)

Ek 38: Bükreş'te bulunan Bulgar Merkez Komitesi Üyeleri

(*НБКМ*, NBKM-BİA C 932)

Ek 39: 1876 Nisan Ayaklanmasında Bulgar isyancıların Otlukköy (Pangurişte)'de kullandıkları bayrak

(*НБКМ*, NBKM-BİA C I 5563)

Ek 40: Bulgar Gizli Merkez Devrim Komitesi Üyeleri

(*НБКМ*, NBKM-BİA C III 115)

Ek 41: 1876 Nisan Ayaklanmasında Panayot Hitov Çetesi
(*НБКМ*, NBKM-BİA C V 287)

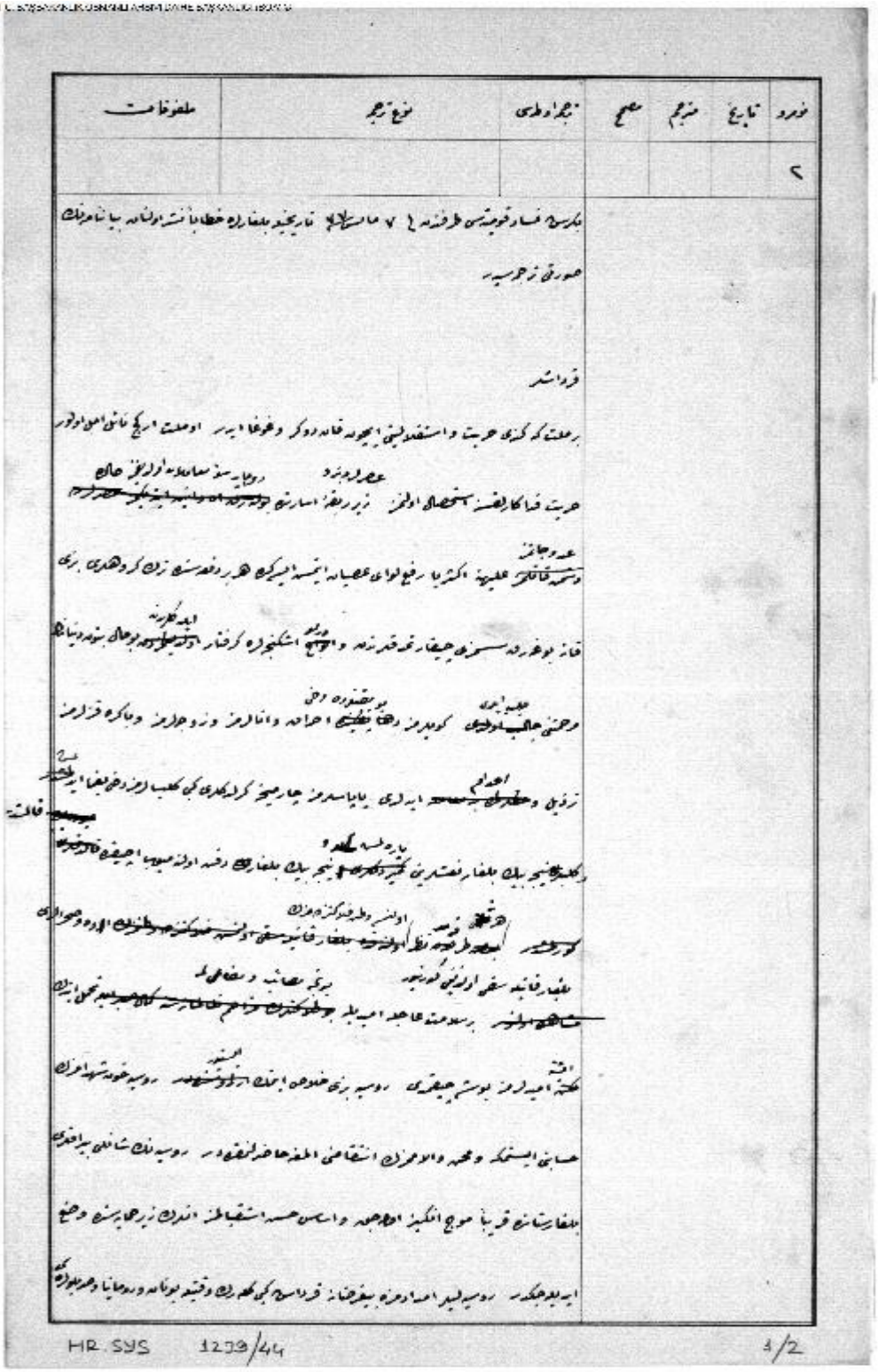
Ek 42: 1876 Nisan ayaklanmasının ilk patlak verdiği Avratalan (Kopravitsha) şehri
(1876-1920 Kopravitsha Illustree, Sofia 1926, s. 3)

Ek 43: Nisan 1876 yılında Avratalan (Koprivitsa)'da Nahiye Müdürü Ali Efendi ve iki Türk Jandarmasını öldürerek ayaklanmayı başlatan Todor Kableşkov (*НБКМ*, NBKM-BİA C 3314)

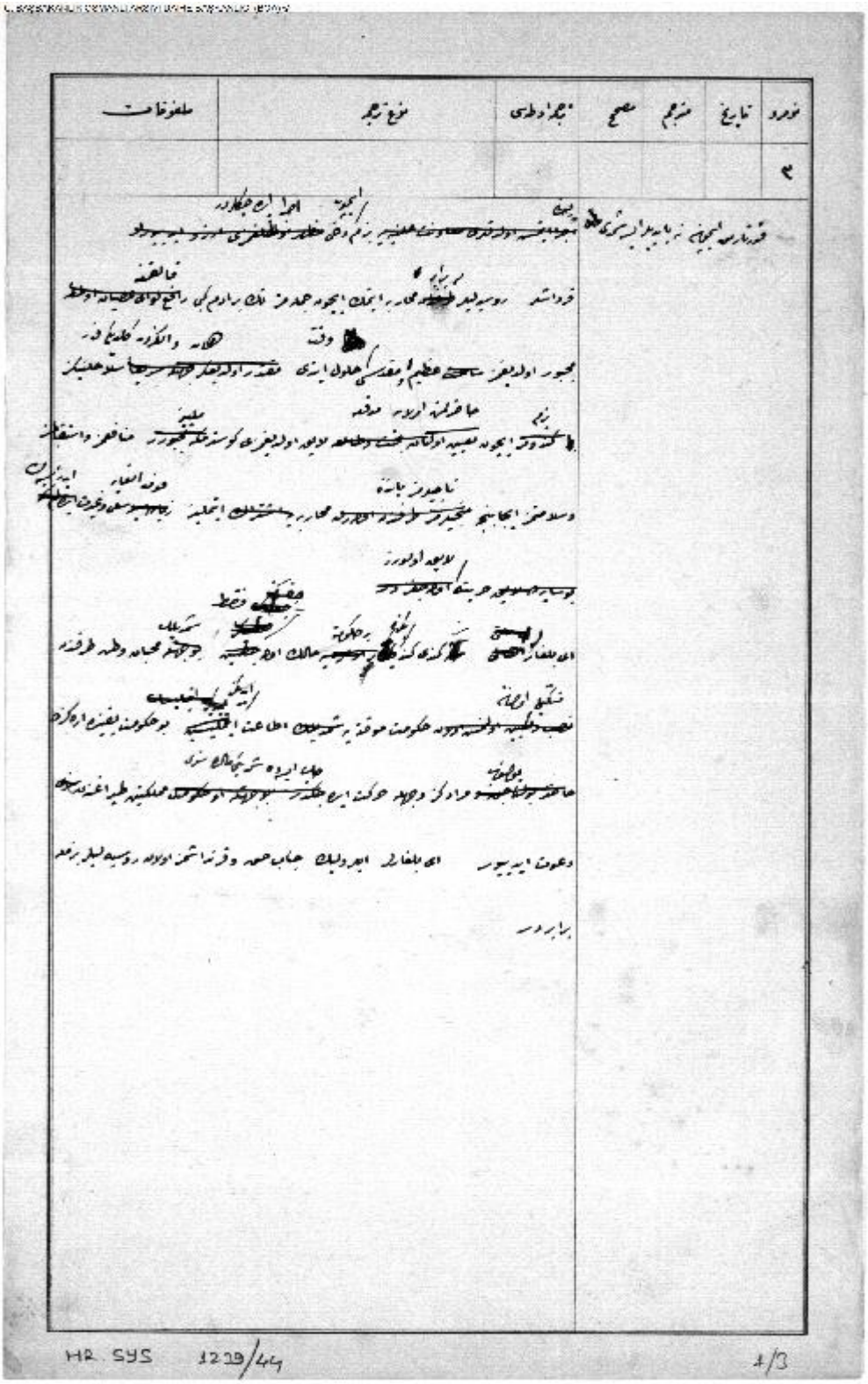

Ek 44: Bulgar Milliyetçilerin önemli toplanma merkezlerinden olan Romanya'nın Braila şehri (*НБКМ*, NBKM-BİA C I 5981)

HR.SYS.01239

Ek 45: Osmanlı-Rus Harbi: Bükreş Fesat Komitesi'nin Bulgarlara hitaben neşr ettiği beyanname. (BOA, *HR.SYS*, Nr. 1239-44,1/2).

HR.SYS.01239

Ek 46 : Osmanlı-Rus Harbi: Bükreş Fesat Komitesi'nin Bulgarlara hitaben neşr ettiği beyanname (Ek 45'in devamıdır). (BOA, *HR.SYS*, Nr. 1239-44,1/3).

Nevi: Tercüme

Numru: 2

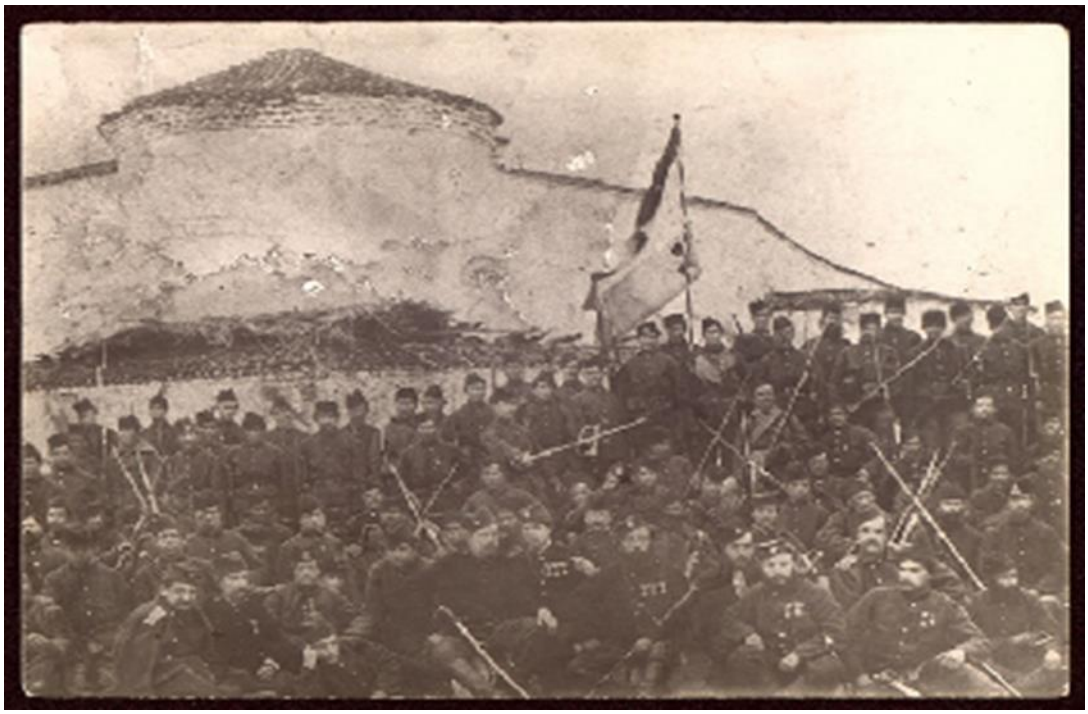
Bükreş Fesat Komitesi Tarafından 7 Mayıs 77 Tarihiyle Bulgarlara Hitaben Neşr Olunan Beyannamenin Suret-i Tercümesidir

Kardaşlar

Bir millet ki kendi hürriyet ve istiklaliyeti için kan döker ve kavga eder o millet er geç nail-i emel olur [emeline, hedefine ulaşır] Hürriyet fedakârlıksız istihsal olunmaz asırlardan beri zir-i ribka [kemente vurulmuş şekilde] esarette duçar-ı su-i muamelat olduğumuz halde add ve canımız aleyhine ref-i liva-yı isyan etmiş isek de her defasında Türk güruhları bizi kana boğarak sesimizi çıkartmadıklarından ve türlü işkencelere giriftar eylediklerinden bu hal bütün dünyanın merhametini celp eyledi. Köylerimiz bu yakınlarda dahi ihrak [yakma] ve analarımız ve zevcelerimiz ve bakire kızlarımız terzî [rezil etme] ve idam edildi. Papazlarımız çarmıha gerildikleri gibi kiliselerimiz yağma edilmiş ve kelbler [köpekler] nice bin Bulgar naaşlarını paralamış nice bin Bulgar defin olunamayıp açıkta kalmıştır. Her tarafa nazar olunması vatan-ı felaketzedemizin ova ve sahraları Bulgar kanıyla saklı olduğu görülüyor. Bir selamet-i acile ümidiyle bunca mesâib [felaketler] ve mezâlime [zulümlere] tahammül ettik. İşte ümitlerimiz boşa çıkmadı. Rusya bizi halas [kurtarmak] etmek istiyor. Rusya hun-ı şühedamızın [şehitlerimizin kanlarının] hesabını istemeğe ve mihen-i [eziyetler] valamızın intikamını almaya hazırlanmaktadır. Rusya'nın şanlı bayrakları Bulgaristan'da karîben [yakında] mevc [dalgalanma] engiz olacak esas hüsn-i istikbalimiz onların zir-i himayesinde vaz edilecektir. Rusyalılar imdadımıza bi-garezâne kardeş gibi gelerek vaktiyle Yunan ve Romanya ve Sırplıları Kurtarmak için ne yaptılar ise şimdi bunu bizim için dahi icra edeceklerdir. Kardaşlar Rusyalılarla beraber muharebe etmek için cümlemiz tek bir âdem gibi kalkmağa mecbur olduğumuz azim ve o mukaddes vakit hulul etti. Hemen ve elinizden geldiği kadar silahlanınız. Bizim için hazırlanmış olan medfa{medfaya} layık olduğumuzu göstermeliyiz. Menafimiz ve istikbalimiz ve selametimiz icabınca nacirlerimiz [kurtarıcılarımız] yanında muharebe etmeliyiz. Fevkal-gaye say ve gayret [olağanüstü emek ve gayret gösterirsek] edersek hürriyete layık oluruz. Ey Bulgarlar siz kendi kendinize bir hükümete malik olacaksınız fakat şimdilik muhibbân-ı vatan [vatanseverler] tarafından teşkil olunan hükümet-i muvakkateye

[geçici hükümete] itaat ediniz bu hükümet yakında aranızda bulunup muradınız vecihle sizi memleketin toprağından davet ediyor. Ey Bulgarlar ilerleyin cenâb-ı hak ve karındaşımız olan Rusyalılar bizimle beraberdir.

Ek 46: Osmanlı-Rus Harbi: Bükreş Fesat Komitesi'nin Bulgarlara hitaben neşr ettiği beyanname (Ek 45'in Günümüz Türkçesine çevrilmiş hali) (BOA, *HR.SYS*, Nr. 1239-44,1/2,3).

Ek 47: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rus ordusundaki Bulgar gönüllüler (*НБКМ*, NBKM-BİA C II 1428)

Ek 48: 1878 Ayastefanos Antlaşması ile kurulan Büyük Bulgaristan

(*НБКМ*, Kr III 174)

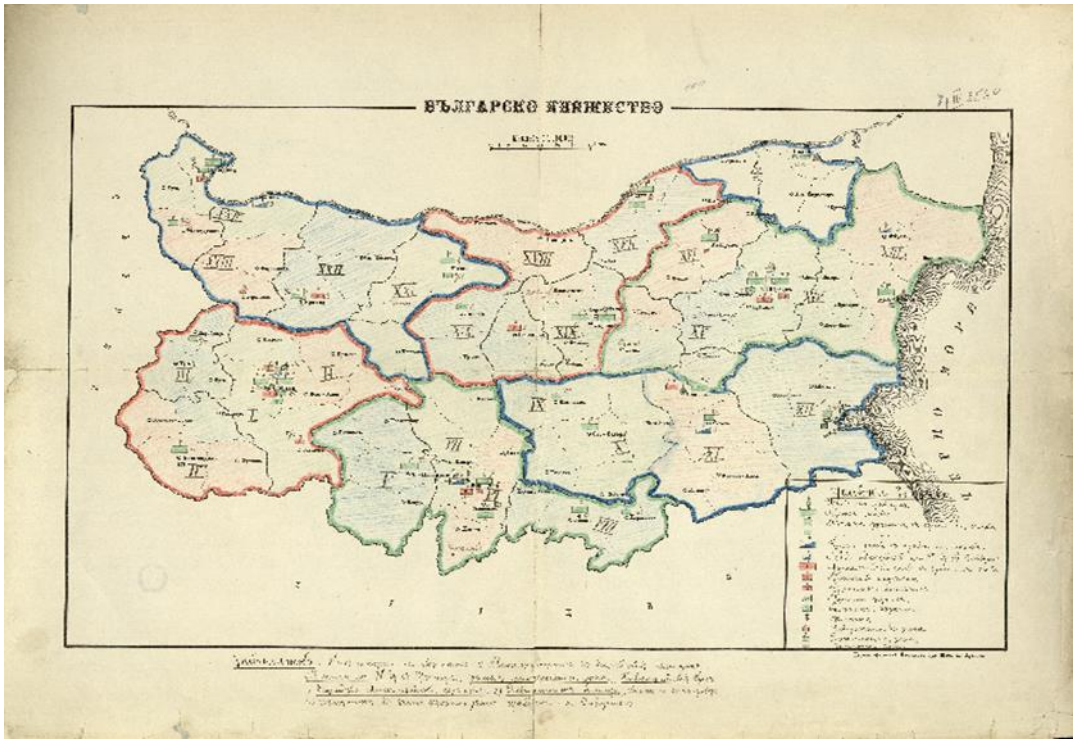
Ek 49: 1878 Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgar Prensliği

(*НБКМ*, Kr III 194)

Ek 50: 1878-1918 Yılları Arası Bulgaristan

(*НБКМ*, Kr IV 305)

Ek 51: Doğu Rumeli Vilayetinin işgalinden sonra Bulgar Prensliği

(*НБКМ*, Kr IV 256)

Ek 52: İlk Bulgar Prensi Aleksandr
(*НБКМ*, Gr V 1083)

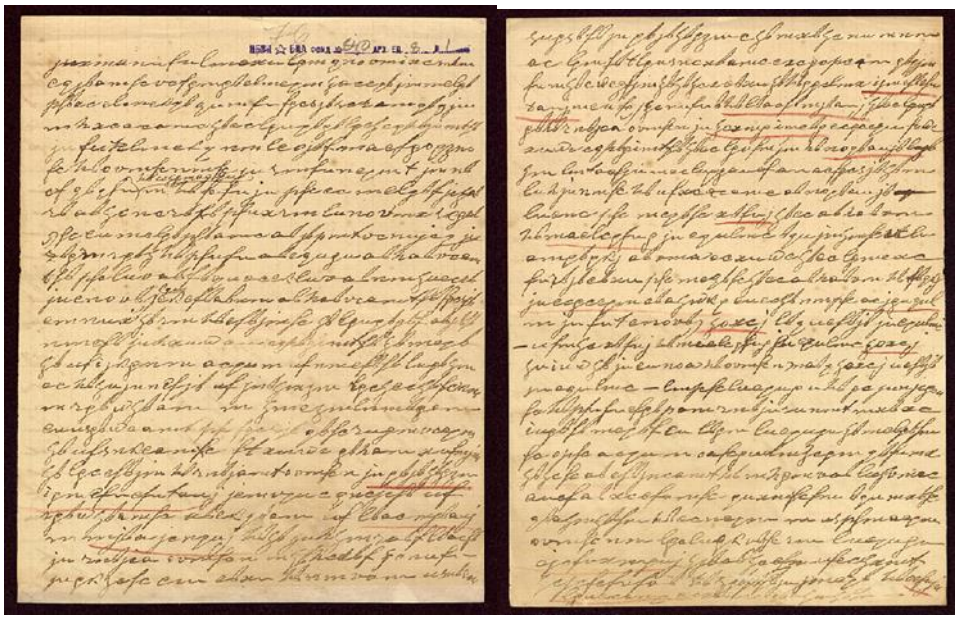

Ek 53: Bulgaristan Kralı Ferdinand
(*НБКМ*, NBKM-BİA C II 724)

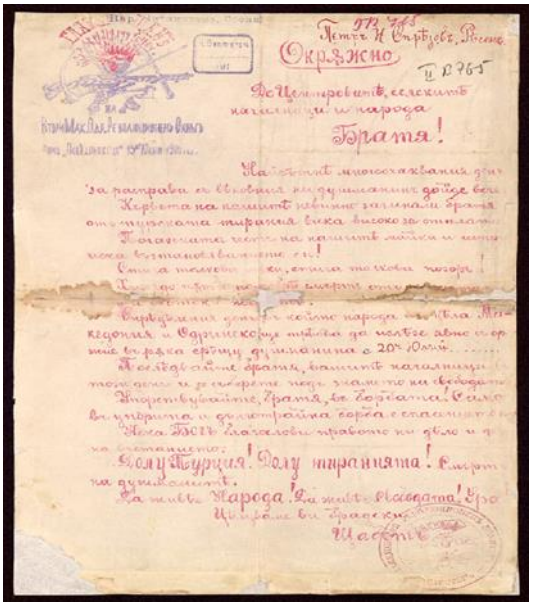
Ek: 54: Bulgar Çeteciler tarafından 1903 yılında da Manastır vilayetinde çıkarılan İlinden (İlyas Günü) isyanını tasvir eden gravür.

(*НБКМ*, Gr V 1703)

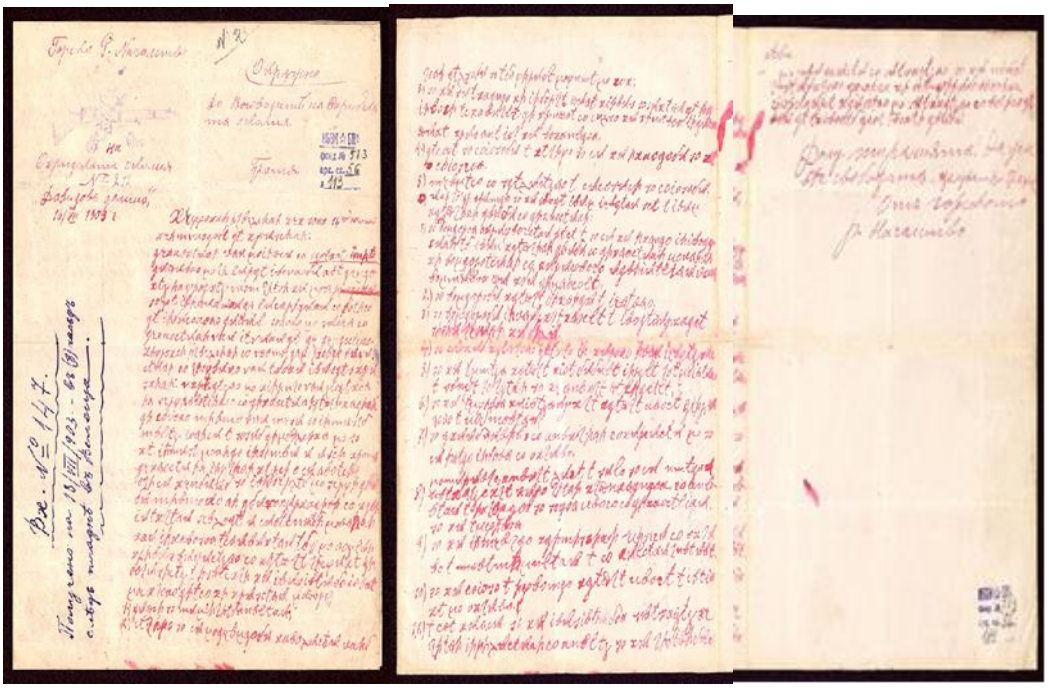

Ek 55: Makedonya ve Edirne'de bulunan Bulgar okullarına öğretmenlerin atanması için Makedonya-Edirne Cemiyeti'nin önerdiği bir liste.

(*НБКМ*, NBKM-BİA, f. 840)

Ek 56: 20 Temmuz 1903'te Makedonya ve Edirne'de İlinden Ayaklanmasının ilanı duyurmak için basılan ilan
(*НБКМ*, NBKM-BİA II V 765)

Ek 57: 20 Temmuz 1903'te Makedonya'daki İlinden ayaklanmasının ilan edilmesi, stratejik amacı ve isyancıların temel taktik görevlerinin belirtildiği belge
(*НБКМ*, NBKM-BİA, f. 583)

Ek 58: Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar Çetecilerden Damien Gruev
(Macedonia Illustrated, State Priting Press, Sofia 1919, s. 26)

Ek 59: Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar Çetecilerden Stephan Nikoloff
(Macedonia Illustrated, State Priting Press, Sofia 1919, s. 62)

Ek 60: Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar Çetecilerden Yany Sandanski
(Macedonia Illustrated, State Priting Press, Sofia 1919, s. 103)

Ek 61: Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar Çetecilerden Gotse Delcev
(Macedonia Illustrated, State Priting Press, Sofia 1919, s. 103)

Ek 62: Makedonya'da faaliyet gösteren Bulgar Çetecilerden Boris Saravof
(Macedonia Illustrated, State Priting Press, Sofia 1919, s. 109)

Ek 63: Makedonya'da faaliyet gösteren Saravof Çetesi
(Macedonia Illustrated, State Priting Press, Sofia 1919, s. 109)

Ek 64: Edirne-Makedonya örgütünün liderleri

(Macedonia Illustrated, State Priting Press, Sofia 1919, s. 117)